

ВАЛТЕР СКОТТ

РОБ РОЙ

ДИТВИДАВ
ИЗ ЛКСМУ

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА

ВАЛЬТЕР СКОТТ

Р О Б Р О Й

Переклад з англійської
Ю. КОРЕЦЬКОГО

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ
ЛЕНІНСЬКОЇ КОМУНІСТИЧНОЇ СПІЛКИ МОЛОДІ УКРАЇНИ
ВИДАВНИЦТВО ДІТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1 9 3 8

РОБ РОЙ

З ПЕРЕДМОВИ АВТОРА

Навряд чи може бути краща передмова до цієї книжки, ніж деякі відомості про незвичайну людину, ім'ям якої названо цей роман. Чоловік цей, за свідченнями його прихильників і ворогів, мав велику славу в народі. І слава його пояснюється не походженням, бо він був не високого роду. Не походження дало йому право стати начальником свого клану.¹ Він жив бурхливим життям, але його боїв не можна порівняти з великими боями менш славетних розбійників того часу. Слава його пояснюється тим, що він жив на самому кордоні Верховини² і на початку XVIII сторіччя відігравав ту ж роль, яку приписують Робін Гудові³ в середні віки. Всі ці події відбувалися за двадцять миль від Глазго — великого торговельного міста з університетом.

Наш герой належав до клану Мак-Грегор. Цей клан уславився своїми нещастями й непокірним духом. Уряд Шотландії заборонив саме ім'я Мак-Грегор, але клан існував успішеч урядовим наказам і тримався міцно, не зважаючи на жорстокі утиски проти тих, хто носив це заборонене ім'я.

Роб Рой Мак-Грегор Кемпбел (останнє ім'я він прибрав через заборону його власного прізвища) був молодшим сином Мак-Грегора з Гленгайла. Дехто каже, що батько його був підполковником.

¹ Клан — родова громада в Ірландії та Шотландії. Англійський уряд заборонив клани 1746 року. (Тут і далі примітки перекладача).

² Верховина (Гайленд) — гірська частина Шотландії. Жителі Верховини особливо довго чинили опір англійській владі.

³ Робін Гуд — легендарний англійський „розбійник“ середніх віків. Він грабував багатих і віддавав награвоване бідним.

Час народження Роб Роя точно невідомий. Але розповідають, що він командував загоном шотландців ще 1691 року. Отже, він народився в середині XVII сторіччя.

За порівняно спокійних часів, що настали після вигнання Стюартів з Англії, Роб Рой, абож Рудий Роберт, використав свої здібності та енергію, торгуючи рогатою худобою. Очевидно, в ті часи гуртоправи з Низовини, а тим більше з Англії, не наважувались заходити до Верховини. А в горах було чимало рогатої худоби. На ярмарки, що відбувались на кордонах, жителі Верховини приганяли великі гурти волів та корів. Горяни приходили озброєні, брязкаючи зброєю, але мирно торгувались з південними покупцями, бо прибутки верховинців залежали головню від продажу рогатої худоби. Роб Рой торгував дуже успішно, домігся загального довір'я і пошани в своїй країні.

Його значення зросло після смерті батька, що залишив йому невеличкий маєток.

Але щастя гуртоправа мінливе. Сталося так, що Роб Рой раптом утратив багатство. Урядові чиновники прийшли в його господу, коли хазяїн був у горах, сплюндрували його садибу, забрали все майно. Від цих чиновників нічого було сподіватись особливої ввічливості; вони гірко образили дружину Мак-Грегора, і навіть спокійніша людина, ніж Роб Рой, могла після цього запалитися шаленою жагою помсти. Вигнана з берегів прекрасного озера Лох Ломонд, дружина Мак-Грегора дала вихід своїм почуттям у чудовій мелодії, що й досі добре відома під назвою „Плач Роб Роя“.

Сім'я Мак-Грегорів подалася в гори — у той край, де жив їхній клан. Мак-Грегори пішли туди, щоб зібратися з силами для помсти.

Країна, де Роб Рой почав „війну“, була дуже придатна до його намірів. То були узгір'я, вкриті лісами, скелями; на кожному кроці подорожнього чекали провалля. Тут було багато природних фортець, невідомих нікому, крім горян; у таких фортецях небагато людей, що знали місцевість, могли боротися проти великого числа ворогів.

Звичай та настрої верховинців також дуже сприяли намірам Роб Роя. Більшість їх належала саме до його клану Мак-Грегорів. Вони палали жадобою помсти за свої зганьблені права. Громадянські війни XVII сторіччя призвичаїли цих лю-

дей до зброї; вони були хоробрі; згадка про страждання й наруги сповнювала їх люттю; сусідство порівняно багатих низовинних округ також вабило вторгнутись.

Сам Роб Рой був ніби народжений для своєї нової професії. Він був не надто високий, але надзвичайно кремезний. Найпомітнішими особливостями його постаті були широкі плечі та майже непропорціональна довжина рук — руки його були такі довгі, що, кажуть, ніби він міг, не нахилиючись, поправляти підв'язки своїх панчів, які в горян на два дюйми не досягають колін. Обличчя його було одверте, мужнє, суворе під час небезпеки, але шире й привітне в мирні часи. Волосся мав він темноруде, густе й кучеряве. До цього треба додати, що він майстерно орудував верховинським мечем (тут йому допомагала довжина рук). Він досконало знав місцевість, у якій оселився, та характери різних людей, — і друзів і ворогів, — з якими йому доводилось зустрічатися.

Здається, його розумові здібності також добре були пристосовані до цих обставин. Він не дістав у спадщину люті своїх предків. Навпаки, Роб Рой уникав усякої зайвої жорстокості і не проливав крові, коли це було не потрібно. Свої плани він задумував і виконував сміливо й розумно. Йому майже завжди щастило, бо діяв він уміло, потай і швидко. Подібно до англійського Робін Гуда, він був благородним розбійником — грабуючи багатих, він роздавав награбоване бідним.

Цей незвичайний чоловік помер старим, після 1733 року, в ліжку, в своєму власному будинку, в окрузі Балкідер. Там він був похований на цвинтарі біля церкви. Над могилою його стоїть скромний камінь з грубо викарбуваним на ньому широким мечем.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

За гріх який тяжке це лихо
Мене спіткало? Син один у мене,
І той — чужий мені... Я проклинаю
Того, хто так тебе спотворив!..

Мандри?

Свого коня пошлю я мандрувати!

(„Monsieur Томас“).

Ви просили мене, мій любий друже, віддати частину того дозвілля, яким провидіння благословило останні роки мого життя, на змалювання небезпек і труднощів, що супроводили його початок. Згадка про ті пригоди, як ви їх називаєте, справді лишає в моїй душі мішане почуття приємності і болю. Не можу я також сумніватися — і ви часто підтверджували це, — що обставини, які кинули мене в оточення людей дуже примітивної поведінки та звичаїв, мають у собі дещо цікаве й принаadne для тих, хто любить слухати розповіді старої людини про давнину.

А все ж таки ви повинні пам'ятати, що оповідання, яке один друг розповідає другому, втрачає половину своєї принаadності, коли викласти його на папері; і пригоди, які ви слухали з такою цікавістю від самого того, з ким вони трапилися, здаватимуться не такими цікавими, коли ви будете читати їх на самоті в своєму

кабінеті. Але ви молоді й дужі, а вашому другові, мабуть, лишилося недовго жити. Отже, покладіть ці аркуші в якусь потайну шухляду свого письмового стола доти, доки нас не розлучить подія, яка має статися кожної хвилини і яка повинна статися протягом небагатьох, дуже небагатьох, років. Коли ми розлучимося, ви — я певний цього — шануватимете пам'ять вашого покійного друга більше, ніж він заслуговує. І в тих подробицях, які я тепер збираюся викласти на папері, ви знайдете джерело для журних, але не неприємних міркувань. Дехто заповідають своїм щирим друзям портрети, де зображені їхні зовнішні риси, а я віддаю до ваших рук вірний опис моїх думок і почуттів, моїх добродійностей і моїх вад, з твердою сподіванкою, що ви зрозумієте і пробачите дурощі та уперту гарячковість моєї юності, як зрозуміли й пробачили помилки вже мого дорослого віку.

Є багато переваг у тому, що я звертаюся з своїми мемуарами (якщо дозволено мені дати цим аркушам таку пишну назву) до любого й щирого друга. Одна з цих переваг полягає в тому, що я можу не змальовувати деяких подробиць, які я мусив би розповідати людині чужій і відвертати її увагу від речей більш цікавих, про які треба сказати. Проте не наслідую обіцяти, що не скористаюся з привабливої можливості писати про себе самого і про мої власні справи, навіть коли говоритиму про обставини, відомі вам не гірше, ніж мені. Любов до оповідань, коли ми самі є героями події, часто змушує не зважати на уважність, дозвілля і терплячість слухачів; найкращі і найрозумніші люди піддавалися на цю спокусу.

Правда, чудно було б, якби Френк Осбелдістон давав Віллі Трешему докладний звіт про своє народження, освіту й світські зв'язки. А проте деякі речі я

мушу вам нагадати, бо хоч ви раніш і добре знали їх, але з часом могли забути.

Ви повинні добре пам'ятати мого батька (адже ваш батько був компаньйоном нашого торговельного дому), бо знали його ви змалку. Але навряд чи ви бачили його за кращих днів, коли старість і слабкість ще не вгамували його палкого духу запопадливості й ініціативи, що їх він витрачав для комерційної мети. Але і в мінливості торговельних спекуляцій є щось привабливе для любителя пригод, навіть незалежно від надій на виграш. Той, хто виходить у це бурхливе море торговельних операцій, повинен мати вміння штурмана і рішучість мореплавця, та навіть і з цими здібностями він може все втратити, якщо вітри фортуни¹ не подмуть на його користь. Торгівля має всі принади азартної гри, хоч і не така гріхозна.

На початку XVIII сторіччя, коли я був юнаком років двадцяти, мене раптом викликали з Бордо додому до батька в дуже важливій справі. Я ніколи не забуду нашої зустрічі.

Ви пригадуєте уривчасту, небагатослівну і трохи сучору звичку батька, з якою він повідомляв комусь свою волю? Здається, я ось зараз бачу його перед очима: постать міцна й пряма, хода швидка й рішуча; очі бистрі, проникливі, обличчя, на якому турботи вже позначилися зморшками. Здається, я знову чую його мову, в якій він ніколи не витрачав ні слова даремно, та його голос — іноді несподівано суворий навіть проти власного наміру.

Зіскочивши з поштового коня, я покvapливо ввійшов до кімнати свого батька. Він походжав по кабінету спокійно і задумано. Навіть моє прибуття — прибуття

---

¹ Фортуна — богиня щастя в древніх римлян.

єдиного сина, якого він не бачив чотири роки — не змогло порушити його спокою. Я кинувся в його обійми. Він був добрий, хоч і не надміру ніжний батько, і сльоза блиснула в його темному оці, але тільки на хвилинку.

— Дюбур пише мені, що він задоволений вами, Френк.

— Дуже радий, сер...

— Але у мене менше підстав радіти, — додав він, сідаючи за конторку.

— Дуже жаль, сер...

— „Дуже жаль“, „дуже радий“, Френк, це слова, які в більшості випадків означають мало або й нічого... Ось ваш останній лист.

Він витяг листа з перев'язаної червоною стрічкою пачки, де зберігалось багато дбайливо помічених і підшитих паперів. Між ними лежав і мій злочасний лист, написаний на тему, яка тоді була найближча моему серцю. Ці рядки, на мою думку, повинні були викликати співчуття, коли не згоду... Там, кажу я, лежав він між різноманітними діловими паперами мого батька. Не можу не посміхнутися в душі, коли пригадаю суміш враженої гордості й пораненого почуття, з якими я спостерігав свою петицію, складання якої коштувало мені чимало тривоги. І я побачив, як її витягають з купи позичкових та інших квитанцій, з усього того мотлоху (як тоді мені здавалося) торговельної кореспонденції. Безперечно, гадав я, лист такої ваги (я не наслідуював навіть самому собі сказати — так добре написаний) заслуговує на окреме місце і на більшу увагу, ніж різні конторські записки.

Але батько не помітив мого незадоволення; та коли б і помітив, то не зважив би на нього. Він вів далі, тримаючи листа в руці:

— Це, Френк, ваш лист від двадцять першого числа минулого місяця, в якому ви повідомляєте мене (він почав цитувати з мого листа), що в найважливішій справі вибору собі професії на ціле життя ви сподіваєтесь на мою батьківську ласку, яка дасть вам право хоч би на відмовлення від того, що я вам пропоную, якщо не на самостійний вибір; що ви маєте необорні ... так, написано саме „необорні“ (я хотів би, між іншим, щоб ви писали розбірливіше ... робили б довше риску під „р“ і більше закруглювали „о“), необорні заперечення до того плану, який я вам запропонував. Тут іще багато написано на цю ж тему; лист забирає чотири добрі сторінки паперу, не зважаючи на те, що точність і виразність могла б вам допомогти вкластися в чотири рядки. Бож, кінець - кінцем, Френк, воно зводиться лише до того, що ви не хочете бути тим, чим би я хотів вас бачити.

— Я не можу, сер, у теперішній час, а не не хочу.

— Словами від мене небагато чого доб'єшся, молодий чоловіче,— відповів мій батько, неухильність якого завжди виявлялась у цілковитому спокої і самовладанні.— „Не можу“, мабуть, більш ввічливе, ніж „не хочу“, але обидва ці вирази однакові. Але я не люблю робити справи поквапливо; ми поговоримо про це після обіду ... Оуен!

З'явився Оуен. У нього не було ще тих сріблястих кучерів, які ви так поважали. Йому тоді було трохи більше від п'ятдесяти років, але він носив той самий абож точнісінько такий світлокоричневий костюм, такі ж самі перлиново-сірі шовкові панчохи, ту саму палицю з срібною голівкою, ті ж самі гофровані батистові манжети, які він спускав на пальці у вітальні, але в конторі дбайливо підгортав під рукава, щоб не забруднити чорнилом; одне слово, це була та сама

поважна, сувора, але привітна постать, яка до самої його смерті відзначала головного клерка великого торговельного дому Осбелдїстон і Трешем.

— Оуен,— сказав мій батько, поки добрий стариган палко трусив мою руку,— ви повинні обідати з нами сьогодні і послухати, які новини Френк привіз від наших друзів з Бордо.

Оуен незграбно вклонився, виявляючи цим повагу і вдячність; у ті часи, коли віддаль між хазяями й підлеглими була куди більша, ніж тепер, таке запрошення було досить значною милістю.

Я довго пам'ятатиму цей обід. Глибоко схвильований і трохи незадоволений, я не міг бути таким балакучим, як того сподівався від мене батько, і навіть часто відповідав невлад на ті запитання, якими він засипав мене. Оуен вагався між повагою до свого патрона і любов'ю до юнака, якого він бавив на руках у дитинстві. Він раз-у-раз намагався прикрити мої помилки і допомогти мені відступити. Ці маневри тільки ще більше дратували мого батька і змушували його гніватися також і на мого доброго захисника.

Живучи в будинку Дюбура, я поведився не зовсім, як

Той клерк, що душу батька розривав :
Замість рахунку, вірші він складав.

Але, правду кажучи, я відвідував контору не більше, ніж це мені здавалося конче потрібним, щоб забезпечити прихильний звіт про мене цього француза, довгорічного агента нашої фірми, якому мій батько довірив посвятити мене в таємниці комерції. Насправді ж головну свою увагу я віддавав літературі й спортові. Мій батько не дуже заперечував проти цих розумових і фізичних вправ. Здоровий розсуд допомагав йому зрозуміти, що це добродійно впливає на кожну лю-

дину, і він гадав, що такі вправи стануть мені в пригоді на тому шляху, для якого він мене призначав. Він хотів, щоб я дістав у спадщину не тільки його багатство, але й перебрзв його погляди та плани, з допомогою яких я міг би збільшити й поширити його велике багатство.

Любов до своєї професії була головною причиною його непохитного бажання зробити з мене купця. Та були в нього ще й інші міркування, про які я дізнався лише згодом. Він був упертий щодо своїх намірів, умілий і сміливий. Кожна нова успішна операція ставала для нього трампліном і джерелом для нових спекуляцій. Здавалося, він повинен, як той честолюбний завойовник, поспішати від подвигу до подвигу, не зупиняючись для того, щоб навітшатися здобутим. Він звик ризикувати всім своїм багатством і щоразу вживав сміливих і широких зусиль, щоб схилити баланс на свою користь; його сила, бойовий дух, енергія, здавалося, збільшувались під час небезпеки; він нагадував моряка, що звик перемагати хвилі й ворога,— моряка, певність якого зростає напередодні бурі й бою. А втім, він не байдужий був до того, що старість і слабкість можуть позначитися на ньому; він хотів слушного часу знайти в мені помічника, який зможе взяти кермо з його втомлених рук і тримати за його поради і вказівками курс корабля. Батьківські любов, як і практичні міркування, привели його до одного й того ж висновку. Ваш батько, хоч і вклав своє багатство в наш торговельний дім, але був тільки „сонним партнером“, як то кажуть у торговельних колах. Оуен був випробуваний і досконалий бухгалтер; його послуги, як головного клерка, були неосієнні. Алеж він не мав ні знань, ні здібностей, щоб керувати складними комерційними операціями. Якби

мій батько раптом умер, що сталося б із задуманими ним планами, коли б тільки його син не обернувся на комерційного Геркулеса, готового підтримати тягар, залишений Атласом?¹ І що сталося б із самим цим сином, коли, незнайомий з цими справами, він раптом поринув би в лабіринт торговельних операцій без потрібних знань і досвіду? З усіх цих міркувань, явних і прихованих, мій батько вирішив, що я повинен наслідувати його професію; а коли вже він вирішав, то нічия ухвала не могла бути твердішою.

Але йому треба було також зважати і на мою згоду, бо я з не меншою упертістю став на цілком протилежному рішенні.

Мабуть, можна було б пояснити мій опір батьківським бажанням. Я не цілком ще розумів тоді, на чому вони будувалися та як глибоко його щастя залежить від цього. Я завжди був певний, що мене чекає згодом велика спадщина, а покищо — достатні кошти для забезпеченого життя. І ніколи не спадало мені на думку, що, може, мені доведеться самому, щоб здобути засоби до життя, вдатися до праці, яка була мені не до смаку. У батьковій пропозиції взяти участь у його справах я бачив лише бажання, щоб я ще збільшив ті гори багатства, які він здобув сам. Я вважав себе найкращим суддею свого власного щастя і не прагнув збільшувати скарби, яких, на мою думку, було більше, ніж треба, щоб жити комфортабельно, навіть розкішно й весело.

Отже, мушу я повторити,—свій час у Бордо я про-

---

¹ Геркулес, або Геракл — казковий герой давньої Греції. Легенда говорить про його дивовижні подвиги й мандри. Під час цих мандрів він ніби зустрів Атласа — велетня, що тримав на плечах край неба. За словами цієї казки, Геркулес деякий час сам тримав небозвід.

водив не зовсім так, як того бажав мій батько. Те, що здавалося йому головною метою мого перебування в тому місті, я відкладав для всяких інших справ і, якби насмілювався, зовсім занедбав їх. Дюбур, улюблений представник нашого торговельного дому і сам зацікавлений зберігати добрі відносини з ним, був надто гострим політиком, щоб надсилати до голови фірми такі відомості про його єдину дитину, які викликали б незадоволення і батька й сина. Крім того, як ви незабаром дізнаєтесь, у нього могли бути корисливі причини дозволяти мені занехаювати справи, заради яких я був відданий під його догляд. Моя поведінка не виходила з меж пристойності, і тому він не міг писати про мене нічого поганого. Але, мабуть, хитрий француз був би так само поблажливий, якби я віддавався далеко гіршому, а не тільки лінощам та огиді до торговельного діла. Він не заперечував, що я вивчаю Корнеля та Буало¹ замість Постлісвейта чи Саварі або якогось іншого автора з питань політичної економії. Він вибрав десь дуже зручний вираз, яким завершував кожен лист до мого батька: Я був усе,— за словами Дюбура,— чого тільки може собі бажати кожний батько від сина. Мій батько ніколи не заперечував проти частих повторень одного й того ж речення, якщо воно здавалося йому чітким і виразним; і сам Едісон² не міг би знайти виразів, що задовольняли б мого батька так, як: „Ваш лист одержав і додаю до цього всі розрахунки та повний баланс...“

¹ Корнель — славетний французький драматург; народився 1606 року, помер 1684 р. Буало (1636—1711) — французький поет, критик і теоретик літератури.

² Едісон. Тут мовиться, звичайна річ, не про великого американського винахідника Томас Альва Едісона, а про англійського поета Джозефа Едісона; він жив між 1672 і 1714 рр.

Отже, містер Осбелдістон, добре знаючи, чим він бажав мене бачити і часто читаючи улюблене речення Дюбура, не мав жодних сумнівів, що я зростаю саме в бажаному йому напрямі. Коли раптом, під лиху годину, він дістав мого листа з красномовною, проречистою й докладною відмовою від участі в роботі фірми, від конторки й стільця в кутку темної контори на Крановому Проїзді,— від місця, що було вищим від стільців Оуена та всіх інших клерків і нижчим хібащо тільки від тринога мого батька в безпосередньому й переносному розумінні. Відтоді все пішло шкереберть. Звіти Дюбура стали для батька такими підозрілими, ніби його векселі вже більше не котирувалися на біржі. Мене несподівано викликали додому і привітали так, як я вам уже розповів.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Я починаю дуже підозрювати молодого чоловіка в причетності до маторошного гріха — до поезії; якщо він заражений цією страшною хворобою неробства, то від нього не буде ніякої користі для суспільства. З ним, як з розумною людиною, покінчено, коли він почне складати рими...

(Бен Джонсон¹ — „Варфоломіїв ярмарок“).

Взагалі мій батько цілком панував над своїми почуттями, і гнів його не часто виявлявся в словах. Він тільки якось сухо й уривчасто розмовляв з тими, проти кого гнівався. Він ніколи не вживав загроз, ніколи

---

¹ Бен Джонсон — відомий англійський драматург, сучасник і суперник Шекспіра.

голосно не висловлював свого роздратовання. Все було у нього приведено до системи, і він мав звичку виконувати „необхідне“ в усякому випадку, не витрачаючи зайвих слів. Отже, він тільки з гіркою посмішкою слухав мої непевні відповіді на запитання про становище торгівлі у Франції і безжально дозволяв мені заплутуватися глибше й глибше в таємницях надвишок, тарифів, тари й знижок.

Не пригадую також, щоб він гнівався, аж поки не побачив, що я не можу точно з'ясувати, який мало вплив знецінення луідора¹ на обіг векселів у Франції.

— Найзнаменніша державна подія за все моє життя!— вигукнув мій батько (а він, між іншим, бачив Революцію²),— а Френк знає про неї не більше, ніж стовпець на набережній!..

— Містер Френсіс,— несміливо й примирливо втрутився Оуен,— не міг забути, що ухвалою короля Франції, датованою першим травня тисяча сімсотого року, вказано було, що пред'явник, протягом десяти пільгових днів після строку, повинен зажадати...

— Містер Френсіс, насмілююсь я сказати,— урвав його мій батько,— миттю пригадає все, на що ви будете ласкаві йому натякнути... Але, мій боже! Як Дюбур міг дозволити йому!.. Слухайте, Оуен, що це за юнак — той Клеман Дюбур, той його небіж, чорнявий парубок у нашій конторі?

— Один з найрозумніших клерків у домі, сер; видатний молодий чоловік, як на свої літа!— відповів

---

¹ Луідор — старовинна французька золота монета ціною в 20 франків.

² Під „Революцією“, ще й з великої літери, автор розуміє не революцію 1643 р., на чолі якої стояв Кромвель. „Славетною революцією“ англійські буржуазні історики називають вигнання династії Стюартів, яке відбулося в Англії 1689 р.

Оуен, бо веселість та ввічливість юного француза привернули до нього серце Оуена.

— Так, так, гадаю, що він знає дещо про природу обігу. Дюбур вирішив, що я повинен мати принаймні одного тямущого юнака напохваті. Але я бачу, куди він гне, і він помітить це, коли гляне на баланс. Оуен, накажіть розплатитися з Клеманом і хай він вирушає назад до Бордо на кораблі свого батька, що розвантажуються зараз тут.

— Звільнити Клемана Дюбура, сер? — спитав Оуен тремтячим голосом.

— Так, сер, звільнити його негайно; досить мати в конторі одного дурня англійця, який робитиме помилки; не потрібний мені ще хватський француз, який використовуватиме ці помилки.

— Прошу пробачити, сер, — втрутився я, — але мені здається справедливим, що коли я занедбав свої заняття, то мушу сам за це й розплачуватися. Я не маю підстав обвинувачувати пана Дюбура в тому, що він не дав мені можливості навчатися, хоч я мало користався з цих можливостей; і щодо пана Клемана Дюбура ...

— Щодо нього й щодо вас я вживу тих заходів, які вважатиму за потрібні, — відповів мій батько; — але це дуже добре, Френк, що ви берете свою провину на свої власні плечі, дуже добре, проти цього не можна заперечити... Я не можу пробачити старому Дюбурові, — сказав він, поглядаючи на Оуена, — що він тільки дав змогу Френкові дістати корисні знання, але не простежив за ним і не написав мені, чи користається Френк з цих можливостей. Ви бачите, Оуен, що в мого сина є природна порядність, властива англійському купцеві.

— Містер Френсіс, — сказав головний клерк, за своєю

звичкою поважно схиляючи голову і трохи підіймаючи праву руку, ніби збираючись покласти перо за вухо,— містер Френсіс начебто розуміє основний принцип всіх моральних розрахунків, велике етичне правило: хай *A* так ставиться до *B*, як він хотів би, щоб *B* ставився до нього. В наслідок матимемо правило потрібної поведінки.

Мій батько посміхнувся, почувши це арифметичне формулювання золотого правила, але відразу промовів:

— Все це нічого не означає, Френк; ви марнували час, як легковажний хлопчисько, а в майбутньому вам треба навчитися жити, як личить чоловікові. Я віддам вас під вигляд Оуенові на кілька місяців, щоб відновити втрачене.

Я збирався вже відповісти, але Оуен глянув на мене так благально й застережливо, що я мимоволі промовчав.

— А тоді ми,— вів далі мій батько,— обговоримо мою пропозицію від першого числа минулого місяця, на яку ви надіслали мені нерозсудливу й незадовільну відповідь. Отже, налийте собі вина і передайте пляшку Оуенові.

Брак сміливості, навіть зухвалості, коли хочете,— ніколи не був моєю вадою. Я відповідав твердо:

— Сумую, що мій лист незадовільний, але він зовсім не є нерозсудливим. Я відразу уважно поставився до пропозиції, яку ви ласкаво подали мені, і не без болю відчув я себе змушеним відхилити її.

На якусь хвилину батько гостро глянув на мене і миттю відвів очі вбік. Він нічого не сказав, і я вважав себе змушеним продовжувати, хоч трохи й вагаючись. Він переривав мене лише короткими вигуками.

— Навряд чи, сер, я можу мати до будьякої про-

фесі повагу більшу, ніж до торгівлі, навіть якби вона не була вашим фахом.

— Невже!

— Вона зв'язує народ з народом, відповідає на потреби і розподіляє багатства; для загального життя цивілізованого світу вона те саме, що повітря та їжа для нашого тіла.

— Атож!

— А проте, сер, я почуваю себе змушеним наполягати на відхиленні пропозиції обрати той фах, до якого я так погано пристосований і про який я так мало знаю.

— Я подбаю, щоб ви пристосувалися. Ви вже не гість і не учень Дюбура.

— Але, мій любий сер, не на брак знаннів я скаржуся, не на погане навчання; я сам нездатний здобувати прибутки.

— Дурниці; чи ви вели свій щоденник, як я того бажав?

— Так, сер.

— Будь ласка, принесіть його сюди.

Я приніс цю книгу. То був розрахунковий журнал. Я його завів за порадою свого батька і мав записувати туди нотатки про різноманітні відомості, які я засвоював під час навчання. Я передбачав, що батько зацікавиться цим звітом, а тому уважно записував такі подробиці, які йому мали найбільше подобатися. Щоправда, часто перо моє працювало не у великій злагоді з головою. Траплялося також, що я випадково записував туди нотатки, які мало були пов'язані з торгівлею; адже ця книжка була у мене завжди напихваті. І ось я поклав її до рук мого батька, палко сподіваючись, що він не помітить нічого, що могло б збільшити його незадоволення. Оуен трохи зблід, коли батько

запитав мене про щоденник. Але обличчя його зразу засяяло після моєї охочої відповіді, і навіть посмішка надії заграла на його губах, коли я приніс з моєї кімнати й поклав перед батьком солідний том — більший завширшки, ніж завдовжки, оправлений у телячу шкіру, з бронзовими застібками. Книжка ця мала діловий вигляд і підбадьорила мого друга. Та яка ж була радість Оуена, коли батько мій почав читати мої нотатки на комерційні теми і схвально коментувати їх! Раз-у-раз спинявся батько на назвах тари, предметах торгівлі тощо, ставив мені запитання і лишався задоволений.

— Це чорновий зошит, Оуен,— пояснив він,— сюди безсистемно занотовуються всі денні справи.

— Щоб потім їх переписати до білової книги,— підхопив Оуен;— я щасливий, що містер Френсіс така методична людина.

Щось дуже швидко починав я зазнавати ласки. Я вже побоювався, що наслідком буде ще більша наполегливість мого батька на здійсненні його бажання зробити з мене купця. Я почав бажати, щоб я не був,— вживаючи вислову мого друга містера Оуена,— такою методичною людиною. Але побоювання мої були передчасні. Зненацька випав з книжки списаний аркушик паперу. Оуен готовий уже був зауважити мені, що вставки слід приклеювати до основного тексту облатками, коли батько урвав його вигуком:

— Присвячується пам'яті Едуарда Чорного Принца!..¹ Це що таке?.. Вірші?.. Клянуся небом, Френк, ви більший дурень, ніж я гадав!

Ви повинні пам'ятати, що мій батько, як людина

---

¹ Едуард Чорний Принц (1330—1376 р.) — син англійського короля Едуарда III. Відомий своєю жорстокістю і перемогами над Іспанцями та французами.

ділова, вважав працю поетів жалюгідною; а як людина релігійна, він вважав усякі такі речі непристойними й гріховними. Отже, він мав досить причин неприємно здивуватися, коли в лиху хвилину натрапив на цей нещасливий аркушик з віршами. Щождо бідолоашного Оуена, то коли б волосся на його парику могло стати сторч від жаху, то я певний, що ранкова робота перукаря загинула б,— так здивувався головний клерк, угледівши це страховище. Пограбування сейфу, помилка в річному балансі, клякса в біловій розрахунковій книзі,— все це навряд чи могло справити на нього більш гнітюче враження.

Мій батько почав читати ці рядки. Іноді він усім своїм обличчям виявляв, що неспроможний збагнути змісту; іноді він читав вірші з удаваним пафосом; але весь час декламував з гіркою іронією, надзвичайно образливою для нервів автора:

Сурмі, фонтаравійський¹ ріг!
Летить, гінці, щосил, щоніг
І Карлові скажіть,
Що сарацини невірні
Побачать у ці темні дні
Героя смертну мить.

— „Фонтаравійський ріг“! — вигукнув мій батько, уриваючи читання.— Краще ви думали б про фонтаравійський ярмарок... „Невірні“!.. Що це за „невірні“?.. Чи не могли б ви сказати „невірні“ і писати принаймні по-англійському, якщо вам так вже необхідно писати дурниці...

Той зойк над берегом і морем
Летить, немов крилатим горем,
На англійський кордон.

---

¹ Фонтаравія — невеличке місто в Іспанії, на березі Гасконської затоки.

Він оповіщує про те,
Що слава Кресі й Пуатьє¹
Вмирає у Бордо.

— Між іншим, Кресі завжди вимовляється з наголо-
сом на останньому складі. І я не бачу ніяких підстав,
чому граматику можна перекручувати для ритму.

Безсилу голову зведіть
І вікна ширше розчиніть,
Щоб знов побачив я
Дзеркальні струмені Гаронни,
Твоє прекрасне, мирне лоно,
Звоєнована земля!

— „Гаронна“ і „лоно“ — погана рима. Авжеж, Френк,
ви навіть не знаєтесь і на нікчемному ремеслі, яке
обрали собі...

Вгасає сонце вже, мов я,
І плаче зморена земля
Сльозми річок, озер.
Заплачуть так англійські діви,
Коли почують вість жакливу,
Що Чорний Принц помер.

Мов світило згасло нині,
Але довіку не загине
Грім перемог моїх;
І слава рицарська розквітне,
Мов зорі на цім небі півдня
У хмарах вогняних!

— Хмари вогняні — це щось нове... Добрий ранок,
панове, веселого вам різдва!.. Маєте собі! Вуличний
глашатай, і той пише вірші краще.

---

¹ Кресі — містечко у французькому департаменті Соми; тут у 1346 році відбувся великий бій між французами та англійцями; тоді вперше відзначився Чорний Принц. Пуатьє — головне місто французького департаменту В'єнн, у 1356 році при Пуатьє Чорний Принц розбив і полонив французького короля Іоанна.

По тому він зневажливо відкинув від себе папір і підсумував:

— Слово честі, Френк, ви більший йолоп, ніж я вважав!

Що міг я сказати, мій любий Трешем?.. Стояв я, надимаючись гнівом покривдженої людини, а мій батько спокійно, але суворо, дивився на мене сердитими очима; тим часом бідолашний Оуен, піднісши вгору руки й очі, являв собою картину такого разючого жаху, ніби щойно прочитав ім'я свого патрона в списку банкрутів. Нарешті я наважився говорити, дбаючи тоном свого голосу якомога менше викрити свої почуття.

— Я цілком усвідомлюю, сер, як мало придатний я відігравати високу роль у суспільстві, яку ви призначили для мене; і, на щастя, я не мрію про багатства, які міг би здобути. Містер Оуен був би вам значно кращим помічником.

Останні слова я вимовив з деякою злістю, бо вважав, що Оуен, бачачи гнів батька, відступився від мене занадто швидко.

— Оуен? — перепитав мій батько. — Хлопець збожеволів, цілком з глузду з'їхав! Але, будь ласка, сер, якщо мені дозволено буде спитати, які ваші мудрі проекти відносно вашої власної долі?

— Я хотів би, сер, — відповів я, збираючися з духом, — помандрувати два чи три роки, якщо це не заперечуватиме вашій волі; в противному разі, хоч і з запізненням, але охоче я провів би той самий час в Оксфорді чи Кембріджі.¹

— В ім'я здорового розуму! Чи чули колинебудь щось подібне?.. Животіти в школі серед педантів та

---

¹ В Оксфорді та Кембріджі містяться найвідоміші англійські університети.

якобітів,¹ коли натомість ви могли б завойовувати світ своїм майном. Чому вже не податися до Вестмінстера або Ітона,² чоловіче, де вам піднесуть початкову граматику, а також березової каші, якщо вам це подобається?

— Отже, сер, коли ви вважаєте мій план освіти спізнілим, то я охоче повернувся б на континент.

— Ви вже і так змарнували там занадто багато часу, містер Френсіс.

— Тоді я обрав би армію, сер.

— Оберіть биса! — поквапливо відповів мій батько, але відразу ж стримався. — Право, ви робите з мене такого ж дурня, як ви самі... Хіба ж він не може звести людину з розуму, Оуен? — Бідолашний Оуен хитнув головою та уп'яв зір у підлогу. — Слухайте, Френк, — продовжував мій батько, — я цю справу розв'яжу дуже просто... Мені було стільки років, скільки вам тепер, коли мій батько викинув мене за двері й переписав мою законну спадщину на мого молодшого брата. Я залишив родовий замок Осбелдистонів, сидючи на шкапині, з десятьма гінеями в гаманці. Більш ніколи не переступав я того порогу і ніколи не переступлю. Я не знаю й не цікавлюся знати, чи мій братик - лисолов ще живий чи зламав уже собі карк. Але в нього є діти, Френк, і один з них стане моїм сином, якщо ви й далі будете мені отак перечити.

— Ви вільні робити, — відповів я (скоріше, мабуть, з похмурою байдужістю, ніж з повагою), — що вам завгодно з вашою власністю.

— Так, Френк, моє майно є таки моє власне, якщо

---

¹ Якобіти — прихильники вигнаної з Англії в 1689 р. династії Стюартів.

² Вестмінстер та Ітон — тут містяться англійські середні школи - пансіонати, переважно для дітей аристократії.

праця на здобуття та турботи на збільшення його дають право власності; і жоден трутень не смоктатиме мед з моїх щільників. Обміркуйте це добре. Мої слова обдумані і те, що ухвалив, виконаю!

— Шановний сер... дорогий сер!— вигукнув Оуен, і сльози сповнили його очі.— Не треба так поспішати у важливій справі. Дозвольте містерові Френсісу переглянути баланс раніше, ніж ви закриєте рахунок; він любить вас, я певний; і коли він впише свою синовню покору на протилежний бік рахунку, то, безперечно, його заперечення зникнуть.

— Чи ж ви думаєте,— суворо відповів мій батько,— що я двічі проситиму його бути моїм другом, моїм помічником і моєю довіреною особою... бути співучасником моїх турбот і моїх прибутків?.. Оуен, я гадав, що ви знаєте мене краще!

Він глянув на мене, ніби ще збираючися щось додати, але миттю відвернувся і швидко вийшов з кімнати. Мушу визнати, мене вразив такий погляд на цю справу; раніше я про це не думав; і мій батько мав би, мабуть, мало підстав скаржитися на мене, якби почав дискусію з цього аргументу.

Та було занадто пізно. У мені було чимало його упертості і небо звеліло, щоб мій гріх став мені за кару, хоч і не таку тяжку, як цього заслуговувала моя провина. Оуен, коли ми залишилися вдвох, довго дивився на мене очима, на які раз-у-раз набігали сльози; він начебто намагався перше, ніж взяти на себе обов'язки посередника, з'ясувати, в якому місці найкраще можна перебороти мою упертість. Нарешті він почав тремтячим голосом:

— О, боже, містер Френсіс!.. Борони нас небо, сер!.. Зорі мої, містер Осбелдістон!.. Чом я дожив до такого дня?.. А ви ж іще такий молодий джентльмен,

сер!.. Заради неба! Погляньте на обидві сторони рахунку... Подумайте, що ви збираєтеся втратити — величезне багатство, сер, один з найкращих домів у Сіті,¹ давню фірму Трешема й Трента, що тепер має назву Осбелдістон і Трешем. Ви можете купатися в золоті, містер Френсіс!.. І до того ж, мій любий юний містер Френк, якщо є певні подробиці в справах, що вам не до вподоби, то я,— тут він принизив свій голос до шепоту,— буду їх впорядковувати для вас щомісяця, щотижня, щодня, коли хочете... Подумайте, мій любий містер Френсіс, про пошану до вашого батька, дай вам бог довгого життя!

— Я дуже вдячний вам, містер Оуен,— сказав я,— справді, дуже й дуже вдячний! Але мій батько краще знає, куди вкладати свої гроші. Він говорить про одного з моїх кузенів... хай він розподіляє своє багатство, як йому завгодно, я ніколи не продам свою волю за золото.

— За золото, сер?.. Хотів би я, щоб ви побачили підсумок прибутків за останній квартал... Там було п'ять цифр — п'ять цифр на долю кожного компаньйона, містер Френк!.. І все це має перейти до папіста,² до йолопа з півночі і ворожої особи, крім того... Це розіб'є моє серце, містер Френсіс, а я ж працював як пес, і все заради любові до фірми... Подумайте тільки, як воно звучатиме — Осбелдістон, Трешем і Осбелдістон... а може, хто знає,— тут він знову принизив голос,— Осбелдістон, Осбелдістон і Трешем, бо наш містер Осбелдістон може скупити майже всі акції фірми!

— Але, містер Оуен, прізвище мого кузена так само — Осбелдістон; отже, назва компанії звучатиме так само добре для вашого вуха.

---

¹ Сіті — ділова частина Лондона.

² Папіст — тобто католик, прихильник папи римського.

— О, тьху, містер Френсіс, хіба ви не знаєте, як я люблю вас!.. Ваш кузен, цур йому, папіст, безперечно, як і його батько. Особа ворожа до протестантського роду... це зовсім інша річ, без сумніву...

— Є багато дуже добрих людей серед католиків, містер Оуен,— відказав я.

Надзвичайно збуджений Оуен готовий уже був щось відповісти, коли мій батько вернувся до кімнати.

— Ваша правда,— сказав він,— Оуен, я помилився. Ми віддамо більше часу на обміркування цієї справи... Молодий чоловіче, приготуйтеся дати мені відповідь на це важливе запитання рівно через місяць.

Я мовчки вклонився, радіючи з відстрочки. Я сподівався, що згодом твердість мого батька трохи пом'якшає.

Призначений термін минав поволі; не трапилося за місяць ніяких вартих уваги випадків. Я приходив додому й виходив, коли мені було до вподоби. Батько ні про що не запитував мене і нічим не критикував моїх вчинків. Та я і не часто бачив його, хібащо під час обіду, коли він старанно уникав тієї розмови, яку я із зрозумілих вам причин намагався почати. Наші балачки точилися навколо буденних подій або таких загальних питань, про які розмовляють сторонні люди; ніхто не міг би й догадатися, що між нами лишалося нерозв'язаним таке важливе питання.

А втім, це питання мучило мене, наче кошмар. Невже батько дотримає свого слова й позбавить спадщини свого єдиного сина на користь племінника, в самому існуванні якого він, мабуть, не зовсім був певний? Поведінка мого діда в подібних обставинах не віщувала для мене нічого доброго. Але у мене склалося помилкове уявлення про характер мого батька: річ у тому, що перед моїм від'їздом до Франції

зі мною в родині дуже панькалися. Я не зважив, що деякі чоловіки дуже пестять своїх дітей змалку, бо це їм цікаво й забавно, але вони можуть бути досить суворими, коли ці самі діти згодом не виправдають їхніх сподіванок. Я запевняв себе, що мене чекає лише невеличка немилість; може, мене відрядять на кілька тижнів, мовляв би на заслання, до сільських місцевостей; а це мені навіть сподобалося, бо тоді я мав би змогу закінчити свій переклад „Роланда Несамовитого“.¹ І ця думка так опанувала мій мозок, що я знову повернувся до своїх чорнеток і заходився віршувати, коли почув тихий і обережний стукіт у двері своєї кімнати.

— Заходьте! — озвався я.

Ввійшов містер Оуен. Цей цінний чоловік був такий постійний та незмінний у своїх звичках і рухах, що, мабуть, оце вперше за все своє життя зійшов на другий поверх² будинку свого хазяїна, хоч частенько бував на першому. І досі не розумію, як саме знайшов він двері моєї кімнати.

— Містер Френсіс, — урвав він виявлення мого здивовання й радості з приводу його приходу, — я не знаю, чи добре я роблю, кажучи вам про це, не годиться ж бо говорити за дверима про те, що відбувається в конторі — як то каже прислів'я: не можна й стовпові на складі розповідати, що робиться в розрахунковій книзі. Алеж юний Твайнел понад два тижні був відсутній з Лондона і повернувся лише два дні тому.

---

¹ „Роланд Несамовитий“ — твір італійського поета Аріосто (народився 1474 р., помер 1533 р.).

² На другому поверсі в будинках заможних людей в Англії містяться спальні та інші кімнати, вхід до яких дозволяється, як правило, тільки членам родини.

— Гарзд, мій любий сер, а як же це стосується до нас ?

— Стривайте, містер Френсіс... Він їздив із спеціальним дорученням вашого батька. Коротко, я твердо переконаний, що Твайнел їздив на північ.

— Невже ви справді думаєте так ? — спитав я, трохи схвильований...

— Після свого повернення, сер, він тільки й говорить, що про свої нові черевики, шпори та про бій півнів у Йорку... Все це беззаперечне, як таблиця множення. Благаю вас, моя люба дитино, переборіть себе, догодіть вашому батькові, і станьте зрештою чоловіком та купцем.

В ту хвилину я відчував велике бажання скоритись і ошчасливити Оуена, попросивши його переказати батькові мою згоду. Але гордість, гордість — джерело такої сили доброго й такої сили злого в нашому житті — стала мені на перешкоді. Слова покути застрягли в моїй горлянці; і поки я прокашлювався, щоб проштовхнути ці слова, голос мого батька гукнув Оуена. Той швидко залишив кімнату, і слушна нагода була втрачена.

Батько мій був послідовний у всьому. Точно о тій самій порі дня, в тій же самій кімнаті, тим же тоном і з тими самими жестами, як рівно місяць тому, — він повторив мені свою пропозицію стати компаньйоном фірми, його партнером і взяти керування окремою частиною в конторі. Після цього він зажадав від мене точної і остаточної відповіді. Мені тоді здавалося, що він діє трохи жорстоко; і досі здається мені, що поведінка мого батька була несправедлива. З усієї імовірності, поблажливішим поводженням він міг би скоріше добитися своєї мети. Але при такому стані речей я був непохитний і якомога шанобливіше відхилив його пропозицію. Либонь вважав я негідним

чоловіка підкоритися першій же вимозі і чекав дальших умовлянь — приводу, щоб я міг у пристойній формі змінити свою думку. Та ... я гірко помилився. Батько холодно й спокійно обернувся до Оуена і сказав лише:

— Бачте, про це саме я вас і попереджав ... Гаразд, Френк, — звернувся він до мене, — ви вже майже повнолітній¹ і, мабуть, ніколи ви не будете здатнішим влаштовувати своє щастя; тому я більше нічого не скажу. А проте я не зобов'язаний допомагати вашим планам більше, ніж ви коритесь моїм; так дозволю я собі спитати, чи є у вас якісь наміри, що потребу-ють моєї підтримки?

Я відповідав, чимало збентежений:

— Я не навчився ніякого фаху і не маю своїх власних коштів. Отже, мені явно не можна існувати без деякої вашої підтримки. Потреби мої дуже скромні. І сподіваюся, що моя огида до фаху, для якого ви призначили мене, не спричиниться до цілковитої втрати батьківської підтримки та покровительства.

— Інакше кажучи, ви хочете спиратися на мою руку, ідучи все ж таки своїм власним шляхом? Навряд чи це вийде, Френк; а втім, може ви збираєтеся коритися моїм вказівкам на стільки, на скільки вони не перечать вашим власним нахилам?

Я хотів був відповісти.

— Мовчать! — гримнув батько. — Якщо так, то ви негайно виїдете на північ Англії, щоб зробити візит вашому дядькові та ознайомитися з становищем його родини. Я обрав з числа його синів (у нього їх начебто шестеро) одного, того хто, на мою думку, найбільше придатний сісти на місце в конторі, яке я збирався віддати вам. Але, можливо, потрібні будуть ще

¹ В Англії, як і в більшості західноєвропейських країн, громадянське повноліття настає в 21 рік.

деякі заходи, і для того ваша присутність там буде необхідна. Дальші вказівки ви дістанете в замку Осбелдістонів, де залишитеся доти, доки я не зроблю відповідного розпорядження. Все буде готове для вашого від'їзду завтра вранці.

З цими словами мій батько залишив кімнату.

— Що це все значить, містер Оуен? — звернувся я до мого засмученого друга.

— Ви себе згубили, містер Френк, оце й усе! Коли ваш батько говорить оцим спокійним, рішучим тоном, то в його намірах уже не буде змін, як у завершеному розрахунку.

І Оуен мав слушність. Наступного ранку о п'ятій годині я опинився на шляху до Йорка; сидів я на порівняно непоганому коні, і в кишені моїй було п'ятдесят гіней.¹ Подорожував я, очевидно, щоб допомогти іншому зайняти місце в конторі, будинку й почуттях мого батька, а, можливо, також і в його прибутках.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Не має човен мій вірил,
Поринув він у вири хвиль,
Несе ген-ген його приплив.
Весло зломив, кермо згубив.

(*Байки Гея*²).

Щоб привабити вашу увагу до мого твору, я оздобив розділи цієї розповіді римою та білим віршем, чарівними уривками, взятими з творів далеко досконаліших, ніж мій власний.

¹ Гінея — золота монета вартістю в 21 шилінг.

² Джон Геї — англійський поет і драматург. Народився 1685 р., помер 1732 р. Особливо відома його „Опера жебраків“.

Подані рядки епіграфа говорять про нещасливого мореплавця, який зухвало відчалив від берега в човні, не вмючи керувати ним, і був підхоплений шаленою течією великої річки. Жоден школяр, що жартома або з відчаю вдався б до такої небезпечної нерозсудливості, не міг би почувати себе серед грізних хвиль жахливіше, ніж я, коли опинився без компаса в бурхливому океані людського життя. Батько мій з такою несподіваною легкістю розрубав вузол, який звичайно вважається найміцнішим у суспільстві, і так легко зробив з мене якогось вигнанця з родини, що я мимохіть втратив значну частину віри в свої сили, яка досі підтримувала мене. Принц Красунчик,¹ з принца перетворившись на рибальського сина, навряд чи страшніше відчував своє падіння.

Коли гамір Лондона завмер у моїх вухах, а далекий дзвін його церков, долинаючи стиха до мене, звучав, ніби журливе „вернись!“, я озирнувся з пагорбка Гайгета на туманну велич столиці. Мене охопило відчуття, наче я лишаю назавжди позаду себе розкоші, багатство, принади світу, всі радості культурного життя.

Але доля моя була вирішена. Та й справді, неймовірно було, щоб запізніла й вимушена моя згода скоритися бажанням батька повернула мені втрачене становище. Навпаки, мій батько сам був такий твердий, непохитний у здійсненні своїх намірів, що моя неохоча, вимушена й негідна капітуляція напевно більше розгнівала б його, ніж заспокоїла. Та й моя природна упертість мені допомогла, а гордість нашіптувала, яку жалюгідну постать являв би я, коли б прогулянка за

---

¹ Принц Красунчик — герой творів англійських письменників XVII сторіччя — Бекінгема та Драйдена.

чотири милі від Лондона розбила мої плани, обміркувані протягом місяця. А надія, що ніколи не лишає юних та наполегливих, осяяла своїм світлом моє майбутнє. Не міг же мій батько серйозно позбавити мене синових прав, хоч так категорично це проголосив! Це, можливо, тільки щоб вивірити мій характер. І коли я буду терплячим та стійким, то це піднесе мене в очах батька і приведе, кінець-кінцем, до дружньої з ним згоди. Я навіть обміркував, як далеко поступлюся йому, а на яких пунктах нашої гаданої угоди стоятиму твердо. І в наслідок,—гадав я,—буду відновленим у синових правах і малою ціною заплачу за свій попередній бунт.

А втім, зараз я був вільний; сам собі хазяїн, і переживав те почуття незалежності, що в молодечих грудях палає дивним переплетенням радості й страху. Хоч не дуже повний був мій гаманець, але він міг забезпечити всі потреби подорожнього. Живучи в Бордо, я звик бути собі сам за камердинера; кінь мій був бадьорий, молодий, баский, і веселість моя швидко перемогла сумні думки, що оповили мене на початку моєї подорожі.

Мабуть, з більшою радістю подорожував би я цікавішим шляхом. Але північний шлях був тоді, та либонь і тепер лишився, дуже нецікавим. Здається мені, що можна проїхати по всій Британії, в якому завгодно іншому напрямі, і не знайдеш менш цікавого шляху. Не зустрінете нічого вартого особливої уваги. Хоч я вже заспокоївся трохи, проте все ще мої думки були не дуже веселі. Та й муза,—та сама кокетка, що затягла мене до цих диких місць,—подібно до інших представниць жіночої статі, покинула мене в найгірші мої хвилини. Можливо, я зовсім зажурився б, коли б не випадкові зустрічі та розмови з подорожніми.

Проте типи, яких я зустрічав, були звичайні й нецікаві: сільські священики, що чвалали додому після своїх церковних відправ; фермери чи торгівці худобою, що поверталися з віддаленого ринку; прикажчики купців; що їздили збирати борги своїх хазяїв по провінціальних містах; часом — офіцер, що їздив по селах набирати рекрутів, — ось які особи за тих часів давали прибуток сторожам біля застав та власникам трактирів. Отже, розмовляли ми про податки та релігійні суперечки, про худобу та зерно, про крам сухий та мокрий, про кредитоздатність роздрібних торгівців. Подеколи ці балачки різноманітло змалювання облоги чи бою у Фландрії, що його, мабуть, оповідач переказував зі слів інших. Розбійники — тема невичерпна й тривожна — заповнювали всі паузи між цими балачками. Імена Золотого Фермера, Летючого Грабіжника, Джека Злидня та інших персонажів з „Опери жебраків“ злітали з наших уст, наче слова щоденного вжитку. Після таких оповідань подорожні, мов діти, що гуртуються навколо вогню під час найнапруженішого моменту казки, тулились один до одного, озиралися на всі боки, перевіряли курки своїх пістолетів і присягалися стояти один за одного в разі небезпеки. Ця угода, як і всякі інші нападні та оборонні союзи, разом зникала з пам'яті, коли траплялося справжнє лихо.

Бачив я чимало людей, яких переслідували подібні жахи. Але один бідолаха, з яким я подорожував півтора дні, розважав мене найбільше. Він віз на сідлі невелику, але, очевидно, досить важку торбину і турбувався про неї надзвичайно. Ніколи нікому він її не довіряв і дуже дивував ретельних кельнерів та конюхів, що пропонували свої послуги внести цю торбину до будинку. Так само обережно намагався він приховати не

лише мету своєї подорожі та її прикінцевий пункт; він не говорив навіть, куди прямує він сьогодні. Ніщо не лякало його більше, ніж запитання, куди їде він сьогодні, вгору чи вниз, або на якій станції збирається спинитись. Місце ночівлі обирав він собі надзвичайно дбайливо й заклопотано, однаково уникаючи і самотності і того, що йому здавалося поганим сусідством. У Грентемі він, здається, просидів цілу ніч, боячись спати в кімнаті, поруч з якою розташувався кремезний косоокий чолов'яга в чорній перуці й старій, гаптованій золотом куртці. А проте мій супутник, судячи з його мускулатури, був чоловіком, здатним зустріти небезпеку не гірше за будького іншого. Постать його була кремезна й здорова; його гаптований золотом бриль та кокарда на капелюші вказували, що він, мабуть, служив в армії або так чи інакше близький був до військового фаху. Та й розмова його, хоч і завжди досить незграбна, виявляла людину розумну, коли тільки жажливі привиди на мить припиняли наступ на його уяву. Але всяка випадкова асоціація знову викликала ці привиди. І відкрите поле і огорожене пасовище однаково викликали у нього страх; посвист хлопчача чабана здавався йому сигналом грабіжника. Навіть вигляд шибениці, яка доводила йому, що уряд дбає про його безпеку і що принаймні один розбійник назавжди ліквідований правосуддям, — навіть і це ще більше тривожило його, нагадуючи, як багато ще лишилося розбійників не повішаних.

Мені б швидко набридло товариство цього страхополоха, коли б не гнітили мене мої власні думки. А втім, деякі з його страшних оповідань були досить цікаві і давали мені підстави розважатися, глузуючи з його дивних побоювань. Деякі з нещасних мандрівників, — розповідав він, — потрапили в пазурі до роз-

бійників з власної необачності та довірливості: в до-
розі вони знайомилися з добре одягненим, ввічливим
і привітним мандрівником, в товаристві з яким вони
сподівалися знайти і підтримку й розвагу; цей новий
знайомий підбадьорював їх жартами й піснями, обо-
роняв їх від надмірних вимог, цін та невірних рахун-
ків трактирників, а потім, пропонуючи показати най-
ближчу стежку через пустир, заманював свою жертву
з великого шляху до якоїсь страшної долини, раптом
свистів, збирав своїх товаришів із засідки і... викри-
вав своє справжнє обличчя — обличчя ватажка бан-
диської зграї. Безборонні супутники віддавали йому
свої гаманці, а часом розплачувались і своїм життям.
Я помітив, що наприкінці такого оповідання щоразу,
дедалі більше піддаючись лихоманці свого жаху, мій
супутник непевно й підозріло поглядав на мене. Йому
начебто здавалося, що він і є той самий нещасний до-
вірливий подорожній у товаристві такого, як я, не-
певного типу, про якого йдеться в тому оповіданні.
І раз - у - раз, коли ці думки особливо гнітили мозок
цього дивака, він від'їздив від мене на протилежний бік
дороги, озираючись навколо, перевіряючи свою зброю
і немов би готуючись до втечі або оборони, залежно
від обставин.

Такі підозри здавалися мені занадто смішними, щоб
ображатися. А втім, за тих часів людина могла мати
всі зовнішні ознаки джентльмена і все ж таки бути
розбійником з великого шляху. Розподіл праці в усіх
галузях не набув ще тоді такої досконалості, і про-
фесія ввічливого й бездоганного авантюриста, що ви-
дурював гроші грою на карти чи кості, часто поед-
нувалася з ремеслом грабіжника, який спиняв на ве-
ликих шляхах подорожніх і відбирав у них гаманці.
Я пригадую, тоді люди з розпачу часто й залюбки

вдавалися до відчайдушних заходів поліпшити своє становище. Шляхи повні тоді були елегантних вершників-грабіжників, які змагалися на ввічливість при виконанні своєї професійної справи — грабунку. Отже, молодому чоловікові в моєму становищі, власне, не було чого дуже ображатися на те, що його плутають з цими шановними діячами.

Та я і не ображався. Навпаки, я розважав себе, то збуджуючи, то вгамовуючи підозри мого боязкого супутника. Цілком заспокоївши його легкою розмовою, я міг якимсь побіжним запитанням про його маршрут чи справи знову миттю збудити всі його підозри. Приміром, звичайна розмова про силу, швидкість і витривалість наших коней могла раптом набрати такого тону.

— О, сер,— сказав якимось мій супутник,— щодо га-лопу, то я вам поступлюсь, але дозвольте мені сказати, ваш кінь (хоч він і дуже красивий, цього не відкинеш) не досить витривалий для доброї дорожньої коняки. Ристь, сер,— і він торкнув свого Буцефала¹ шпорами,— ристь — ось справжній алюр для випробування коня. Коли б ми були біля міста, то, ставлю квартиру кларета в найближчій корчмі, я б охоче позмагався на рівному шляху з оцим вашим поїдачем маргариток.

— Згода, сер,— відповів я;— а ось саме й підходяща дільниця дороги.

— Гм, е-гм,— відповів мій приятель страхополох, вагаючись;— я собі взяв за звичку ніколи в дорозі не гнати свого коня між станціями; не знаєш, коли йому ще доведеться напружити свої сили; і крім того, сер, коли я казав, що позмагався б з вами, то мав на

---

¹ Буцефал — улюблений кінь Олександра Македонського,

увазі рівну вагу; а ваш багаж фунтів на п'ятдесят легший.

— Гаразд; але я згоден взяти до себе ваш багаж. Скажіть, скільки може важити ця ваша торбина?

— Моя т... т... та... торбина?— відказав він нерішуче.— О, дуже мало... пір'ячко... так собі, кілька сорочок і панчішок...

— А мені здавалося, що вона важча, принаймні, судячи з зовнішнього вигляду. Іду з вами в парі на квартиру кларета, що вона вирівняє різницю між нашою вагою!

— Ви помиляєтеся, сер, запевняю вас... цілком помиляєтеся,— відповів мій супутник, від'їжджаючи на край дороги, що було у нього звичкою в тривожних обставинах.

— Гаразд, я ладний ризикнути вином; ставлю десять проти п'яти, що візьму вашу торбину собі на сидло і навіть з нею випереджу вас ристю.

Ця пропозиція остаточно dokonala мого приятеля, довела його тривогу до найвищої точки. Ніс його, що був завжди яскравочервоним — наслідок його прихильності до багатьох гарненьких чарок кларету й кислого вина,— раптом набрав кольору світлої міді, а зуби його аж зацокотіли від переляку перед такою неприхованою зухвалістю моїх слів: ось коли нахабний грабіжник з'явився перед ним на весь зріст! Він щось мурмотів, намагаючись знайти відповідь. Та я трохи підбадьорив його, запитавши щось про дзвіницю, яка з'явилася саме на обрії, і зазначивши, що ми тепер уже близько під'їхали до села і ніяких несподіванок на шляху чекати нам не доводиться. Тоді обличчя його прояснилось; але багато часу минуло, поки він зовсім забув свій переполох від моєї страшної пропозиції.

Я забираю у вас час цими подробицями про ха-

раakter тої людини та про мої жарти з нею, бо хоч ці речі самі по собі мало значні, але мали великий вплив на дальші події, про які я розповідатиму. Тоді ж поведінка цього страхополоха лише сповнювала мене глумливого презирства, і я зміцнився в своїй думці, що з усіх рис людського характеру, які примушують людство марно мучитись, страхополохство, лякливість — найдражливіша і найжалюгідніша риса.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Шотландців злиднями англійці лають.
Та й ті самі цього не відкидають.
Отож, чи не дотепні ті люди,
Що по наживу йдуть у землі ці?
(Черчіль¹).

За тих часів, про які я пишу, існував ще один старий звичай на дорогах Англії, здається, тепер уже забутий або вживаний лише серед простого люду. У довгі подорожі тоді вирушали верхи, і подорожні завжди зупинялися в неділю у якомусь місті, де можна сходити до церкви і дати день перепочинку коневі: це було добросердно щодо наших тварин-трудівників і благочесно для нас самих. Тоді ще існували залишки давньої англійської гостинності, і хазяїн головного готелю міста відкладав геть свою професію корчмаря на сьомий день тижня та запрошував усіх, хто цього дня спинявся під його дахом, до його родинного обіду — неодмінного ростбіфу й святкового пудинга.

---

¹ Чарльз Черчіль — англійський поет і сатирик XVIII століття.

Звичайно, на це запрошення приходили всі, кому високе становище в суспільстві це дозволяло. В подяку хазяїнові за частування гість лише замовляв пляшку вина по обіді.

Я був природжений космополіт — громадянин все-світу, отже, охоче бував всюди там, де міг збільшити свої знання й спостереження над людиною. Крім того, я не мав ніяких бажань пишатися своїм високим походженням; отже, я майже завжди користався з недільної гостинності господаря того готелю, де спинався, незалежно від того, яку його корчма мала вивіску — „Підв'язка“, „Лев“ чи „Ведмідь“.

Чесний корчмар, сповнений почуття своєї власної ваги й гідності, сидячи на чільному місці серед тих гостей, яким він щодня usługовував, — був сам собою цікавим для спостереження; а навколо цього світила кружляли зорі меншого значення. Жартівники й дотепники, видатні персони містечка чи села: аптекар, суддя, навіть сам священик не обминали своєю присутністю цих щотижневих свят. Гості збиралися з найрізноманітніших прошарків місцевого населення; професії їх також були різноманітні; їх мова, поведження, нахили являли кумедний контраст. І це було не байдуже для того, хто прагнув пізнати різноманітні типи людей.

В один з таких днів мій боязкий знайомий і я опинилися за столом червонощогокого господаря „Чорного Ведмеда“ в місті Дарлінгтон, Дергемського єпископату. Наш хазяїн оголосив, ніби просячи пробачення, що з нами обідатиме один шотландський джентльмен.

— Джентльмен ... якого роду джентльмен? — спитав мій супутник; і зробив він це трохи поквапливо, бо, мабуть, пригадав джентльменів з великого шляху, — так називали тоді розбійників.

— Та, той шотландського роду джентльмен, я вже сказав,— пояснив мій господар;— вони всі пани, щоб ви знали, хоч у них бува й сорочки немає; але цей— порядний... найзапопадливіший північний британець, що будьколи переходив Бервікський міст...¹ Як на мою думку, то він торгує худобою.

— В усякому разі, хай він приєднається до нас,— відповів мій супутник.

А тоді, повернувшись до мене, він дав волю своїм почуттям:

— Я поважаю шотландців, сер; я люблю й шаную цей народ за їхнє почуття моралі. Багато говорять про їхній бруд і їхні злидні; але — „привіт мій щирій чесності, хоч і в лахміття вдягненій“, як сказав поет. Солідні люди запевняли мене, що в Шотландії ніколи і не знають про таку річ, як грабіжництво на великих шляхах.

— Це тому, що у них нема чого грабувати,— сказав мій хазяїн, і сам засміявся своєму дотепові.

— Помиляєтеся, хазяїне,— озвався сильний низький голос за його плечима,— це тільки тому, що ваші англійські інспектори, вимірювачі та наглядачі, яких ви відрядили на північ від річки Твід, прибрали до своїх рук грабіжницьке ремесло.

— Добре сказано, містер Кемпбел,— відповів хазяїн.— Не гадав я, що ти вже тут, чоловіче. Та ж ти знаєш, що я одвертий, щирий йоркширець... То ж як воно торговельні справи на півдні?

— Все по-старому,— сказав містер Кемпбел;— розумні люди купують і продають, а дурні купуються і продаються.

---

¹ Бервік на Твіді — фортеця і портове місто на англо-шотландському кордоні,

— Але і розумні люди і дурні однаково хочуть обідати! — відповів наш веселий господар. — А ось і він — найкращий кусень яловичини, в який будьколи зголоднілий чоловік устромляв виделку!

Отак кажучи, він ретельно нагострив ніж, сів на чільне місце за столом і весело почав наповнювати тарілки своїх різноманітних гостей.

Це вперше я почув шотландську вимову і вперше зустрівся з представником цієї старовинної нації. Ще змалку шотландці дуже непокоїли мою уяву. Батько мій, як вам це добре відомо, походив з давньої нортумберлендської¹ родини (від замку цієї родини був я всього за кілька миль, коли розкошував вищезгаданим обідом). Але така велика була сварка між моїм батьком та його родичами, що він, здається, ніколи не згадував про моїх предків. Так звану родинну гордість він вважав найжалюгіднішою пихою. Він пишався лише тим, що його звать Вільгельмом Осбелдістоном — першим або, принаймні, одним з перших купців на біржі. Коли б йому довели, що він походить від Вільгельма Завойовника,² то це значно менше потішило б його гордість, ніж той шум і заворушення, що супроводили щоразу його появу серед „биків“, „ведмедів“³ та маклерів фондової біржі. Безперечно, він бажав, щоб я так нічого і не знав про моїх родичів та предків за винятком його самого. Але часто буває

---

¹ Нортумберленд — графство (тобто — округа) на півночі Англії, межує з Шотландією.

² Вільгельм Завойовник — король норманів, що 1066 р. у битві при Гастінгсі розбив саксонського короля Гаральда і завоював Англію.

³ Бики й ведмеді — так називають біржових спекулянтів. „Бики“ грають на підвищення курсу цінних паперів, а „ведмеді“ — на падіння курсу.

з найрозумнішими людьми, що їхні плани розбиває істота, на яку вони в своїй гордості зовсім не звертали уваги. Так сталося і з моїм батьком. Його нянька — стара нортумберлендка — не залишала батька від самого його дитинства; саму тільки її серед усіх людей рідної місцевості батько до певної міри любив; і коли фортуна йому посміхнулася, він насамперед викликав до себе і забезпечив у своєму будинку місце для Мейбл Рікетс. Після смерті моєї матері стара Мейбл стала доглядати мене. Мій батько заборонив їй нагадувати йому про лани, ліси та долини любого її серцю Нортумберленда. Тому вона розважала мій дитячий слух оповіданнями про край, де минула її молодість, та довгими історіями про події, що відбувалися там. До цих оповідань я прислухався значно уважніше, ніж до серйозніших, але не таких ліричних промов моїх вихователів та вчителів. Ще й тепер, здається мені, бачу я стару Мейбл: голова її в сніжно-білому чепці злегенька труситься від старечої слабості; обличчя її, вкрите зморшками, все ще не позбулося рум'янця, здобутого замолоду на сільському повітрі. Здається мені, що ось бачу, як оглядається вона на цегляні мури й вузькі вулиці біля наших вікон і закінчує, зітхаючи, улюблену стару пісеньку, якій я тоді віддавав перевагу і (чому ховати правду?) якій і тепер ще віддаю перевагу перед усіма аріями, написаними найвибагливішими італійськими композиторами:

О, мій дубе, ясеню,
Хмелю зелененький!
Ростеш найкраще ти
На півночі, рідненький!

А втім, у легендах старої Мейбл шотландський народ згадувався раз-у-раз найгіркішими словами, на

які тільки здатна була оповідачка. Мешканці по той бік кордону заступали в її оповіданнях те місце, яке людожери й велетні в семимильних чоботях посідають у звичайних няньчиних казках. Та і як же могло бути інакше? Хіба ж то не Чорний Дуглас зарізав своєю власною рукою спадкоємця родини Осбелдістонів на другий день після того, як Осбелдістон вступив у свої спадкові права, захопивши його з в'язнями під час бенкету? Хіба не Ует, на прізвище Диявол, зігнав усіх свиней з схилів Лентгорна ще за молодих років мого прадіда? А хіба мало трофеїв здобули ми самі — хоч (за словами старої Мейбл) далеко чеснішими способами, коли мої предки мстилися за заповідяні їм кривди? Хіба ж сер Генрі Осбелдістон, п'ятий барон нашого роду, не викрав прекрасної дівчини з Фернінгтона, наче давній Ахілес,¹ і не одружився з нею, всупереч усім атакам її друзів, підтримуваних наймогутнішими, найславетнішими і найвойовничішими шотландськими вождями? І хіба не виблискували наші мечі в перших лавах на більшості з тих полів бою, де Англія мала перемогу над ворогом? Вся наша родинна слава, але й усі наші родинні нещастя пішли від північних воєн.

Збуджений такими оповіданнями, я змалку звик вважати шотландський народ за природних ворогів південних жителів сполученого королівства, і слова мого батька, що інколи вихоплювались у нього, тільки стверджували мене в цій думці про шотландців. Батько брав участь у великих спекуляціях дубовими лісами, що належали власникам з Верховини, і завжди повторював, що ці власники ладні торгуватись і щосил вичавлювати належні їм проценти, але не дуже

---

¹ Ахілес — давньогрецький казковий герой Троянської війни.

пунктуальні щодо виконання своїх зобов'язань. Він підозрював у нечесності й шотландських купців, яких він мусив робити посередниками у цих своїх торговельних справах. Коротше, якщо Мейбл скаржилася на шотландських воїнів давніх часів, то містер Осбелдстон не менше нарікав на хитрощі цих сучасних Сінонів.¹ Отже, мимоволі вони заразили мою юнацьку душу щирою огидою до північних жителів Британії, яких я вважав кровожерними під час війни, зрадливими під час замирення, жадібними, корисливими, себелюбними й підступними в справах мирного життя. Мені здавалося, що у них майже нема позитивних рис, коли не зважати на лютість, яка нагадувала хоробрість, у військових сутичках, а також запопадливу хитрість, яка заступала їм мудрість у торгівлі.

На виправдання тих, хто плекав подібні забобони, я мушу зазначити, що тогочасні шотландці справді чинили немало несправедливостей проти англійців. Ця національна ворожнеча між двома сусідніми країнами надовго посіяла розбрат між ними, викликавши в наслідок довге суперництво. Ми бачили нещодавно, як демагогам ледве не пощастило роздмухати ці іскри в полум'я, від якого, щиро сподіваюся, тепер не лишилося й попелу.

Отже, не дивно, що я упереджено глянув на першого шотландця, якого зустрів у цьому товаристві. Багато дечого в ньому збігалося з моїми попередніми уявленнями. Риси його обличчя були брутальні, будова тіла — груба. Мені казали, що це — характеристичні ознаки його земляків. По-англійському гово-

---

¹ Сінон.— За легендою про Троянську війну, цей Сінон віддався в полон троянцям, підмовив їх втягти в місто величезного дерев'яного, коня, а з цього коня вночі вийшли грецькі воїни, що завоювали Трою.

рив він з неправильною вимовою, повільно, бо намагався уникати помилок та місцевих висловів. Я міг також помітити властиві його народові обережність в тих зауваженнях, які він робив, та уникання одвертих відповідей на запитання.

Але несподіваним для мене було почуття начебто самоповаги й гордості, з якими він поведився в цьому випадковому товаристві. Одяг його був дуже скромний, хоч і пристойний; а в ті часи навіть люди низьких прошарків, що претендували на назву джентльмена, витрачали великі кошти на свій гардероб; отже, його одяг визначав невелику заможність, якщо не бідність. З балачок його видно було, що він живе з торгівлі худобою — не дуже то благородна професія. А втім, не зважаючи на все це, він поведився з усіма присутніми з якоюсь холодною й погордливою ввічливістю, яка виявляє справжню чи удавану перевагу над співрозмовниками. Думки свої він висловлював як беззаперечні й категоричні.

Мій хазяїн та його недільні гості раз чи двічі були спробували підтримати свою гідність галасом та сміливими вигуками, але помалу підкорилися владі містера Кемпбела, який легко повів перед у розмові. Я піддався спокусі позмагатися з ним, бо покладався на своє знання світу, поширене моїм життям за кордоном та освітою. Щодо останнього, він виявився слабким супротивником, і легко було побачити, що його природні здібності не зазнали впливу освіти. Але я побачив, що він значно краще від мене обізнаний з сучасним станом Франції, з характером герцога Орлеанського, який щойно став регентом, та з усіма державними людьми того королівства. Його гострі, вщипливі й досить сатиричні зауваження виявляли людину, яка пильно придивлялася до справ сусідньої Франції.

В політичних питаннях Кемпбел скромно мовчав, мабуть, з обережності. Незгоди між вігами й торі¹ розкололи тоді Англію надвоє, а могутня партія прихильників якобітів загрожувала гановерській династії, яка тоді щойно сіла на трон. У кожній пивниці гриміли голоси ворогуючих політиків. Щодо політики, то мій хазяїн був ліберал: він ніколи не сварився з добрим покупцем; і тому його щотижневі недільні гості часто розпалювалися такою непримиренною суперечкою, ніби він частував обідом цілу міську думу. Священик і аптекар разом з маленьким чоловічком, який не поспішав похвалитися своєю професією, але який, судячи з прудкості й гнучкості його пальців, був, очевидно, перукарем,—гаряче обстоювали справу епіскопальної церкви і династії Стюартів. Збирач мит, з обов'язку своєї служби, та адвокат, що сподівався на тепленьке казенне місце, разом з моїм супутником, який запально втрутився в суперечку, твердо підтримували справу короля Джорджа² і протестантської релігії. Галасували жахливо, клялися ревно! Кожна сторона зверталася до містера Кемпбела, ніби домагаючись його схвалення.

— Ви—шотландець, сер; джентльмен вашої країни повинен обстоювати спадкові права,—кричала одна партія.

— Ви пресвітеріанець,³ — закликала друга сторона,—ви не можете бути на стороні деспотизму.

Не без труднощів домігся наш шотландський оракул хвилинної тиші і сказав:

---

¹ Віги й торі—дві старі партії в Англії; віги репрезентували промислову буржуазію, а торі—аристократію.

² Мова йде про короля Джорджа (Георга) II, що королював від 1714 до 1760 р.

³ Пресвітеріанці—одна з протестантських сект.

— Джентльмени! Я не маю сумнівів, що король Джордж цілком заслуговує на любов своїх друзів; і якби він міг утримати те, що здобув, то, безперечно, він міг би зробити нашого шановного збирача мит головним уповноваженим збору державних податків, а нашого друга, містера Квітема, підвищити до поста генерального прокурора; так само він віддячив би або нагородив чимсь цього чесного джентльмена, який сидить на своїй торбині, бо йому, мабуть, так зручніше, ніж на стільці. Король Яків, безперечно, не поступиться перед великодушністю короля Джорджа. Коли йому пощастить узяти гору, то він зможе, якщо йому сподобається, зробити цього шановного пастора архієпископом Кентерберійським, а доктора Міксіта — своїм старшим лейбмедиком, а свою королівську бороду віддати піклуванням нашого друга Латерема. Але я маю деякий сумнів, щоб один з цих володарів дав Робові Кемпбелу хоч чарку горілки, коли йому закортить випити. Тому я віддаю свій голос і підтримку Джонатанові Броуну, нашому хазяїнові; хай буде він королем і князем пиятик, при умові, що він принесе нам ще одну пляшку вина, не гіршого за попередню!

Цю промову зустріли загальними оплесками, до яких приєднався і хазяїн, віддавши розпорядження виконати умову, від якої залежало його обрання на короля. Він поспішив повідомити гостей:

— Хоч і який мирний джентльмен містер Кемпбел, а все ж таки він хоробрий, наче лев. Сімох розбійників переміг однією рукою, коли вони напали на нього в дорозі!

— Тебе обдурили, друже Джонатан,—урвав його Кемпбел;—їх було тільки двоє, і обидва негідники такі боягузи, що з ними й зустрітися було гидко.

— Чи ви справді, сер,— сказав мій супутник, присуваючи свого стільця (чи то пак свою торбину) ближче до містера Кемпбела,— чи ви й справді перемогли двох розбійників сам - один ?

— Авжеж, сер! Що ж тут дивного! — відповів Кемпбел.

— Слово честі, сер,— сказав мій знайомий,— я був би щасливий мати приємність подорожувати далі у вашому товаристві... Я їду на північ, сер.

Уперше почув я, що мій супутник відкрив комусь свою таємницю — повідомив про свій маршрут. Але це не викликало ніякого ентузіазму в шотландця.

— Навряд чи ми можемо поїхати разом,— сухо відповів він.— Ви, сер, безперечно маєте доброго коня, а я тепер подорожую пішки або ж на верховинному поні, що буде не дуже то швидше.

Сказавши це, він попросив рахунок за вино, недбало кинув кілька монет — ціну тієї пляшки, що він сам замовив, і підвівся, ніби збираючись залишити нас. Мій супутник підскочив до нього, схопив його за гудзик і легенько потяг до вікна. Мимоволі я почув, як він на чомусь наполягає. Очевидно, він напрошувався їхати разом, а містер Кемпбел, скільки я міг розібрати, відмовлявся.

— Я сплачу ваші витрати, сер,— сказав подорожній таким тоном, ніби цей довід мав перекинути всякий опір.

— Це цілком неможливо,— сказав Кемпбел трохи презирливо.— Я маю справи в Росбері.

— Але я не дуже поспішаю ; я можу трохи збочити і втратити день - другий заради доброго товариства.

— Та кажу вам, сер,— доводив Кемпбел,— я не можу зробити вам послуги, якої ви начебто потребуєте. Я,— додав він, гордо випростуючись,— подорожую в своїх

власних справах, і коли б ви послухалися моєї поради, сер, то не приєднувалися б у дорозі до зовсім незнайомої вам людини і не розповідали б свого маршруту тим, хто вас про це не питає.

Потім він без особливих церемоній визволив свій гудзик, підійшов до мене (всі інші гості розійшлися по кутках) і проговорив:

— Ваш друг, сер, занадто одвертий та балакучий щодо своїх справ.

— Цей джентльмен,— відповів я, поглядаючи на подорожнього,— не друг мій, а тільки знайомий, якого я зустрів у дорозі. Я не знаю ні його імени, ні його справ, і вам, здається мені, він більше довіряє, ніж мені.

— Я хотів тільки сказати,— поспішно відповів містер Кемпбел,— що він занадто швидко пропонує честь свого товариства тим, хто цього не бажає.

— Джентльмен,— озвався я,— краще знає свої власні справи, і я зовсім не хочу втручатися в них.

Містер Кемпбел більш нічого не сказав. Помовчавши, він тільки побажав мені щасливої дороги. Гості розійшлись.

Наступного дня я розлучився з моїм супутником - страхополохом, звернувши з великого північного шляху трохи на захід — у напрямі до замку Осбелдістонів, оселі мого дядька. Не знаю, чи зажурився він з цієї розлуки, чи, може, зрадив, бо він завжди трохи підозріло ставився до мене. Щождо мене, то цей боягуз мені вже надокучив і, правду кажучи, я зрадив, що нарешті відкараскався від нього.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

І серце завмирає, коли бачу,
Як слава й гордість острова мого,
Прекрасна німфа, вершниця струнка
Торкає благородного коня
І мчить, не обираючи путі,
Через долини, гори й перепони.

(„Лови“).

Я наближався до своєї рідної півночі (рідною я вже звик вважати її), захоплений її романтичними й дикими пейзажами. Більше не заважало мені базікання мого супутника, і я міг звернути увагу на те, як змінилися краєвиди. Потоки тепер більше заслуговували цієї назви: вони вже не дрімали посеред очеретів та верболозів, а дзюрчали під тінню незайманих дібров. Вони то спадали з стрімких скель, то струменіли повільніше, але все так само бурхливо по маленьких затишних долинах, що раз-у-раз відкривалися обабіч шляху, начебто гостинно запрошуючи мандрівника, ваблячи своїми квітучими глибинами. Гори Чевіота¹ здіймалися перед моїми очима у похмурій величності. То було не кам'яне бескеття найвищих скель, але огрядні, круглоголові, одягнені темними хащами гори, що тішили уяву.

Родова оселя моїх предків, до якої тепер я наближався, розташувалась у вузькій долині між схилами двох таких гір. Великі маєтки, що колись належали родині Осбелдістонів, давно перейшли до чужих рук через усілякі нещастя або розтринькані невмілим господарюванням моїх предків. Та чимало ще земель ото-

---

¹ Чевіотські гори — хребет, що утворює кордон між Англією та Шотландією.

чували старий замок. Їх було досить, щоб вважати мого дядька великим власником. Цю славу він підтримував (як я зрозумів з деяких розмов про нього в дорозі) марнотратною широкою гостинністю, властивою північному поміщикові тих часів. Він це вважав за цілком необхідне для підтримання фамільної честі.

Виїхавши на пагорбок, я ще здалека побачив замок Осбелдістонів: велику й старовинну будову, що визирала з друїдського¹ гаю величезних дубів. Я поспішав туди, обираючи найкоротший шлях між поворотами шляху. Раптом мій кінь, хоч і втомлений, нашорошив вуха, почувши заливчате гавкання зграї хортів та звуки мисливського рогу. Збагнувши, що хорти належать моему дядькові, я затримав свого коня, щоб мисливці проїхали повз мене, не помітивши. Адже під час полювання було незручно знайомитися з невідомим мені досі дядьком-спортсменом. Я вирішив пропустити їх і поїхати далі до замку, де почекати, поки повернеться власник. Отже, я зупинився на горбку і не без цікавості ждав наближення мисливців.

Лисиця — майже зовсім загнана — вискочила з хащі, що прикривала правий бік долини. Хвіст її звисав, вона була забризкана грязюкою і бігла знеможено. Все віщувало неминучість її гіркої долі. Крук уже кружляв над нею, мабуть вважаючи бідолашного Рейнеке² своєю здобиччю. Лисиця перетяла потік, що струменів у долині, і видиралась вже на протилежний урвистий берег, коли передові хорти, а за ними й уся зграя, голосно гавкаючи, вискочили з хащів попереду

---

¹ Друїди — жерці кельтських племен, молилися природі в лісах. І досі в Шотландії та Ірландії існують „священні“ друїдські гаї.

² „Рейнеке-Лис“ — хитрий і запопадливий герой багатьох німецьких казок. Про нього писав Гете.

мисливців та ще трьох або чотирьох вершників. Собаки бігли по сліду Рейнеке, керовані несхибним інстинктом, а мисливці мчали за ними, не розбираючи шляху, через рівчаки й пагорбки. То були високі, кремезні молоді люди, на добрих конях, одягнені в зелене й червоне — кольори спортивного товариства, організованого під наглядом старого сера Гільдебранда Осбелдістона.

„Мої кузени!“ — подумав я, поки вони мчали повз мене.

Відразу я замислився: як привітають мене в товаристві цих гідних нащадків Німврода?¹ Зовсім неймовірно, щоб я, майже незнайомий з подібними розвагами, міг почувати себе легко й щасливо в родині мого дядька.

Видіння, що промайнуло перед моїми очима, урвало мої міркування.

То була юна леді. Чарівне її обличчя аж палало рум'янцем від захвату ловів та швидкої їзди. Вона сиділа на прекрасному вороному коні, чорному, як агат, тільки подекуди вкритому клаптями сніжно-білої піни. Убрання її було для мене незвичайним: жакет, жилет і капелюш — зовсім подібні до чоловічих. Такий одяг став згодом звичайним для дам, щоб їздити верхи. Ця мода завелася, коли я був у Франції, і я ще не мав нагоди побачити її. Довге чорне волосся дівчини маяло в повітрі, вибившись спід стрічки під час швидкого галопу. Вона затрималась на якійсь нерівній галівні, вміло і з великим самовладанням повернула свого коня і наблизилась до мене більше, ніж усі інші вершники. Отже, я зблизька побачив її надзвичайно

---

¹ Німврод — легендарний засновник Вавілонського царства і славетний мисливець.

Полювання закінчилось.

гарне обличчя, якому невимовної принади надавали дикість краєвиду, дивність її одягу і несподівана поява.

Проїжджаючи повз мене, кінь її спотикнувся саме тоді, коли вона збиралася торкнутися його шпорами й пустити знову галопом. Це стало для мене за слушну нагоду під'їхати ближче, ніби для допомоги. А втім, не було причини хвилюватись: кінь не впав, а коли б і впав, то прекрасна амазонка занадто добре їздила верхи, щоб не впоратися самій. Однак, вона посмішкою подякувала мені за добрі наміри, і я насмілився поїхати поруч.

— Агов! Убили, вбили!— ці вигуки долинули до нас разом з луною рогу. Отже, поспішати не було чого. Полювання закінчилось. Один з тих молодих людей, яких я побачив раніше, наближався до нас, переможно махаючи лисячим хвостом, ніби глузуючи з моєї прекрасної супутниці.

— Бачу,— відповіла вона,— бачу; але не зчиняйте галасу з цього приводу: якби Феб,— додала вона, гладячи по шиї свого чудового коня,— не заскочив у скелі, то у вас було б мало причин вихвалитись!

Говорячи це, вона під'їхала ближче до молодого чоловіка, і я помітив, що обидва поглядають на мене й про щось пошепки розмовляють. Очевидно, юна леді умовляла спортсмена зробити щось, від чого він відмовлявся неспіливо і з якоюсь баранячою упертістю. Раптом вона повернула коня головою до мене і сказала:

— Гаразд, гаразд, Торні, якщо ви не хочете, то я мушу це зробити, от і все... Сер,— звернулася вона до мене,— я намагалася умовити цього цивілізованого молодого джентльмена спитати у вас, чи не зустрічали ви, подорожуючи в цих місцевостях, або чи не чули ви чогонебудь про одного нашого друга — про містера

Френсіса Осбелдістона, якого вже кілька днів чекають у замку Осбелдістонів?

Я радо назвав себе і подякував за люб'язне запитання молодій леді.

— В такому разі, сер,— відповіла вона,— оскільки чемність мого родича, здається, все ще дрімає, ви дозволите мені (хоча, гадаю, це надзвичайно непристойно!) самій відбутися церемонію і познайомити вас з молодим сквайром¹ Торнкліфом Осбелдістоном, вашим кузеном, і з Діаною.² Вернон, яка має також честь бути бідною родичкою вашого ввічливого кузена.

Ці слова міс Вернон вимовила одночасно з якоюсь сміливістю, іронією й ширістю. Я досить знав життя, щоб набрати відповідного тону, дякуючи за ласку і висловлюючи велику приємність, яку дає мені ця зустріч. Правду кажучи, комплімент я висловив так, що леді могла легко взяти на свій рахунок більшу його частину. Адже Торнкліф здавався грубим сільським невігласом — незграбним, похмурим і не занадто привітним. А втім, він потиснув мені руку і пояснив, що мусить мене залишити, бо треба допомогти єгерям та своїм братам зібрати хортів. Про це він говорив скоріше до відома міс Вернон, ніж просячи вибачення у мене.

— Подався...— сказала юна леді, стежачи за ним очима, в яких майнуло на мить презирство,— наш князь грумів, відвідувачів півнячих боїв та підозрілих кінських баришників! А втім, всі вони один одного варті... Чи ви читали Меркгема? — спитала міс Вернон.

— Кого, пані?.. Я навіть не пам'ятаю прізвища цього автора.

¹ Сквайр — титул поміщика в Англії.

² Діана — ім'я римської богині полювання. Обираючи для своєї героїні це ім'я, автор підкреслив її відвагу та мужність.

— О боже! На який же берег викинуло вас! — відповіла юна леді. — Бідний заблудлий і темний чужинець, незнайомий з самим кораном дикунського племені, серед якого ви збираєтеся жити! Ніколи не чути про Меркгема, найславетнішого автора книги про коновальство! Тоді я боюся, що вам так само невідомі більш сучасні прізвища Джіпсона та Бартлета?

— Це вірно, міс Вернон.

— І ви не червонієте, визнаючи це? Ні, ми мусимо зректися союзу з вами! Тоді, гадаю, ви не вмієте ні лікувати коня, ні приготувати для нього пійло з висівок, чи там пустити йому кров?

— Визнаю, що всі ці справи я довіряю конюхові або моему грумові.

— Неймовірна недбалість!.. І ви не вмієте підкувати коня, підстригти йому гриву й хвіст, нацькувати собаку, обкарнати їй вуха й обрізати нігті? Не вмієте навчити сокола, доглядати, лікувати, годувати його? Не вмієте...

— Щоб підсумувати всю мою нікчемність, — відповів я, — мушу сказати: я абсолютний невіглас, неук в усіх цих сільських справах.

— Тоді, заради бога, містер Френсіс Осбелдістон, що умієте ви робити?

— Дуже мало в цій галузі, міс Вернон; однак, на дещо я можу наважитися... Коли мій грум підкує мого коня, я можу поїхати на ньому, і коли мій сокіл летить над полем, я вмю полювати з ним.

— Чи це ви вмієте робити? — перепитала юна леді, пускаячи свого коня галопом.

Якийсь паркан перетинав нашу стежку; ворота в ньому були збиті з необструганого дерева. Я хотів був виїхати наперед, щоб розчинити ворота, але кінь міс Вернон легким стрибком перелетів через перепону.

Честь вимагала, щоб я наслідував цей приклад, і миттю я опинився поруч з дівчиною.

— Дечого можна від вас сподіватися,— зауважила вона.— Я боялася, що ви зовсім звироднілий Осбелдистон. Але скажіть, що привело вас до замку-хліва?.. Отак сусіди охрестили цей наш мисливський палац. Мабуть, вам приємніше було б опинитися десь в іншому місці, якби це залежало від вас?

Я відчув, що ми вже зовсім потоваришували з цим чарівним видінням, а тому прошепотів:

— Справді, люба міс Вернон, я міг би вважати за кару для себе тимчасове перебування в замку Осбелдистонів, раз його мешканці відповідають вашому описові; але я певний, що є один виняток, який буде нагородою за всі ці неприємності.

— О, ви маєте на думці Решлі? — спитала міс Вернон.

— Зовсім ні. Я думав, пробачте мені, про одну особу, яка зараз ближча до мене.

— Гадаю, що пристойніше було б не зрозуміти вашої чемності?.. Але це проти моїх звичаїв... Я не дякую вам реверансом, бо сиджу на сідлі. Але, серйозно, я заслуговую на це, бо я єдина істота в замку, з якою можна розмовляти, за винятком старого священика та Решлі.

— А хто такий цей Решлі, прошу вас?

— То — наймолодший син сера Гільдебранда... приблизно ваших років, та не такий... не дуже гарний, коротше кажучи. Але природа дала йому повну голову розуму, а священик додав повні руки науки... Він — те, що ми звемо дуже розумною людиною в цьому краї, де розумних людей небагато. Він готувався для вступу в духівництво, але не поспішає взяти сан.

— До духовного сану в католицькій церкві?

— У католицькій. У якій же ще?— сказала юна леді.— Ах, так, я й забула, мені казали, що ви — еретик? Це правда, містер Осбелдістон?

— Не можу заперечити цього.

— Алеж ви бували за кордоном, і в католицьких країнах?

— Майже чотири роки.

— Бачили ви монастирі?

— Часто; але я бачив у них небагато такого, що промовляло б на користь католицькій релігії.

— Хіба ж монастирські мешканці не щасливі?

— Деякі щасливі. Це ті, кого до самотності привело або глибоке благочестя, або поневіряння й переслідування в світі, або ж природний брак темпераменту. Але ті, хто вдався до затворницького життя з раптових причин, від якогось розчарування чи образи,— ті дуже нещасні. Швидко повертається до тих жвавість і, наче дикі тварини в звіринці, вони метаються, пориваючись на волю, не знають спокою в ув'язненні; деякі ж з них ситішають, гладшають від спокійного життя так, що не вміщаються в маленьких келіях.

— А що,— допитувалася далі міс Вернон,— стає з тими жертвами, які засуджені жити в монастирі волею інших? На що вони схожі? Надто ж, коли вони народилися, щоб брати всі втіхи, всі насолоди від життя?

— Вони нагадують ув'язнених співочих пташок,— відповів я,— засуджених животіти в неволі; і вони намагаються обдурити долю, вдаючися до дослідів та вправ, які набагато збагатили б суспільство.

— Я буду,— сказала міс Вернон,— тобто,— задумливо поправила вона,— я була б скоріше подібна до дикого сокола, що, позбавлений вільного льоту в небі, б'ється об пруття своєї клітки. Але, повертаюсь до

Решлі,— жвавіше продовжувала вона,— для вас він буде найприємнішою людиною, яку ви бачили за все своє життя, містер Осбелдістон... Це триватиме принаймні тиждень. Якби він міг знайти сліпу панну, то жоден чоловік не міг би змагатися з ним перед нею; але око розбиває ті чари, які обгортають вуха. Та ось ми вже в дворі старого замку, що виглядає таким же диким і старомодним, як кожен з його мешканців. Треба вам знати, що в замку Осбелдістонів не дуже чепуряться; проте я мушу зняти ці речі; вони занадто теплі, я не люблю цього, і до того ж капелюш муляє мені лоба.

Тут дівчина скинула капелюш і спід нього сипнув цілий потік буйних кучерів. Сміючись і трохи зашарівшись, вона пригладжувала ці кучері своїми ніжними білими пальчиками, відкриваючи прекрасне обличчя й блискучі чорні очі газелі. Я мимоволі сказав:

— Судячи про членів родини з того, що я вже бачу, я гадав би, що чепуритися їм не дуже й треба.

— Дуже гречно сказано; хоч, може, я не так зрозуміла ваші слова,— відповіла міс Вернон.— Але ви виправдаєте деяку неохайність, коли зустрінете ведмедів, серед яких вам доведеться жити; ото вже їхні риси не покращають, скільки не чепуритесь! Проте, як я вже сказала, старий дзвін задзвонить, чи то пак прохрипить до обіду через кілька хвилин... Він тріснув сам собою в день, коли Віллі¹ висадився на берег Англії, і мій дядько, шануючи пророчий талант дзвона, нізащо не дозволяє полагодити його. Отже, потримайте но мого коня, як вірний зброєносець, а вам я зараз надішлю якогось іншого менш благородного рицаря, що візьме на себе цю справу.

---

¹ Віллі — так зневажливо називає міс Вернон Вільгельма Завойовника (див. примітку на стор. 45).

Вона кинула мені погляд, немов би ми знайомі були вже змалку, зіскочила з сідла, перебігла двір і ввійшла в бічні двері.

Я лишився у захваті від її краси, але здивований крайньою одвертістю й вільністю її поведінки, що особливо здавалося дивним за тих часів, коли строгий придворний етикет короля Людовіка XIV, поширюючись на все жіноцтво, вимагав від нього надзвичайно стриманої й строгої поведінки.

Досить смішну постать являв я собою посередині двору перед старим замком, сидячи на одному коні і тримаючи в руці погляд другого.

Будинок був мало цікавий для сторонньої людини, якби я навіть мав настрій уважно розглянути його. Стіни довкола, з їхніми облямованими каменем вікнами, баштами й масивним склепінням, нагадували монастир або один з найстаріших та найменш розкішних коледжів в Оксфорді. Я покликав слугу, але декілька хвилин ніхто не відгукався. Це дратувало мене тим більше, що багато слуг та служниць з різних кутків будинку позирали на мене і швидко ховалися, наче кролі в клітці; ніхто на мене не зважав. Повернулись егері з хортами, і не без труднощів я примусив якогось лобуря забрати від мене коней. Другому дурневі я наказав провести мене до сера Гільдебранда. Він це зробив так само радо і так само охоче, як той селянин, якого змусили показувати шлях ворожому загонові. Мені доводилося стежити, щоб він не втік від мене у лабіринті низьких коридорів, що вели до „Кам'яного залу“, як він це називав, де я мав з'явитися перед світлі очі мого дядька.

Так чи сяк, а нарешті ми дісталися до великого й довгого залу з високою склепінчастою стелею, з кам'яною підлогою. Там стояв цілий ряд дубових столів,

вага й розмір яких навряд чи дозволяли пересувати їх. Столи ці були вже накриті до обіду. Це приміщення, яке було свідком бенкетів кількох поколінь родини Осбелдістонів, мало також всі ознаки їхніх мисливських або ловецьких успіхів. Величезні роги оленів, мабуть, трофеї ще від часів старої балади про лови в горах Чевіоту, висіли по стінах поруч з чучелами барсуків, видр, стрижив та інших звірів і птахів. Серед решток старої зброї, яка служила, очевидно, ще проти шотландців, висіли найкоштовніші зразки знярядь лісової війни — самостріли, рушниці найрізноманітніших систем та конструкцій, тенета, вудки, гарнуни, списи та всіляке інше приладдя, щоб ловити й убивати дичину. Кілька старих темних і закоптілих від диму портретів висіли на стінах. На них зображені були вельможі й дами — безперечно, славні за своїх часів. Вельможі страхітливо супилися, визираючи спід величезних кушів перуків та борід; а дами, навпаки, старанно дивилися в трояндові букети у своїх руках.

Не встиг ще я гаразд роздивитись на все це, коли враз із дванадцяттеро одягнених у сині сюртуки слуг вбігли до зали. Вони зняли страшений лемент і галас. Кожен більше командував своїми товаришами, ніж дбав про те, щоб виконати свої власні обов'язки. Одні з них принесли дрова і підкинули їх у камін: з ревом бухнуло полум'я й дим у величезний димохід. Другі з цих старомодних слуг несли величезні блюда з паруючими й запашними стравами. Треті несли кухлі, графини, пляшки, навіть барильця з вином. Всі спотикались, штовхались, метушилися з малою користю й з страшним галасом. Нарешті, коли після всього цього розгاردіашу, обід стояв уже на столі, почувся голоси людей, псів, цвяхкання батогів, гепання

важких підкованих черевиків; все це свідчило про наближення тих, для кого робилися ці метушливі готування. Сум'яття між слугами ще збільшилось,— одні гукали—швидше; другі просили почекаати. Дехто ставав осторонь, щоб не стояти на шляху сера Гільдебранда й молодих сквайрів, деякі скупчилися навколо стола, щоб стати саме на шляху; ті намагалися відчинити, а ті—зачинити важкі двері, що відокремлювали зал від темного коридору. Нарешті двері розчинились і вдерлися тварини й люди: вісім собак, домашній священик, сільський лікар, мої шість кузенів і мій дядько.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Гримлять кроки — ідуть, ідуть!
Склепіння злякано гудуть.
У стінах родових палат
Шоломи й панцері гримлять.
Поважна їх хода, і чути дзенькіт лат!

(Пенроз).

Якщо сер Гільдебранд Осбелдстон не поспішав привітати свого племінника, про прибуття якого він, мабуть, уже давно знав, то в нього на те були досить поважні причини.

— Раніше б вийшов до тебе, юначе! — вигукнув він, привітавшись і міцно потиснувши мені руку. — Але довелось спершу простежити, як там заганяли собак. Ми лості просимо до замку, юначе... Ось твій кузен Персі, твій кузен Торні і твій кузен Джон... Твій кузен Дік, кузен Вільфред і... стривай, а де ж подівся Решлі?.. Ага, ось він, Решлі!.. Відсунь своє довге тіло вбік, Торні, і дай трохи подивитися на твого брата... твій

кузен Решлі... Отже, твій батько згадав нарешті про старий замок і про старого сера Гільдебранда... Краще пізно, ніж ніколи... Милості просимо. Дуже радий, хлопчику, от і все!.. А де моя маленька Діа?¹ Ага, ось вона йде... Це моя племінниця Діа, дочка брата моєї дружини — найкрасивіша дівчина в наших краях... Нумо тепер заходімось коло філе!

Що ж за особа виголосила цю промову? Уявіть собі, мій любий Трешем, чоловіка років шестидесяти, в мисливському костюмі — колись багато розшитому, але тепер вже геть чисто вицвілому від багатьох листопадних та грудневих негод. Сер Гільдебранд, не зважаючи на грубість його теперішнього поведіння, свого часу був військовим і навіть бував при королівському дворі. Він служив у добірному війську перед революцією і був висвячений навіть у зброєносці нещасливого й нерозсудливого Якова II, якого згубили його ж таки друзі та прихильники. Але мрії зброєносця на дальше підвищення, коли тільки він плакав їх, зазмерли після лиха, що скинуло його покровителя з трону, і від того часу сер Гільдебранд став жити за творницьким життям у своєму родовому замку.

А проте, і живучи на селі життям звичайного сквайра, сер Гільдебранд зберіг так багато зовнішніх ознак джентльмена, що серед своїх синів він виглядав, наче вишукана коринфська колона, поросла мохом та лишайником, серед грубих, необроблених каменів друїдського храму. Ці сини справді були цілком необтесаними стовбурами. Високі, кремезні, досить гарні всі п'ятеро старших братів, здавалося, позбавлені були прометеєвої²

---

¹ Діа — зменшувальне від Діана.

² Існує казка, що Прометей украв у богів священний огонь розуму і віддав його людям; за це Прометей був навіки прикутий ланцюгами до скелі, і орел довбав його печінку.

Іскри — розуму або того зовнішнього полиску, який у вищому суспільстві іноді заступає розум. Очевидно, найціннішими моральними рисами їх були добродушність та задоволеність своїм життям, що просякали грубі риси їхніх облич. Єдиною їхньою наукою було мисливство, це було єдине, заради якого, здавалося, вони жили. Всі їхні прагнення і поривання зводилися до того, щоб перевершити один одного спритністю й відвагою в полюванні.

Але, ніби щоб виправдати себе за таку незвичайну однаковість п'ятох старших братів, природа створила з Решлі Осбелдістона різючий контраст і щодо зовнішності, і (як я згодом довідався) щодо характеру й здібностей — не лише порівняно до своїх братів, але й до більшості людей, яких я досі зустрівач. Персі, Торні і К⁰ шанобливо вклонилися, вищерились і смикнули плечима, коли їхній батько знайомив їх з новим родичем. Але Решлі зробив крок уперед і привітав мене у висловах і з жєстами світської людини. Обличчя його було не дуже то привабливе. На зріст він був невеликий, хоч усі його брати нагадували нащадків Анака.¹ Тіла їхні були збудовані прекрасно, зате Решлі мав коротку бичачу шию, незграбний тулуб і якось дивно тягнув за собою ногу, майже шкутильгаючи. Кажали навіть, що саме це і стало наперешкодї йому взяти священницький сан, бо римсько-католицька церква не допускає до кола своїх „отців“ людей з фізичними вадами. А дехто твердив, що ногу тягне за собою Решлі тільки через погану звичку, і запевняли, що це не може перешкодити йому стати священником.

---

¹ Анак — у біблії розповідається, що в горах південного Хаанаа ніби жили велетні — анаки. В боях з ними Ізраїльтяни перемогли і знищили цих велетнів.

Обличчя Решлі належало до тих, яких не можна забути, раз побачивши, хоч вони лишаються в пам'яті привабливою і одночасно потворною згадкою. Щоправда, риси його були хоч некрасиві й неправильні, але зовсім не вульгарні; бистрі темні очі й густі брови набагато робили кращим його майже огидне обличчя. Але в очах цих був вираз такої хитрості, такого викляку, такої стриманої люті, що вони враз викривали його справжній характер, як зловісний звук кілець на хвості гримучої змії викриває її наближення. Ніби в нагороду за всі ці зовнішні неприємні риси, Решлі Осбелдістон мав голос м'який, ніжний, багатий на модуляції, який прекрасно гармоніював з добірністю його мови. Ледве встиг він закінчити свої перші привітальні слова, як я в глибині душі погодився з міс Вернон, що мій новий родич міг би негайно заповонити уяву сліпої жінки чи дівчини.

Він збирався був сісти поруч зі мною за стіл, але міс Вернон — єдина особа жіночої статі в цій родині — влаштувала все на свій смак. Вона посадила мене між собою і Торні. Навряд чи варто говорити про те, як я зрадив цьому.

— Я хочу побалакати з вами, — сказала вона, — і для цього посадила чесного Торні між Решлі й вами. Він нам правитиме за ширму. Насамперед я, як найперша знайома ваша в цій глибокодумній родині, запитаю вас, як ми всі вам подобаємось?

— Дуже важке запитання, міс Вернон. Зважте, що я ж мало ще був у замку Осбелдістонів.

— О, вся філософія нашої родини — як на долоні!.. Є, щоправда, певні відмінні відтінки в окремих індивідів, що потребують великої пильності спостережника, але родові ознаки можна помітити й схарактеризувати враз.

— Отже, здається мені, п'ятеро моїх старших кузенів мають майже однакову вдачу?

— Так, кожен з них являє собою щасливе поєднання рис випиваки, егеря, шибайголови, конюха й дурня. Але кажуть, що не можна знайти на одному дереві двох цілком однакових листів; так само й ці чудові складові частини, змішані в трохи різній пропорції у кожному індивіді, являють собою приємну різноманітність для тих, хто любить вивчати людські типи.

— Змалюйте мені їх, будь ласка, міс Вернон.

— Зараз ви матимете їхній сімейний портрет у натуральному вигляді. Прохання ваше дуже привабливе. Персі, старший син і спадкоємець, має в собі більше від випиваки, ніж від егеря, шибайголови, конюха й дурня. Мій дорогоцінний Торні — більше шибайголова, ніж випивака, егер, конюх або дурень. У Джона, що цілими тижнями ночує в горах, є більш від егеря. Конюх пройняв наскрізь Дікона, який скаче верхи і вдень і вночі, їздить за дві сотні миль, щоб програти на кінських перегонах. А дурень настільки переважає всі інші властиві риси Вільфреда, що його можна назвати закінченим йолопом.

— Гарненька колекція, міс Вернон, і експонати найцікавіші! Але, хіба на полотні не лишилося місця для сера Гільдебранда?

— Я люблю мого дядька,—серйозно відповіла вона.—Я йому дуже вдячна за зроблене мені добро (принаймні, він хотів зробити мені добро) і лишаю вам самому намалювати собі його портрет, коли ви познайомитеся з ним краще.

„Нарешті,—подумав я,—вона таки пощадила хоч когонебудь! А все ж таки, хто міг сподіватися такої гіркої сатири від такої юної й такої принадно-гарної істоти?“

— Ви думаєте про мене,— сказала міс Діана, пильно вдивляючись у мене своїми темними очима, ніби намагаючись прозирнути мене наскрізь.

— Безперечно,— відповів я, трохи збентежений рішучістю й раптовістю цього запитання і намагаючись компліментом затушкувати мое одверте визнання.— Чи то ж можливо, щоб я думав про щось інше, маючи щастя сидіти з вами поруч!

Вона посміхнулася з властивим тільки їй самій виглядом гордості й презирства.

— Я мушу попередити вас раз і назавжди, містер Осбелдістон, що витратити на мене компліменти — цілком марна річ. Отже, не розкидайте даремно ваших елегантних люб'язностей. Вони правлять галантним мандрівним джентльменам часто замість брязкалец, намиста та браслетів, якими моряки підкуплюють жителів нововідкритих земель. Не кидайте ж на вітер запасів ваших товарів. Ви знайдете в Нортумберленді тубільців, які далеко більше зрадіють вашим подарункам — мені ж ви їх віддаєте марно, бо я таки знаю їхню справжню ціну.

Я засоромився і замовк. А юна леді знову набрала свого жвавого й грайливого тону.

— У цю хвилину ви мені нагадуєте,— сказала вона,— казку, де чоловік бачить, що всі гроші, які він приніс на ринок, раптом обернулися на камінці. Я зруйнувала всі спроби ваших залицянь одним недоречним зауваженням. Але, ну ж бо, не зважайте на це... Або я помиляюся щодо вас, містер Осбелдістон, або ви можете вживати в розмові незрівняно кращих висловів, ніж ті заяложено солодкі компліменти, які кожен джентльмен з пером на капелюсі вважає за обов'язок для себе декламувати нещасній дівчині тільки тому, що вона одягнена в шовк і газ, а не в гапто-

ваний костюм. Спробуйте забути мою клятву стать; зв'яжі мене Томом Верноном, коли хочете, але розмовляйте зі мною, як з другом, як з товаришем! Ви собі й уявити не можете, як дуже ви мені тоді сподобаєтесь!

— Це була б надто приваблива нагорода, — відказав я.

— Знову? — мовила міс Вернон, підіймаючи вгору палець — Сказала ж я вам, що не стерплю й тіні компліменту. А тепер, коли ви віддасте належне моєму дядькові, що загрожує вам тостом, я скажу вам, що ви думаєте про мене.

Я випив велику склянку вина і, як шанобливий племінник, оголосив і від себе тост. За столом обмінялися кількома загальними фразами. Тривав діловитий дзенькіт ножів та виделок, і такий завзятий та голосний, що перекривав усі розмови за столом. Кузен Торнкліф праворуч від мене і кузен Дікон ліворуч від міс Вернон всією істотою віддалися величезним шматкам м'яса, якого вони навалили на свої тарілки. Ці два юнаки правили нам за ширми, відокремлюючи нас від решти компанії і лишаючи нас ніби на самоті.

— А тепер, — сказав я, — дозвольте мені спитати вас одверто, міс Вернон, як ви гадаєте, що я думаю про вас?.. Я сам сказав би вам, що думаю, але ви заборонили всяку похвалу.

— Я не потребую вашої допомоги. Я і без того знаюся досить на чарівництві, щоб розповісти ваші думки. Вам і не треба розкривати двері вашої душі; я бачу крізь них. Я здаюсь вам химерною сміливою дівчиною, трохи кокетливою і трохи шибайголовою; ви думаєте, що ця дівчина бажає привернути до себе увагу невимушеністю своєї поведінки й гучністю своєї

розмови, бо вона, мовляв, не знає так званих ниж-них властивостей прекрасної статі. Мабуть, ви гадаєте, що я маю певний намір закохати вас у себе, прича-рувати. Шкода мені захитати вашу самовпевненість, але ви ніколи не помилялися більше, ніж тепер. Все мое довір'я до вас я так само охоче віддала б вашому батькові, коли, на мою думку, він зміг би зрозуміти мене. Я в цій щасливій родині так само позбавлена розумних слухачів, як Санчо в Сіера-Морена, і коли трапляється нагода, то я мушу виговоритись або вмерти. Запевняю вас, що не розповіла б вам ні слова про всі ці забавні речі, коли б хоч трохи хотіла за-таїти їх.

— Це дуже жорстоко, міс Вернон, що ви позбав-ляєте ваші слова всяких ознак особистої до мене прихильності. Але мені доводиться приймати все на ваших умовах... Ви не включили містера Решлі Ос-белдістона у ваш нарис тутешнього життя.

Мені здалося, що вона здригнулась. Міс Вернон по-квапливо відповіла зовсім тихим голосом:

— Ні слова про Решлі! Слух у нього такий го-стрий, особливо коли йдеться про нього самого, що він розчує вас навіть крізь масивну особу Торнкліфа, набиту яловичиною, дичиною й пудингом.

— Візьму до уваги,— погодився я,— але перше, ніж щось сказати про нього, я визирнув зза живої пе-регородки, що розділяла нас, і помітив, що крісло містера Решлі порожнє—він вийшов зза стола.

— Я раджу вам не дуже покладатися на це,— від-повіла міс Вернон.— Послухайтеся моєї поради і, коли ви захочете говорити про Решлі, то злізьте на вер-шину Отерскопа, звідки перед вами розгорнеться краєвид на двадцять миль навкруги, станьте на самі-сінській горі і говоріть пошепки; і після всього цього

не будьте певні, що якийсь птах, пролітаючи повз вас, не помчить до нього з доповіддю. Решлі був моїм учителем протягом чотирьох років; ми взаємно набридли один одному і щиро радіємо, що невдовзі розлучаємось.

— Хіба містер Решлі залишає замок Осбелдістонів?

— Авжеж! За кілька днів... Невже ви не знали про це?.. Очевидно, ваш батько тримає свої розпорядження в більшій таємниці, ніж сер Гільдебранд. Коли мій дядько дістав звістку, що ви їдете сюди і що ваш батько зажадав заповнити одним з багатобіцяючих синів сера Гільдебранда принадне місце в своїй конторі, яке звільнилося через вашу упертість, містер Френсіс,— то він, як добрий рицар старих часів, скликав пленум своєї родини, включаючи дворецького, економа й головного егеря. Ці шановні збори перів та придворних замку Осбелдістонів скликані були, як ви можете догадатися, не для обрання вашого заступника, бо тільки Решлі знається на арифметиці більше, ніж це треба для підрахування ударів у півнячому бою, і тільки його й могли призначити на таке місце. Але треба було дістати урочисту згоду на зміну долі Решлі, щоб він не вмирав, яко католицький священик, а процвітав, яко заможний банкір. Запевняю вас, що не без певного натиску дістали на це санкцію високих зборів, беручи на увагу їхню дворянську пиху, якій ніби не личить бути комерсантом.

— Я розумію їх. Але чим пощастило подолати їхні заперечення?

— На мою думку, це сталося тому, що всі хочуть якнайскоріше позбутися Решлі,— відповіла міс Вернон.— Хоч він і наймолодший член родини, але прибрав усі справи до своїх рук, та так, що ніхто не в

силі виборсатися спід його влади. Коли хтось заперечить йому, то, напевно, згодом пошкодує про це. А коли ви зробите йому дуже важливу послугу, то шкодуватимете про це ще більше.

— В такому разі,— зазначив я, посміхаючись,— мені слід пильнувати, бо я став причиною, хоч і не-свідомою, до зміни в його становищі.

— Атож! І чи вважатиме він це за добро чи за зло, він все одно віддячить вам кривдою... Але ось подають сир, редиску і проголошують тост за церкву та короля. Це — натяк капеланам і дамам зникнути. А що я єдина представниця жіноцтва в замку Осбелдісто-нів, то йду геть, як і належить.

Міс Діана вийшла. А я лишився приголомшений го-стротою, розумністю й одвертістю її розмов. Я не в силі досить яскраво змалювати її жести й манери, хоча, скільки пригадую, я точно передав її мову. По-ведінка її була просякнута невимушеністю, гордістю й сміливістю. Надто чарівна була її жвава міміка най-прекраснішого з облич, яких я будьколи бачив. Навряд чи треба доводити, що молодий чоловік двадцяти двох років не міг занадто суворо критикувати пре-красну вісімнадцятирічну дівчину за те, що вона не зберігає належної віддалі між ними. Навпаки, довір'я міс Вернон цілком причарувало мене, хоч вона й за-явила, що говорить усе це мені, бо я — перший слу-хач, який здатний щонебудь зрозуміти з її слів.

Після того, як міс Вернон залишила кімнату, пляшка почала кружляти, правдивіше сказати — літати круг стола безупинно. Моє закордонне виховання прище-пило мені огиду до нестриманого пияцтва, яке тоді було занадто звичайним пороком серед моїх земляків. Так само не до смаку були мені й балачки, що су-проводжували такі оргії, а ще більш огидно було

мені те, що так пиячать саме батько з синами — мої роличі.

Тому я скористався з першої-ліпшої слущної нагоди і втік через бічні двері. Куди вони вели, я не знав, але більш не міг я стерпіти. Гидко було мені бачити п'яних батька й синів та слухати їхні брутальні балачки. Як я й сподівався, мене почали розшукувати, щоб привести назад силою, як утікача від жертovníка Бахусові.¹ Залунали крики, вигуки, свист, тупотнява важких чобіт моїх переслідувачів на гвинтових східцях, якими я тікав униз. Я зрозумів, що мене надоженуть, коли я не вийду на вільне повітря. Тому я розчинив вікно, що виходило в старомодний сад; до землі було не більше шести футів і я, не вагаючись, вискочив з вікна. Незабаром почув я, як мої обдурені переслідувачі гукають десь далеко:

— Гей! Гей! Утік! Утік!

Я побіг по одній алеї, завернув до іншої. Там відчув я себе в безпеці і притишив ходу, насолоджуючись прохолодним повітрям, яке мені подвійно приємне було після вина і швидкого тікання.

Раптом помітив я садівника, що, старанно нахилившись, працював над грядками. Спинившись глянути на його роботу, я привітався:

— Добрий вечір, мій друже!

— Добри вечір... добри вечір вам,— відповів той, не підводячи голови. Його акцент зразу викривав шотландця.

— Добра погода для вашої праці, мій друже!

— Нема чого дуже хвалити,— відповів чоловік, бо садівники та фермери завжди не дуже хвалять навіть якнайкращу погоду.

---

¹ Бахус — бог вина, пияцтва у стародавніх римлян.

Потім, підвівши голову і глянувши на свого співрозмовника, він шанобливо торкнувся рукою до своєї шотландської шапочки.

— Еге, помилуй нас боже! Оце так видовище для хворих очей — побачити гаптований золотом джестікор у замковому саду так пізно ввечері.

— Про що таке гаптоване золотом ви говорите, мій добрий друже?

— Та про джестікор — ну, про отакий камзол, як оце на вас. У них там нагорі є інші справи — розстібувати свої камзоли, щоб звільнити місце для м'яса, пудингів та вина. Авжеж — це воно так повелося щовечора по цей бік кордону.

— Бо по той бік кордону, у вашій рідній країні, мабуть, не такі достатки, щоб пізно засиджуватися за вечерею, — відповів я.

— Е, сер, ви мало знаєте про Шотландію; нам не бракує добра; найкращої риби, м'яса, найкращої дичини маємо ми вдосталь; а городини всякої!.. Та ми — люди стримані, скромні, не даємо волі своїм ротам. А тут одно безупинно носять та й носять з кухні до зали, цілісіньку добу. А що в них за пости! Вони це звать поститися, коли невпоїд їдять найкращу морську рибу, всяких сортів! У них і піст — привід, щоб розкошувати та об'їдатися. Та ще ці їхні жакливі відправи церковні... Але не слід мені говорити про це, бо ваша честь, мабуть, католик, напевно, як і решта.

— Ні, мій друже; я вихований на правилах пресвітеріанської церкви.

— Та не може бути! Ото так диво, слово честі! — вигукнув садівник, і грубі риси його обличчя виявили якнайщирішу радість.

Ніби бажаючи чимсь конкретним довести свою

прихильність, він витяг величезну рогову табакерку і з дружньою усмішкою запропонував мені понюшку.

Прийнявши цей знак його пошани, я спитав, чи довго він уже служить у замку Осбелдістонів.

— Я нидію в цій клітці з дикими звірями,— сказав він, поглядаючи на замок,— уже двадцять чотири роки. Це так само певно, як те, що мене звать Ендрю Ферсервіс.

— Але, мій достойний друже Ендрю Ферсервіс, якщо ваша релігія і ваша вдача так уражені католицькими відправами та південною гостинністю, то мені здається, що ви без потреби караєте самі себе весь цей час. Невже ви не змогли собі знайти служби, де менше їдять і краще моляться богіві? Смію сказати, що не брак кваліфікації заважає вам знайти собі краще місце.

— Не личить мені говорити про свою кваліфікацію,— сказав Ендрю, гордо озираючись навколо.— Напевно вже я дещо розуміюся на своєму фаху садівника, бо я народився в парафії Дріпдейлі, де капусту вирощують у парниках, а з кропиви роблять капусту... І, правду кажучи, я збирався тікати кожної весни протягом усіх цих двадцяти чотирьох років; та коли надходить час брати гроші й їти, то завжди виявляється, що саме зараз можна посіяти щось те, що мені цікаво було б посіяти, чи викопати те, що мені цікаво було б викопати, або досягає те, що мені хотілось би побачити у стиглому вигляді. От я й лишаюся з ними від початку й до кінця року. Я напевно сказав би вам, що цього рідва збираюся неодмінно залишити замок. Тільки я щороку це собі ухвалював вже двадцять років підряд, а все ще порпаюся в цій землі. Крім того, щоб сказати вашій честі щирісіньку правду, так ніколи старому Ендрю не пропонували кра-

щого місця. Та коли б ваша честь порекомендували мене на якесь місце, де я знайшов би справжню християнську церкву, мав би вільний моріжок для корівчини, хатину та двір, і не менш, як десять фунтів стерлінгів на рік платні, та ще де не було б міських леді, які звикли лічити кожне яблуко. От я був би вам дуже вдячний!

— Браво, Ендрю! Я бачу, ви не втрачаєте нагоди попросити покровительства.

— А чому б і ні? — відповів Ендрю. — Не такі тепер часи, щоб дождити, що тебе оцінять, присягаюсь!

— Коли не помиляюся, ви не великий прихильник жіноцтва?

— Атож, присягаюсь! Я не в ладу з ними, як і перший садівник.¹ Вони — вередливі штучки. Одно кричать — давай їм абрикоси, груші, сливи та яблука, влітку і взимку; байдуже їм, хоч яка там пора року! Але, дяка богові, у нас тут спідниць не зустрінеш; хібащо тільки стара Марта. Та їй досить, що я пускаю в малинник маленят її сестри, коли вони в свята приходять пити чай. Ще інколи, бува, дам їй кілька яблук на вечерю.

— Ви забули про вашу молоду хазяйку.

— Про яку це хазяйку я забув?.. Ви про кого?

— Про вашу молоду хазяйку, про міс Вернон.

— Що? Оце дівча? Вона мені хазяйка? Чоловіче, хотів би я, щоб вона сама собі була хазяйкою; і не бажав би я нікому, щоб вона стала його хазяйкою... Це така химерниця!

— Невже? — спитав я, зацікавлений більше, ніж

---

¹ Перший садівник — натяк на те, що, згідно з біблією, бог вигнав Еву — першу жінку на землі — з райського саду.

хотів у цьому признатися сам собі, а ще менше показати садівникові.— Еге, Ендрю, та ви знаєте всі таємниці цієї родини!

— Коли я й знаю їх, то вмю приховувати,— відповів Ендрю.— Вони у мене не буркотять у животі, наче пиво в діжці, будьте певні! Міс Діа... та мені від цього ні тепло, ні холодно.

І він почав ретельно копати землю.

— Що таке міс Вернон, Ендрю? Я друг цієї родини, і мені хотілось би знати.

— Нічого хорошого, боюсь,— сказав Ендрю, заплющуючи одне око і таємничо похитуючи головою,— щось негаразд... Ваша честь розуміє мене?

— Не могу цього сказати, Ендрю; але я хотів би почути від вас докладніші пояснення.

З цими словами я сунув срібну монету в жорстку долоню садівника. Дотик срібла змусив його розтягти свій рот аж до самих вух у вдячній і радісній посмішці, що зробило його дуже худорляве обличчя зовсім схожим на обличчя мерця. Він сховав гроші в кишеню своїх штанів і повагом нахилив голову, як людина, що добре розуміє, чим треба віддячити. Потім випростався, поклав руки на держак лопати і набрав багатозначного вигляду, ніби збираючись розповісти дуже важливі відомості.

— Отже, знайте, юний джентльмен, коли вам це так важливо знати, що міс Вернон...

Тут він урвав свої слова, втягнув обидві щоки так, що його худорляве обличчя та довге підборіддя набрали вигляду щипців для розколювання горіхів, а тоді лукаво підморгнув, насупився, похитав головою і, мабуть, вирішив, що його фізіономія завершила цілком повідомлення, якого від нього сподівалися і яке не повнотою висловив язик.

— Боже мій! — вигукнув я. — Така молода, така гарна... так рано загинула!

— Клянуся, ви це можете казати — вона таки загинула тілом і душею; бо вона не тільки папістка; я ще підозрюю, що вона...

Тут перемогла його північна обережність, і він знову замовк.

— Ну, сер? — твердо вимагав я. — Я рішуче хочу знати, що це все визначає.

— О, вона ж найзапекліша... якобітка в цілому графстві!

— Тьфу! Якобітка?.. Оце й усе?

Едвард глянув на мене трохи здивовано, коли почув, що я до його повідомлення поставився так легко-вільно.

— Атож, це найгірше, що я знаю про це дівча, в усякому разі, — пробурмотів він і знову заходився орудувати лопатою.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Бардольф: Шериф, і з ним страшна варта, за дверима.

(Шекспір, „Генріх IV“).

На превелику силу відшукав я призначену мені кімнату. Забезпечивши собі необхідну прихильність, доброзичливість та увагу слуг мого дядька, вживши засобів, яких вони найкраще могли зрозуміти, я замкнувся в своїй кімнаті на весь залишок вечора. З кам'яного залу (так звалася їдальня) лунав галас, який визначав, що мої родичі не дуже підходяща компанія для тверезої людини.

Що міг мати на меті мій батько, посилаючи мене

до цієї дивної родини? Про це, природно, я подумав насамперед. Ясно було, що дядько мій збирався довго дарувати мені свою гостинність. Йому байдуже було, скільки людей годується його коштом. Але ясно також було, що присутність чи відсутність моя йому так само байдужа, як присутність чи відсутність одного з його одягнених у сині куртки слуг. Мої кузени були справжніми звірятами, в товаристві яких я міг, коли б схотів, забути пристойне поведження, науки, забути все, чого навчився. Але навчитися там чого іншого, крім уміння муштрувати соблк, коней та ганятися за лисицями, я не міг. Та, мабуть, у батька були й свої міркування. Очевидно, він вважав життя замку Осбелдістонів природним і неминучим звичаєм усіх сільських джентльменів. Він хотів дати мені змогу побачити речі, які будуть мені не до смаку, щоб переконати мене; якщо можливо, не силоміць примусити мене взяти таки активну участь у його власних справах. А тим часом він візьме Решлі Осбелдістона до своєї контори. Та коли б він хотів позбутися Решлі, то знайшов би сотню способів добре його десь улаштувати.

Отже, хоч мені й не дуже приємно було допомагати вступові Решлі (коли він такий, як його змалювала міс Вернон) до справ, а може й до серця мого батька, проте я вгамував цю думку. Адже батько мій — цілковитий господар у своїх власних справах і не такий чоловік, щоб довірився комунебудь чи піддався чийомусь впливові. До того ж усі погані відомості про молодого джентльмена я дістав з уст химерної й примхливої дівчини, яка розмовляла зі мною з непристойною відвертістю. Отже, я міг гадати, що її висновки можуть бути занадто поспішні, помилкові. Тут я, природна річ, думкою повернувся до самої міс

Вернон — до її надзвичайної краси, до складності її ставовища (аджеж їй доводилося покладатися тільки на свій розсуд і свою душу там, де вона потребувала керівництва й опікування). Характер її був такий, що мимоволі привертає увагу й приваблює до себе. Я досить розумів, що життя поруч з цією дивною юною леді додасть ще більшої небезпеки мені, хоч і поживавить похмуру атмосферу замку Осбелдістонів. Але хоч як я напружував своє збаламучене сумління, проте не міг примусити себе шкодувати про цю нову й страшну небезпеку. Я це питання розв'язав, як молоді люди завжди розв'язують більшість труднощів такого роду — я вирішив бути дуже обережним, завжди пильнувати і вважати міс Вернон тільки за товариша. От усе й буде гаразд! З цими думками я заснув, і міс Вернон, звичайна річ, була моєю останньою свідомою думкою.

Чи бачив я її уві сні, чи ні, не можу вам сказати напевно, бо я тоді втомився і спав міцно. Але про неї насамперед подумав я вранці, коли удосвіта прокинувся від бадьорих звуків мисливської сурми. Я миттю скочив і наказав осідлати свого коня. Через кілька хвилин я вже був у дворі, де зовсім наготові зібралися люди, собаки й коні. Мій дядько, мабуть, не сподівався побачити дуже моторного спортсмена в особі свого племінника, що виховувався в чужих краях. Отже, він, здається, був здивований, побачивши мене, і його ранкове привітання було трохи позбавлене того щирого й гостинного тону, що так приємно забарвлював його мову при нашій першій зустрічі.

— О, і ти, юначе!.. Авжеж, молоде — гаряче... Але стережись... пам'ятай стару пісню, парубче:

Той, хто мчить на коні край провалля цього,
Той завжди може власти!

Мабуть, є небагато молодих людей, хоч би й дуже суворих моралістів, які не згодні б краще бути обвинуваченими в якомусь іншому грішку, ніж у невмінні їздити верхи. Та мені не бракувало ні вмілості, ні сміливості, і я відповідно зустрів обвинувачення мого дядька, запевнивши його, що він побачить мене попереду, разом з хортами.

— Не маю сумнівів, парубче,— відповідав він,— ти першокласний вершник, я тобі вірю... але попридержуй коня. Твій батько відрядив тебе сюди до мене, щоб тебе тут загнuzдали. Мабуть, мені доведеться добре тримати тебе на повіді, щоб хтось інший часом не взяв тебе на мотузок, коли я не натягну як слід повідів.

З цієї мови я зовсім нічого не зрозумів; до того ж, мій вельмишановний дядько казав це, очевидно, не стільки до мене, скільки висловлював уголос свої власні думки. Я вирішив, що це або стосується моєї втечі від п'ятики минулого вечора, або просто вранці дядько мій був не в дуже доброму настрої після вчорашнього бенкету. Я подумав тільки мимохіть, що коли він виявиться непривітним господарем, то тим коротше буде моє гостювання. А втім, я поспішив привітати міс Вернон, яка сердечно зустріла мене.

Деякий натяк на привітання відбувся також між моїми кузенами і мною. Але я помітив, що вони дуже схильні суворо критикувати мій одяг і спорядження, від капелюша до шпор, щось проміж себе шепочучи і щирячи зуби на все нове й закордонне. Тому я звільнив себе від обов'язку віддавати їм багато уваги. У відповідь на їхні глузливі посмішки й шепотіння я набрав найспокійнішого й найпрезирливішого вигляду й відійшов до міс Вернон, бо в ній одній я міг би знайти підходящого товариша.

Ми вирушили до місця ловів — до гайка край розлогого луку. В дорозі я зауважив Діані, що не бачу мого кузена Решлі в полі; на це вона відповіла:

— О, ні !.. він — досконалий мисливець, тільки він полює на людей.

Собаки вскочили у гай; мисливці загукали; все закипіло. Мої кузени незабаром занадто захопилися ранковою справою, щоб звертати будьяку увагу на мене; тільки один раз почув я, як Дікон-конюх прошепотів Вільфредові - дурню:

— Гляди, щоб наш французький кузен не злетів з коня від першого ж стрибка.

На це Вільфред відповів:

— Цілком можливо. Теж мені мисливець! Ще й стрічку чудернацьку повісив на капелюш!

Зате Торнкліф, не зважаючи на свою незграбність та природну нечутливість, здавався не цілком байдужим до краси своєї родички. Він начебто вирішив увесь час триматись поруч з нами, — чи то щоб стежити за міс Вернон та мною, чи то щоб потішитися, поглумитися з мого сподіваного падіння. Але щодо цього йому довелось розчаруватися. Більшу частину ранку ми, нічого не заполювавши, даремно проганяли в лісі. Та нарешті вигнали таки лисицю. Гнали її вже години зо дві. Протягом цього часу, не зважаючи на зловісну французьку стрічку на моєму капелюші, я підтримав свою славу вершника. Це викликало захоплення мого дядька та міс Вернон і потай розчарувало й роздратовало тих, хто сподівався моєї ганьби.

Однак, Рейнеке-Лис виявився занадто хитрим для переслідувачів, і хорти збилися з сліду. Я помітив, що міс Вернон не дуже подобається сусідство Торнкліфа Осбелдістона. Ця енергійна юна леді ніколи не вагалася вжити найрішучіших заходів до здійснення

першого - ліпшого свого бажання; отже, вона докірливо звернулася до свого двоюрідного брата:

— Дивуюсь я, Торні, чого це ви цілісінький ранок наче прив'язані до хвоста моєї кобили, коли ви знаєте добре, що нори біля Вульвертонового млина ще не засипані.

— Не знаю я цього, міс Діа. Мірошник бо присягався всіма святими, що він позакопував усі ті нори ще о дванадцятій годині, тобто опівночі.

— Сором вам, Торні! Ну, хіба ж можна покладатись на слово мірошника? Ми через ці нори тричі вже губили лисицю за цей мисливський сезон, а ваша сіра кобила могла б проскатати туди й назад за якихось десять хвилин.

— Гаразд, міс Діа, я поїду до Вульвертона, і коли нори не засипані, то я переламаю всі кістки мірошникові Діку.

— Вірно, мій любий Торні; відшмагайте паскудника за це. Гайда! — женіть, та швидше!

Торнкліф галопом поскакав від нас.

— Аби й вас самого хто відшмагав, не мала б нічого проти!.. — продовжувала стиха міс Діа. — Я повинна їх усіх навчати дисципліни та покорі слову командира. Я комплектую полк, щоб ви знали. Торні буде моїм ефрейтором, Дікон — моїм іздовим, а Вільфред, що бурмотить по три склади враз, — моїм барабанщиком.

— А Решлі?

— Решлі буде моїм шпиком, розвідувачем.

— А чи не знайдете ви діла й для мене, милий полковнику?

— Вам дається вибір: будьте або скарбником, або „грабіжником“ загону. Але дивіться, собаки нічого не можуть второпати, ідьмо, містер Френк, слід прохо-

лону; їм уже його не знайти; поспішайте за мною, я хочу вам показати один краєвид.

І справді, вона галопом з'їхала на верхівку невеличкого пагорбка, звідки розгортався широкий обрій. Вона оглянулася, чи нема кого біля нас, і спрямувала свою кобилу за кілька берез, що сховали нас від решти мисливців.

— Чи бачите ви,—спитала вона,— он ту темну, порослу ялівцем гору, на схилі якої видно онде білу цятку?

— Над отим болотом? Виразно бачу.

— Та біла цятка зветься Соколина скеля, а Соколина скеля— в Шотландії.

— Справді? Я не гадав, що ми так близько до Шотландії.

— Це так, запевняю вас, і ваш кінь домчить вас туди за дві години.

— Навряд чи я завдам йому цього клопоту; до кордону, мабуть, вісімнадцять миль за пташиним льотом.

— Візьміть мою кобилу, коли вам здається, що вона менше втомлена... Кажу вам, за дві години ви можете опинитися в Шотландії...

— А я кажу, що маю мало бажання бути там; якби навіть голова мого коня була вже по той бік кордону, то я не завдав би його хвостові зайвої мороки про-сувуватись туди за головою. Що мені робити в Шотландії?

— Бути в безпеці, якщо я змушена говорити відверто. Тепер ви мене розумієте, містер Френк?

— Аж ніяк; мова ваша стає дедалі загадковішою.

— Тоді, даю слово, ви або цілком несправедливо не довіряєте мені і виявляється, що ви ще кращий лицемір, ніж сам Решлі Осбелдістон, або ви справді

нічого не знаєте про те, в чому вас обвинувачують; і тоді не дивно, що ви дивитеся на мене так здивовано й поважно, що я ледве можу втриматися від сміху,—і міс Вернон голосно засміялася.

— Слово честі, міс Вернон,—сказав я, гніваючись на її дитячу сміхотливість,—я ніяк не доберу, що ви маєте на думці. Я щасливий, що можу чимсь розважити вас, але зовсім не знаю, в чому ця розвага полягає.

— Ні, це зовсім не жарти,—сказала юна леді, примушуючи себе стриматися,—тільки здивована людина має такий смішний вигляд! А втім, справа досить серйозна. Чи не знаєте ви часом якогось Морєя чи Моріса, чи щось подібне до цього ім'я?

— Щось не пригадую.

— Подумайте хвилинку... Чи ви не подорожували недавно з якоюсь людиною на таке прізвище?

— Тільки з одним чоловіком я їхав разом деякий час; то був чудернацький чоловік, душа якого, здається, лежала в його торбині.

— Так отого чоловіка пограбовано, і він подав до суду скаргу на вас, як на особу, пов'язану з цим насильством.

— Ви жартуєте, міс Вернон!

— Ні, запевняю вас. Це факт.

— Та невже ви,—сказав я, не в силі подолати свого обурення,—невже ви припускаєте, що я здатний на таке?

— Ви, мабуть, викликали б мене на дуель за це, коли б я мала щастя бути чоловіком... Проте ви й так можете це зробити, коли вам до вподоби,—я вмю стріляти на повному скаку не гірше, ніж стрибати через будьякі бар'єри.

— Що ж тут дивного для полковника кавалерії,—

вигрив я, відчуваючи, що на неї не можна було гніватися.— Але поясніть мені цей жарт.

— Тут нема ніякого жарту,— сказала Діана;— вас обвинувачено в пограбуванні того чоловіка, і мій дядько вірить цьому... Я теж вірила.

— Клянуся честю, я надзвичайно вдячний моїм друзям за їхні добрі думки про мене!

— Якщо можете стримати себе, то не форкайте, не витріщайте очі й не видихуйте так голосно повітря, бо ви дуже нагадуєте норовистого коня... Це не так образливо, як вам здається... вас обвинувачено не в дрібній крадіжці і не в шахрайстві. Зовсім ні! Той чоловік віз урядові гроші— дзвінкою монетою та векселями для сплати військові на півночі; і кажуть, що в нього пограбували також деякі дуже важливі документи.

— Отже, мене обвинувачують у державній зраді, а не в простому грабункові?

— Звичайно; а це, як вам відомо, за всіх віків вважалося злочином, гідним джентльмена. Ви знайдете в цьому краї чимало людей, і один з них не далі від вашого ліктя, які вважають за особливу для себе честь шкодити ганноверському урядові всіма можливими способами.

— Ні мої політичні погляди, ні мої уявлення про мораль, міс Вернон, не виправдують такої поведінки.

— Я таки починаю вірити, що ви справді пресвітеріанець і прихильник ганноверської династії. Але що ви збираєтеся робити?

— Негайно викрити цей мерзенний наклеп... До якої особи,— спитав я,— подано це неймовірне обвинувачення?

— До старого сквайра Інглвуда, який досить неохоче прийняв його. Очевидно, він потай надіслав зві-

сточку про це до мого дядька, щоб той перекинув вас до Шотландії, де вас уже не можуть заарештувати. Але мій дядько розуміє, що його релігія та старі зв'язки роблять його підозрливим для уряду і що, коли його спіймають на змові, його обеззброять, а може й змусять ходити пішки (що було б найгіршим лихом з цих двох) — як якобіта, папіста і непевну особу.¹

— Я можу повірити, що швидше, ніж втратити своїх коней, мій дядько пожертвує своїм племінником.

— Своїм племінником, племінницею, синами .. дочками, якби він мав їх, і всім своїм родом, — зауважила Діана, — тим то не покладайтеся на нього ні на хвилину і поспішайте своїм шляхом, поки вони не виконають наказу про арешт.

— Так я напевно й зроблю; але мій шлях лежатиме до будинку цього сквайра Інглвуда ... Де цей будинок?

— Миль за п'ять звідси, в долині, за тими плантаціями — бачите, ота башта?

— Я буду там за кілька хвилин, — сказав я, торкаючи коня.

— А я поїду з вами показати вам дорогу, — сказала Діана, також пришпорюючи свою кобилу.

— І не думайте про це, міс Вернон! — спинив її я. — Дозвольте мені сказати, як другові, що це не годиться, навіть непристойно для вас їхати зі мною в такій справі.

— Я розумію, що ви маєте на думці, — сказала міс Вернон і насупила брови. — Ви висловилися досить ясно, — вона на якусь хвилину завагалась і додала, — і гадаю, з добрими намірами.

---

¹ На початку XVIII сторіччя в разі виникали заколоти й заворушення, зараз же реквізували коней у католиків, яких завжди вважали за непевний елемент, — *Примітка автора.*

— Це справді так, міс Вернон; невже ви думаєте, що я не вдячний за ваші послуги? — сказав я, мимоволі зовсім серйозно. — Адже справжній друг пізнається в біді. Тільки заради вас самої я повинен просити вас не втручатися далі до цієї справи... Це ж визначає — майже виступ на суді.

— А коли б не „майже“? Коли б мені справді довелось виступати на суді, то хіба ви думаєте, я цього не зробила б, якби вважала це потрібним для оборони друга? За вас нікому тут заступитись — ви чужий у цих місцях; а тут, на околицях королівства сільські судді чинять дивні речі. Мій дядько не б'є втручатись у вашу справу. Решлі відсутній, а якби він був тут, то невідомо ще, на чию сторону став би. Решта — один одного дурніші й брутальніші. Я поїду з вами і не боюся зробити вам послугу. Я не ніжна панночка, щоб перелякатися судового процесу, юридичних книжок та суворих слів чи великих париків.

— Але, любя моя міс Вернон...

— Але, любий мій містер Френсіс, потерпіть і заспокойтеся. Дозвольте мені чинити на свій власний розсуд, бо коли я закусюю вудила, то мене нічим не спляниш!

Мені приємно було, що така ніжна істота глибоко віквітється моєю долею. Та непокоїло мене, що матиму кумедний вигляд, привівши з собою за адвоката вісімнадцятирічну дівчину. Я серйозно побоювався, що її добрі наміри будуть погано витлумачені, і намагався перекозати її не їхати зі мною до сквайра Інглвуда.

Свавільна дівчина заявила мені навідруб, що всі мої умовляння абсолютно марні; що вона — справжня Вернон, і ніякі міркування не зможуть її залишити друга в біді; що всі мої заперечення могли б вплинути на гарненьких, добре вихованих, чемненьких панночок

з міського пансіону, але зовсім непридатні для неї, бо вона звикла не зважати ні на чії думки, крім своїх власних.

Отак розмовляючи, ми швидко наблизилися до маєтку Інглвуда. Тим часом, ніби щоб позбавити мене змоги умовляти її далі, міс Діана малювала яскраві портрети судді та його клерка. Інглвуд був, згідно з її малюнком, перефарбованим якобітом: тобто, він довгий час відмовлявся присягати новій владі, як і більшість дзоян цього краю, але згодом дав таки присягу і взяв на себе обов'язки судді.

— Він це зробив,— пояснювала вона,— під тиском більшості наших місцевих сквайрів, які з жалем спостерігали, як основа полювання—закони проти браконьєрів—дедалі занепадають, бо жоден суддя не підтримує їх. Адже найближчим суддею був мер міста Ньюкестль, а мер більше полюбляв вживати дичину під добрим гарніром, ніж зберігати її у живому вигляді; тому, звичайна річ, він частіше обстоював виправдання браконьєра, а не засудження його. Отже, нортумберлендські сквайри вирішили, що один споміж них мусить пожертвувати своїми політичними—якобітськими—переконаваннями заради загального добра. Цей обов'язок вони поклали на Інглвуда, бо він, будиши взагалі дуже млявим та апатичним, міг, на їхню думку, перейти до якої завгодно іншої віри без особливої огиди.

— Забезпечивши таким чином тіло юстиції,— вела далі міс Вернон,— вони дали йому клерка, тобто душу, щоб керувати й жити його рухи. Обрали вони для цієї мети гострого ньюкестльського адвоката, на прізвище Джобсон. Цей клерк залюбки заходився гонювати правосуддям під вивіскою сквайра Інглвуда. Прибутки клерка залежать від кількості проведених

ним справ, отже він змушує свого шефа більше вдаватися до суду, ніж цього хотілося б чесному сквайрові. Таким чином, в окрузі радіусом на десять миль жодна торгівка яблуками не може розрахуватися з крамарем без втручання млявого судді та його енергійного клерка — містера Джозефа Джобсона. Але найкумедніші сцени відбуваються, коли до них потрапляють справи, як оце наша сьогоднішня, хоч трохи забарвлені політикою. Містер Джозеф Джобсон — ревний протестант (на що, безсумнівно, він має свої власні дуже поважні причини) і великий прихильник теперішньої влади в церкві та державі. А його шеф зберігає потай свої старі переконання, яких він раніше тримався одверто, аж поки не зрадив своєю вірою з патріотичних міркувань — зміцнити силу закону проти безчесних винищувачів тетеревів, глухарів, куріпок та зайців. Суддя Інглвуд буває дуже збентежений щоразу, коли ревність його помічника втягає його до юридичних актів проти людей його колишньої віри. В таких випадках він не часто проминає нагоду недбало поставитись до виконання своїх обов'язків. І ця апатичність його походить зовсім не від нерозумності. Навпаки — для тих, головна насолода яких полягає в ласуванні їжею та напоями, старий сквайр є енергійний, веселий і жвавий співбесідник, від чого його апатичність та млявість стають ще смішніші. Коли ж судді Інглвудові трапляються справи з політичним забарвленням, варто тільки подивитись, що робиться з нещасним клерком. Джобсон нагадує тоді шкапу, розбиту на ноги, що тягне надмірно навантажений віз, захекавшись, шкутильгаючи й сковзаючись; і хоч колеса з рипінням помалу обертаються, але величезна вага воза перемагає зусилля ревного чотириноного, і віз насправді ні трохи не посувається вперед. Більше того,

я чула, як той же самий містер Джобсон скаржиться, ніби ця сама колісниця правосуддя, яку так важко зрушити в деяких випадках, може при іншій нагоді невтримно мчати щодуху, неначе з гори сама собою, і ще підштовхувати своєю вагою бідну конячину. Це буває тоді, коли суддя Інглвуд може або хоче щось зробити для зазначених вище своїх друзів. І тоді містер Джобсон присягається, що поскаржився б на свого шефа міністрові внутрішніх справ, якби не надзвичайна його повага та дружба до містера Інглвуда та його родини.

Коли міс Вернон закінчила цей дотепний малюнок, ми вже під'їздили до Інглвуд-Плес — гарної, хоч і старомодною будівлі, що свідчила про поважність її мешканців.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

.Сер, — мовив клерк, — я вам кажу без
лесті —

Ви що завгодно можете довести,
З цим вашим оборонцем можна сміло
В найвищій людини виграти діло!

(Ботлер).¹

Слуга в лівреї сера Гільдебранда взяв поводи наших коней, і ми ввійшли в будинок. У вітальні я трохи здивувався, так само як і моя прекрасна супутниця, зустрівши Решлі Осбелдістона, який теж не міг приховати свого здивовання.

— Решлі, — сказала міс Вернон, не даючи йому часу про щось нас запитати, — ви чули про справу містера

---

¹ Семюел Ботлер — англійський сатирик XVII сторіччя.

Френсіса Осбелдістона і приїхали побалакати з суддею про це?

— Звичайно,— спокійно відповів Решлі,— я за цим і приїхав. Я намагався,— сказав він, поклонившись мені,— прислужитися моему кузенові чим можу. Але шкодую, що зустрів його самого тут.

— Як друг і родич, містер Осбелдістон, ви повинні були б шкодувати, якби зустріли мене в якомусь іншому місці в той час, коли справа моєї честі вимагає моєї присутності саме тут.

— Вірно. Але, судячи з слів мого батька, я гадав, що ви пуститеся в невеличку мандрівку до Шотландії, саме поки справа спокійненько собі забудеться.

Я палко відповів:

— Я зовсім не хочу, щоб там щось забувалось! Навпаки, я прийшов викрити паскудний наклеп і обстоювати, щоб суд розглянув його.

— Містер Френсіс Осбелдістон—невинна людина, Решлі,— сказала міс Вернон,— і він вимагає допиту в початій проти нього справі, а я маю намір підтримати його в цьому.

— Ви, моя мила кузино?.. На мою думку, містер Френсіс Осбелдістон був би з неменшою користю і, мабуть, з більшою пристойністю, підтриманий моєю присутністю.

— О, звичайно! але два розуми краще, ніж один, як вам відомо.

— А надто той, що у вашій гарненькій голівці, моя мала Діа,— мовив Решлі, роблячи крок уперед і беручи її руку з такою ніжністю, що він мені здався у п'ятдесят разів потворнішим, ніж був насправді.

Проте вона відвела його на кілька кроків убік, і вони почали пошепки розмовляти. Очевидно, вона вимагала від нього чогось, а він не хотів чи не міг

зробити. Ніколи не бачив я такого різкого контрасту між виразами двох облич. Обличчя міс Вернон стало гнівним: її очі й щоки палали, вона стискала свою маленьку руку і, вдаряючи об підлогу невеличкою ніжкою, презирливо й гнівно слухала якісь його виправдання. Так, він, очевидно, просив вибачення за щось, бо посміхався і вклонявся. Нарешті вона з відразою відскочила від нього, гукнувши:

— Я примушу вас це зробити!

— Це не в моїй силі... Це цілком неможливо... Що б ви думали, містер Осбелдістон?— звернувся він до мене.

— Чи ви збожеволіли?— урвала вона його.

— Що б ви думали?— повторив він, не звертаючи уваги на її слова.— Міс Вернон наполягає на тому, що я не тільки знаю про вашу невинність (в чому, звичайна річ, я переконаний більше, ніж будьхто), але що я мушу також знати справжніх грабіжників, нападників на того чоловіка... якщо справді цей напад відбувся. Чи це імовірно, містер Осбелдістон?

— Я не дозволю кликати на допомогу містера Осбелдістона, Решлі,— сказала юна леді:— він не знає, а я знаю, як широко й точно вам усе, усе відомо...

— Клянуся честю джентльмена, ви робите з мене щось більше, ніж я на те заслуговую.

— Я віддаю вам належне, Решлі, тільки належне! І тільки належного я сподіваюся від вас!

— Ви—тиран, Діана!— відповів він, зітхаючи.— Примхливий тиран, і тримаєте ваших друзів залізною рукою. А втім, буде так, як ви бажаєте. Тільки вам не слід бути тут; ви знаєте, що вам не слід. Ви мусите вернутися зі мною.

Діана стояла, начебто вагаючись. Він підійшов до мене і дуже приятним тоном сказав:

— Не майте сумнівів щодо моєї зацікавленості у ваших справах, містер Осбелдстон! Коли я вас залишаю в цю хвилину, то це тільки для того, щоб зробити дещо на вашу користь. Але ви мусите вплинути на нашу кухню, щоб вона повернулася. Її присутність тут не може допомогти вам, а тільки пошкодить їй.

— Запевняю вас, сер,— відповів я,— ви не можете бути більше переконані в цьому, ніж я. Я умовляв усю дорогу міс Вернон повернутись, і так настійно, як тільки вона мені дозволяла.

— Я обміркувала це,— сказала міс Вернон після хвилинної мовчанки,— і я не піду звідси, поки не побачу вас вільним від пазурів філістимлян.¹ Кузен Решлі, смію сказати, має добрі наміри; але ми з ним досконало знаємо один одного... Решлі, я не поїду!.. Я знаю,— додала вона спокійніше,— що коли лишатимуть тут, ви матимете більше підстав діяти швидше й рішучіше.

— То й залишайтеся, примхлива, уперта дівчино,— сказав Решлі:— але ви самі надто добре знаєте, кому довіряєтесь.

Він покvapливо подався геть з кімнати і через хвилину ми почули швидкий цокіт підків його коня.

— Дяка небові, він поїхав геть! — вигукнула Діана.— А тепер ходімо, відшукаймо суддю.

— Чи не краще нам для цього покликати слугу?

— О, ні в якому разі! Я й сама знаю, де його барліг; ми мусимо застукати його зненацька. Ідїть за мною.

Отже, я пішов за нею. Вона збігла вгору кількома

---

¹ Філістимляни — народ, який жив на південно-західному березі Палестини і, за стародавніми оповіданнями, беззастанно ворогував з Ізраїльтянами.

темними східцями, перетяла ледве освітлений коридор і ввійшла до якогось передпокою, де по стінах висіли старі карти, малюнки замків та генеалогічні дерева.¹ Двостворчасті двері вели до кабінету містера Інглвуда, звідки до нас долинав уривок старої пісеньки. Співав голос, що колись був цілком підходящий для веселої застільної пісні.

О, що це за гавань!
І в грудень І в травень
Штормяга реве зухвало!
Та того, хто нині
Відмовить дівчині,
Повісити навіть мало!

— Еге!— зауважила міс Вернон.— Любенський суддя, мабуть, пообідав... Я не думала, що вже так пізно.

Вона сказала правду. Апетит містера Інглвуда збільшився від виконання службових обов'язків, а тому суддя пообідав о дванадцятій, не діждавшись першої години, що була тоді звичайним часом обіду по всій Англії. Забарившись зранку, ми прибули трохи пізніше від цієї години, яка була для судді найважливішою з усіх двадцяти чотирьох, і він дбав, щоб не загаяти цієї години.

— Лишайтеся тут,— наказала Діана:— я знаю добре будинок і зараз відшукаю слугу. Ваша раптова поява може так здивувати старого джентльмена, що його чого доброго ще апоплексія стукне.

І вона зникла, лишаючи мене трохи розгубленого: чи йти вперед, чи лишатися на місці. Мимоволі я чув дещо з того, що відбувалося в кабінеті. Якийсь хрип-

---

¹ Генеалогія — „наука“ про походження знатних родів. „Родовід“ малювався у вигляді дерева: біля кореня був завжди якийсь славетний предок, а в стовбурі та в гілках — його нащадки.

кий голос, що був ніби трохи знайомий мені, вибачливо відмовлявся співати.

— Як, ви не хочете співати, сер? Пресвята діво! Але ви повинні!.. Що? ви вихилили мій графинчик вина і кажете тепер мені, що не вмієте співати?.. Сер, це вино змусить kota співати, навіть розмовляти; отож, утніть нам веселої або тікайте геть за мої двері!.. Ви думаєте, що можете забирати мій дорогий час вашими клятими обвинуваченнями, а потім газати мені, що не вмієте співати?

— Ваша честь цілком праві,— підтримав інший голос (з його нудного тону я зрозумів, що то — клерк),— в товаристві повинно бути весело; та у нього й на лобі написано, що він співає.

— Та ну ж бо,— сказав суддя,— інакше, клянуся святим Христофором, вам доведеться вихилити графин солоної води, згідно з статутом, виданим на цей випадок.

Після таких підбадьорювань і загроз мій недавній супутник (я вже не мав сумнівів, що то був він) завів голосом, яким, мабуть, засуджений співає на ешафоті останніх псалмів,— якнайсумнішу пісню з такими от словами:

Почуйте, людоньки, мене!
Нехай це лихо вас мине!
Я розповім про справжній жах,
Про здоровенних розбишак.
Та ще й фудль ду фа лудль лу.
Раз вийшов шибеник на шлях,
Спіткав він чесних бідолах.
Він був одив, було їх шість,
Він люто крикнув їм: „Ні з місць!“
Та ще й фудль ду фа лудль лу.
Сердеги випили в корчмі,

Були в путі вони самі.
Він мав пістоля ще й меча,
„Життя чи гаманець!“— кричав,
Та ще й фудль ду...

Навряд чи чесні бідолахи, про лихо яких згадувалося в цій зворушливій пісні, були більше вражені появою здоровезного розбишаки, ніж сам співак при моїй появі. Мені надокучило чекати, поки хтонебудь оголосить про моє прибуття, і я, вважаючи нечемним підслуховувати далі, з'явився у веселій компанії саме тоді, коли мій друг містер Моріс (так, здається, його звали) закінчував третій куплет своєї журливої балади. Він злякано урвав приспів, побачивши себе так близько від того, чий характер, на його думку, був не менш підозрілим, ніж характер героя його пісні. Сердега занімів, з переляку забувши навіть затулити рота. Можна було подумати, що я тримав у руці голову Горгони.¹

Суддя, що заплющив був очі, заколисаний сонливою мелодією, підскочив у кріслі від раптової тиші і здивовано уп'явся очима в несподіваний додаток, що з'явився серед його гостей, саме коли його орган зору солодко дрімав. Клерк, судячи з його обличчя, теж схвилювався, адже, сидючи напроти містера Моріса, він мимоволі заразився жахом цього чесного джентльмена.

Я порушив здивовану тишу, до якої спричинилася моя раптова поява:

— Містер Інглвуд, мое ім'я Френсіс Осбелдістон! Я довідався, що якийсь негідник приніс вам скаргу, обвинувачуючи мене в тому, що я завдав йому шкоди, якої він нібито зазнав.

---

¹ Голова медузи Горгони, за грецькими казками, мала страшну властивість: кожен, хто дивився на неї, обертався на камінь.

— Сер, — незадоволено промимрив суддя, — я таких справ ніколи не роблю після обіду. Є свій час для кожного діла, і мировий суддя мусить їсти так само, як і всі інші люди.

А воно й справді, огрядна постать містера Інглвуда беззаперечно доводила, що, служачи законові та виводуючи приписи релгії, він зовсім не страждав від перевтоми та постів.

— Я прошу пробачити мені за несвоєчасні відвідини, сер, але тут ідеться про мою честь, та й, скільки я можу зробити висновок, обід начебто закінчився...

— Він не закінчився, сер, — відповів суддя, — людина потребує травлення не менше, ніж харчів, і заявляю вам: їжа не може вплинути на мене добре, якщо я не скористаюся двома годинами спокійного дозвілля, забарвленого безобідним сміхом і скромною випивкою.

— Коли ваша честь пробачить мені, — сказав містер Джобсон, який за цей короткий час встиг приготувати всі приладдя до писання, — то тут ідеться про злочин; джентльмен, здається, трохи поспішає; а справа ця є *contra pacem domini regis*.¹

— Під три чорти *domini regis*! — вигукнув нетерплячий суддя. — Я сподіваюся, що за ці мої слова мене не обвинуватять у зневазі її величності. Але... коли людину будуть отак смикати, то вона може збожеволіти... Чи матиму я в своєму житті хоч хвилину, вільну від наказів, ордерів, статутів, актів, порук, зобов'язань та обвинувачень? Заявляю вам, містер Джобсон, що цими днями я пошлю до дідька і вас, і це судійство.

---

¹ „*Contra pacem domini regis*“ — „проти миру короля“, тобто проти державного спокою. Шановний містер Джобсон користується з усякої нагоди вставити до своєї мови мудрі латинські вирази.

— Ваша честь зважить на гідність посади — посади, про яку сер Едуард Кок мудро сказав: „В усьому християнському світі немає подібної“.

— Гаразд,— сказав суддя, трохи заспокоєний цією похвалою своєму становищу і топлячи решту свого незадоволення у величезному кухлі вина,— візьмімося за цю дурницю і позбудьмося її якнайскоріше... Слухайте мене, сер, і ви, Моріс, лицарю сумного образу, чи цей містер Осбелдістон є той джентльмен, якого ви обвинувачуєте в організації та участі в злочині?

— Я, сер?— відповів Моріс, який, здавалося, не міг до пуття опам'ятатися.— Я ні в чому не обвинувачую... Я нічого не кажу проти... цього джентльмена.

— Так би й казали зразу! Тоді ми забудемо вашу скаргу, сер, от і все... Налийте вина!.. Містер Осбелдістон, прошу!

Проте Джобсон вирішив, що не можна так легко випускати з своїх рук цієї справи.

— Що з вами, містер Моріс?.. Ось ваші власні свідчення; чорнило ледве встигло просохнути, а ви вже так скандально відмовляєтеся?

— Звідки я знаю,— прошепотів той тремтячим голо- сом,— скільки бандитів привів він до будинку собі на поміч?.. Я читав про такі речі у книжці Джонсона „Біографії розбійників“. Ось уже й двері розчиняються...

Двері справді розчинились і ввійшла Діана Вернон.

— Нічого собі порядочки у вас, суддя! Жодного слуги не знайдеш і не докличешся.

— А!— вигукнув радісно суддя.— А-а! Діа Вернон, цвіт ялівцю Чевіоту! Краса прикордоння прийшла подивитися, як хазяйнує старий холостяк.. Привіт тобі, дівчино, квітко травнева!

— Чудовий, для всіх відкритий, гостинний будинок

у вас, суддя, цього не відкинеш — жодна душа не зустріє відвідувача!

— Ой, шахраї, вони були певні, що я їх не чіпав тим пару годин... Ваш кузен Решлі обідав тут і малодушно втік після першої ж пляшки... Але ви ж ще не обідали... Ми вам миттю роздобудемо чогонебудь віжного й гідного дами — милого й гарненького, як ви самі!

— Я охоче з'їла б якусь шкоринку, — відповіла міс Вернон, — я чимало поїздила верхи цього ранку, але я не можу затримуватися тут, суддя. Я приїхала з моїм кузенком Френком Осбелдістоном і мушу показати йому дорогу назад до замку, бо інакше він заблудиться в хащах.

— Ф'ю! Ось куди вітер дме! — вигукнув суддя:

Вона його провела, та вона його провела,
Вона його провела аж до сватання!

— Ет! Тож, виходить, не щастить нам, старикам, мила моя лісова квітко?

— Аж ніяк, сквайре Інглвуд! Та коли ви будете добрим суддею, розв'яжете діло молодого Френка і дозволите нам поскакати знову додому, то наступного тижня я привезу свого дядька пообідати з вами, і ми непогано розважимося.

— Будьте певні, моя перлино Тайна!¹ Слухайте, пташко, що мені всі ці ваші молоді кавалери, коли ви до мене приїдете! Виходить, тепер я вас не повинен затримувати?.. Згода! Я цілком задоволений поясненнями містера Френка Осбелдістона. Тут сталася якась помилка, її можна буде згодом з'ясувати.

— Вибачте, — сказав я, — але я ще не чув, у чому полягає обвинувачення.

---

¹ Тайн — одна з річок на кордоні Шотландії та Англії.

Клерк, що вже був махнув рукою на цю справу при появі міс Вернон, підбадьорився, зустрівши зовсім несподівану підтримку з моєї сторони.

— Так, сер,— сказав він,— ще й мудрий Дальтон каже: „Обвинувачений у злочині не може бути просто звільненим, але повинен бути відпущеним на поруки, сплативши клеркові мирового судді всі належні судові витрати“.

Отак під'юджуваний, суддя показав мені, нарешті, діло.

Очевидно, мої жарти з цим Морісом дуже вплинули на його уяву, бо всі вони були записані в його свідченнях з усякими додатками розпаленої і зляканої уяви. Виявилось також, що в той саме день, коли ми розлучилися, його зупинили в глухій місцевості і звільнили від його улюбленого супутника — торбини; зробили це двоє людей на баских конях, добре озброєні, в масках.

Один з них, за його свідченнями, дуже скидався на мене, і він ніби почув, як один з них називає другого Осбелдістоном. Далі він твердив, що, розпитавшись згодом про звичаї родини, яка звалася цим прізвищем, пограбований довідався, що ці звичаї якнайгірші: всі члени тієї родини — папісти й якобіти, як це пояснив йому протестантський священник, в будинку якого він спинився після цієї події.

Спираючись на всі ці поважні докази разом і на кожен з них зокрема, Моріс обвинуватив мене в участі у злочині й насильстві над його особою; він, вищезазначений потерпілий, подорожував тоді за спеціальним дорученням від уряду і віз з собою певні важливі документи, а також велику суму грошей готівкою для сплати певним урядовим особам у Шотландії.

Ознайомившись з цим надзвичайним обвинуваченням, я відповів: докази, на яких воно збудовано, не дають права жодному судді і жодній урядовій особі хоч якоюсь мірою обмежити мою особисту волю. Я визнаю, що трохи глузував з жахів містера Моріса, подорожуючи з ним разом, але на ці дурниці ніколи не зважав би жоден не такий полохливий та набитий підозріннями чоловік.

— Але,— додав я,— ніколи я більш не бачив цього Моріса від того часу, як роз'їхалися з ним. І якщо з ним справді сталося те, чого він так боявся, то й тоді жодна розумна людина не могла б запідозрити мене у вчинку, такому несполучному з моєю вдачею і з моїм громадським становищем. Коли навіть одного з розбійників звали Осбелдістон або коли такого прізвища вони вжили у своїй розмові, то це — випадкова обставина, якій не можна надавати жодної ваги.

Щождо моїх звичаїв, то я охоче міг довести, на радість судді, клерка і навіть самого потерпілого, що я був тієї ж віри, як і його приятель протестантський пастор; що я вихований у добрих правилах вірного підданого короля Джорджа і в принципах Революції, а тому вимагаю тепер захисту королівських законів.

Суддя заметушився, зітхнув і здавався зовсім розгубленим. Тим часом пан адвокат Джебсон з усією професійною красномовністю почав декламувати 34 статут Едуарда III, за яким мирові судді можуть арештовувати всіх тих, кого вони вважають підозрілим. Шибеник навіть обернув мої власні слова проти мене, заявляючи:

— Оскільки містер Осбелдістон сам визнав, що його поведінка скидалася на розбійницьку й злочинницьку, він сам ствердив виниклі проти нього підозри

і підлягає карі закону, бо він сам поведився, наче винний.

Я гнівно й обурено заперечив йому і додав:

— Якщо треба, я можу дістати запоруку від своїх родичів, а від цієї запоруки суддя не може відмовитися, не ставлячи себе в неприємне становище.

— Вибачте, добродію, вибачте,— сказав ненажерний клерк,— у цій справі ніяка запорука не приймається; у справах, де є важкі підозри, обвинувачений не може бути звільнений, згідно з третім статутом короля Едуарда.

І він натякнув, що суддя, мабуть, добре пам'ятає, що в таких випадках на поруки не відпускають.

Під час цієї розмови ввійшов слуга і подав листа містерові Джобсону. Той похапцем проглянув його і вигукнув тоном людини, яка нібито дуже роздратована таким шарпанням, але водночас повна свідомості своєї ваги:

— Боже мій... Так у мене ніколи не вистачить часу ні для громадських справ, ні для моїх власних... Нема спочинку... Нема спокою... Благаю небо, щоб сюди дали ще одного джентльмена нашого фаху.

— Боронь боже,— відповів суддя:— декому з нас досить і одного з цього племені.

— З дозволу вашої честі, це справа життя й смерті.

— Хай бог боронить! Сподіваюсь, що ця справа не потребує участі судді? — сказав стривожений джентльмен.

— Ні, ні,— відповів містер Джобсон дуже поважно;— старий Джефер Ратледж з Брудної Гори готується перейти на той світ; він послав по лікаря Вбивчого, а також по мене, щоб закінчити свої справи на цьому світі.

— Тож рушайте,— поспішно сказав містер Інглвуд.— Гадаю, що в цій справі статuti дозволяють за-

поруку, і містер суддя Смерть охоче віддає хворого на поруки такому лікареві.

— А втім,— сказав Джобсон, затримуючись біля дверей,— якщо моя присутність потрібна, то я миттю можу виготовити наказ про арешт, а констебль сидить у в'язниці... І ви чули,— сказав він, принижуючи голос,— думку містера Решлі... — решти я не дочув, бо він шепотів щось дуже тихо.

Суддя відповів голосно:

— Кажу тобі— ні, чоловіче, ні! Ми нічого не зробимо, поки ти не повернешся. Ця поїздка лише за чотири милі... Ну, наливайте, містер Моріс... Не журіться, містер Осбелдістон... А ви, моя гірська трояндо, ковтніть чарочку кларету, щоб підсвіжити колір ваших щічок.

Діана здригнула, ніби прокидаючись від сну.

— Ні, суддя, дякую, я вип'ю чогось іншого, холоднішого.— І, наливши собі склянку води, вона похапцем вихилила її. Поспішність викривала, що веселість її тільки удавана.

Але я не мав змоги звертати багато уваги на її поведінку. Адже з'явилися нові перешкоди до негайного розгляду ганебного обвинувачення проти мене. Та ніщо не могло змусити суддю взятися до справ без свого клерка. Він радів цьому не менше, ніж школяр перерві. Він уперто намагався підбадьорити своїх гостей, які аж ніяк не схильні були до веселощів.

— Та ну ж бо, містер Моріс, ви ж не перший пограбований чоловік, клянуся вам... Журбою втрати не повернеш, чоловіче... А ви, містер Френк Осбелдістон, не перший молодець, що сказав „стій!“ порядній людині. Був такий Джек Вінтерфільд, ще за часів моєї молодості; у нього збиралися найкращі гості з цілого краю. На бігах та на півнячих боях він був найпер-

шим... ми з Джеком приятелювали, наче рука з рукавичкою... Наливайте, містер Моріс, треба змочити розмову... Багато чарок я вихилив і багато парі програв з бідолашним Джеком... гострий розум... моторний парубок... Добра родина... Випиймо за його пам'ять, джентльмени! Бідолашний Джек Вінтерфільд... І коли ми вже говоримо про нього та про всякі такі речі, і коли цей мій клятий клерк подався кудись із своєю тарабарщиною, і коли ми тут свої люди, то послухайтесь моєї поради, містер Осбелдістон. Я б, вами будши, залишив цю справу. Закон суворий. Дуже жорстокий — повісили бідолашного Джека Вінтерфільда в Йорку, не зважаючи на всі зв'язки його родини, і все за те, що він полегшив гаманець якогось гуртоправа з заходу на ціну кількох тварин... А тут чесного містера Моріса налякали і так далі... Хай йому біс, чоловіче, віддай бідолашному назад його торбину і кинь ці жарти.

Очі Моріса засяяли від такої пропозиції. Він почав, запинаючись, запевняти, що він не жадає нічєї крові. Але я поклав цій справі край, заявивши, що суддя ображає мене своєю пропозицією і вважає мене винним у тому злочині, саме для заперечення якого я й прибув сюди. Ми були в цьому ніяковому становищі, коли слуга розчинив двері й оголосив:

— Незнайомий джентльмен прийшов до вашої честі.

Людина, яку він так відрекомендував, без дальших церемоній увійшла до кімнати.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Один із розбишак вертає. Почекаю.
Отут мене він не зачепить, я гадаю.
Кричати? Також нерозумно

без причини.

(„Вдова“).

— Незнайомий! — відгукнувся суддя. — Не в якійсь справі, сподіваюся, бо я не ...

Та новоприбулий урвав його:

— Моя справа трохи клопітна й своєрідна, — сказав мій знайомий містер Кемпбел (бо це був він, той самий шотландець, якого я зустрів у Нортелертоні); — я змушений вимагати від вашої честі негайно й пильно розглянути її... Гадаю, містер Моріс, — додав він, уп'явшись очима в цю особу суворо і майже люто, — гадаю, ви достеменно знаєте, хто я такий?.. Гадаю, ви не забули, що відбулося під час нашої останньої зустрічі на шляху?

У Моріса одвисла нижня щелепа, обличчя його стало білим, наче сало, зуби його зацокотіли... Видно було, як він налякався.

— Зберіться з духом, чоловіче, — вів далі Кемпбел, — і киньте цокотіти щелепами, наче парюю кастаньет. Думаю, вам не важко буде сказати панові судді, що ви вже бачили мене раніше і знаєте мене за рицаря долі,¹ за людину честі... Будьте певні, коли вам трапиться бути в моїй окрузі, де я маю деякий вплив, то я вам також непогано віддячу.

— Сер... сер... я гадаю, що ви — людина честі і, як ви кажете, людина долі... Так, містер Інглвуд, — до-

---

¹ Рицар долі — досить двозначний вислів, що за тих часів, коли жив в Англії і заможну людину і грабіжника з великого шляху

дав він прокашлявшись.— Я справді гадаю, що цей джентльмен такий, як він про себе каже.

— А яке цей джентльмен має діло до мене? — незадоволено промимрив суддя.— Один чоловік тягне за собою другого, як рими в дитячій казці. І гості до мене приходять, а нема ні спокою, ні тихої розмови.

— І тим і другим ви будете втішатися, сер,— відповів Кемпбел,— невдовзі. Я прийшов допомогти вам позбутися клопітної справи, а не завдати вам клопоту.

— Оце так - так! Тоді ви бажаний гість, якщо тільки може бути шотландець бажаним гостем в Англії... Викладайте, чоловіче, кажіть нам відразу, що ви маєте сказати.

— Напевно, цей джентльмен,— вів далі північний британець,— сказав уже вам, що з ним разом була особа на прізвище Кемпбел, коли йому судилося втратити свою торбину.

— Він зовсім і не згадував такого прізвища,— сказав суддя.

— Ага! Розумію... розумію,— відповів містер Кемпбел.— Містер Моріс був такий ласкавий, що не хотів залучати чужинця до суду цієї країни. Але я довідався, що мої свідчення необхідні для виправдання чесного джентльмена, містера Френсіса Осбелдістона, якого цілком несправедливо запідозрили. Тому я відкину обережність. .. Будь ласка, — додав він, так само наполегливо звертаючись до Моріса,— скажіть панові судді Інглвуду, чи не подорожували ми з вами разом кілька миль після ваших власних упертих умовлянь, які ви повторювали раз-у-раз? Ввечері, у Нортелертоні, я був відмовився, але потім пристав на ваші умовляння, зустрівши вас на шляху біля Клобері, і ви попросили мене звернути з мого шляху до

Розбері та, на моє лихо, супроводжувати вас. Чи це так?

— Це — сумна істина, — відповів Моріс, похнюпившись і погоджуючись з усім, що казав Кемпбел.

— І, мабуть, ви можете запевнити їхню честь, що жодна людина не здатна краще, ніж я, давати свідчення в цій справі, бо я був поруч з вами і поблизу вас під час усієї тої події?

— Безперечно, жодна людина, — підтвердив Моріс, глибоко й збентежено зітхаючи.

— Так якого ж біса ви йому не допомогли? — втрутився суддя. — Аджеж, містер Моріс каже, що там було тільки двоє розбійників. Отже, вас було два на два, а ви обидва виглядаєте досить кремезними молодчагами.

— Дозвольте сказати, сер, — відповів Кемпбел, — я все своє життя був чоловіком мирним і спокійним, не люблю я сутичок та бійок. От містер Моріс — він, скільки я знаю, чи то належить, чи то належав до армії його величності; так він міг би, коли йому завгодно, поставити опір. До того ж, мені здається, що він подорожував з великим дорученням від державної скарбниці. Але що казати про мене? Мій маленький достаток нема чого й боронити, я до того ж людина мирного ремесла і не хотів втручатись у всякі такі неприємності.

Я глянув на Кемпбела. Ніколи за ціле своє життя не бачив я більш різючого контрасту між суворістю й твердістю рис його обличчя та приниженістю його мови. Навіть легка іронічна посмішка вигравала в кутках його губ. Ця посмішка мимоволі викривала начебто презирство до ролі мирної людини. У мене з'явилися дивні підозри — чи обмежувалася його участь у насильстві над Морісом тільки роллю товариша по вештастю й глядача?

Мабуть, такі ж самі підозри з'явилися на хвилину і в судді, бо він вигукнув:

— Оце так-так!.. Дивна історія!..

Очевидно, північний британець догадався про думки судді; він змінив тон, залишив явне лицемірство і заявив одвертіше:

— Правду кажучи, так я один з тих „людей собі на умі“, притайкуватих, які не втручаються до бійки, коли їм нема за що битися; отож, мені не було чого обороняти, коли я спіткав тих мерзотників. Але ваша честь може пересвідчитися, що я — особа доброї слави й поведінки; будь ласка, гляньте на цей папірець.

Містер Інглвуд узяв папір з його рук і прочитав напівголосно:

— „Цим свідчиться, що пред'явник, Роберт Кемпбел з...“ з якогось місця, що я не можу вимовити,— урвав своє читання суддя,— „є особа доброї поведінки і мирних занять, яка подорожує до Англії в своїх власних приватних справах і т. д., і т. д. Дано нами, в нашому замку Інвер... Інвенра... рара... Аргайль“.

— Невеличка посвідка, сер, яку я зважив за потрібне попросити у цього високого вельможі,— тут Кемпбел підніс руку до голови, ніби торкаючись бриля,— у Мак-Каллум Мора.

— Мак-Каллум... як там далі, сер? — спитав суддя.

— У того, що його на півдні звать герцогом Аргайль.

— Я дуже добре знаю герцога Аргайль. Він — видатний вельможа і великий патріот. Я був з ним у 1714 році, коли він завдав перцю герцогові Мальборо. Хотів би я, щоб у нас було більше таких дворян, як він. Тих днів він був чесним торі. І він присягнув теперішньому урядові, як і я сам, заради миру й спокою своєї країни; бо я і гадки не маю, щоб такий видат-

ний чоловік міг зробити це, боючись втратити свої маєтки. Його посвідка, містер Кемпбел, цілком задовольняє мене. А тепер, що ви маєте сказати в цій справі про грабіжництво?

— Коротко, справа полягає ось у чому, з вашого дозволу: містер Моріс міг би з таким самим успіхом обвинувачувати ще ненароджене немовля або навіть мене самого, як цього молодого джентльмена, містера Осбелдістона. Я можу засвідчити, що особа, яку він прийняв за цього джентльмена, була менша на зріст і тьвстіша; крім того, я вгледів його обличчя, коли маска на хвилину сповзла з нього. У нього зовсім інше обличчя, ніж у цього молодого джентльмена, містера Осбелдістона. І я гадаю,— додав він, знову звертаючись до містера Моріса,— джентльмен засвідчить, що я мав більше змоги, ніж він, помітити, хто саме був присутній при тому випадку. Я був спокійніший з нас двох.

— Погоджуюсь, сер... цілком погоджуюсь,— сказав містер Моріс, відступаючи назад, бо містер Кемпбел присунувся до нього.— І я прошу, сер,— додав він, звертаючись до містера Інглвуда,— не зважати на мою інформацію про містера Осбелдістона; і я гадаю, сер, ви дозволите йому, сер, іти собі в своїх справах, а мені також піти; мабуть, у вашої честі є якісь справи з містером Кемпбелом, а я трохи поспішаю.

— Туди й дорога вашим свідченням,— сказав суддя, кидаючи папірці у вогонь.— Тепер ви зовсім вільні, містер Осбелдістон... А ви, містер Моріс, дістали цілковите задоволення.

— Авжеж,— зазначив Кемпбел, поглядаючи на зажурене обличчя Моріса.— Приблизно таке задоволення дістає жаба, коли потрапляє під борону... Але не бійтеся нічого, містер Моріс; ми з вами можемо зали-

шити будинок разом. Я вас проведу (сподіваюсь, ви не маєте сумнівів щодо моєї чесності?) до найближчого великого шляху, а там ми розлучимось; і коли ми не зустрінемося, як друзі, в Шотландії, то це буде тільки з вашої власної вини.

Моріс підвівся з таким переляканим виглядом, з яким засуджений до смертної кари вислухує, що карета чекає на нього. Але, вже підвівшись, він почав вагатися.

— Кажу тобі, чоловіче, не бійся нічого,— повторив Кемпбел;— я дотримаю свого слова ... Слухай, овече серце, хіба ти певний, що ми в дорозі не підберемо якихось дрібничок з твоєї торбини, якщо будемо слухатись доброї поради?.. Наші коні готові. Попрощайся з суддею, чоловіче, і покажи своє південне виховання.

Отак, підшпорюваний і підбадьорюваний під наглядом містера Кемпбела, Моріс залишив нас. Але, очевидно, його знову поймав жах, коли він ще не вийшов з дому, бо я чув, як Кемпбел повторював у передпокої запевняння, що оберігатиме й опікатиме його:

— Душа з мене геть, чоловіче, ти в такій же безпеці, як на батьківському городі!.. Під три чорти! Щоб у дитинки з такою чорною бородою було не більше мужності, ніж у куріпки!.. Залиш ці жахи, чоловіче, раз і назавжди!

Голоси завмерли оддалік, а потім цокотіння підків їхніх коней довело нам, що ті двоє залишили господу судді Інглвуда.

Шановний суддя дуже зрадив такому легкому розв'язанню питання, що загрожувало йому турботами й працею. Але його веселощі були трохи затьмарені думками про те, що скаже про цю справу клерк, коли повернеться.

— Тепер Джобсон надокучатиме мені з цими кля-

тими паперами... Мабуть, мені краще було б їх не палити... А втім, хай йому всячина! Сплатити б йому гонорар—і справі край!.. А тепер, міс Діа Вернон, хоч я й звільнив усіх інших, але я збираюся підписати наказа про віддання вас під арешт старенькій Блейкс, моїй економці, на цей вечір. Ми відрядимо когось по мою сусідку, місіс Масгрейв, по міс Доукінс та по ваших кузенів, ще запросимо старого Кобса—скрипаля—і розважимося, наче юні дівчатка. А ми з Френком Осбелдістоном трохи вип'ємо і через півгодини будемо підходящою компанією для вас.

— Дякую, вельмишановний!—відповіла міс Вернон.— Але річ у тому, що нам треба негайно повернутися до замку Осбелдістонів. Там не знають, що з нами сталося, і ми мусимо заспокоїти мого дядька; певно, він турбується про долю мого кузена не менше, ніж турбувався б про одного з своїх синів.

— Мабуть! Це вірно,—сказав суддя.— Бо коли його старшого сина, Арчі, спіткав поганий кінець у тій нещасній справі сера Джона Фенвіка,¹ то після цього старий Гільдебранд завжди кликав його на ймення разом з шістьма. Він, бачте, скаржився, що не може запам'ятати, якого саме з його синів повісили. Отож поспішайте, додому і заспокойте його батьківські почуття. Але слухайте, квітко ялівцева,—застережливо й доброзичливо сказав він, притягаючи Діану до себе,—іншим разом хай закон сам собі діє і не засувайте своїх гарненьких пальчиків до цього черствого пирога, начиненого юридичною нісенітницею, французькою мовою та собачою латиною...² Знаєте, Діа, красуне моя,

---

¹ Джон Фенвік — один з якобітських вождів, страчений 1697 р.

² „Собача латина“ (dog - latin) — так зветься в Англії повіччена латинь, яку вживають чиновники та попи.

хай молоді парубки самі показують шлях один одному через болота, бо ви ще можете заблукати, виводячи їх на вірний шлях, мій мандрівний вогнику !..

Після цього він побажав щасливого путі міс Вернон і так само дружньо попрощався зі мною.

— Ти, здається, добрячий парубок, містер Френк, і я ще твого батька пам'ятаю — ми з ним разом гралися в школі. Слухай, парубче, не їзди пізно вночі і не базікай з випадковими зустрічними на королівських великих шляхах. Певно, чоловіче, не всі королівські вірнопіддані зобов'язані розуміти жарти, і не годиться жартувати з законами та злочинами. До речі, доглянь цю бідолашну Діану Вернон, бо вона, мовляв би, самотня на цій дикій землі. Їздить, бігає, гасає на свій власний дурненький розсуд. Ти оберігай Діану, а то, гляди, я сам згадаю молодість, викличу тебе на дуель і власною рукою битимуся з тобою, хоч це мені, правду кажучи, завдасть таки чимало клопоту. А тепер забирайтесь обидва, і залиште мене самого з люлькою тютюну та з моїми думками; бо сказано ж у пісні:

Індійський лист мигне на мить,
Отак життя твоє згорить,
Згасають юності вогні,
Мов попіл — кучері твої,
Міркуй про це, коли ти куриш!

Мені дуже приємно було, що промені розуму й почуття прозирали крізь хмари лінощів та недбалості, в які поринув суддя. Я запевнив, що зважатиму на його застереження, і тепло попрощався з чесним стариком та його гостинною оселею.

У вітальні для нас приготована була закуска, до якої ми ледве доторкнулись. Потім ми покликали того самого лакея сера Гільдебранда, який узяв наших ко-

шей, коли ми приїхали, і якому містер Решлі наказав чекати й провести нас додому. Деякий час ми їхали мовчки, бо, правду кажучи, я був занадто схвильований усіма подіями цього ранку і не наважувався першим порушувати мовчанку. Зрештою міс Вернон проговорила, ніби думаючи вголос:

— Авжеж, Решлі — це така людина, якої можна боятися... дивуватися їй, тільки не любити... Він робить, що йому заманеться, і перетворює всіх інших на своїх маріонеток — є у нього людина, ладна виконувати всі його накази, і хитрості у нього...

— Отже, ви гадаєте, — сказав я, — що цей містер Кемпбел, який з'явився так вчасно, щоб мене врятувати й вивести геть мого обвинувача, немов би яструб куріпку, був агентом містера Решлі Осбелдістона?

— Я про це догадуюсь, — відповіла Діана, — та більше того, я дуже підозрюю, що той чоловік навряд чи з'явився б так слушно, коли б мені не пощастило зустріти Решлі у вітальні судді.

— В такому разі, я мушу дякувати головно вам, моя прекрасна обороннице?

— Напевно, — відказала Діана; — і прошу вас, вважайте, що я вже вислухала вашу подяку і прийняла її з граційною посмішкою. Але не завдавайте мені клопоту вислухувати її насправді, бо я боюся, що дуже позіхатиму. Коротше кажучи, містер Френк, я хотіла зробити вам послугу і випадково мені в цьому пощастило; в нагороду за це прошу лише одного — а саме: щоб ви більше про це не говорили... Але хто це іде нам назустріч, „острогами скривавивши коня і сам розчервонівшись, як огонь?“ О, та це, здається, представник правосуддя у нашому краї, сам містер Джозеф Джобсон!

Це таки справді був містер Джозеф Джобсон — захеканий і розлючений, як це незабаром виявилось. Він під'їхав до нас і спинив свого коня, хоч ми збиралися вже, ледве привітавшись, проїхати повз нього.

— Так, сер... так, міс Вернон... Ага!.. бачу, бачу що сталося... віддали на поруки під час моєї відсутності, очевидно. Хотів би я знати, хто поручився, от і все! Якщо їхня честь вживатиме такої процедури часто, то я пораджу йому взяти собі іншого клерка, от і все!.. Бо я напевно подамся на відставку.

Діана відповіла:

— Як здоров'я фермера Ратледжа, містер Джобсон? Сподіваюся, ви знайшли його ще спроможним підписатися, поставити печатку тощо?

Це запитання вкрай обурило шановного клерка. Він глянув на міс Вернон з такою ненавистю й люттю, що мені схотілося збити його з коня держаконм свого нагая. Утримувало мене тільки те, що я розумів нікчемність цього людя.

— Фермер Ратледж, панно?—перепитав клерк, коли обурення дозволило йому більш-менш виразно вимовляти слова,—фермер Ратледж так само хворий, як і ми з вами... Це все брехня, панно... глум... пастка—ця справа з його хворобою; і коли ви не знали цього раніше, так тепер знайте, панно...

— Отакої!—відповіла міс Вернон, удаючи природне здивовання.—Та що ви кажете, містер Джобсон!

— Те, що чуєте, панно,—підтвердив клерк;—більше того, я скажу, що старий нікчема назвав мене крутім, кляузником—кляузником, панно!—і сказав, що я прийшов полювати на мерців, панно. Яке він має право кидати це мені? Мені, джентльменові мого фаху, панно! Клеркові мирового судді, урядовій особі, що дістала й утримує цю посаду за 37 статтею Trigesimo Septimo

Henricj Octavi¹ та Primo Gulielmi² — за першим актом короля Вільгельма, панно, хай буде славна й незабутня пам'ять його! — нашого безсмертного визволителя від запістів та претендентів на трон, від дерев'яних черевиків та грілок,³ міс Вернон.

— Сумні речі — ці дерев'яні черевики та грілки, — відповіла юна леді, якій начебто подобалося драгувати клерка. — І добре, що вам ніби не потрібна грілка зараз, містер Джобсон, бо я боюся, що Джефер Ратледж не обмежив свою неввічливість тільки словами... Чи ви певні, що він не побив вас?

— Побив, панно?.. Мене?.. Ні... жодна жива людина не здолає підняти руку на мене, запевняю вас, панно!..

— Це ще невідомо, сер, — втрутився я, — бо розмовляете ви з цією молодого леді таким тоном, що коли ви його не зміните, то, мабуть, мені доведеться самому відшмагати вас.

— Відшмагати, сер? Мене, сер?.. Чи ви знаєте, з ким ви говорите, сер?

— Авжеж, сер! — відповів я. — Самі ви кажете, що ви — клерк мирового судді цього графства, а Джефер Ратледж каже, що ви — кляузник; але ні перше, ні друге не дає вам права так нахабно розмовляти з молодого леді.

Міс Вернон поклала руку мені на лікоть і вигукнула:

— Їдьмо, містер Осбелдістон! Я не хочу, щоб ви зробили містерові Джобсону таку честь. Удар вашого нагая прогодував би його, напевно, не менше місяця.

---

¹ Trigesimo Septimo Henricj Octavi — ст. 37 законів Генріха VIII.

² Primo Gulielmi — ст. 1 законів Вільгельма.

³ Так називали католицьких попів

Він би здер з вас за нього добрі гроші, а я не хочу подавати йому милостиню. До того ж, ви вже досить образили його почуття—ви назвали його нахабою.

— Я не зважаю на його вислови, міс,— сказав клерк, трохи підупавши духом.— До того ж слово „нахабний“ не підлягає переслідуванню законом; але „кляузник“— це наклеп найвищого ступеня, і це на своєму гаманці усвідомить Джефер Ратледж так, як і всі, хто зловмисно повторюватиме це слово, порушуючи громадський спокій і позбавляючи мене мого власного доброго імени.

— Ет, годі вам, містер Джобсон!— сказала міс Вернон.— Ви знаєте, що де нема нічого, там нічого й не буде; і навіть ваші закони, більш того, сам король, нічого тут не вдіють. А щодо позбавлення вас вашого доброго імени, нічого проти не мала б, якби ви його позбулися, я тільки жалю того бідолаху, хто здобув би його, і всім серцем бажаю вам радіти з цього позбавлення.

— Гаразд, панно... добрий вечір, панно... мені нема чого більше казати... а тільки існують закони проти папістів, і краще було б для країни, якби їх суворіше додержували. Є статті третя і четверта Едуарда VI проти католицьких молитовників, требників, чоток, житій святих, чаш для причастя і проти тих, хто мають у себе ці дрібнички, міс Вернон... Є також дещо проти папістів, які не хочуть дати присягу... І є закони проти прихильників папи, зазначені в статті першій законів теперішньої королівської величності... І є кари за відвідування відправ у католицьких церквах. Дизись статтю двадцять третю королеви Єлізавети, а також статтю третю Якова I, розділ двадцять п'ятий... Маєтки підлягають особливій реєстрації, а всі юридичні акти: купівля, продаж земель та маєтків, запо-

віти тощо — мають бути записані до спеціальних книг і оплачуються подвійними податками, згідно з статтями й статутами, виданими спеціально на це...

— ...дивись нове видання збірника законів, опубліковане під дбайливою редакцією Джозефа Джобсона, джентльмена клерка мирового судді,— докінчила, замість клерка, міс Вернон.

— ...а також, і це найголовніше,— вів далі Джобсон,— я застерігаю вас — ви, Діана Вернон, дівця, уперта католичка, зобов'язані негайно повернутись до місця вашого житла, і то найближчим шляхом, під страхом бути обвинуваченою в антидержавному злочині... Ви мусите переїздити річки на громадських переправах, не затримуючись там, а якщо ви не знайдете в цих місцях парому, то повинні, бредучи по коліна у воді, намагатись перейти річку.

— Своєрідна протестантська покута за мої католицькі гріхи, очевидно? — засміялася міс Вернон.— Гаразд, дякую вам за інформацію, містер Джобсон, і поспішатиму додому якнайшвидше та намагатимусь надалі більше сидіти вдома. Надобраніч, мій любий містер Джобсон, о дзеркало писарської ввічливості!

— Надобраніч, панно, і пам'ятайте, що з законами жарту погані!

Ми роз'їхались у різні боки.

— Капосник,— сказала міс Вернон, глянувши йому вслід;— важко терпіти нахабство таких нікчемних ябедників тільки тому, що віриш у бога так, як цілий світ вірив років сто тому... Адже напевно наша католицька релігія має вже хоч ту перевагу, що вона старіша.

— Мені дуже кортіло розбити голову цьому мерзотникові,— відповів я.

— То був би вчинок дуже нерозсудливого молодого

чоловіка,— сказала міс Вернон;— а втім, якби мій власний кулак був би важчий, то, мабуть, я примусила б клерка відчутти його вагу... Не прийміть це за скарги, але є три пункти, за які мене можна було б дуже пожаліти, якби хтось вважав вартим витратити своє співчуття на мене.

— А чи можу я спитати, міс Вернон, у чому полягають ці три пункти?

— А ви обіцяєте мені ваше найглибше співчуття, якщо я вам розповім?

— Звичайно... Чи ж у вас можуть бути сумніви?— відповів я, підїжджаючи ближче до неї і не приховуючи своєї палкої зацікавленості.

— Зрештою, дуже приємно, коли тебе жаліють; отже, слухайте про мої три лиха... Насамперед, я— дівчина, а не парубок; і мене замкнули б до божевільні, якби я зробила тільки половину того, що мені хочеться. Але коли б я мала ваше щасливе право робити що завгодно, то цілий світ збожеволів би, наслідуючи й вихваляючи мене.

— Я не цілком можу співчувати вам у цій справі, хоча й обіцяв це співчуття,— відповів я.— Це нещастя таке загальне, що тяжить над половиною роду людського; а друга половина...

— Друга половина стоїть на варті своїх привілеїв,— урвала мене міс Вернон.— Я забула, що ви— зацікавлена сторона. Ні,— вела вона далі, помітивши, що я збираюся говорити,— ця ваша люб'язна посмішка править за передмову до гарнесенького компліменту й до вихваляння особливих переваг, якими можуть пишатися й друзі й родичі Діани Вернон, бо вона народилася однією з їхніх рабинь. Але я вас позбавляю змоги говорити, мій добрий друже. Побачимо, чи не порозуміємося ми краще в другому пункті мого „обвину-

вчення проти долі", вживаючи фразеології отого за-
ковницького щура. Я належу до гнобленої секти й до
застарілої релігії, і, замість того, щоб шанувати мою
глибоку віру, мій добрий друг суддя Інглвуд може
відрядити мене до поправного будинку лише за те,
що я молюся богові саме так, як мої предки.

— Це не таке вже непоправне лихо,— спробував я
переконати свою співрозмовницю.— Поміркуйте добре,
міс Вернон; і напевно подробиці, в яких наша релі-
гія відмінна від тої, в правилах якої виховані ви...

— Тсс!— приклала вказівний палець до своїх уст Ді-
ана.— Тсс! Ні слова про це більше! Зрадити віру мо-
їх славних предків?... Так само, чи могла б я зра-
дити, будши чоловіком, їхній прапор у важкому бою
і перекинутись, наче боязкий наймит, до переможного
ворога?

— Шаную ваші почуття, міс Вернон. А щодо не-
приємностей цих, то можу лише сказати, що рани, яких
зазнають люди за свої переконання, мають самі в со-
бі цілющий бальзам.

— Так, але все ж таки вони прикрі й болючі. Та
бачу, що все це мало вражає вас; тому не надокуча-
тиму вам своєю третьою причиною до туги.

— Ні, моя люба міс Вернон, не позбавляйте мене
вашого довір'я, а я обіцяю вам, що потрібне співчуття
віддам я третьому вашому нещастю, якщо тільки ви
дovedете мені, що це нещастя ви не поділяєте з усім
людством або з кожним католиком в Англії.

— Справді,— сказала Діана, значно серйозніше, ніж
досі.— Це нещастя гідне співчуття. Ви легко могли по-
мітити, що я від природи одверта, проста, щиросерда,
весела дівчина. Але своєю удаваною веселістю я ча-
сом приховую муку на серці. Це потрібно, бо, розу-
мієте, доля затигла мене в такі тенета, в такі заплу-

тані обставини, що я не наважуюсь інколи слова вимовити, боячись наслідків — не для мене особисто, а для інших.

— Це справді нещастя, міс Вернон, якому я щиро співчуваю, про яке я зовсім не догадувався.

— О, містер Осбелдістон, якби ви тільки знали ... якби хтонебудь знав, як іноді тяжко мені буває сховати сердечний біль за ясним чолом, то ви справді пожаліли б мене! Може, я даремно розкриваю перед вами навіть ці подробиці мого становища. Але ви людина розумна й спостережлива. Ви, напевно, збираєтеся поставити мені согні запитань про події цього дня, про участь Решлі в цій вашій дрібній справі, про безліч інших речей, які, безперечно, привернуть вашу увагу, а я не можу примусити себе відповідати з потрібною брехливістю і спокоєм ... Я зробила б це незграбно і принизила б себе у вашій думці, та й у моїй власній теж. Краще вже сказати відразу: не ставте мені ніяких запитань, ні про що не питайте мене ... не в силі я відповідати на них!

Глибоке почуття хвилювання, з яким міс Вернон вимовила ці слова, не могло не вплинути на мене. Я запевнив її, що вона може не боятися моїх упертих запитань, і що я не втрачу віри до неї, коли навіть вона не відповідатиме мені на запитання про найзвичайніші речі.

— Я так вдячний вам, — сказав я, — за участь у моїх справах! Я прошу тільки одного: якщо колинебудь мої послуги можуть стати потрібними вам, не вагайтесь, повідомте лиш мене.

— Дякую ... дякую, — відповіла вона; — здається мені, що ви це говорите не заради ввічливості, а щиро. Якщо ... та це неможливо ... але все ж таки, якщо трапиться нагода, то я спитаю вас, чи ви пам'ятаєте цю

обцянку, і запевняю вас, я навіть не розгніваюсь, коли побачу, що ви забули її. Досить і того, що тепер ви ширі у ваших намірах... Багато чого може статись такого, що змінить ваші наміри раніше, ніж Діані Вернон трапиться нагода покликати вас на допомогу, вче рідного брата.

— О, коли б я був братом Діани Вернон,— сказав я,— то й тоді я не міг би з більшим запалом бажати допомогти вам... Отже, напевно, я не маю права запитувати, чи з власної охоти допоміг Решлі моему визволенню?

— Тільки не у мене. Ви це можете спитати у нього самого, і, будьте певні, він скаже — „так“. Адже, коли шириться чутка про якийсь невідомий добрий вчинок, то Решлі завжди подбає про те, щоб його ім'я зв'язали з цим добрим вчинком.

— І я не можу запитати, чи не той самий Кемпбел звільнив містера Моріса від його торбини? Чи лист, одержаний нашим приятелем адвокатом, не був способом усунути клерка з сцени, щоб він не завадив моему звільненню? Я не мушу так само запитувати...

— Ви повинні не запитувати у мене нічого,— сказала міс Вернон.— Отже, цілком даремно перелічувати заборонені речі. Вважайте, що я відповіла на всі ці запитання та ще на двадцять інших так само вміло, як це міг би зробити сам Решлі. І майте на увазі, коли я доторкнуся отак до свого підборіддя, то це значить, що я не можу ні відповідати, ні розмовляти про речі, які цікавлять вас. Мусимо домоворитись про таємні знаки з вами, бо вам доведеться бути моїм порадником і моею довіреною особою, хоч вам і не можна буде знати нічого про мої справи.

— Ото так здорово! — відповів я, сміючись; — ви можете бути певні, що широчінь вашого довір'я в такому

разі може зрівнятися тільки з глибиною мудрості моїх порад.

Отак розмовляючи, непомітно прибули ми до замку Осбелдістонів. Вечірні розваги всієї родини були саме в розпалі.

— Подайте обід для містера Осбелдістона та для мене в бібліотеку! — наказала міс Вернон слугам. — Я мушу теж вас пожаліти, — додала вона, звертаючись до мене, — і подбати, щоб ви не вмерли з голоду в цьому будинку грубого розгулу; інакше навряд чи я показала б вам мій притулок. Ця бібліотека — мое лігво, єдиний куток у замку, де я в безпеці від орангутангів — моїх кузенів. Вони ніколи не наважуються увійти сюди — мабуть, бояться, що якийсь том упаде і розіб'є їм череп: адже книжки неспроможні вплинути на їхні голови якимось інакше... Отже, ідіть за мною.

Ми минули зал, склепінчастий коридор, зійшли гвинтовими східцями і досягли кімнати, де нам мав бути приготований обід.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

У замку цім лише в одну кімнату
Заходив рідко галасливий натовп.
Пропонували полиці великі
Питво духовній спразі, духовним
мукам — ліки.

(Вірші невідомого автора).

Бібліотека замку Осбелдістонів містилася в темному, похмурому залі. Старовинні дубові полиці гнулися під тягарем величезних томів. Тут зібрані були переважно твори класиків, а також книжки з давньої історії, історії чужих країн та з релігійних питань. Протягом багатьох років єдиними відвідувачами цього при-

іщення були священники, що служили капеланами в замку. Згодом жадібний до читання Решлі потурбував павуків, що заплели павутинням стіни шаф. Батько його вважав би абсурдним, якби хтось інший з його синів виявив би таку дивну прихильність; але Решлі готувався стати церковником, тому сер Гільдебранд не дуже дивувався і навіть наказав трохи відремонтувати бібліотеку. А все таки зал був досить запущений.

— Це місце вам здається, напевно, не зовсім затишним,— сказала Діана, помітивши, що я трохи розгублено оглядаю бібліотеку, — але мені воно здається маленьким раєм, бо тут я у себе дома і не боюся нічиєї непрошеної навали. Решлі поділяв цю власність зі мною, коли ми були друзями.

— А більше ви вже не друзі? — спитав я, природно. Вона негайно застережливо доторкнулася пальцем до ямочки на своєму підборідді.

— Ми все ще союзники,— пояснила вона,— зв'язані певними спільними інтересами. Але боюся, що, як і в інших подібних випадках, союзна угода пережила вже дружні почуття, якими була породжена. В усякому разі, ми не часто буваємо тут разом. Коли він приходить сюди через оці двері, я зникаю через оті. Зрозумівши, що нам двом тісно в цій кімнаті, хоч вона й здається великою, Решлі благородно відмовився від своїх прав на мою користь. Тепер я сама опрацьовую проблеми, в яких колись він керував мною.

— А які це проблеми, якщо мені дозволено спитати?

— Безперечно, дозволено, і не бійтеся: я не торкнуся пальцем свого підборіддя. Найбільше люблю я історію; але також вивчаю класиків і поезію.

— Класиків? Ви читаете їх в оригіналі?

— Безумовно. Решлі не абиякий учений, він навчив

мене грецької та латинської мов, а також більшості мов сучасної Європи. Можу вас запевнити, що дещо витрачено було на мою освіту, хоча я не можу ні пошити комірць, ні вишити собі хусточки, ні приготувати пудинг, ні—як ласкаво сказала доброзичлива, ввічлива й гладка дружина вікарія—зробити будьяку іншу корисну річ.

— Це Решлі добирав, що саме ви мусите вивчати, чи ви самі, міс Вернон?—запитав я.

— Гм!—сказала вона, ніби не наважуючись відповісти на моє запитання.— А втім, не варто підіймати мені палець угору... почасти він, почасти я сама. Навчившись їздити верхи, сідлати й загнздувати коня, стрибати через бар'єри та влучно стріляти з рушниці, навчившись усіх цих гідних чоловіка речей, від яких божеволіють мої брутальні кузени, я захотіла, слідом за моїм розумнішим кузеном, читати грецькі та латинські книжки і всмак покуштувати від дерева знання. Щоправда, ви, чоловіки, хотіли б загарбати це дерево цілком собі.

— А Решлі зрадів вашій прихильності до читання?

— Йому хотілося, щоб я була його ученицею, а навчати мене він міг лише того, що сам знав. Навряд чи він міг посвятити мене в таємниці прання манжетів чи мережання батистових хусточок.

— Я розумію, що спокусливо було мати таку ученицю.

— О, якщо ви починаєте розпитувати про причини, які спонукали Решлі, то я знову доторкуюся пальцем до підборіддя. Я можу одверто відповідати тільки на запитання про мої власні справи. Але, зрештою, він віддав бібліотеку в моє цілковите користування і ніколи не входить сюди без мого дозволу. Тому я зберігаю тут деякі мої власні пожитки. Можете пересвідчитись у цьому, розглянувшись довкола.

— Прошу пробачення, міс Вернон, але я нічого не бачу в цих стінках такого, що явно належало б вам.

— Розумію, що ви хочете сказати. Ви не бачите тут ні пастуха й пастушки на гобелені в гарненькій чорного дерева рамці, ні чучела папуги, ні клітки з казками, ні срібляної шкатулочки з шитвом, ні туалетного столика з безліччю лакованих коробочок, ні лютині з трьома струнами, ні болонки з сліпими цуценятами... Жодного з цих скарбів я не маю,—вела вона далі, спинившись, щоб передихнути після такого довгого переліку.—Але ось тут стоїть меч мого предка, сера Річарда Вернона. Цей предок зарубаний біля Шлюсбері, і на нього звів паскудний наклеп молодець на ім'я Віль Шекспір,¹ який з певним хистом геть чисто перекрутив історію. А поруч із цією грізною зброєю висить кольчуга ще давнішого Вернона, рицаря Чорного Принца; цьому більше пощастило серед поетів, ніж його нащадкові, бо йому поети складали хвалебні пісні. Є тут також нова модель підпруги — мій власний винахід. Вона далеко краща, ніж та, яку сконструював герцог Ньюкестль. А ось капелюшок і дзвіночки мого сокола Чивіота, який наразився на чаплин дзьоб і загинув... Бідолашний Чивіот! Нема більше таких птахів у замку, все це якись яструбенята порівняно з ним. А ось моя власна легенька мисливська рушниця. Є тут ще й двадцять інших скарбів, і кожен один від одного цінніший. А ось це само за себе промовляє.

Вона вказала на великий портрет у різьбленій дубовій рамі, роботи Вандейка.²

---

¹ Річард Вернон воював проти короля Генріха IV і був виведений у не дуже приємному світлі в історичній хроніці Шекспіра — „Король Генріх IV“.

² Вандейк (1599—1641) — славетний голландський портретист.

— Чи ви знаєте нашу гербову ознаку — сурми? — спитала вона, показуючи візерунок на дубовій рамі.

— Сурми?.. Вони тут більше скидаються на якісь свистульки... Але, благаю вас, не гнівайтесь на мою неграмотність, — додав я, помітивши, як спалахнули її щоки, — я нічим не хотів образити ваш герб, бо я навіть свого власного не знаю.

— Ви — Осбелдістон, і говорите так! — вигукнула Діана. — Персі, Торні, Джон, Дікон... навіть сам Вільфред могли б навчити вас... Таке неуцтво!

— З соромом визнаю це, моя люба міс Вернон. Таємниці геральдики зрозумілі для мене не більше, ніж ієрогліфи єгипетських пірамід.

— Що? Неможлива річ!.. Не знати геральдичних символів... Про що ж думав ваш батько?

— Про арифметичні символи, — відповів я. — Найдрібнішу цифру в балансі він шанує значно більше, ніж усі герби рицарства. Та хоч я в цьому до такої міри неук, проте маю досить знання й смаку, щоб захопитися цим чудовим портретом, в якому я навіть, здається, можу побачити деяку родинну схожість з вами. Який спокій, яка повага!.. Яке багатство барв! Які широкі й глибокі тіні!

— Це справді добре написаний портрет? — спитала вона.

— Я бачив багато творів цього славетного художника, — відповів я, — але ніколи не бачив кращого!

— Ну, я розуміюся на картинах так само мало, як ви на геральдиці, — зауважила міс Вернон. — А все таки я маю перевагу перед вами, бо завжди захоплювалася цим портретом, навіть і не розуміючи його справжньої краси.

— Хоч я і не звертав досі уваги на сурми, тамбури та інші химерні ознаки рицарства, але знаю, що

вони здавна були славетні на полях бою. А втім, погодьтеся, що їх зовнішній вигляд не такий цікавий для жогано поінформованого глядача, як цей прекрасний портрет... Хто це на ньому?

— Мій дід. Він поділив нещасну долю Карла I¹, з жадом мушу додати, також буйні вчинки його сина. Невстримне марнотратство діда підірвало наші багатства, а мій нещасливий батько зовсім зруйнував і втратив усі рештки його. Але я не гніваюся на тих, хто зробив це. Багатство ми втратили, зберігаючи вірність вашому королю.

— Отже, ваш батько постраждав за свої політичні переконання?

— Так. Він втратив усе своє майно. І відтоді його дитина стала сиротою... Їсть тепер чужий хліб і змушена коритися чужим примхам... А втім, ця дитина горда таким своїм батьком. Моїх теперішніх злиднів я не проміняла б ніколи на всі колишні багатства й баронетські маєтки, коли б вони були залишені мені в наслідок менш благородної і більше обачної поведінки мого батька.

Слуги внесли обід, і ми змінили тему нашої розмови.

Коли ми нашвидку пообідали, слуга поставив на стіл вино і сказав :

— Містер Решлі просив повідомити його, коли ви закінчите обід.

— Перекажіть йому,— сказала міс Вернон,— що ми будемо раді бачити його тут... Поставте ще один бочкал і присуньте ще один стілець, а потім можете йти собі... Вам доведеться піти від мене разом з Решлі,— додала вона, звертаючись до мене.— Адже ми вже й так були вдвох мало не цілий день.

---

¹ Чарльз або Карл I був страчений у 1649 році.

— Я і не помітив, як летить час.

— Тсс... іде Решлі.

Вона відсунула свій стілець, який, на її думку, був, очевидно, занадто близько до мого.

Решлі скромно постукав у двері. Тихенько розчинив їх після дозволу і ввійшов м'яко й сумирно. Все це викривало поведінку завершеного езуїта.

— Для чого вам треба було стукати в двері,— спитала міс Вернон,— коли ви знали, що я не сама?

Вона проговорила це гнівно й нетерпляче, ніби відчуваючи, що стриманість Решлі прикривала якісь образливі й нахабні його підозріння.

— Ви так добре навчили мене завжди стукати в ці двері, моя чарівна кузино,— відповів Решлі, не змінюючи ні голосу, ні манер,— що ця звичка стала моєю другою натурою.

— Я ціную щирість більше, ніж ввічливість, сер, і ви це знаєте... Але не будемо сперечатися, бо це не дуже цікаво нашому родичеві. Сідайте, Решлі, і випийте з містером Френсісом Осбелдістоном склянку вина. Я почастивала його обідом від імени замку Осбелдістонів.

Решлі сів, налив собі стакан і почав поглядати то на Діану, то на мене. Навіть його вмілі зусилля не могли приховати деякого збентеження. Я вирішив, що він хвилюється, не знаючи, що саме розповіла мені Діана. Тому я поспішив розвіяти його сумніви й підозріння.

— Міс Вернон,— сказав я,— заявила, що я мушу дякувати вам за те, що так швидко позбувся неприємних наслідків цього сміховинного обвинувачення Моріса. Але, несправедливо побоюючись, що я забуду виконати цей приємний обов'язок, вона ще більше зацікавила мене, відмовившись дати мені пояснення

деяких незрозумілих мені сьогоднішніх подій. Вона обмежилася тим, що порадила спитати про це у вас особисто.

— Справді? — перепитав Решлі.— Я гадав би,— про-
викливо глянув він на міс Вернон,—що сама леді
могла б з'ясувати це.

Тут він знову глянув на мене, ніби намагаючись по-
бачити з виразу мого обличчя, чи справді Діана нічого
мені не розповіла. На його інквізиторський погляд
Діана відповіла гнівним блиском очей, а я сказав:

— Якщо ви, містер Решлі, подібно до міс Вернон,
вважаєте за краще лишити мене в цілковитому не-
знанні, то я мушу тільки скоритися. Слово честі, кажу
вам, що я розуміюсь на сьогоднішніх подіях не більше,
ніж цей портрет. Я лише довідався від міс Вернон,
що ви ласкаво діяли на мою користь.

— Міс Вернон занадто високо оцінила мої скромні
зусилля,— сказав Решлі,— хоч я ревно взявся за цю
справу. Ось як усе відбулося. Я галопом поскакав до-
дому, щоб умовити когонебудь з моїх братів, і ми вдвох
узяли б вас на поруки. На мою нерозумну голову
зразу не спала думка про інші способи зробити вам
послугу. По дорозі я зустрів цього Коуміла... Коль-
віля, як його... Кемпбела, чи як там його звуть. Я вже
знав від Моріса, що той чоловік був присутній при
грабунку. І мені пощастило переконати його (з деякими
труднощами, щоправда) виправдати вас своїми свід-
ченнями. Отаким чином, здається мені, виплуталися ви
з неприємного становища.

— Справді?.. Я вам дуже, дуже вдячний, що ви за-
безпечили такі слушні свідчення на мою користь. Але
одного я не можу збагнути: чому цей чоловік, що по-
страждав разом з Морісом, так неохоче погодився дати
свідчення, щоб звільнити невинну особу?

— Він же шотландець. А ви не знаєте особливостей цього народу, сер,— відповів Решлі.— Недовір'я, обережність, непрямодушність— ось їхні головні риси; додайте ще до цього вузький, але палкий патріотизм. Цей патріотизм— перший з багатьох мурів, якими шотландець відгороджується від атак благородної любові до ближнього. Подолайте один мур, і ви знайдете другу (ще неприступнішу) перепону— любов до своєї провінції, свого села або, здебільшого, до свого клану; візьміть штурмом цей другий мур, і ви зустрінете третій— прив'язаність до його власної родини— батька, матері, синів, дочок, дядьків, тіток і кузенів аж до дев'ятого коліна. Ось за такими мурами б'ється його серце, захищене від усяких впливів. А найгірше,— коли вам пощастить подолати всі ці фортеці,— то ви зустрінете останню— внутрішню: глибшу, вищу й найнепохитнішу з усіх цих фортець— любов шотландця до самого себе.

— Все це надзвичайно красномовно й мальовничо, Решлі,— сказала міс Вернон, яка нетерпляче слухала цю промову; — є до цього тільки два заперечення: поперше, це невірно; подруге, якби це було й вірно, то недоречно.

— Ні, це вірно, моя найпрекрасніша Діана,— заперечив Решлі,— і, крім того, це дуже навіть доречно. Це вірно, бо ви ж не можете заперечити, що я чудово знаю цю країну та її народ і що говорю я в наслідок глибоких і точних спостережень; і це доречно, бо відповідає на запитання містера Френсіса Осбелдістона і пояснює, чому цей хитрий шотландець, не маючи нашого родича ні за свого земляка, ні за одного з Кемпбелів, ні за одного з своїх незліченних кузенів, а також не передбачаючи для себе ніякої особистої користі й вигоди, а, навпаки, шкодуючи марно витрачений час...

— І зважаючи, очевидно, на інші значніші неприємності...—якось особливо підкреслила міс Вернон.

— Безперечно, таких неприємностей могло б трапитися чимало,—не змінив свого тону Решлі.— Коротко кажучи, моя теорія доводить, чому цей чоловік, не сподіваючись ні на яку нагоду і боючись певних неприємностей, мусив був добре подумати перше, ніж наважитися йти подати свої свідчення на користь містера Осбелдістона.

— От що мені дивно,—зазначив я,—я проглянув так зване обвинувачення містера Моріса, його писану скаргу, і не помітив, щоб там було хоч би слово про Кемпбела.

— Я довідався від Кемпбела, що він узяв у Моріса урочисту обіцянку не згадувати про нього,—відповів Решлі.— Ви можете догадатися, які у нього були на це підстави. Він хотів повернутися на батьківщину без усяких зволікань, до яких могли б спричинитися допити, якби присутність його при пограбуванні була відома, поки він ще був по цей бік кордону. Але хай тільки він доїде до Форти,¹ і Моріс, запевняю вас, розповість усе, що він про нього знає, а може ще й додасть більше, ніж треба. До того ж, Кемпбел — торговець худобою, йому часто трапляється гнати великі гурти до Нортумберленда. Тож дурнем він був би, якби хотів посваритися з нашими нортумберлендськими розбійниками — наймстивішими з усіх людей світу.

— Щодо цього, я можу запрягтися! — сказала міс Вернон таким тоном, який означав щось більше, ніж просту згоду.

---

¹ Форта — річка в Шотландії, недалеко від кордону з Англією.

— А все таки,— зауважив я,— хоч і серйозні підстави були у Кемпбела, щоб Моріс мовчав про нього, та я не розумію, як він міг мати такий вплив на того чоловіка, що змусив його відмовитися від усіх попередніх свідчень. Аджеж, тоді вся скарга Моріса могла здатися судді брехливою!

Решлі начебто щиро погодився зі мною, що все це дуже незвичайно. Він висловив жаль, що не розпитався краще у шотландця про цю справу, яка дійсно виглядає винятково таємничою.

— Але,— спитав він,— чи ви цілком певні, що у свідченнях Моріса зовсім немає натяку на присутність Кемпбела?

— Я дуже швидко перечитав те обвинувачення,— відповів я,— але у мене лишилося певне враження, що про це там нічого не згадується або зазначено дуже побіжно — так, що воно і не спиноло моєї уваги.

— Вірно, вірно,— відповів Решлі.— Я погоджуюся з вами, що він зазначив цю обставину, але так побіжно, що ви не звернули на це уваги. А щодо впливу Кемпбела на Моріса, то я схильний гадати, що Кемпбел домігся цього, граючи на його жахах. Цей молодець з курячим серцем, цей Моріс мав їхати, як мені відомо, до Шотландії. Йому там доручена якась невеличка урядова справа. Хоробрості у нього, як у „розгніваного голуба чи у відважної миші“.¹ Тож він, мабуть, боїться накликати на себе гнів такого м'ясника як Кемпбел, самий тільки вигляд якого міг би налякати Моріса до божевілля. Ви помітили, що містер Кемпбел іноді набирає суворого вигляду, якоїсь войовничої виправки і в жестах і в тоні?

---

¹ Порівняння це належить Фальстафові — героєві комедії Шекспіра „Віндзорські кумасі“.

— Визнаю,— відповів я,— що його мова вразила мене. Він іноді говорить гнівно й суворо, що дуже кляло пасує до мирної професії гуртоправа. Він служив у війську?

— Так... ні... власне кажучи, не служив. Але гадаю, що, як і більшість його земляків, він уміє чудово володіти зброєю. Адже в горах люди носять зброю змалку і не розлучаються з нею до могили. Ви трохи знайомі з вашим колишнім супутником і легко можете собі уявити, що, вирушаючи до такої країни, він намагається уникнути сварки з будь-яким тубільцем... Але бачу, ви більше не п'єте. Я також— звироднілий Осбелдістон, коли йдеться про пиятику. Якщо ви завітаєте до моєї кімнати, то я охоче зіграю з вами партію в пікет.

Видно було, що міс Вернон ледве стримувала себе від великої спокуси урвати Решлі. Коли ми підвелися, щоб попрощатися з нею, вогник гніву спалахнув у її очах.

— Містер Осбелдістон,— сказала вона мені,— ваші власні спостереження дадуть вам змогу переконатися в справедливості чи несправедливості міркувань Решлі про таких людей, як містер Кемпбел і містер Моріс. Але, зводячи наклепи на Шотландію, він брехав про цілу країну, і я сподіваюся, що ви зовсім не зважите на його свідчення.

— Можливо,— відповів я,— мені буде трохи важко виконати вашу пораду, міс Вернон, бо мушу визнати, що у мене змалку склалося не дуже то приємне уявлення про наших північних сусідів.

— Ви помиляєтеся, сер,— мовила вона,— і дозвольте доньці шотландки просити вас поважати країну, де народилася її мати. Принаймні почекайте, поки ваші власні спостереження не доведуть, що шотландці не

варті доброї думки. Збережіть вашу ненависть і презирство для справжньої брехні та низькості, де б ви їх не зустріли; цього ви досить знайдете і не лишаючи Англії... Прощайте, джентльмени... Бажаю вам доброго вечора.

І жестом вона вказала на двері, наче королева, що відпускає своїх придворних.

Ми пішли до кімнати Решлі, куди лакей приніс нам кофе й карти. Я вирішив не розпитувати більше Решлі про сьогоднішні події. Якесь таємниця — і, здавалося мені, не занадто приємна — тяжіла над його поведінкою. Але, щоб пересвідчитися в своїх підозрах, мені треба було притамувати його настороженість.

Незабаром ми захопилися грою в пікет. Хоч грали ми на дрібні ставки, призначені самим Решлі, але навіть у цій розвазі виявився його самолюбний і запальний характер.

Він досконало знав тонкощі гри, але ніби навмисне йшов на риск і на небезпечні комбінації. Та невдовзі Решлі набридло грати; ми відклали карти і почали розмову, якою весь час керував він. Решлі був більше вчений, ніж мудрий, він звертав більше уваги на розум людини, ніж на моральні принципи, якими слід було б керуватися їй. Але його вміння вести розмову було незрівнянне. Здавалося мені, що він ретельно попрацював над розвитком свого мелодійного голосу, своєї барвистої мови і яскравої фантазії. Ніколи не підвищував він голосу занадто, ніколи не забував зважати на враження, яке його слова справляють на співрозмовника. Плавно стелилися річкою його думки.

Тільки пізно вночі і не без жалю вийшов я від Решлі, розлучившись з таким цікавим співрозмовником. Навіть сидючи вже в своїй кімнаті, я все ще не міг ніяк відновити в своєму мозкові картину підступ-

ного, облудного характеру Решлі, яка вже була склалася у мене перед тим, як ми з ним провели цей вечір. От, любий Трешем, до якої міри він мене причарував!

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Чом зажурились, молодці?

Чому ви невеселі?

Чом сидите такі смутні

У пишній цій оселі?

(Старовинна

шотландська балада).

Наступного дня була неділя. Нудьга панувала завжди в цей день у замку Осбелдістонів. Кілька хвилин сер Гільдебранд розважався, говорячи про мої вчорашні пригоди... Він поздоровив мене з тим, що я уникнув тюрми, таким тоном, ніби вітав мене з тим, що я, упавши з коня, не зламав собі ногу.

— Цього разу тобі пощастило, парубче. Але не починай знову пригод. Май на увазі, королівські шляхи вільні для всіх — і для вігів і для торіїв.

— Даю вам слово, сер, я не винний у порушенні вільності шляхів. Мені образливо, що всі вважають можливим, ніби я брав участь у гидкому для мене злочині. Поперше, я ненавиджу, мені огидне всяке насильство, а подруге, у мене зовсім немає бажання ризикувати своїм життям для того, щоб потім заслужити ще кару законів цієї країни.

— Гаразд, гаразд, парубче; хай воно буде так. Я ні про що не питаю. Ніхто не зобов'язаний про себе розповідати, чи він чесний чи з дідьком плутається.

Решлі став мені на допомогу. Але мимоволі мені здавалося, що він скоріше натякав своєму батькові

про потребу зробити вигляд, ніби щиро вірить у мою невинність.

— У вашому власному будинку, мій любий сер... і це ж ваш власний племінник... Напевно, ви не захочете вражати його почуття, не довіряючи тому, що він так ретельно доводить. Безперечно, ви цілком за-слуговуєте на його довір'я. І я певний, що якби ви могли чимнебудь допомогти йому в цій дивній справі, то він звернувся б до вашої милості. Але мій кузен Френк звільнений і визнаний невинним, і ніхто не має права підозрівати його в протилежному. Щодо мене, то я не маю і найменшого сумніву в його невинності, і наша родинна честь вимагає, щоб ми захищали його добре ім'я язиком і мечем проти всієї країни.

— Решлі,— сказав його батько, пильно вдивляючись у нього,— ти хитра bestія! Ти завжди був занадто хитрим для мене, занадто хитрим для більшості людей. Стережись, щоб не виявитися занадто хитрим для себе самого: два обличчя під одним брилем — поганий герб; та коли вже ми заговорили про герби, то піду прочитаю Гвіліма.¹

Він солодко позіхнув, слідком за ним так само солодко позіхнули і його велетні-сини. Потім усі вони розбрелися по своїх кутках, кожен шукаючи собі розваги до смаку. Міс Вернон замкнулась у бібліотеці.

Слуги, з властивою їм незграбністю й метушнею, почали прибирати з кам'яного залу залишки нашого досить ґрунтового сніданку. Ми з Решлі лишилися в їдальні самі. Я скористався з нагоди сказати йому, що вважаю його вислови про мою справу надзвичайно

---

¹ Гвілім — автор величезного дослідження про герби рицарства.

образливими для мене, бо він начебто умовляв сера Гільдебранда не розвіяти свої підозріння щодо моєї провини, а лише приховати їх.

— А що ж я можу зробити, мій любий друже?— відповів Решлі.— Не часто народжуються в мого батька підозри, але коли вже вони з'являються, то його не переконаєш. Я пересвідчився, що краще змусити його мовчати про такі речі, а не сперечатися з ним. Нерозумно й не вигідно сперечатися з сером Гільдебрандом, бо від заперечень він тільки зміцнюється в своїх власних думках і починає гніватись. Він вірить у свою непохибність так само глибоко, як ми— добрі католики— віримо в непохибність римського папи.

— А все таки мені дуже прикро залишатися в будянку людини, ще й близького родича, який вважає мене за розбійника з великого шляху.

— Нерозумні думки мого батька— якщо дозволено мені назвати так думки батька— не впливають на те, що ви справді лишаєтесь невинні. А щодо безчестя, то будьте певні: з усіх міркувань, і політичних і моральних, сер Гільдебранд вважає це шляхетним вчинком. Адже це діє на послаблення ворога. Ви підноситься у його думках, коли він вважає вас здатним на це, а зовсім не принижуєтесь.

— Я байдужий до будьчєї поваги, містер Решлі, коли причини цієї поваги змушують мене гірше думати про самого себе. І я вважаю, що ці несправедливі підозріння дають мені достатні підстави залишити Замок Осбелдістонів. Я це й зроблю, як тільки зможу списатися з моїм батьком.

Темне обличчя Решлі не мало звички виявляти справжні почуття; але все таки на губах його з'явився легка посмішка, яку він одразу ж приховав, важко зітхнувши.

— Ви — щаслива людина, Френк: ви вільні їхати, куди вам заманеться. З вашим смаком, освітою й талантами ви завжди і легко знайдете коло, де вас цінитимуть більше, ніж серед нудних мешканців цієї оселі. А я... — він замовчав.

— Що може примусити вас чи будького іншого задрити мені — вигнанцеві, позбавленому рідної хати й ласки свого батька?

— Але, — відповів Решлі, — зважте на незалежність, якої ви домоглися тимчасовою жертвою. Я певний, що ваша жертва буде тільки тимчасовою. Зважте на змогу розвивати ваші здібності згідно із своїм смаком в тій галузі, де ви можете відзначитися... Дешева плата за славу поета й волю — кілька тижнів перебування на півночі, навіть коли місцем вашого заслання є замок Осбелдістонів.

— Не знаю, — сказав я, червоніючи, — звідки ви так добре знаєте, над чим я працюю в години дозвілля.

— Деякий час тому тут був посланець вашого батька, молодий йолоп, якийсь Твайнел. Він і розказав мені про ваші таємні жертви музам і навіть говорив, що найкращі судді високо оцінили деякі з ваших віршів.

Гадаю, Трешем, що ви не завидили ніколи щодо спроб будувати гучні рими; але, мабуть, ви знали в свій час декого з підручних та навіть самих майстрів-каменярів з храму Аполлона, отже ви знаєте, що пиша — їх загальна слабкість. Я теж слабував на це, і піймався на гачок. Не подумав я навіть про те, яким це чином молодий Твайнел, з його смаками й звичками, міг знати одну-дві з моїх поетичних вправ, а ще більше, як міг він знати думку критиків, та ще й найкращих, які частенько відвідували кав'ярню Беттона, той притулок дотепів і літератури, де я міг

читати ці свої поетичні спроби. Решлі з дуже зацікавленим виглядом попросив у мене дозволу проглянути кілька моїх рукописів.

— Ви повинні влаштувати мені літературну вечірку у мене в кімнаті,— продовжував він,— бо невдовзі я мушу залишити чарівне літературне товариство для вудної комерції і грубих повсякденних світських справ. Повторюю, що моя згода виконати бажання мого батька є справді жертвою на користь родині, а надто коли зважити тиху й мирну професію, до якої я підготований був усім своїм вихованням.

Я був сповнений пихи, але не такий уже дурень, щоб це лицемірство легко проковтнути.

— Не будете ж ви мене запевняти,— відповів я,— ніби ви справді шкодуєте, що міняєте становище невідомого католицького священика на багатство та втіхи світського життя?

Решлі побачив, що він трохи перебрав у виявленні своєї скромності. Якусь секунду він мовчав, мабуть, вираховуючи, яку частку щирості необхідно йому вжити в розмові зі мною (адже щирості він ніколи не витрачав без особливої потреби). Нарешті він відповів, посміхаючись:

— Справді, в моїх літах багатство й світські втіхи здаються не такими вже жахливими. Але, пробачте мені, ви помилково оцінюєте те, що мені судилося. Правда, я мав бути католицьким священиком, але не непомітним... Ні, сер, Решлі Осбелдстон був би більш непомітним, якби він став навіть найбагатшим громадянином Лондона. Служачи католицькій церкві, я міг би стати одним з тих священиків її, які за чийсь висловом „наступають своїми сандалями на коронованих осіб“... Зв'язки моєї родини у певному вигнаному дворі досить міцні, а ще міцніший вплив цього

двору в Римі. Мої здібності не надто нижчі за мою освіту. Тверезо судячи, я міг би передбачати високу посаду в церкві — мріячи, я міг би бачити себе на одній з найвищих посад... А чому не міг би, — додав він, сміючись, чи то жартуючи чи то серйозно, — чому не міг би кардинал Осбелдістон бути володарем долі імперії? Аджеж він — шляхетнішого роду, ніж Мазаріні¹ або син італійського виноградаря Альбероні.²

— Авжеж, не можу сперечатися з вами; проте, вами будши, я не дуже шкодував би, втрачаючи таку непевну, сумнівну надію на цю кар'єру.

— Та і я також не шкодував би, — погодився він, — якби я певний був, що теперішнє моє становище не таке хитке. Адже все майбутнє моє залежить від обставин, про які я довідаюся тільки на власному досвіді — приміром, від характеру вашого батька.

— Скажіть по щирості, Решлі: ви охоче довідалися б дещо про мого батька від мене самого?

— Подібно до Діани Вернон, ви вірні прапорові доброго рицаря Щирості. Тому я відповідаю — так, правда!

— Гаразд, слухайте. Ви побачите, що батько мій більше любить у комерції змогу прикласти свої таланти, ніж золото, яким вона нагороджує його. Він ненавидить лицемірство в інших, ніколи сам не вдається до цього гріха і надзвичайно гостро викриває справжні наміри людини спід покрову барвистих слів. Сам він — людина мовчазна і не любить базікал; тим більше, що справи, які найглибше його цікавлять, не

---

¹ Мазаріні — кардинал, з 1643 до 1661 року був головним міністром Франції.

² Альбероні — кардинал, був повновладним міністром Франції з 1714 до 1719 року.

дозволяють багато розмовляти. Він суворо додержує правил релігії; але вам нічого боятися, що він втручатиметься до ваших релігійних справ; він бо вважає віротерпіння священним принципом політичної економії. Та коли ви маєте певні якобітські прихильності або торійські переконання, як мені здається, то вам краще не висловлювати цього в його присутності; він це ненавидить. Нарешті, слово його — закон для всіх його підлеглих. Він ретельно виконує свої зобов'язання щодо всіх і нікому не дозволить не виконувати обов'язків щодо нього. Щоб здобути його ласку, ви повинні беззаперечно, швидко і точно виконувати його накази. Це він ставить вище від доброго ставлення до себе. Має він забобони, пов'язані з палкою любов'ю до своєї професії, яка змушує його бачити мало вартого похвали чи уваги в тих галузях, що тою чи іншою мірою не зв'язані з комерцією.

— О, портрет рідкісної майстерності! — вигукнув Решлі, коли я замовчав. — Вандейк — злиденний маляр порівняно з вами, Френк! Бачу перед собою вашого батька наче живого, з усіма його позитивними й негативними рисами. Він любить і шанує короля, в особі якого вбачає мера імперії, голову торговельної палати; він прославляє палату громад, бо її акти регулюють експортну торгівлю, і він поважає палату лордів, бо лорд-канцлер сидить на мішку з вовною.¹

— Я намалював правдивий його внутрішній портрет, а ви, Решлі, зробили з цього карикатуру. Але, в подяку за карту, що я розгорнув перед вами, дайте мені хоч деяке уявлення про географію невідомих земель ...

— ... На які вас викинуло бурю? — підхопив Решлі. —

---

¹ І досі, за давньою традицією, лорд-канцлер — голова палати лордів — виконує свої обов'язки, сидячи на мішку з вовною.

Та цього не варто робити. Це не острів Каліпсо,¹ темний, сповнений лісових лабіринтів, це тільки голі, горбкуваті нортумберлендські луки. Тут не багато цікавого й приємного для ока. За якісь півгодини ви можете оглянути їх без усякого компаса.

— О, але є тут дещо, варте уважнішого огляду... Що ви скажете про міс Вернон? Чи не є вона цікавою деталлю ландшафту, де все грубе, наче берег Ісландії?

Мені було легко помітити, як Решлі не сподобалася ця тема. Але моя попередня одвертість дала мені право поставити і собі теж одверте запитання. Решлі відчув це і мусив іти за моїм прикладом, хоч тут йому важко було провадити успішну гру.

— Від деякого часу я знаю міс Вернон менше, ніж колись,— сказав він.— Був час, коли я був її вчителем; але коли вона стала з дитини обертатись на дорослу дівчину, то мої різноманітні справи, суворість професії, до якої я готувався, тощо роз'єднали нас. Та це було і краще, бо, так би мовити, ця наша близькість могла б стати незручною і небезпечною. Може, міс Вернон мала підстави вважати мій відступ недобрим, але то був мій обов'язок. Це ж небезпечно — приятелювати з красунею дівчиною, серце якої, як вам слід знати, мусить бути віддане або монастиреві, або чоловікові, що призначений їй за заповітом.

— Монастиреві або чоловікові, що призначений їй за заповітом? — перепитав я.— Невже така доля судилася міс Вернон?

— Саме так,— сказав Решлі, зітхнувши.— Я не повинен, гадаю, застерігати вас проти небезпеки занадто близької дружби з міс Вернон. Ви — людина світська

---

¹ Каліпсо — чарівна німфа, яка нібито тримала Одисея на своєму острові сім років.

І всі знаєте, як слід вам поводитися в її товаристві, не вражаючи ні своїх, ні її власних почуттів. Але я попереджаю вас, що, зважаючи на її палку вдачу, ви повинні пильнувати за нею не менше, ніж за самим собою. Адже вчорашній приклад може вам довести, яка вона необачна і як зневажає вона формальні правила поведінки.

Я відчув, що в усьому цьому було дещо правдиве й розумне. Здавалося, Решлі застерігає мене, як друга, і я не мав жодного права не зважати на його слова. А все таки після цих слів Решлі я з приємністю прострикнув би його шпагою.

„Чорт забирай... нахаба!..— думав я.— Невже він хоче мені натякнути, що міс Вернон закохалася в це його паскудне обличчя і впала так низько, що він мусив відкупати її від пристрасті?“ Я вирішив, що доб'юся від нього пояснення цих слів, хоч би мені довелося канатами витягати його одвертість.

Спинившись на цій ухвалі, я спробував опанувати свої почуття і сказав:

— Шкода, що поведінка міс Вернон, такої розумної, талановитої леді, трохи груба й проста.

— Так, вона поводить себе занадто вільно, ні від чого не ніяковіє. Манери її одверті й невимушені,— відповів Решлі.— Але, повірте мені, у неї чудове серце. Правду вам сказати, що, коли вона буде і далі така уперта в своїй крайній огиді до монастиря та до свого нареченого, то, якщо мої власні труди в копальнях Плутуса¹ забезпечать мені пристойне незалежне становище, то я подумаю про те, щоб відновити нашу приязнь і поділити свою незалежність з міс Вернон.

„З усім його ніжним голосом і чудово відполіро-

---

¹ Плутус — грецький бог наживи.

ваною красномовністю, — подумав я, — цей самий Решлі Осбелдістон є найпотворніший і найзарозуміліший йолоп з усіх, яких я будьколи зустрівач“.

— Проте, — вів далі Решлі, ніби міркуючи вголос, — мені не подобалося б заступити Торнкліфа.

— Заступити Торнкліфа?.. Хіба ваш брат Торнкліф, — спитав я дуже здивовано, — і є наречений Діани Вернон?

— Авжеж. Таке розпорядження батька її та певний родинний договір наказують їй одружитися з одним із синів сера Гільдебранда. Так от, зважаючи на те, що Персі не часто буває тверезим, мій батько обрав Торнкліфа, як другу підпору родини, найбільш гідну продовжувати рід Осбелдістонів.

Я намагався набрати якнайлюб'язнішого вигляду, і це, гадаю, виходило у мене винятково погано.

— Молода леді, — сказав я, — може, більше схильна глянути на трохи нижчі галузки родинного дерева?

— Не можу сказати, — відповів він. — Невеликий вибір у нашій родині! Дік — грач. Джон — мужлан, а Вільфред — осел. Гадаю, що мій батько, кінець - кінцем, справді таки вибрав найкращого для бідолашної Діани.

— Про присутніх, — зазначив я, — ніколи не говорять ...

— О, моє призначення для церкви визначало, що про мене не може й мови бути. Інакше я не завгався б сказати, що, підготований моєю освітою навчати міс Вернон і керувати нею, я міг би мати найкращі шанси серед моїх старших братів.

— Те саме вважала і молода леді, безперечно?

— Не думайте так, — відповів Решлі, але таким тоном, ніби він всією душею стверджував мої слова. — Дружба ... тільки дружба зв'язувала нас, та ще хіба ніжна прихильність юної душі до своєю єдиного вчителя ... Любов не наближалася до нас ... Я сказав вам, що своєчасно отямився.

У мене мало було бажання продовжувати цю розмову. Попрощавшись з Решлі, я подався до своєї кімнати. Я не міг всидіти, я почав ходити по кімнаті з кутка в куток, схвильовано повторюючи вголос ті його вирази, які найбільш уразили мене.

— Палка вдача... ніжна прихильність... любов... Діана Вернон, найпрекрасніша з істот, яких я будьколи бачив, закохалася в нього, в цього кривоногого, короткошийого мерзотника... Справжній Річард Третій,¹ тільки горба неvistачає... А все таки... ці його клятві уроки; ці його барвисті промови; та ще її прихильність до всіх, хто має розум; і як вона сперечається з ним, водночас визнаючи його здібності. Все це дуже скидається на наслідки відкинутої любові... Ну й гарзд, а мені то яке діло, чого я мушу шаленіти з цього? Хіба Діана Вернон — перша гарненька дівчина, що покохала чи одружилася з потворою? Та коли б вона й вільна була від усіх цих Осбелдістонів, то чим це мене обходить?.. Католичка... Якобітка... Вередлива химерниця... Та я збожеволів би, якби домагався її...

Але всі ці та подібні міркування тільки трохи при-тамували полум'я мого гніву. Серце у мене боляче щеміло, коли я з'явився до обіднього стола. Я був у такому похмурому настрої, який тільки можна собі уявити.

---

¹ Річард III — король Англії (від 1483 до 1485 р.); відомий своєю жорстокістю й поворністю.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

Напитись ?.. Нахваляйтесь ?.. Битись ?..

Верзти ?..

Божитись ?.. З тінню власною

сваритись ?

(«Отелло»).

Я вже розповідав вам, мій любий Трешем (і це, мабуть, не новина для вас?), що моїм головним гріхом була непереможна пиха, яка змушувала мене часто ображатись. Я ще навіть сам собі не признавався, що люблю Діану Вернон; але тільки но почув я слова Решлі про неї, наче про здобич, яку він міг чи захопити, чи відкинути на свій розсуд, і моя гордість, моя пиха були вкрай уражені. Кожен крок, кожен рух, що його робила бідолашна дівчина, яка в невинності й щирості свого серця хотіла лише дружби зі мною, почав мені здаватися найобразливішим кокетуванням.

„Ага, так! Вона забезпечує мене на всяк випадок, про запас, якщо містер Решлі Осбелдістон відкине її. Але я їй покажу, що я не такий. Я змушу її відчути, що розумію її витівки і зневажаю їх“.

Я і не подумав у своєму сліпому збудженні, що все це обурення, на яке я не мав жодного права, доводило тільки, що я зовсім не байдужий до чар міс Вернон. Я сів за стіл, сердитий на неї, на всіх дочок Єви. Здивовано слухала міс Вернон мої нечемні відповіді на її звичайні жарти. Та вона й гадки не мала, що я цим хочу образити її, а тому відповідала на мої брутальні репліки все такими ж жартами, оздобленими її доброю вдачею, але трохи хіба гострішими. Згодом вона помітила, що у мене справді поганій настрій, і відповіла на одне з моїх брутальних речень так:

— Кажуть, містер Френк, що можна вчитися розуму і з дурнів... Я чула, як кузен Вільфред відмовився ніко́сь битися на палках з кузеном Торні, бо кузен Торні сердився і бив сильніше, ніж дозволяють правила товариської гри. „Коли б я збирався насправді зробити тобі голову, — сказав чесний Вільфред, — то мені байдуже було б, що ти сердишся, бо тоді мені легше було б тебе побити. Але з якої це речі мушу я терпіти твої удари по черепу і віддячувати тільки удаваними ударами?“... Зрозуміли ви, яка в цьому мораль, Френк?

— Я ніколи не вважав за потрібне, панно, викривати невеличку частку здорового змісту, якою ця родина різноманітить свої балачки.

— „Потрібне“... „панно“?.. Ви дивуєте мене, містер Осбелдістон.

— Дуже шкода!

— Чи слід мені вважати цей вередливий тон за щирість; чи ви просто хочете підкреслити свій поганий настрій, щоб я могла краще оцінити хороший?

— Ви маєте право на увагу такої сили джентльменів у цій родині, міс Вернон, що не варто вам дошукуватися причин моєї тупості й поганого настрою.

— Що ви хочете цим сказати? — спитала Діана. — Невже я мушу це зрозуміти як те, що ви відступилися від мене і перекинулись до ворожого табору?

Тоді, глянувши через стіл і помітивши, що Решлі, який сидів напроти, стежить за нами з винятковою зацікавленістю, вона додала:

Жахлива думка!.. Бачу, вірно це,
Бо посміхається огидний Решлі
І пильно дивиться на нас!..

— Ну, дяка небові й беззахисному становищу, яке навчило мене терпіти. Я не легко сприймаю образи.

Не бажаючи бути змушеною сваритись, маю честь раніше, ніж завжди, побажати вам щасливо перетравити ваш обід і ваш поганий настрій.

Вона встала за стола і вийшла.

Після її відходу я відчув докори совісті за свою безглузду поведінку. Я відкинув від себе ласку, співчуття, добрість людини, яка тількищо довела свою чесну щирість. Я майже образив прекрасну і, як вона сумно схарактеризувала сама, беззахисну істоту, що пропонувала мені свою дружбу. Моя поведінка мені самому здавалася брутальною. Щоб подолати або хоч притлумити ці болючі думки, я частіше, ніж звичайно, почав підливати собі вина з пляшки, що кружляла круг стола.

Незвична кількість вина відразу вплинула на мене. Я почав балакати без угаву, сперечався про речі, про які не мав найменшої уяви; розповідав анекдоти, які я сам давно забув і не міг навіть договорити до кінця, а потім голосно реготався над своєю власною поганою пам'яттю. Я кілька разів бився об заклад, сам не знаючи чого, потім ні з того ні з цього я викликав велетня Джона на поєдинок, хоч той здобув приз на змаганнях на рингу в Хексгемі, а я навіть не знав елементарних правил.

На щастя, мій дядько був такий ласкавий, що втрутився і не дозволив переламати мені карк.

Кажуть, що я навіть пісню заспівав під впливом сп'яніння; але я нічого про це не пам'ятаю і ніколи за все своє життя ні до того, ні після того не пробував відтворити жодної мелодії; тому я хотів би сподіватися, що цей наклеп не має ніяких підстав. Я і без того накоїв досить абсурду. Не те щоб я зовсім втратив свідомість, але я миттю втратив усяку владу над своїми почуттями, і мене закрутило, немов

вихорем. Я сів за стіл похмурий і незадоволений, збираючись мовчати, а вино зробило мене балакучим, охочим до сперечань і сварок. Я заперечував усе, що казали мої співрозмовники, і нападав, не поважаючи мого дядька, на їх політичні та релігійні переконання. Удавана скромність Решлі дратувала мене навіть більше, ніж гучна й задиркувата мова його галасливих братів. Мій дядько, слід визнати, щиро намагався примирити нас; але спроби його були марні. Нарешті, розгнівавшись на якусь справжню чи удавану образу, я таки ударив Решлі кулаком в обличчя. Він, очевидно, вважав за негідне відповідати мені, але Торні відповів за нього. Ми вихопили шпаги і встигли обмінятися одним чи двома випадками, поки інші брати не поскоплювалися і не розтягли нас у різні боки. Я ніколи не забуду диявольської посмішки, що викривила огидні риси обличчя Решлі, коли два з тих юних велетнів силоміць виштовхнули мене з зали. Вони замкнули мене в моїй кімнаті, і я несамовито лютував, слухаючи, як вони щиро регочуться, ідучи східцями вниз. Розлючений, я намагався порозбивати двері й шибки. Але ґрати на вікнах і оббиті залізом двері міцно стояли проти моїх зусиль. Кінець - кінцем я упав на ліжку і заснув, присягаючись собі жакливо помститись наступного дня.

Але разом із ранком прийшла холодна покута. Го-стрд відчув я огидність та абсурдність своєї поведінки і змушений був визнати, що вино й пристрасть зробили мене навіть ще нижчим за Вільфреда Осбелдістона, якого я так зневажав. Ні трохи не потішали мене думки про можливість і навіть потребу просити пробачення за свої негідні вчинки. Ще гірше було мені думати, що міс Вернон буде свідком мого приниження. Не мало болю завдавала мені згадка про

жорстоку розмову з нею самою. А в цьому я навіть не міг виправдатися тим, що, мовляв, п'яний був, бо на початку обіду я ще не пив нічого.

Вкрай засоромлений, я спустився до ідальні, наче злочинець, що чекає вироку. Трапилося, що через лютий мороз ніхто не поїхав з хортами на полювання, і, на моє нещастя, я зустрів усю родину, крім Решлі та міс Вернон, у повному зборі за сніданком. Всі вони були дуже веселі і, коли я підходив до дверей, чув їх голосний регіт. Я легко міг догадатися, що сміялися вони, глузуючи з мене. Справді, те, на що я дивився з великим болем, здавалося чудернацьким жартом моєму дядькові й більшості моїх кузенів. Сер Гільдебранд, хоч і глузував з моїх учорашніх вибриків, але присягнувся, що хай краще, на його думку, молодий хлопець напивається тричі на день, ніж тікає тверезий до ліжка і залишає чесну компанію та подвійну квартиру кларету, як це роблять пресвітеріанці. І щоб підтвердити свою пораду, він вихилив величезний кухоль горілки, умовляючи мене проковтнути „волосину пса, що вкусив мене“.

— Хай собі сміються ці парубки, племінничок,— вів він далі.— Вони були б такими самими молокососами, як і ти, коли б я їх ще немовлятами не вигодовував, так би мовити, на сухарях з вином.

Взагалі мої кузени були люди не злі. Вони помітили, що мене гнітять згадки про минулий вечір, і намагалися, щоправда з незграбною, але добрiстю, розвіяти мої погані враження. Тільки Торнкліф сидів похмурий і непримиренний. Цей молодий чоловік не злюбив мене з самого початку. Він один не прилучився до невмілих ознак уваги, які виявляли мені його брати. Коли вірно було, що він наречений міс Вернон, то, мабуть, він ревнував до небезпечного суперника.

Нарешті ввійшов Решлі. Обличчя його було темне, наче жалобний серпанок. Я не мав сумніву, що він переживав несправедливу мою образу. Я вже обміркував, як мені слід діяти, і переконав себе, що справжня честь полягає не в обстоюванні своєї помилки. Я вирішив попросити у нього пробачення за свій вчинок.

Тому я поспішив назустріч Решлі і висловив свій щирий і великий жаль з приводу моєї вчорашньої поведінки.

— Ніякі обставини,— сказав я,— не примусили б мене просити пробачення, якби я сам не усвідомлював, що поведився гидко. Сподіваюсь, що мій кузен прийме мій щирий жаль і зважить, якою мірою до моїх вчинків спричинилася надмірна гостинність замку Осбелдістонів.

— Ви з ним будете друзями, парубче,— скрикнув чесний рицар, сер Гільдебранд від щирого серця.— Або хай мене біс забере, коли я ще назву його своїм сином... Гей, Решлі, чому ти стоїш, мов пень? „Шкодную про це“ — і все, що може сказати джентльмен, коли йому трапиться зробити щось не як слід за пляшкою кларету... Я служив при дворі і мушу знати дещо, здається, про справи честі. Щоб я більше і не чув про це! А зараз ми всі разом поїдемо ганяти барсука на Біркенвудському березі.

Обличчя Решлі, як я вже казав, нічим не нагадувало жодного з облич, які я будьколи бачив. І особливість полягала не тільки в рисах, а й у тому, як змінювався їхній вираз. Інші обличчя, переходячи від журби до радості або від гніву до задоволення, потребують деякого часу, поки вираз нового почуття цілком заступить попередній. Це — якісь сутінки, немов би між птьмою і сходом сонця; напружені м'язи пом'якшуються, темні очі прояснюються, зморшки на

чолі зникають і все обличчя втрачає суворість ліній, стає ясним і мирним. Обличчя Решлі не давало змоги спостерігати жодного з цих ступенів, воно майже вмить змінилося. Я не можу цього порівняти ні з чим, крім раптової зміни декорацій у театрі, коли, за свистком режисера, зникає, скажім, сумна печера і виростає веселий гай.

Мене тоді дуже вразила ця особливість. Коли Решлі ввійшов, він був „чорний, наче ніч“; з тим самим виразом обличчя вислухав він моє пробачення та умовляння свого батька. І тільки, коли сер Гільдебранд закінчив свою промову, хмара вмить зникла, і Решлі враз засяв якнайбільшою ввічливістю. У добірних виразах висловив своє цілковите задоволення з моїх пояснень.

— Справді, — сказав він, — у мене самого мозок так каламутиться, коли я вип'ю хоч трохи більше від моїх звичайних трьох бокалів, що я тільки туманно пригадую події минулого вечора. Пам'ятаю якийсь галас, але нічого не можу собі уявити виразно; якусь сварку, але не можу втямити, з чого вона почалася... Тому, любий кузене, — вів він далі, палко стискаючи мені руку, — уявіть собі, як я радію, почувши, що мені доводиться приймати вибачення, а не самому просити їх... Я не хотів би більше про це ні словом згадувати. Дурнем би я був, якби занадто упереджено ставився до рахунку, коли баланс, який, на мою думку, мав обернутися проти мене, виявився так несподівано й приємно підбитим на мою користь. Ви бачите, містер Осбелдістон, я практикуюся в словнику Ломбард-Стріт¹ і серйозно готуюся до свого нового фаху.

---

¹ Ломбард-Стріт — одна з вулиць Сіті, ділової частини Лондона.

Я збирався відповісти, підвів очі і побачив міс Вернон, яка непомітно ввійшла до кімнати під час розмови і тепер уважно слухала нас. Збентежений і засоромлений, я знову уп'яв очі в підлогу і позадкував до столу, де спробував сховатися серед моїх захоплених сніданком кузенів.

Мій дядько подбав, щоб учорашні події не вислизнули з нашої пам'яті без практичного морального висновку. Він скористався з нагоди серйозно порадити Решлі та мені змінити наші звички молокососів, як він звав їх, і помалу призвичаїти наші мозки до гідної джентльмена кількості спирту. Він порекомендував нам почати тренюватися з кварта кларету щодня; це, з додатком березневого пива та горілки, вважав він достатнім комплектом для початківця. Щоб підбадьорити нас, він запевняв, що знав чимало добрих чоловіків, які дожили до наших років, ні разу не випивши пінти вина єдиним духом; а проте, потім вони потрапили до чесної компанії, наслідували гідні приклади і таким чином прилучилися до числа найкращих товаришів, які могли спокійно потім проковтнути по шість пляшок вина, не зчиняючи галасу та метушні і не хворіючи та не сумуючи наступного ранку.

Хоч це була мудра порада і розгортала переді мною приємні перспективи, але я не дуже прислухався до цих умовлянь, почасти, мабуть, тому, що коли тільки зводив я очі від столу, то помічав спрямований на мене погляд міс Вернон, в якому я міг прочитати серйозне співчуття, перемішане з жалем і незадоволенням. Я почав уже міркувати над тим, якби знайти час і місце, де можна попросити пробачення також і в неї, коли вона дала мені зрозуміти, що вирішила позбавити мене клопоту домагатися розмови.

— Кузен Френсіс, — сказала вона, вперше звертаю-

чись до мене так само, як і до інших Осбелдістонів хоч, правду мовити, я не мав ніякого права зватися її родичем), — цього ранку я натрапила на незрозуміле місце у „Божественній комедії“ Данте; чи не будете ви ласкаві завітати до бібліотеки й допомогти мені? А коли ви розкриєте для мене темні місця зарозумілого флорентійця, ми сядемо на коней і приєднаємося до інших на Біркенвудському березі, щоб подивитися, як пощастить їм вигнати барсука з лігва.

Звичайна річ, я радо згодився. Решлі запропонував був нам і своє товариство.

— Я трохи краще вмію, — сказав він, — стежити за змістом творів Данте через метафори та образи його дикої й похмурої поеми, ніж виганяти бідолашного сумирного затворника з його лігва.

— Вибачте, Решлі, — сказала міс Вернон, — алеж ви збираєтеся посісти місце містера Френсіса в конторі, а тому ви маєте віддати йому право на виховання вашої колишньої учениці в замку Осбелдістонів. Та ми вас покличемо, якщо буде потреба і ми не вправимось самі, а тому прошу, не дуже журіться про це. До того ж, сором буде для вас не знатися на полюванні... Що ви зробите, коли наш дядько запитає вас, за якими ознаками ви висліджуєте барсука?

— Так, вірно, Діа... вірно! — сказав сер Гільдебранд, зітхнувши. — Боюся, що Решлі осоромить себе, коли його почнуть розпитувати. А він уже міг би навчитися корисних речей, як і його брати. Їдьмо з нами, Решлі, гайда полювати, чоловіче! Твій кузен зараз не дуже потребує твого товариства, і не хочу я, щоб Діа гнівалася... і щоб хтось міг сказати, що в замку Осбелдістонів була тільки одна жінка, та й та вмерла в неволі.

Проте, Решлі підкорився наказові свого батька

тільки після того, як встиг прошепотіти на вухо Діані :

— Гадаю, що тепер я примушений потоваришувати з Церемонією і стукати, підходячи до дверей бібліотеки ?

— Ні, ні, Решлі,— сказала міс Вернон,— проженіть з вашого товариства фальшивого мага Лицемірство, і це краще забезпечить вам вільний доступ до нашої роботи над класиками.

Кажучи це, вона попрямувала до бібліотеки, а я пішов слідом за нею... як засуджений на місце страти, збирався я сказати; але, здається мені, друже мій Трешем, що такого порівняння я вживав уже не раз раніше. Отже, без усяких порівнянь, я пішов слідом за нею.

А все таки я, мабуть, являв собою досить жалюгідну постать, коли міс Вернон урочисто сіла у велике крісло в бібліотеці, наче суддя перед слуханням важливої справи, і вказала мені на стілець напроти себе. Потім почала розмову тоном гіркої іронії.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

Мерзенний той, хто перший занурив
Меча в отруту. Але більш мерзенний
Проклятий тричі — той, хто змішав
Смертельне зілля в товариську чашу
І жили сповнив не життя, а смерті.

(Невідомий автор).

— Слово честі, містер Френсіс Осбелдістон,— почала міс Вернон,— вас можна вітати: ваш характер поліпшується, сер. Я й подумати не могла, що у вас такі чудові здібності. Вчора ви, так би мовити, склали

контрольну роботу на право бути дійсним членом корпорації замку Осбелдістонів. Алеж то була робота майстра!

— Я цілком усвідомлюю свої погані вчинки, міс Вернон, і на виправдання собі можу сказати лише, що дістав певні відомості, які надзвичайно схвилювали мене. Я розумію, що поведився нахабно й абсурдно.

— Ви занадто принижуете себе,— вела далі невблаганна Діана.— Судячи з того, що я бачила і згодом почула, ви спромоглися протягом одного вечора виявити всі різноманітні високі якості, які визначають кількох ваших кузенів: галантний і благородний характер добродійного Решлі, тверезість Персі, холодну відвагу Торнкліфа, майстерність Джона у нацькуванні псів, любов Дікона до парі. І все це виявлено в одній особі містера Френсіса, та ще з вибором часу, місця й обставин, вартим смаку й розуму мудрого Вільфреда.

— Пощадіть мене хоч трохи, міс Вернон! Пробачте, коли я для виправдання своїх помилок посилатимусь на звичаї цього будинку й цього краю. Я зовсім не схвалюю їх, але сам Шекспір говорить, що кожну людину на світі може подолати вплив доброго вина.

— Так, містер Френсіс, але ці слова поет вкладає в уста найбільшого мерзотника, якого будьколи змальовувало його перо. Та я тільки хочу дати вам зрозуміти, що є хоч одна особа, якій боляче бачити, як розумного, талановитого юнака починає засмоктувати болото, в якому мешканці цього замку борсаються щоночі.

— Я тільки змочив свої черевики в цьому болоті, запевняю вас, міс Вернон, і занадто огидний мені бруд, щоб заглиблюватися далі в цю калюжу.

— Коли таке ваше вирішення,— відповіла вона,— то воно розумне. Але я забулася, і за вашими справами

не встигла поговорити про свої. Вчора за обідом ви говорилися зі мною так, ніби вам розповіли якісь речі, що принизили мене у ваших очах. Прошу пояснити, в чому річ.

Я остовпів. Вона вимагала від мене відповіді так натурально й просто, ніби один джентльмен вимагає у другого. Я не знав, що почати. Адже повідомлення Решлі, коли вони були вірні, скоріше мали б викликати у мене співчуття до міс Вернон, а не дріб'язкову злість. Вона помітила мої вагання і тому почала ще настійніше вимагати відповіді.

— Сподіваюсь, містер Осбелдістон не заперечує мого права вимагати цих роз'яснень. У мене немає нікого рідних, хто міг би заступитись за мене; тому я дозволяю собі боронитися самій.

Я спробував послатися на неприємні листи з Лондона, що попсували мені настрій. Вона вислухала це з посмішкою недовір'я, і я сам заплутався в своїх поясненнях.

— А тепер, містер Френсіс, закінчивши пролог, будьте ласкаві відсмикнути завісу й показати мені те, що саме я хочу побачити. Одне слово, розкажіть мені, що Решлі говорив учора про мене, бо він є головний мажорант сцени замку Осбелдістонів.

— Але... навіть якби я мав дещо розповісти вам, міс Вернон, то чого заслуговує той, хто зраджує таємницю одного союзника іншому? Решлі, ви самі сказали мені, лишився вашим союзником, хоч уже й не вашим другом.

— Я не маю часу для відволікання і не схильна зараз жартувати. Решлі не може, не повинен, не сміє сказати про мене, Діану Вернон, хоч єдине слово, яке я не в праві почути. Є між нами певні таємниці, це так; але про них він вам говорити не міг; крім того, я особисто не замішана в цих таємницях.

Тим часом я зібрався з думками і вирішив ні в якому разі не відкривати того, що довірив мені Решлі. Нечесно розповідати про приватну розмову; я гадав, що це не призведе ні до чого доброго і завдасть тільки великого болю міс Вернон. Тому я рішуче відповів:

— Ми з містером Решлі Осбелдістоном тільки поговорили жартома про родинні справи в замку; запевняю, що не сказано було нічого, чим можна було б образити вас. Як джентльмен, я не можу докладніше переказувати приватної розмови.

Вона зірвалася з крісла, наче збираючись кинутись у бій.

— Цим ви не можете обмежитися, сер... Я чекаю іншої відповіді від вас! — щоки її почервоніли, очі заблищали диким огнем. — Я вимагаю пояснення, якого в праві вимагати кожна ображена, зневажена жінка від кожного чоловіка, що зве себе джентльменом. Ви не відмовите мені, або ви шкодуватимете про вашу відмову, якщо є праведний суддя на землі або на небі.

Мене дуже здивували ці гнівні слова, я відчув, що мій обов'язок — відкинути непотрібну делікатність і коротко, але вичерпно розповісти їй про свою розмову з Решлі.

Вона знову сіла в крісло. Коли я спинився, підшукуючи найделікатнішого виразу, вона урвала мене:

— Далі ... прошу, далі; перші слова, що спадуть вам на думку, є найпростіші, а тому найкращі. Не бійтеся за мої почуття, але говоріть так, як ви говорили б перед незацікавленою третьою особою.

Запинаючись, я повторив розповідь Решлі про те, що вона змушена одружитися з одним з Осбелдістів, і про те, який важкий перед нею вибір. На цьому я охоче зупинився б. Але вона зрозуміла, що я не все ще розповів.

— Ну, Решлі погано вчинив, що розповів це про мене. Я подібна до бідної дівчини в казці, яка ще в колисці заручена була з чорним норвезьким ведмедем, але скаржилася головню на те, що шкільні товаришки дражнять її ведмежою нареченою. Але, крім усього цього, Решлі додав щось про себе самого у зв'язку з моїми справами... Чи не так?

— Він натякнув, що коли б не неохота заступати свого брата, то тепер, змінивши професію, він бажав би, щоб нареченого вам Осбелдістона звали Решлі, а не Торнкліф.

— Так? Справді? — перепитала вона. — Отакий він мидостивий! Занадто багато честі для його смиренної служниці Діани Вернон... А вона, гадаю, мала не тямитися від радості, якби можна було домогтися такої заміни?

— Мушу визнати, що він натякав на це, і навіть більше того...

— Що?.. Я хочу почути все... — нетерпляче вигукнула вона.

— Він казав, що порвав вашу взаємну дружбу, щоб вона не переросла в почуття, на яке він не міг відповідати, бо це було заборонене йому майбутнім духовним саном.

— Як я вдячна йому за обережність! — відповіла міс Вернон, і в кожній рисі її обличчя спалахнули гнів і зневага.

Якусь хвилину вона помовчала, а потім почала з своїм звичайним самовладанням:

— Небагато з того, що я почула від вас, те для мене несподіванкою. Адже, за винятком однієї обставини, все це цілком вірно. Проте, є деякі отрути — такі міцні, що кілька крапель, кажуть, можуть отруїти ціле джерело. Так само і в розповіді Решлі є одна брехня, до-

сить сильна, щоб отруїти всю криницю, в якій жила, за казкою, сама істина. Знаючи Решлі так добре, як я його знаю, ні за яких обставин на цьому світі не могла б я й подумати зв'язати свою долю з ним. Ні,— продовжувала вона, мимоволі з жахом здригаючись,— ні, що завгодно, тільки не це... П'яниця, картяр, розбишака, жокей, безтямний дурень— всі вони в тисячу разів кращі, ніж Решлі... Краще від усіх їх шістьох монастир, тюрма... могила!..

Мішане почуття жалю й захоплення охопило мене. Але Діана не дала мені промовити ні слова.

— Я казала вам жартома,— говорила вона,— що не люблю компліментів. Тепер я кажу вам серйозно, що не шукаю співчуття і зневажаю жаль. Що я стерпіла, то я стерпіла. Що мені ще доведеться стерпіти, те я витримаю в міру своїх сил. Жодне слово співчуття не може й на пір'ячко полегшити тягару, який мусить тягти раб. Тільки одна людська істота могла допомогти мені, але вона зважила за краще зробити мені тільки зло. Ця істота—Решлі Осбелдістон... Так, був час, коли я, може, могла б полюбити цю людину... Але, великий боже! Він отруїв саму духовну поживу, яку подавав мені. Дяка богам, що я не піддалася підступницькій облесливості цього завершеного мерзотника.

Я зрозумів, на яку ганебну зраду натякають ці слова. Вражений і схвильований, я скочив з місця, ледве розуміючи, що роблю, вхопився за ефес своєї шпаги і ладен був уже вискочити з кімнати, щоб знайти того, на кого я міг скерувати свій справедливий гнів. Але міс Вернон заступила мені дорогу до дверей.

— Стійте!— гукнула вона.— Стійте! Ви не знаєте і половини таємниць цього жахливого будинку-тюрми.

Вона стривожено оглянула кімнату й прошепотіла:

— Цей чоловік живе життям чаклуна. Ви не можете

— Спійте! — гукнула вона. — Спійте!

пошкодити йому, не піддаючи небезпеці життя інших людей, не спричинившись до справжньої катастрофи. Коли б не це, то в певну годину справедливості він навряд чи лишився б живий, смерть спіткала б його навіть від моєї слабкої руки. Я вже казала вам,— проговорила вона, знаком наказуючи мені сісти,— що я не потребую ні співчуття, ні розради; тепер же кажу вам: я не потребую месника.

Машиналино сів я знову, замислившись над її словами, пригадуючи, що я не маю навіть права заступитися за міс Вернон. Вона почекала, поки ми обидва заспокоїлися, а потім звернулася до мене з більшим самовладанням.

. — Я вже сказала, що з Решлі пов'язана таємниця — небезпечна таємниця. Він — мерзотник, і він знає, якої я думки про нього. А проте, я не можу... не смію одверто розірвати з ним або одверто зневажати його. Ви також, містер Осбелдстон, повинні терпіти його. І над усе ви повинні уникати таких сцен, як оце вчорашня, бо подібні випадки тільки дадуть йому небезпечну перевагу над вами. Про це я хотіла застерегти вас, і для цього, власне, викликала вас на розмову; але я довірила вам більше, ніж збиралася довірити.

Я запевнив, що не зловживу її довір'ям.

— Я цього і не думаю,— відповіла вона.— Ваше обличчя, ваші манери примушують вірити вам. Будьмо й надалі друзями. Вам не слід боятися,— додала вона, сміючись і почервонівши,— що наша дружба буде тільки назвою для іншого почуття. Мисленням і діями своїми я скоріше належу до вашої статі. До того ж ще в колисці мене оповив серпанок черниці; адже вам легко повірити, що я ніколи й не думала про огидну умову, при якій я можу уникнути монастиря. Час висловити моє остаточне вирішення ще не наспів. Я по-

спішаю надихатися вільним повітрям диких лісів, лук, поки мені це дозволено. А тепер, цілком з'ясувавши темне місце з Данте, я прошу вас піти і подивитися на успіхи ловців барсука. У мене занадто болить голова, я не можу приєднатися до вас.

Я залишив бібліотеку, але не поїхав на полювання. Я відчував, що прогулянка на самоті потрібна мені для заспокоєння перше, ніж я знову зможу зустрітися з Решлі.

Я вирішив, що поки ми з ним житимемо в одній родині, я мушу відповідати на його лицемірство відповідною обережністю. Вирішив я також дати Оуенові хоч деяке уявлення про характер мого кузена, щоб старий клерк міг пильнувати інтересів мого батька. Не легко мені було скласти такого листа, бо в Лондоні могли подумати, що я заздрю своєму суперникові. А втім, я твердо вирішив цього листа написати. І я написав його і з першою ж okazією надіслав на пошту.

Зустрівшись з Решлі, я помітив, що він, так само, як і я, уникає всяких приводів до сутичок. Мабуть він розумів, що міс Вернон розповіла про нього не дуже приємне, хоч він і не міг знати, що вона виклала його мерзенні наміри щодо неї. Тому ми з ним обидва стримувались і розмовляли тільки про щоденні дрібниці. Та він і недовго залишався в замку Осбелдістонів: всього кілька днів після тої розмови в бібліотеці. За цей час я помітив дві цікаві обставини щодо нього. Поперше, він швидко і якимось інстинктивно опановував науку, потрібну для його нового фаху, і раз у раз давав зрозуміти, як легко дається йому той тягар, який я відкинув, відчувши себе нездатним нести його. Подруге, хоч міс Вернон явно ненавиділа Решлі, але вона часто й подовгу розмовляла з ним

на самоті. А втім, прилюдно вони поводитися один з одним не ласкавіше, ніж завжди.

Настав день від'їзду Решлі. Батько його попрощався з ним байдуже, його брати — з погано прихованою радістю школярів, наглядач яких від'їздить на цілий шкільний рік; а я — з холодною ввічливістю. Коли він підійшов до міс Вернон і простягнув їй руку, вона відсахнулася з виглядом гордої зневаги, але потім подала йому свою руку і сказала:

— Прощайте, Решлі. Хай бог нагородить вас за те добре, що ви зробили, і простить вам зло, яке ви замишляли.

— Амінь, моя чарівна кузино, — відповів він побожним тоном, якого навчився, мабуть, у єзуїтській семінарії. — Блаженний той, чиї добрі наміри принесли плоди і чиї лихі думки зів'яли, не розцвівши.

Такі були його прощальні слова.

— Завершений лицемір, — сказала мені міс Вернон, коли двері зачинилися за ним.

З Решлі я надіслав листа до мого батька та кілька рядків до Оуена, крім таємного листа, про який я вже говорив і який я вважав більш слушним відправити іншим способом. У цих листах я, природна річ, міг би повідомити мого батька й мого друга, що я опинився в тому становищі, коли не тільки не можу вдосконалитися ні в чому, крім хіба полювання та соколиних ловів, а що скоріше я можу забути в товаристві брутальних конюхів все те корисне, що досі знав. Природно також, що я міг висловити огиду й нудьгу, яку я відчував серед тих, хто всією істотою віддалилися полюванню та ще гіршим розвагам: я міг поскаржитися на нестримне пияцтво в родині, на те, що мій дядько, сер Гільдебранд, не приймає ніяких вибачень, коли діло торкається пляшки. Ця остання обставина повинна

була особливо стривожити мого батька — людину суворої тверезості. І саме цим міг я натиснути на пружину, яка могла б розчинити двері моєї в'язниці і або зменшити термін мого ув'язнення, або принаймні дозволити мені змінити місце заслання.

Кажу, мій любий Трешем, що я, природно, міг би про все це написати моєму батькові, щоб дістати його дозвіл на виїзд з оселі дядька. Але насправді я ні словом про це не згадав у листах до мого батька та Оуена. Коли б замок Осбелдістонів був населений мудрецами, героями та поетами, то й тоді я не міг би висловити меншої охоти залишити його.

Коли хоч трохи юнацької солі лишилося в твоїй крові, Трешем, то ти догадаєшся про причину цієї моєї стриманості в листах. Надзвичайна краса міс Вернон — краса, яку вона сама, здавалося, мало усвідомлювала; її романтичне й таємниче становище; хоробрість, якою зустрічала вона лихо та небезпеку і билася з ними; а над усе — наочна перевага, яку вона віддавала мені,— все це породило в мені найкращі почуття і навіть лестило мені. А втім, я сам собі не признався, як глибоко зворушила мою душу міс Вернон, як заволоділа вона всіма моїми думками.

Ми вдвох читали, гуляли, їздили верхи. Вона відновила зі мною навчання, що перервані були її розривом з Решлі. Успіхи її в усіх науках були чудові. Я виявив, що вона — досконалий мовознавець; добре знає давню й сучасну літературу.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Проміння світла мерехтить
З вікна Краси моєї...
Чому в нічну тихеньку мить
Горить огонь у неї?
(*Старовична балада*).

Життя в замку Осбелдістонів минало таке однома-
нітне, що його не варто й змальовувати. Діана Вер-
нон та я витрачали багато годин на навчання; решта
членів родини вбивала час у спортивних вправах та
полюванні, у яких і ми іноді брали участь. Мій дядько
був чоловік усталених звичок, він вже звик до моєї
присутності, і навіть майже полюбив мене. Може я
ще вище піднісся б у його думках, коли б пішов за
прикладом Решлі, який, користаючися з нелюбові свого
батька до справ, помалу став керувати всіма його
маєтками. Та хоча я охоче служив дядькові своїм пе-
ром і знаннями арифметики завжди, коли йому треба
було написати листа до якогось сусіди чи розраху-
ватися з орендарем (тому я був більш корисним чле-
ном його родини, ніж перший-ліпший з його синів),
а все таки я не бажав звільнити сера Гільдебранда
цілком від керування його справами. Отже, добрий
рицар визнавав, що „племінничок Френк — підходящий
парубок“, але не часто пропускав нагоду зазначити
водночас, що він навіть і не сподівався, як бракуватиме
йому Решлі.

Надзвичайно неприємно жити в родині, коли не в
ладу з будьким із членів її. Тому я зробив деякі
спроби перебороти погане ставлення до мене моїх ку-
зенів. Я змінив свій капелюш з французькою стрічкою
на жокейський кашкет і трохи піднісся в їхніх очах;
згодом я приборкав і виїздив молодого жеребця —

і кузени стали ще кращої думки про мене. Одне - два програних Діконові парі та ще один зайвий тост з Персі зробили мене приятелями з усіма молодими рицарями, крім Торнкліфа.

Я вже згадував, як не злюбив мене з самого початку цей хлопець. Хоч він, здається, і був трохи розумніший за своїх братів, але вдача у нього була далеко гірша. Похмурий, упертий і сварливий, він вважав моє перебування в замку Осбелдістонів за вороже вторгнення і задро та ревниво спостерігав мою дружбу з Діаною Вернон. Навряд чи можна сказати, що він любив її; але він вважав її певною своєю власністю і всією душею ненавидів мене, не знаючи, як мене позбутися. Кілька разів пробував я мирно заговорити з Торнкліфом; але він зустрічав мої спроби з такою ж чемністю, з якою величезний дворовий пес зустрічає намагання чужої людини погладити його. Тому я махнув на нього рукою і більше не завдавав собі клопоту цим.

Отакі були мої взаємини з родиною Осбелдістонів; але я мушу розповісти ще про одного мешканця замку, з яким я колись випадково розмовляв. То був Ендрю Ферсервіс, садівник. Дізнавшись, що я — протестант, він не часто пропускав мене повз себе, не запропонувавши понюшку з своєї шотландської табакерки. Для такої ввічливості у нього було кілька підстав. Поперше, це йому нічого не коштувало, бо я ніколи не нюхав тютюну; подруге, це правило за чудесний привід для Ендрю, який не надто захоплювався важкою працею, відкласти лопату на кілька хвилин. Але, насамперед, ці короткі розмови давали Ендрю змогу розповісти новини, про які він довідався, і висловити кілька сатиричних зауважень.

— Щоб ви знали, сер, — сказав він мені одного Ве-

чора, всім своїм обличчям виявляючи важливість принесеної ним новини,—я побував у сільці Трінлей-Но.

— І, мабуть, почули в корчмі якісь новини?

— Ні, сер; я ніколи не ходжу до корчми, тобто тільки тоді, коли якийсь сусіда пообіцяє почастувати мене кухликом пива. Але, щоб іти туди своїм коштом, ні! Це значить витратити дорогоцінний час і пітом зароблене срібло... Та, як я вже казав, я побував у сільці Трінлей-Но. Там у мене була невеличка справа з Матті Симпсон. Їй потрібні барильце-друге груш, які були б зайвими тут у замку. І от, тільки но ми почали торгуватися, так хто б ви думали підійшов до нас? Пат Макреді — мандрівний купець.

— Ви хочете сказати — рознощик?

— Звіть його, ваша честь, як вам завгодно; але це професія приємна й корисна, і наші земляки часто до неї вдаються. Пат — мій далекий кузен, і ми таки здорово зраділи, як зустрілися.

— Тож, мабуть, ви пішли і вихилили разом кухоль пива, Ендрю? Заради неба, розповідайте покоротше.

— Заждіть, заждіть; ото ви, південні жителі, завжди так поспішаєте, а тут дещо вас самого торкається, тож потерпіть. Пиво?.. Якого чорта! Ні краплі пива мені Пат не запропонував; але Матті почастувала нас кислим молоком та якимсь кислим вівсяним хлібом — сирим, гідким, наче дерево... О, як згадаєш смачні плескачки нашої півночі... Тож ми посідали й почали розповідати про всілякі свої новини.

— Прошу вас, розкажіть мені все відразу, коли варто щось розповідати, бо я ж не можу стояти тут цілу ніч.

— Та коли вам уже так не терпиться, так знайте: люди в Лондоні мало з глузду не з'їхали через оцю маленьку справу тут у нас, на півночі.

— Мало з глузду не з'їхали? Що це значить?

— А оте саме,— не розбери - бери, розгардіяш, шкереберть і догори ногами, ще й до дідька клопоту...

— Не доберу я вас ніяк. Яке мені діло до цього дідька і до їхнього розгардіяшу?

— Пхе,— мовив Ендрю, кидаючи на мене неймовірно хитрий погляд,— та саме тому... бо весь цей гармидер зчинився через торбину отого чоловіка.

— Через яку таку торбину?

— Та через торбину того Моріса, яку він, каже, втратив тут! Але вашій честі до цього діла немає, та й мені теж. Так чому я буду втрачати такий гарний вечір?

І, ніби раптом охоплений жорстоким випадком працьовитості, Ендрю заходився ретельно копати землю.

Хитрий пройдисвіт збагнув, що все це мене дуже зацікавило. А проте, я не хотів виявляти свого хвилювання і чекав, поки любов до розмов знову охопить садівника. Ендрю ревно працював лопатою і раз - у - раз говорив про щось, але не про ті новини, які приніс містер Макреді. Я стояв і слухав, на думці кленучи його і ждучи, коли Ендрю неспроможний буде подолати бажання розповісти все, що він знає в цій справі.

— Та годі мені вже копирсатися,— сказав він на решті.— Піду я вже додому, бо ось - ось уже дзвін закалатає.

З цими словами він загнав лопату в землю, подивився на мене з виглядом явної переваги людини, що знає дещо цікаве, поправив рукава своєї сорочки і підійшов до тієї садової лавки, де лежала його акуратно згорнута куртка.

Мені довелося здатися. Я звернувся до нього:

— Все ж таки, Ендрю, які це такі лондонські новини почули ви від вашого родича, мандрівного купця?

— Ваша честь хоче сказати—від рознощика?— ущипливо перепитав мене Ендрю.— Але звіть його як вам заманеться. А то дуже приємні люди у краї, де обмаль міст з базарами, як оце тут у Нортумберленді... Не так воно в Шотландії... там, скажімо, Файфське графство—так це ж прямо таки суцільне місто... Отака безліч міст з краю в край, аж рясніють. Там і фортеці, і проспекти, ще й будинки з каміння та глини з ганочками; Кіркедлі, найменше з них, і то довше за всяке місто в Англії.

— Все це розкішно й чудово, але ви щойно згадували про лондонські новини, Ендрю.

— Авжеж,— відповів Ендрю,— але я думав, що вашій честі не охота слухати про це... Одне слово,— помовчав він трохи, викривлюючи обличчя в потворній посмішці,— Пат Макреді каже, що там у їхньому парламенті казна який гамір знявся з приводу цього пограбування містера Моріса, чи як там того молодця звати.

— У парламенті, Ендрю? Яким чином ця справа там опинилася?

— О! І я ж таки це саме сказав Патові. Коли вашій честі сподобається, так я вам точнісінько перекажу свої слова. Чого там критися! Пат,— сказав я,— яке діло лордам, і панам, і дворянам лондонським до тої шушвалі та його торбини... коли у нас був шотландський парламент,¹ Пат,— кажу я (і хай біс за горлянку схопить тих, хто забрав у нас парламент), то сиділи в парламенті люди собі чемненько і творили закони для графств та цілої держави і ніколи не лізли

---

¹ Об'єднання Шотландії з Англією відбулося незадовго перед часом, що змальовується в цьому романі,— в 1707 році. Тоді ж таки і був розпущений шотландський парламент.

своїми бородами в речі, які може розв'язати звичайнісінький мировий суддя. Та думається мені, кажу я, що коли якась капосниця здере очіпок із своєї сусідки, так оті баби вдвох полізуть у лондонський парламент. Та воно й не дивно,— сказав я,— бож ті лорди такі дурні, як оцей наш старий хазяїн із своїми балбесами-синами, з своїми егерями та хортами, з мисливськими конями та сурмами, що цілісінькі дні вганяють за дрібним звірятком, яке й шести фунтів не важить! О!

— Ваші доводи були чудові, Ендрю,— сказав я, бажаючи заохотити його перейти до суті справи,— а що на це сказав Пат?

— О, сказав він, а чого кращого чекати від тих ненажерних англійців, га?.. Та щодо грабунку, то ось як воно стояло. Як зайшли вони в свої бісові суперечки між торіями та вігами та почали один одного шпигляти й лаяти, мов ті неповішені розбишаки, так ото підводиться якийсь довгоязикий молодець та й каже, що на півночі Англії аж кишить якобітів (воно таки так; він, мабуть, не помилився!) і що вони вже починають війну; що королівського посланця спинили й пограбували на великому шляху, і що член найкращого нортумберлендського роду замішаний у цій справі. А в того посланця забрали чимало добра та багато цінних папірців. А закон виявився неспроможним, бо пограбований подався до мирового судді і знайшов там двох мерзотників, які пиячили з тим суддею. І ті мерзотники були самі грабіжники. Отут суддя і примусив пограбованого визнати, що його ніхто не грабував. Та ще змусили бідолашного тікати звідти геть. І цей чесний чоловік, що втратив своє срібло, вирішив краще залишити країну, бо боявся ще гіршого.

— Невже це вірно? — спитав я.

— Пат присягається, що це так само вірно, як його

аршин (а у нього аршин вірний, тільки на один дюйм коротший, щоб міряти по -англійському)... Так от, як отой молодець у парламенті висловив усе найгірше, що він мав сказати, то зчинився жахливий крик, щоб імена назвали. Тож отой молодець і назвав імена: Моріса, вашого дядька, сквайра Інглвуда та ще деяких людей (Ендрю хитро глянув на мене). Ну, тут інший молодець піднявся з протилежного боку і сказав, що це означає обвинувачувати найкращого джентльмена в нашому краї на підставі присяги паскудного боягуза. Річ, бачите, в тому, що нібито Моріса ганебно вигнали з армії, бо він дезертував у Фландрії.¹ І додав цей молодець, що, мабуть, цей наклеп міністр підстроїв, що навряд чи той Моріс взагалі виїздив з Лондона. Хай, сказав він, накажуть зробити трус, так напевно ті гроші знайдуть десь поблизу палацу прем'єр - міністра. Ну, тут почали допитувати самого Моріса. Та тоді люди, які були проти нього, такого накричали йому, що він і такий, і сякий, і що він дезертир, та згадали все зле, що він будьколи зробив чи сказав за все своє життя. Та ж Пат розповідає, що Моріс більше скидався на мертвого, ніж на живого, і не змогли з нього добитися ні слова до пуття, так він налякався їхнього галасу... Мабуть, він таки нікчемний боягуз і голова у нього не краща, ніж морозена ріпа. Хотів би я подивитись, як вони збили б Ендрю Ферсервіса, коли він почав би розповідати.

— Чим же це все закінчилося, Ендрю? Вашому другові не пощастило довідатись?

— Еге, ще б пак! Адже Пат збирався їхати сюди, а тому відклав свою подорож на якийсь тиждень, бо

---

¹ У Фландрії (Бельгії) на початку XVIII сторіччя Англія провадила велику війну.

тутешні покупці цікавляться новинами. Все це зникло, мов місячне проміння на воді. Той молодець, що заварив кашу, сховав свої пазурі і сказав, що хоч напевно Моріса і пограбували, але цілком можливо, що він помиляється в подробицях. А тоді підвівся другий молодець і заявив, що йому байдуже, чи пограбували Моріса, чи ні, аби тільки не заплямовані були честь і репутація благородних людей, а надто на півночі Англії; бо знайте всі,—заявив цей молодець у парламенті,—що я сам з півночі. Це вони звуть роз'ясненням: один відступає трохи, і другий відступає трохи, і всі знову виявляються добрими друзями. Отак палата громад повсювалася трохи з приводу пограбування Моріса та й втомилася. Тоді взялася за це діло палата лордів. Ет, у шотландському парламенті сиділи всі разом, щока до щоки, і нічого їм було двічі одну й ту саму справу розглядати. Та ось їхні лордства нагостили свої зуби, мов би ця справа зовсім нова. Отут і сказали щось про якогось Кемпбела, який начебто причетний був більш-менш до грабунку. Казали, що той Кемпбел мав папірця від герцога Аргайля, який засвідчував його добру вдачу. Отут у Мак-Калум Мора¹ борода стала сторч, бо мав він таки до цього підстави. Отож він підвівся і заявив, що переріже горлянку всякому, хто скаже, ніби був колинебудь хоч один з роду Кемпбелів не такий же сильний, мудрий, відважний і гідний довір'я, як старий сер Джон Грем.² Чи ваша честь певні, що ви ні кра-

---

¹ Мак-Калум Мора — шотландське (кельтське) ім'я герцога Аргайля.

² Сер Джон Грем — один з уславлених англійських рицарів XIII сторіччя. „Сильний, мудрий, відважний і гідний довір'я" — написано на його мечі.

плиною крові не рідні з якимнебудь Кемпбелом? Щодо мене, то я цього певний, скільки можу полічити свій рід. Так, коли й ви певні, то я вам скажу свою думку з цього приводу.

— Запевняю вас, що я не маю ніякого зв'язку з жодним джентльменом на таке прізвище.

— О, то ми ж про це можемо поговорити між нами, спокійно. Є серед Кемпбелів і добрі і погані люди, як і серед людей з іншими прізвищами. Та цей Мак-Калум Мор може тепер що завгодно казати серед великих людей у Лондоні. Він, бачите, не належить до жодної з двох партій, і ніхто не хоче з ним посваритися. Отож, вони проголосували, що розповідь Моріса є брехливий наклеп. Якби той бідолашний не послішився втекти, то, мабуть, він уже дихав би свіжим повітрям біля ганебного стовпа за свою брехню.

Отак говорячи, чесний Ендрю збирав свої лопати, мотики, сапки та складав їх у тачку. Все це він робив, однак, не кваплячись, щоб я мав змогу розпитати його докладніше. Я вирішив, що краще відразу мені висловитись, бо цей балакучий стариган міг подумати, ніби у мене є поважніші причини мовчати, ніж насправді.

— Хотілось би мені побачити того вашого земляка, Ендрю, і вислухати ці новини від нього самого безпосередньо. Ви, мабуть, чули, що я мав деякий клопіт через нахабну дурість цього чолов'яги — Моріса (Ендрю багатозначно посміхнувся); — я бажав би побачитися з вашим кузеном купцем та розпитати його докладно, що він чув у Лондоні, коли це тільки не дуже важко зробити.

— Нема нічого легшого, — озвався Ендрю. — Мені треба тільки натякнути своєму кузенові, що ви хочете купити пару-другу панчіх, і він миттю прибіжить до вас.

— Ну, так запевніть його, що я куплю у нього де-що. Ви кажете, що вечір дуже добрий; тому я погуляю в садку, поки прийде ваш родич. Незабаром і місяць зійде. Приведіть свого родича до задньої квіртки. А я тим часом матиму приємність помилуватися на дерева, кущі й моріжки під ясним місячним світлом.

— Правильно, правильно... Отож і я частенько кажу: капустає листя виблискує в місячному світлі, мов та панночка в діамантах, — мрійно закінчив Ендрю Ферсервіс і подався геть зрадлий. Він з великою приємністю пішов за дві милі, щоб дати змогу своєму родичеві продати дещо з його краму. А напевно він не затратив би й шести пенсів, щоб почастувати того ж таки родича квартою пива. Так міркував я, гуляючи в алеях замку Осбелдістонів.

Зненацька, наближаючись до будинку, я мимоволі підвів очі до вікон старої бібліотеки; вікна ці були маленькі, але їх було багато на другому поверсі тієї частини будинку, перед якою я тоді гуляв. Крізь шибки видно було світло. Я не здивувався, бо знав, що міс Вернон часто сиділа там увечері, хоч з делікатності я примусив себе не заходити туди, щоб не лишатися ввечері з нею на самоті. Вранці ми майже завжди читали там удвох; але тоді до бібліотеки частенько заходив хтонебудь з членів родини. Не так стояли справи ввечері. І я дав зрозуміти міс Вернон, що під час наших вечірніх занять потрібна присутність третьої особи.

Міс Вернон спочатку засміялася, потім почервоніла, гніваючись. Та раптом вона опанувала себе і сказала:

— Здається, ви цілком маєте слухність. І коли я відчую особливий приступ любові до науки, я підкуплю

стару Марту, запросивши її на чашку чаю. Тоді вона охоче сидітиме біля мене і правити мені за ширму.

У Марти, старої економки, були такі ж смаки, як і у решти мешканців замку: чарка горілки з доброю закускою сподобалася б їй більше, ніж увесь чай цілого Китаю. А втім, цей напій вживався тоді тільки у вищих колах суспільства, і Марта тішила свою пиху, п'ючи той чай, надто ж коли її запрошують у таке високе товариство. Тому іноді з допомогою величезної кількості цукру, солодких слів, масла й тістечок нам щастило умовити її сидіти з нами. А взагалі слуги майже всі до одного уникали бібліотеки після того, як смеркне, бо вони були переконані, що в тій частині замку, де розташована бібліотека, живе нечиста сила.

Найполохливіші з них запевняли, що бачили щось там пізно ввечері і щось чули там, коли вся решта будинку спокійно спала. Навіть самі молоді рицарі — сквайри — не мали великої охоти ввійти без особливої потреби до цієї жахливої зони пізно ввечері.

Колись бібліотека була улюбленим місцем Решлі. Вона з'єднувалася дверима з самотньою кімнатою, яку він обрав для себе. Але це скоріше збільшувало, ніж зменшувало жахи слуг перед страшною бібліотекою замку Осбелдістонів. Решлі дуже багато знав, вивчав чимало наук і кілька разів проробляв перед слугами деякі фізичні досліди. Цього було досить, щоб заімпозити, ніби він справжній чаклун. Слуги запевняли, що чули, як він розмовляв з кимсь у бібліотеці в той час, коли всі живі душі будинку лежали в ліжках. Казали, що вночі він чекає привидів, а вранці спить, коли йому, як справжньому Осбелдістону, слід було б гасати верхи слідом за хортами. Ні, достеменно сер Решлі знався з нечистою силою, — запевняли переконано слуги...

Про все це мені частенько натякали і над усім цим завжди сміявся.

Отже, я не здивувався, побачивши тремтливе світло у вікнах бібліотеки. Але мене вразило, що я виразно помітив тіні двох людей, що пройшли повз перше з вікон. „Мабуть, це стара Марта,— подумав я,— очевидно, Діана запросила її бути з нею в цей вечір; а може я й помилився і замість тіні самої Діани мені здалося, що я бачу тіні двох осіб. Ні, клянуся небом: ось вони знову, але вже біля другого вікна, виразно бачу, що це дві постаті. От їх знову не видно... Тепер вони біля третього вікна... біля четвертого... темні постаті двох людей видно в кожному вікні... вони йдуть уздовж кімнати. Хто ж це може бути з Діаною?..“ Двічі пройшли повз вікна тіні, ніби стверджуючи, що я не помилився. Потім світло погасло і, зрозуміла річ, тіней більше я не бачив.

Хоч це була й дрібниця, але я досить глибоко замислився над цим.

„Легковажна, непоправна дівчина,— майнула у мене гнівна думка,— даремно витратити на неї добрі поради й делікатність! Мене обдурила простота її манер. Та, мабуть, ця простота для неї як той модний солом'яний капелюшок. Хоч яка вона розумна, та, мабуть, товариство шістьох йолопів зробило б їй більше приємності, ніж сам Аріосто, якби він устав з могили“.

Особливо впекло мене те, що саме сьогодні ранком я набрався був сміливості показати Діані мій віршований переклад з Аріосто, і попросив її покликати цього вечора Марту на чашку чаю до бібліотеки; але міс Вернон не погодилась і послалася на якісь причини, що здалися мені неповажними.

Та недовго міркував я на цю неприємну тему. Са-

дова хвіртка розчинилась, і я побачив постаті Ендрю та його земляка, що зігнувся під своїм коробом.

Містер Макреді, як я і сподівався, був розумний, упертий, довгоголовий шотландець, що збирав новини і для приємності-і для професійних потреб. Він дав мені чіткий звіт про те, що відбулося в палаті громад та в палаті лордів з приводу справи Моріса. Здається, на цій справі обидві партії випробували гострість своїх мечів. Виявилось також, що міністерство не спромоглося підтримати справу, яка зачіпала людей високого становища й базувалася на свідченнях особи такої сумної слави, як Моріс. До того ж Моріс дуже заплутався, розповідаючи свою історію. Макреді навіть дав мені один примірник лондонської газетки, де вміщений був звіт про ті дебати і навіть промова герцога Аргайля, надрукована окремим виданням. Макреді пояснив мені, що він купив кілька примірників цієї промови, бо її можна вигідно продати в Шотландії. Газетний звіт був дуже стислий і додав дуже мало до того, що я вже знав від мого шотландця. Промова герцога, хоч і натхненна та красномовна, полягала головне у вихвалянні його країни, його родини і його клану; було там також кілька компліментів (щоправда, не таких яскравих) самому промовцеві. Мені не довелося довідатись, чи була прямо зачеплена моя репутація, хоч я помітив, що честь мого дядька була заплямована, бо зв'язувалася якимось з ім'ям Кемпбела. Моріс заявив, що головним грабіжником був саме цей Кемпбел, який з допомогою судді звільнив містера Осбелдістона. Правду кажучи, розповідь Моріса збігалася з моїми власними підозріннями, які зародились у мене щодо Кемпбела від тої хвилини, коли я побачив його в будинку судді Інглвуда.

Розгніваний цим усім і вражений такими подіями, я

відпустив обох шотландців, купивши кілька дрібниць у Макреді і зробивши невеличкий подарунок Ферсервісові. Потім я пішов до своєї кімнати обміркувати, що і як мені слід робити, щоб оборонити мою честь від такого прилюдного нападу.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

Ти хто і звідки ?

(Мільтон).

Я провів без сну всю ніч, переживаючи новини, почуті від шотландців. Спочатку я вирішив, що мені слід якнайшвидше повернутись до Лондона і самому виступити проти наклепу. Але згодом я почав вагаться: адже батько мій не змінює своїх ухвал; напевно, він сам краще зробить цю справу; він добре знайомий з найвидатнішими вігами, які тоді стояли при владі, і зможе добитися розгляду моєї справи. Тому я визнав за найбезпечніше викласти всі свої пригоди у листі до батька. Не часто їздили люди з замку до того міста, де була пошта. Тому я вирішив сам з'їздити на пошту, що була миль за десять від замку.

Мене починало дивувати, що минуло вже кілька тижнів після мого від'їзду з дому, а я не одержав жодного листа ні від мого батька, ні від Оуена. Решлі ж писав уже серові Гільдебранду про своє благополучне прибуття до Лондона і про те, як тепло привітав його мій батько. Мені здавалося, що я не заслуговую, мені просто не вірилось, щоб батько цілком забув мене. Я сподівався, що на пошті знайду листа від нього. В кінці листа про справу Моріса я висловив палку надію, що батько зробить мені честь кількома рядками порад і вказівок у цій важкенькій справі. Я просив дозволу приїхати до Лондона хоч би на ко-

роткий час, щоб розвіяти ганебні наклепи на мене, зроблені в такому прилюдному місці.

Запечатавши листа, я поїхав на пошту. Там я одержав таки кілька слів від мого друга містера Оуена:

„Дорогий містер Френсіс!

Вашого листа одержали через посередництво містера Р. Осбелдістона. Зроблю містерові Р. О. всі послуги, які в моїх силах, і вже супроводив його до банку та митниці. Він здається тверезим серйозним молодим джентльменом і береться до справ; отже, його прибуття на користь фірмі. Хотів би бажати, щоб інша особа спрямувала свої думки на цей шлях; але хай буде воля божа. Можливо, що готівку не легко дістати у ваших краях, тому сподіваюсь, що ви не гніватиметесь, побачивши в цьому конверті вексель на сто фунтів стерлінгів, який має бути оплачений у конторі Гупера та Гірдера в Ньюкестлі.

Лишаюся, дорогий містер Френк, вашим шанобливим і слухняним слугою

Джозеф Оуен.

Р. С. Сподіваюся, ви засвідчите одержання цього листа. Сумую, що ми так мало звісток одержуємо від вас. Ваш батько каже, що почуває себе, як і завжди, але виглядає погано“.

З цього листа, написаного формальним стилем старого Оуена, я міг зробити несподіваний для себе висновок. Він нічого не писав про той приватний лист, який я надіслав йому, змальовуючи справжній характер Решлі. Адже часу минуло досить, і пошта мала вже приставити йому цей лист. Я надіслав його з одним із слуг замку і не мав підстав підозрювати, що цей лист загубився в дорозі. На всяк випадок, я тут таки в поштової конторі написав удруге Оуенові, по-

вторюючи зміст мого попереднього листа і просячи Оуена повідомити, чи одержав він його. Тут таки я подякував за чек і пообіцяв використати гроші, якщо трапиться мені в них потреба.

Правда, здалося мені дивним, що батько дозволив своєму клеркові допомагати мені коштами; але згодом я вирішив, що вони, мабуть, домовилися про це між собою. В усякому разі, Оуен був нежонатий і досить заможний чоловік, до того ж він любив мене як рідного, а тому я не вагаючись прийняв від нього невеличку суму. Я написав містерозі Оуену, що вважаю цей чек за позичку, яку поверну при першій змозі, якщо батько вже не розплатився за мене.

Директор пошти направив мене до місцевого крамаря, і той охоче оплатив золотом мій чек. Отже, я повернувся до замку Осбелдістонів далеко багатшим, ніж виїхав звідти. Це поповнення моїх фінансів було дуже доречним, бо мимоволі мені доводилося робити деякі витрати в замку Осбелдістонів, і я тривожно помічав, як тануть мої кошти. Тепер мені вже не треба було турбуватись.

Повернувшись до замку, я довідався, що сер Гільдебранд з усіма своїми нащадками поїхав до маленького села Трінлей-Но „подивитися, як два скажені півні¹ роздиратимуть один одному мозки“, за висловом Ендрю Ферсервіса.

— Справді, це брутальна розвага, Ендрю; гадаю, що в Шотландії цим не розважаються?

— Ні, ні,— рішуче відповів Ендрю.

Але потім він поправився:

— Хібащо тільки перед великими святами чи в яки-

---

¹ Бої півнів були за тих часів улюбленою народною розвагою в Англії.

хось подібних випадках... А втім, не така вже біда покалічити півнів, бо ці кляті птахи так гребуться у дворі й на городах, що жодної грядки цілої не лишається... Але хотів би я знати, чому це оті двері відкриті; адже містер Решлі тепер тут не живе, то ж не він розчинив їх, напевно?

Двері, про які говорив Ендрю, виходили в сад з гвинтових східців, що вели з кімнат містера Решлі. Ці кімнати, як я вже згадував, були розташовані у віддаленій частині будинку та з'єднувалися з бібліотекою особливими дверима. Покручений темний коридор вів з цих кімнат до загальної частини замку. Від дверей можна було пройти вузькою алеєю між двома рядами оповитих хмелем жердин до невеличкої хвіртки в стіні саду. Цим шляхом Решлі міг залишати замок і повертатися туди, коли йому заманеться, не звертаючи нічийої уваги ні на свою присутність, ні на свою відсутність. Але після його від'їзду ніхто не користався цими східцями й дверима, а тому зауваження Ендрю було цілком слушним.

— Чи часто бачили ви відкритими ці двері? — спитав я.

— Та не дуже часто, один-два рази. Мабуть, то їх розчиняв отець Воган, як вони звать його. Слуги цими східцями не ходять, бо ці страхополохи бояться привидів, домовиків та довгоносих персон з потойбічного світу. Але отець Воган вважає себе за привілейовану особу. Ще б пак! Про мене, так найзлиденніший проповідник за Твідом зможе вигнати привид куди краще, ніж він, не зважаючи на всю його святу воду та ідолопоклонницький мотлох. Не думаю, щоб він добре знав латину; принаймні, він не розуміє, коли я кажу йому вчені назви рослин.

Я досі нічого не говорив про отця Вогана, бо до-

сити рідко зустрічався з ним. Цей священник жив то в замку Осбелдістонів, то в інших католицьких джентльменів по сусідству. Йому було років шістдесят; він походив з доброї родини, як дали мені зрозуміти; манери його були поважні, і нортумберлендські католики глибоко шанували його, як цінну й справедливу людину. Проте отець Воган не зовсім позбавлений був особливостей людей свого ордену. Його огортала якась таємниця, що для протестантських очей здавалася негідною священника. Тубільці (так їх можна назвати) замку Осбелдістонів дивилися на нього скоріше з острахом, ніж з любов'ю. Він явно засуджував їхні бешкети, і коли священник оселявся в замку, тубільці намагалися стримуватися. Навіть сам сер Гільдебранд стежив за своєю поведінкою в таких випадках. Отже, присутність отця Вогана була для них трохи неприємною. Він говорив завжди допитливою і повною гідності мовою, що виявляла вмілого католицького попа, який дбає про завоювання душ своєї пастви.

Отець Воган був близьким приятелем Решлі. Інакше, мабуть, навряд чи міг би він домогтися такого становища в замку Осбелдістонів. Ця обставина не викликала у мене ніякого бажання ближче познайомитися з ним, та й він не робив ніяких спроб зблизитися зі мною. Отже, наші випадкові розмови обмежувалися загальними чемними фразами. Мені здалося дуже ймовірним, що містер Воган жив у кімнатах Решлі, коли приїздив до замку; цілком імовірно було також, що він заходив і до бібліотеки. „Очевидно,— думав я,— саме його тінь схвилювала мою уяву минулого вечора“. Це мимоволі змусило мене пригадати, що розмови між міс Вернон і священником відзначалися таємничістю, подібною до тої, яка забарвлювала її балачки з Решлі. Ніколи не чув я, щоб вона називала ім'я Вогана чи

н-в'їть натякала на нього, за винятком нашої першої зустрічі, коли вона вказала на старого священика та Решлі як на єдиних, крім неї, придатних для розмови осіб у замку Осбел Істонів. Та хоч вона і мовчала про отця Вогана, але його прибуття до замку завжди викликало у міс Вернон тривожне тремтіння, аж поки вони не обмінювалися одним-двома багатозначними поглядами.

Хоч у чому б полягала таємниця, що затьмарювала долю цієї прекрасної дівчини, але ясно було, що отець Воган замішаний у ній. Я мав підстави думати, що він мав улаштувати її в монастирі, коли вона відмовиться вийти заміж за одного з моїх кузенів. Цим можна було пояснити і її хвилювання при зустрічах з ним. Взагалі ж здавалося, що вони не занадто багато розмовляють один з одним і не дуже прагнуть бути разом. Якщо й існувала між ними спілка, то вона була прихована. Проте, я пригадав, що двічі або тричі помітив, як вони обмінюються знаками. Тоді мені здавалося, що то він нагадує міс Вернон її релігійні обов'язки, про додержання яких католицькі священики ніколи не забувають дбати. Але тепер мені почало здаватися, що ці жести мали глибше і більш таємниче значення. Чи він не зустрічався потай з міс Вернон у бібліотеці?— це питання захопило мої думки. А якщо так, то з якою метою? І чому вона дозволила приятелеві підступного Решлі так глибоко ввійти в її довір'я?

Ці запитання гнітили мій мозок тим більше, що їх не можна було розв'язати. Я почав підозрювати, що моя дружба з Діаною Вернон не така вже безкорислива. Я відчув, що ревную навіть до незграбного Торнкліфа і що його нерозумні спроби роздратувати мене нервують мене більше, ніж це дозволяє моя гід-

ність. А тепер я почав приглядатися до поведінки міс Вернон якнайпильніше, даремно намагаючись заспокоїти себе. Я намагався все ще переконати себе, що не закоханий у міс Вернон. Але цим я нагадував невмілих провідників, які, завівши подорожнього далеко від шляху, уперто запевняють, що ніяк не могли збитися з вірної дороги.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

Якось опівдні, ідучи до свого човна, я здивовано побачив на прибережному піску дуже виразний відбиток людської босої ноги.

(„Робінзон Крузо“).

Міс Вернон не могла не помітити, що я дуже пильную за нею. Діана сприйняла це із здивуванням і навіть з гнівом. Іноді мені здавалося, що вона шукає змоги зробити мені догану за це. Часто вона нібито готувалася висловитись на цю тему. Та або у неї не вистачало хоробрості, або інше якесь почуття заважало їй почати рішучу розмову. Її незадоволення завмирало після кількох ущипливих зауважень на мою адресу. Взаємини наші були досить своєрідні. Ми багато часу проводили вдвох, але не довіряли один одному.

Хоч я не без гордості помітив, що моє перебування в замку Осбелдістонів дало Діані кілька додаткових підстав не поспішати з переїздом до монастиря, але ніщо не давало мені змоги думати, ніби вона кохає мене. Характер міс Вернон був занадто певний і рішучий, щоб дозволити коханню подолати почуття обов'язку. І вона дозволяла це мені в розмові, яка невдовзі відбулася між нами.

Ми сиділи вдвох у бібліотеці. Міс Вернон проглядала примірник „Несамовитого Роланда“, що належав мені. Зненацька з книжки випав клаптик паперу. Я нахилився був підняти його, але вона попередила мене.

— Це — вірші, — сказала вона, глянувши на папірець — Чи дозволено мені глянути?.. Ні, ні, коли ви червонієте й зануєте, то я мушу вразити вашу скромність і вважати, що дозвіл ваш я вже маю.

— Не варто й дивитися... це невеличкий переклад... дорога міс Вернон. Присуд буде занадто суворий, коли ви, так добре знаючи оригінал, правитимете за суддю.

— Мій чесний друже, — відповіла Діана, — послухайтеся моєї поради і не чіпляйте на ваш гачок занадто багато приниженості. Десять проти одного, що ви не спіймаєте жодного комплімента. Ви знаєте, що я належу до непопулярного роду правдолюбів і не полестила б самому Аполлонові,¹ не зважаючи на його дзвінку ліру.

І вона почала читати перші строфи: —

Співатиму про зброю й про любов,
Про ніжних дам і рицарів сміливих,
Про маврів, що прийшли пролити кров,
Про Аграманта юного, що вів їх.
Його примчала на французькі ниви
Жадоба помсти грізна й негасима.
Він лютував, немов жажлива злива.
Крізь піяві вали приплив незримо
Із Африки палкої, повний гніву,
Й загрожував тобі, Карл, імператор Риму.
І про Роланда пролунає спів —
Як він, безстрашний, славою повитий,
Забув про Мудрість, бо Красу зустрів,
І від кохання став несамовитий.

¹ Аполлон — грецький бог, покровитель поетів.

— Тут чимало написано,— сказала вона, перериваючи займліші, найсолодші звуки для вуха юного поета, коли його вірші читають найдорожчі для нього вуста.

— Занадто багато, щоб марнувати вашу увагу, міс Вернон,— відповів я трохи ображений і забрав у неї вірші, яких вона і не збиралася затримувати.— А все таки,— продовжував я,— замкнений у цій віддаленій місцевості, я іноді відчував потребу розважитися перекладом цього чарівного поета.— працюю, почав яку я ще кілька місяців тому, живучи на берегах Гаронни.

— Одне тільки запитання,— похмуро сказала Діана,— невже ви не могли краще витратити свого часу?

— Ви говорите про власні твори?— зрадів я.— Але, правду кажучи, мій талант скоріше полягає в підшукуванні слів та рим, а не ідей; тому я радо використовую ті ідеї, які вже приготував для мене Аріосто. А втім, міс Вернон, коли ви мене так заохочуєте...

— Пробачте, Френк, але то не я вас заохочую. Я маю на думці не ваші власні твори і не переклади, бо гадаю, що ви можете витратити свій час далеко краще. Ви образилися?— вела вона далі.— Мені шкода, що я спричинилася до цього.

— Я не образився, зовсім я не образився,— намагався я приховати свої почуття.— Ні, я навіть вдячний вам за увагу.

— Е, ні,— наполягала безжально Діана,— і образа, і гнів відчуваються в цьому вимушеному тоні. Та не гнівайтесь, коли я вражу ваші почуття до кінця; мабуть, те, що збираюся вам сказати, схвилює вас ще більше.

Я зрозумів, до чого дитяча моя поведінка, наскільки вище мене стоїть міс Вернон. І я запевнив її, що їй не треба боятися: я не ображатимусь на доброзичливу критику.

— Це сказано чесно,— відповіла вона.— А тепер спробуймо бути серйозними... Чи одержували ви щонебудь від вашого батька останнім часом?

— Жодного слова,— відповів я;— ні одного рядка не написав він мені протягом кількох місяців, що я вже тут живу.

— Це дивно. Ви— люди цікавої породи, відважні Осбелдістони. Отже, ви не знаєте, що ваш батько поїхав до Голландії в якихось негайних справах, які потребують його присутності?

— Досі я не чув про це ні слова.

— Далі, для вас буде новиною, і навряд чи найприємнішою, що він залишив Решлі майже безконтрольно керувати своїми справами до свого повернення?

Я не зміг приховати свого здивування і незадоволення.

— Ви маєте підстави тривожитись,— дуже серйозно сказала міс Вернон.— І коли б я була на вашому місці, то не вагаючись зустріла б небезпеку, яка постає з цього неприємного становища.

— А хіба можливо мені зробити це?

— Все можливо для того, хто має відвагу й енергію,— відповіла вона,— а для того, хто боїться й вагається, все неможливо, бо здається йому таким.

— А що порадили б ви мені, міс Вернон?— спитав я, водночас бажаючи і боючись почути її відповідь.

Вона помовчала хвилинку, а потім відповіла твердо:

— Вам треба негайно залишити замок Осбелдістонів і повернутись до Лондона. Ви вже тут занадто забарилися,— продовжувала вона трохи м'якше;— та це не ваша провина. Витрачати ж тут ще час—це злочин. Так, злочин! Кажу вам прямо, що коли Решлі довго керуватиме справами вашого батька, то можете вважати, що батько ваш уже зруйнований.

— Не може бути!

— Не розпитуйте,— сказала вона,— але повірте мені, плани Решлі полягають зовсім не в тому, щоб володіти багатством чи збільшувати його. Прибутками й майном містера Осбелдістона він скористається лише для того, щоб здійснити свої власні далекосяжні наміри. Поки ваш батько був у Британії — це було неможливо; під час його відсутності Решлі матиме досить можливостей і подбає скористатися з них.

— Алеж я втратив ласку свого батька і не маю жодного права чи можливості контролювати його справи. Як же може моя присутність у Лондоні врятувати батька від цієї небезпеки?

— Сама ваша присутність зробить багато. Ніхто не може заперечити вашого права нащадка. Безумовно, ви матимете підтримку головного клерка вашого батька, його довірених друзів і компаньйонів. Крім того, плани Решлі мають особливість (вона враз спинилась, ніби боячись сказати занадто багато),— коротше кажучи вони мають особливість усіх егоїстичних і нечесних намірів, від яких люди швидко відмовляються, коли побачать, що їх розуміють і за ними стежать. Отже, кажу словами вашого улюбленого поета:

По конях, по конях!
І хай боягузи вагаються.

Я не міг утриматись, щоб не вигукнути:

— Ах, Діана, невже ви можете мені радити залишити замок Осбелдістонів?.. Тоді я справді занадто забарився тут...

Міс Вернон зашарілася, але відповіла цілком спокійно:

— Справді, я раджу вам це; і не тільки залишити замок Осбелдістонів, але ніколи більше не поверта-

тися сюди. Тут тільки один друг сумуватиме за вами,— продовжувала во́на, вимушено посміхаючись,— але цей друг давно звик жертвувати своєю дружбою і своїми радощами для блага інших. В широкому світі ви зустрінете сотню людей, дружба яких буде так само щирою, але більш корисною для вас і менше стриманою несприятливими обставинами, злими язиками та лихими часами.

— Ніколи! Ніколи!.. Не знайду в світі я нічого, що зможе мені заступити те, що я мушу залишити тут!— скрикнув я і, схопивши її руку, притиснув до своїх губ.

— Ви здуріли!— вигукнула вона.— Ви збожеволіли! Вона спробувала, хоч і не дуже наполегливо, висмикнути свою руку з моєї долоні.

— Послухайте, сер,— сказала вона.— Будьте чоловіком і стримайте свої почуття. Не забувайте, що я богова наречена і що від самої колиски мене готують до монастиря. Отже, цими вчинками ви на мене не вплинете. Вони тільки доводять ще раз потребу вашого від'їзду, і то якнайшвидше.

Вона раптом урвала свою мову і продовжувала пошепки:

— Залиште мене негайно... ми зустрінемося тут знову, але то буде встанне.

Я простежив зором за її поглядом і здалося мені, що килим, який прикривав двері від кімнат Решлі до бібліотеки, легко поворухнувся. Я помітив, що за нами підглядають і самими очима запитав міс Вернон.

— То нічого,— ледве чутним голосом сказала вона;— якийсь щур бігає за завісою. Залиште мене. Ідїть, ідїть!

Я вийшов з бібліотеки і повернувся до своєї кімнати, даремно намагаючись заспокоїтись.

Вир думок і почуттів враз налив на мене. Думки переривали одна одну, вони нагадували туман у горах, що змінює вигляд тих зазначок, за якими мандрівник прокладає свій шлях через хащі. Я відчував невиразну й темну небезпеку, що загрожує моему батькові від махінацій такої людини, як Решлі Осбелдістон. Я пригадував, що оце тільки майже відкрив своє серце перед міс Вернон. Я розумів, як важко їй, примушеній або йти в монастир, або вийти заміж за нелюбого. Все це водночас гнітило мій мозок, і я неспроможний був розібратися в усьому цьому. Але найбільше бентежило мене, як сприйняла міс Вернон моє напівпризнання в коханні. Здавалося, вона вагалася між співчуттям і непохитністю. Ясно було, що серце її прихилилось до мене, що у неї є до мене якесь почуття, але це почуття неспроможне подолати якісь жорстокі перепони. Вона не здивовано, а злякано спостерігала коливання килима на дверях. Може, вона мала підстави боятися? Але не така була дівчина Діана Вернон, щоб лякатися без причин. Що це за таємниці оповивають її, наче чарівні нитки? Що це за невидимі вороги?

І в той час у душі моїй почали закипати пекучі, хоч і несвідомі ревності. Це почуття виростає разом з любов'ю так само, як бур'яни виростають на засіяній пшеницею землі. Мене мучила невідомість — хто сміє панувати над нею, наказувати їй?

Ці болючі сумніви зміцнили моє бажання збагнути, розкрити таємниці поведінки міс Вернон. І для здійснення цього я зважився на те, наслідок чого, коли вам, любий Трешем, не наскучили подробиці, ви знайдете в наступному розділі.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

Я чую голос, нечутний вам,
Що кличе вдаль мене;
Я бачу руку, невидну вам,
Що геть мене жене.

(Тікель).

Я вже казав вам, якщо ви не забули, любий Трешем, що ввечері я заходив до бібліотеки, лише заздалегідь умовившись про це з міс Вернон і забезпечивши присутність при цьому вельмишановної Марти. А втім, тільки я сам встановив таке правило. Останнім часом ми з міс Вернон взагалі не зустрічалися ввечері. Отже, вона не мала підстав гадати, що я шукатиму нагоди відновити ці вечірні зустрічі, а надто не попередивши її про це, не запросивши Марту. Проте, ніяких офіціальних перешкод до мого вечірнього відвідання бібліотеки не було. Бібліотека була відкрита для мене, як і для всіх інших членів родини, в усяку годину і вдень, і вночі. Ніхто не міг би обвинуватити мене в тому, що я вдерся в чужу територію, хоч як несподівано й раптово я з'явився б там.

Я глибоко переконаний був, що в цій кімнаті міс Вернон зустрічалася з Воганом чи з якоюсь іншою особою, яка має великий вплив на неї. Світло в бібліотеці в незвичайний час, тіні, які я сам помітив, сліди, що вранці видні були на стежці від дверей колишньої квартири Решлі до хвірточки в садовій стіні, звуки й постаті, помічені деким із слуг, а особливо Ендрю Ферсервісом,— все це начебто доводило, що бібліотеку відвідує хтось, крім звичайних мешканців замку.

Мабуть, цей відвідувач якось пов'язаний з долею Діани Вернон. І я, не вагаючись, вирішив розкрити, хто був цей відвідувач, як далеко сягав його добрий

чи поганий вплив на Діану, а найбільше, хоч я й намагався відкинути геть цю думку, я хотів довідатися, страхом чи любов'ю панує ця особа над Діаною? Що далі, то більше здавалося мені, що якийсь молодий і гарний собою чоловік керує діями міс Вернон. Нестримне прагнення викрити чи вислідити цього суперника змусило мене стояти в саду і чекати хвилини, коли світло замиготить у вікнах бібліотеки.

Однак, нетерплячість так опанувала мене, що я став на варті ще за годину до того як смерклося, хоч, природна річ, світла в бібліотеці не могли засвітити раніше, ніж зовсім споночіє. Стояв липневий вечір, була неділя, в алеях саду панували тиша й самотність. Деякий час я ходив взад і вперед, упиваючись свіжою прохолодою літнього вечора і міркуючи про можливі наслідки моїх заходів. Западне повітря саду благодійно вплинуло на мою розгарячену кров; вирдумок у моїй голові почав помалу вгамовуватись, і я став запитувати себе, чи слід мені втручатись у таємниці міс Вернон або родини мого дядька? Хіба мене обходить, кого мій дядько ховає в своєму будинку, де самого мене тільки терплять як гостя? І яке я маю право втручатися до справ міс Вернон?

Пристрасть та егоїзм ладні були зразу відповісти на ці запитання. Висліджуючи цю таємницю, я гадав, що напевно можу прислужитися серві Гільдебранду, який, мабуть, нічого не знав про інтриги в його родині; а ще більшу послугу я збирався зробити міс Вернон, бо її одверта простота ставила її в загрозливій стосунки з особами сумнівного й небезпечного характеру. Коли я і втручаюсь начебто в її таємні справи, то роблю це з благородним і безкорисливим (так, я навіть насмілювався назвати це „безкорисливим“!) наміром керувати, захищати й боронити її проти хитро-

щів, проти зла, проти потайного поради́ника, якого вона обрала собі в керівники. Такими доказами обдурював я сам себе. І совість, наче обережний крамар, приймала цю фальшиву монету за справжню, не бажаючи посваритися з постійним покупцем.

Гуляючи по зелених алеях, обмірковуючи всі ці докази „за“ та „проти“, я раптом надибав на Ендрю Ферсервіса. Садівник стояв, наче статуя, біля рідувуликів, занурений у благочестиве споглядання. Одним оком стежив він за рухами маленьких непосид, що влаштувалися на вечір у своїх солом'яних оселях, а друге око уп'яв у божественну книгу, яка від довгого вжитку потерлася з країв і набрала овальної форми; ця особливість, поєднана з дрібним шрифтом та темним кольором паперу, надавала книзі надзвичайно старовинного й поважного вигляду.

— Я оце читав рядки ша́новного містера Джона Квеклебена з „Запашної квітки, посіяної в земній юдолі“,— сказав Ендрю, закриваючи книжку при моїй появі і поклавши свої ро́гові окуляри між тими сторінками, які він читав.

— Бачу, що ваша увага розподілялася між ученим автором і бджолами.

— Ого безбожний рід!— відповів садівник.— Хіба ж їм мало шести днів на тиждень вовтузитися? Так вони завжди намагаються роїтися в неділю і заважати людям слухати божественних казань... Але сьогодні в Гренігенській часовні немає проповіді, і це добре.

— Ви могли б піти до парафіальної церкви, Ендрю, і послухати чудову відправу. Я так і зробив. Пастор сказав прекрасну проповідь.

— Недоїдки холодного тетерева, недоїдки холодного тетерева,— відповів Ендрю, зневажливо посміхаючись.— Годяться тільки для собак, прошу пробачення

у вашої честі... Авжеж! Слухав би я там, як піп вигнається в своєму білому халаті, а музиканти грають на дудки; це якесь злиденне весілля, а не обідня... А потім пішов би я на вечірню і слухав, як Дедді Дохарті бурмоче свою мессу — дуже мені це потрібно! — Дохарті? — повторив я (так звали старого священика, ірландця, який іноді відправляв службу в замку Осбелдістонів). — Я гадаю, що отець Воган зараз у замку. Він був тут учора.

— Так, — відповів Ендрю, — але він виїхав учора до Грейстока чи ще кудись на захід. Там тепер чорт-зна яка метушня. Вони вовтузяться, мов мої бджоли, — хай бог пробачить, що я порівняв чисті істоти з цими клятими папістами! Бачите, це вони вдруге рояться і мали б надвечір вилетіти. Перший рій вилетів рановранці. Та думаю, що вони вже влаштувались у вуликах на ніч. Отож, я бажаю вашій честі доброї ночі і всього найкращого.

Ендрю пішов геть, але ще не раз обертався, поглядаючи на вулики.

Таким чином, я довідався від нього про дуже важливу обставину: люди гадають, що отця Вогана зараз немає в замку. Отже, якщо цього вечора світло з'явиться у вікнах бібліотеки, то або це визначатиме присутність не отця Вогана, абож цей священик вдається до дуже таємничих і підозрілих заходів.

Нетерпляче чекав я повного смерку. Тільки но спочіло, як у вікнах бібліотеки з'явилося світло. Я негайно помітив це проміння. Отак моряк, якого ніч спіткала у відкритому морі, жадібно схоплює зором далеке мерехтіння маяка, що вказує йому курс. Всі мої сумніви зникли. Я знов увійшов до будинку і попрямував до дверей бібліотеки. Там я затримався на хвилину, поклавши руку на засув, бо почув усере-

дині приглушені кроки. Потім рвучко розчинив двері і... побачив міс Вернон саму.

Діана нібито здивувалась чи то з моєї несподіваної появи, чи то з інших яких підстав,—цього я не знав. Але весь її вигляд являв хвилювання, якого я раніше ніколи не помічав і до якого могли спричинитися тільки незвичайні почуття. Проте вона вмить заспокоїлась. Я збирався здивувати її, але сам збентежився. От що значить совість!

— Щось трапилось?—спитала міс Вернон.—Хтонебудь прибув до замку?

— Я, в усякому разі, нічого про це не знаю,—відповів я трохи ніяково.—Я тільки шукаю „Роланда“.

— Ось він лежить,—казала міс Вернон, вказуючи на стіл.

Витягаючи цю книжку спід двох чи трьох томів, я обмірковував найпристойніший спосіб відступити, коли раптом помітив на столі чоловічу рукавичку. Я зустрівся очима з міс Вернон, і вона зашарілась.

— Це одна з моїх реліквій,—непевно сказала вона, відповідаючи не на мої слова, а на мій погляд.—Це одна з рукавичок мого діда, з якого написав портрет ваш улюблений Вандейк.

Немов би бажаючи підкріпити своє твердження, вона висунула шухляду великого дубового столу, витягла другу рукавицю і кинула мені її. Та коли люди, незвиклі до брехні, намагаються когонебудь обдурити, то часто самі себе виказують з головою. Я швидко глянув на обидві рукавички і похмуро відповів:

— Ці рукавички скидаються одна на одну, безперечно, і формою і візерунком, але вони не можуть скласти пари, бо обидві—на праву руку.

Вона гнівно закусила губу і знову дуже почервоніла.

— Ви правильно робите, викриваючи мене,—гірко кинула вона мені докір.— Деяким друзям досить було б того, що я сказала. Вони зрозуміли б, що я не хочу пояснювати обставин, які не обходять нікого, принаймні жодну сторонню людину. Та ви обрали інший шлях і дали мені відчуття не тільки низькості дворушності, але й мою власну нездатність до лицемірства. Так от, я кажу вам щиро, що ця рукавичка,— не пара тій, яку я щойно витягла з шухляди. Ви це вже самі люб'язно зауважили. Вона належить другові, який мені дорожчий, ніж оригінал Вандейкового портрету... другові, чії поради керували мною і керуватимуть надалі... другові, якого я шаную... якого я...— вона зупинилася.

Вкрай роздратований, я сам договорив за неї.

— Люблю, хотіли ви, мабуть, сказати, міс Вернон?

— Та коли я їй сказала б це,— гордо відповіла вона,— то хто має право вимагати від мене звіту в моїй любові?

— Не я, міс Вернон, безперечно! Я прошу вас не обвинувачувати мене в цьому. Але сподіваюсь, міс Вернон пробачить другові, якого вона начебто позбавляє права на цю назву, коли він зауважить...

— Не зауважуйте нічого, сер,— відповіла вона,— крім того, що я не дозволяю ні підозрювати себе, ні допитувати. Не існує ще людини, яка може бути мені за слідчого або суддю. І коли ви з'явилися в цей незвичайний час, щоб підглядати за моїми приватними справами, то ваша удавана дружба до мене прикриває тільки вашу нечемну цікавість.

— Я звільняю вас від своєї присутності,— відповів я так само гордо, як і вона, бо вдача ніколи не дозволяла мені поступатись.— Я звільняю вас від своєї присутності. Я прокинувся від приємного, але облудного сну; і... але ми розуміємо один одного.

Я вже підійшов до дверей, коли міс Вернон кинулась поперед мене, схопила мене за руку й спинила.

— Стривайте, містер Френк!— сказала вона.— Ви не повинні так залишити мене. У мене не так багато друзів, щоб я могла відкинути геть навіть невдячного та егоїстичного. Зважте на те, що я вам скажу, містер Френсіс Осбелдістон. Ви нічого не знатимете про цю таємничу рукавичку,— і вона підняла цю рукавичку вгору,— нічого — ні! Жодного звука більше, ніж ви знаєте вже. Але я не дозволю, щоб ця рукавичка була кинута, наче виклик на дуель. Мені лишилося бути тут,— сказала вона, трохи пом'якшивши голос,— дуже мало; а вам — ще менше. Незабаром нам доведеться розлучитися, щоб ніколи, ніколи більше не зустрінутись! Тож не будьмо сваритись і не дозволяймо будьяким таємничим нещастям додавати ще більше гіркоти до тих небагатьох годин, які нам судилося провести разом.

Не знаю, Трешем, якими чарами ця прекрасна істота могла так панувати наді мною. Увійшовши до бібліотеки, я твердо вирішив домогтися вичерпливих пояснень від міс Вернон. Вона гнівно відмовилася дати мені ці пояснення і просто в очі мені заявила, що у мене є щасливіший суперник; бо за кого іншого міг я вважати її таємничого керівника? І варто було їй тільки змінити погляд, тон, щоб я знову весь підкорився їй і слухняно сів на стілець.

— Яка від цього користь?— спитав я, сідаючи.— Яка може бути від цього користь, міс Вернон? Чому ви змушуєте мене бути тільки свідком труднощів, яким я не можу допомогти, і спостерігати таємниці, намагання відкрити які ви вважаєте за образу? Хоч яка ви недосвідчена, але повинні ж знати, що гарна жінка може мати тільки одного друга. Навіть друга чолові-

чої статі я ревнував би, якби він довірявся третій невідомій, незнаній особі; але щодо вас, міс Вернон...

— Звичайно, вас охопили ревності з усіма приємними особливостями цього милого почуття? Але, мій любий друг, увесь цей час ви говорили лише дурниці, які звичайно повторюються на всі лади в дешевих драмах та романсах. Хлопчики й дівчатка балакають про любов, а коли їхня любов починає згасати, вони надокучають один одному ревностями. Але ми з вами, Френк, істоти розсудливі і не такі дурні, щоб дозволити собі будьякі інші стосунки, крім чесної, безкорисливої дружби. Уявіть собі, що я — чоловік або що ви — жінка ... Правду кажучи, — додала вона, секунду повагавшись, — хоч я настільки підлягаю слабостям моєї статі, що трохи червонію, коли сама так одверто розмовляю з вами, але, правду кажучи, ми не можемо одружитись, навіть якби хотіли. І ми не повинні робити цього, навіть якби могли.

Справді, Трешем, вона зашарілась, наче ангел, говорячи ці жорстокі слова. Але потім вона вела далі з твердістю, що межувала з суворістю:

— Те, що я кажу, є беззаперечна істина, яка не потребує ні запитань, ні пояснень. Отже, ми — друзі, містер Осбелдістон... Хіба ж не так? — вона взяла мою руку в свою і додала: — Тепер і віднині — тільки друзі...

Вона пустила мою руку. Я похилив голову збентежений м'якістю і водночас твердістю її слів. Вона поспішила змінити тему розмови.

— Ось лист, — сказала вона, — цілком виразно адресований вам, містер Осбелдістон. Але, не зважаючи на акуратність особи, що написала цю адресу, лист, мабуть, ніколи не потрапив би вам до рук, коли б його не підхопив один з моїх чарівних карликів, що

служать мені, як і всім нещасливим дамам у рицарських романах.

Я розкрив листа і глянув на його зміст... Папір випав з моїх рук, і я мимоволі вигукнув:

— Милостивий боже! Мої дурощі й непокора зруйнували мого батька!.

Міс Вернон підвелася, справді стривожена.

— Ви зблідли... вам погано?.. Чи не принести вам склянку води? Будьте чоловіком, містер Осбелдстон, більше мужності! Ваш батько... його вже нема?

— Він живий,—сказав я,—дяка богам. Але яке нещастя спіткало його!.

— Коли тільки це, то не вдавайтесь у розпач. Чи можу я прочитати цього листа?

Я згодився, майже не розуміючи, що говорю. Вона дуже уважно прочитала листа.

— Хто такий містер Трешем, що підписався під цим?

— Компаньйон мого батька, але він не бере активної участі у справах фірми.

— Він пише тут,—сказала міс Вернон,—про те, що вам надсилали раніше різні листи.

— Я не одержав жодного,—відповів я.

— І виявляється,—продовжувала вона,—що Решлі, цілком прибравши до своїх рук керівництво справами під час перебування вашого батька в Голландії, деякий час тому виїхав з Лондона до Шотландії, взявши з собою багато векселів, які мали бути сплачені в цій країні, і що від того часу про Решлі нічого не чути.

— На жаль, це занадто вірно.

— А головний клерк чи щось подібне,—додала вона, поглядаючи на лист,—Оуенсон... ні—Оуен... виїхав до Глазго розшукувати Решлі, якщо можливо. Вас просять виїхати туди і допомогти йому в розшуках.

— Це так, і я мушу виїхати негайно.

— Стривайте хвилину,— сказала міс Вернон.— Мені здається, що найгіршим наслідком цієї справи буде втрата певної суми грошей. Невже це може викликати сльози на ваших очах? Сором, містер Осбелдістон.

— Ви несправедливо дорікаєте мені, міс Вернон,— відповів я.— Я горюю не про втрату, а про те, як це вплине на дух і здоров'я мого батька. Для нього торговельний кредит — справа честі. Коли його оголосять банкрутом, то це зведе його в могилу. Журба, відчай охоплять його, наче солдата, обвинуваченого у зраді, наче чесну людину, яка втратила добре ім'я. Нічого цього не було б, якби я пожертвував своєю нерозумною гордістю, що завадила мені поділити труди мого батька. О небо! Як зможу я виправити наслідки своєї помилки!

— Вам слід негайно виїхати до Глазго, про це вас просить друг, що написав цього листа.

— Але коли Решлі справді прийняв цю мерзенну ухвалу зруйнувати свого благодійника, то де я можу знайти засоби розбити такий глибокий задум?

— Напевно це річ важка. А проте, ви не можете зробити ніякої послуги своєму батькові, лишаючись тут... Пригадайте, що якби ви були на своєму посту, то цього нещастя не могло б трапитися. Поспішайте тепер туди, де ви можете чимсь допомогти своєму батькові... Але постривайте. Не залишайте цієї кімнати, поки я не повернусь.

Через кілька хвилин вона повернулася, тримаючи в руці аркуш паперу, згорнутий і запечатаний наче лист, але без адреси.

— Я вручаю вам,— сказала вона,— цей доказ моєї дружби, бо я глибоко вірю у вашу чесність. Коли я вірно розумію суть вашого нещастя, то векселі, які

захопив Решлі, мають бути сплачені дванадцятого вересня. Отже, коли потрібні кошти ви здобудете до цього часу, кредит вашого батька буде забезпечений?

— Напевно... Так я зрозумів містера Трешема.— Я знову глянув на лист вашого батька і додав: — Нема ніяких сумнівів у цьому.

— Гаразд,— сказала Діана,— в такому разі мій чарівний карлик може прислужитися вам. Взьміть цей лист; не розпечатуйте його, поки не вичерпаєте всіх інших засобів. Коли ви впораєтесь своїми власними силами, то знищіть його, не розпечатуючи і не дозволяючи розпечатити нікому. В протилежному разі можете зламати печатку за десять днів до дванадцятого вересня, і там ви знайдете вказівки, що можуть допомогти вам... Прощайте, Френк. Ми ніколи більше не зустрінємось... Але іноді думайте про вашого друга Діану Вернон.

Вона простягла мені руку, але я пригорнув її до себе. Діана зітхнула, визволяючись з моїх обіймів, і... зникла за дверима своєї кімнати. Я лишився сам.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

Мерщій, мерщій летять вони
Дорогою нічною.

Ура! Мертвяк сів на коня!
Не бійсь, гайда за мною!

(Боргер).

Коли біда приходиться не сама, коли різні лиха, викликані різними причинами, враз спіткають вас,— то це має свої переваги. Одне горе заважає думати про друге. Я глибоко журився, змушений розлучитися

з міс Вернон; але, мабуть, горював би я незрівняно більше, якби нещастя мого батька не відвертало мою увагу в інший бік. Лист містера Трешема завдав мені горя, але це горе не повнотою охопило мої думки.

Я палко любив і міс Вернон і свого батька. Людина може тільки певною мірою горювати. І коли на нас впливають заразом два лиха, ми можемо лише розподіляти свої почуття між ними двома, наче капітал банкрута. Таке порівняння спало мені на думку, коли я замкнувся у своїй кімнаті. Бачите, мій друже, що думки мої почали вже забарвлюватися комерційною термінологією.

Я заходився міркувати над листом вашого батька. Лист цей був не дуже то докладний. Містер Трешем пояснював, що подробиці я почую від Оуена, з яким мав зустрітися якнайскорше в шотландському місті Глазго. Шукати свого старого друга мені треба було в панів Мак-Вітті, Мак-Фін і К^о — купців з Галагетського кварталу в Глазго. Ваш батько писав також про кілька листів, які, очевидно, або загубилися в дорозі, або були перехоплені, і дорікав мені за уперту мовчанку. Ці дорікання були б дуже несправедливі, коли б мої листи прибули за призначенням.

Що більше я вчитувався в той лист, то більше дивувався. Жодної хвилини не мав я сумнівів, що дух Решлі блукав навколо, облутував мене тенетами. Але я жахнувся, зрозумівши всю його силу і всю мерзенність, що керували його вчинками.

Я напружив вкрай свої розумові здібності, щоб запобігти катастрофі, яка загрожувала моєму батькові. Обміркувавши все, я твердо вирішив виїхати з замку Осбелдістонів наступного дня і, не гаючи часу, поспішати в Глазго до Оуена. Свого дядька я визнав за краще повідомити про від'їзд тільки в листі, подяку-

вавши йому за гостинність і розповівши, що раптово їй важлива справа не дозволила мені особисто попроситися з ним. Я був певний, що прямодушний старий рицар пробачить мені порушення церемоніалу. З другого боку, я побоювався, що Решлі зможе вигадати якусь махінацію, щоб перешкодити моїй подорожі, коли в замку Осбелдістонів прилюдно оголосять про мій від'їзд.

Тому я вирішив вїхати удосвіта і дістатися до сусіднього королівства Шотландії перше, ніж у замку довідаються про мою відсутність. Але швидкість була неодмінною умовою моєї поїздки, а я не знав ні коротшого, ні взагалі будьякого шляху до Глазго. Тому я поклав порадитися з цього приводу з Ендрю Ферсервісом — найближчим і найбільшим для мене авторитетом у цьому питанні. Хоч було вже пізно, але я вирішив піти до садівника і за кілька хвилин був вже коло його оселі.

Наблизившись до будинку мудрого Ендрю, я почув своєрідні звуки. Спочатку я подумав був, що садівник зібрав у себе побожних сусід, і вони моляться хором. Але пильніше прислухавшись до цих урочистих, гнусавих і протяжливих звуків, я переконався, що то наспіває сам Ендрю. Я розчинив двері і побачив, що Ферсервіс сидить сам собі над божественною книгою, на превелику силу переборюючи трудні довгі слова та важкі імена. Коли я ввійшов, він відклав об'єм величезний фоліант і пояснив мені:

— Я оце почитував шановного доктора Лайтфута. Це був богослов, сер, і не пара теперішнім богословам! Простіть мені, що змусив вас стояти біля дверей, але, борони нас боже, мене іноді вночі відвідує нечиста сила, отож я і не хотів відчиняти дверей, аж поки не закінчу вечірньої молитви. Тепер я прочитав

цілий розділ, і коли це не прожене чортів, то не знаю вже, що їх може прогнати.

— Відвідує вас нечиста сила? — сказав я. — Що ви цим хочете сказати, Ендрю?

— Одне слово, мене переслідують домовики, бо-рони нас боже.

— Переслідують домовики, Ендрю? Нічого не розумію.

— А отак таки й переслідують. Я таки одного разу добряче перелякався і готовий був з власної шкіри вискочити, хоч ніхто й не здирав з мене шкіри, як кору з дерева.

— Та киньте свої жахи, Ендрю. Скажіть, чи не можете ви вказати мені найближчого шляху до певного міста у вашій країні Шотландії, що зветься Глазго?

— Місто, що зветься Глазго? — перепитав Ендрю Ферсервіс. — Глазго — це столиця, чоловіче... І це ви запитуєте, чи я знаю дорогу до Глазго? А чому б мені її не знати! Це не дуже далеко від моєї рідної округи Дріпдейлі, що лежить трохи більше на захід. Але з якої це речі вашій честі треба їхати до Глазго?

— У мене там є невеличка справа, — відповів я.

— Одне слово, ви мені хочете сказати: „Не розпитуйте, і я вам не брехатиму“?.. До Глазго? — він помовчав. — Здається мені, що краще було б вам узяти провідника.

— Звичайно, якби я зустрів когонебудь, хто їде туди.

— А ваша честь, безперечно, зважить на витрачений час і на клопіт?

— Без сумніву. Справа моя дуже спішна, і коли ви знайдете мені провідника, то я непогано заплачу йому.

— Не такий сьогодні день, щоб розмовляти про

світські справи,—зауважив Ендрю, зводячи очі вгору.— Та коли б не неділя, то я спитав би вас, скільки ви заплатили б людині, яка складе вам товариство в до- розі, називатиме вам замки всіх джентльменів і вель- мож та ще й перелічить вам увесь їхній рід?

— Кажу вам, що мені треба тільки знати дорогу. Я сплачу провідникові стільки, що він лишиться задо- водений.

— Це ще не свідчить ні про що напевно,— відповів Ендрю.— А чоловік, про якого я кажу, знає всі най- коротші шляхи та стежки через гори і...

— У мене нема часу розмовляти про це, Ендрю. Договоріться за мене на свій розсуд.

— Ага! Це вже по- діловому,— зрадів Ендрю.— Я ду- маю, що, коли воно варто, як варто, то я сам буду тим чоловіком, який покаже вам дорогу.

— Ви, Ендрю? Як же ви можете залишити вашу посаду?

— Я вже казав вашій честі колись, що давненько збираюся податися звідси, мабуть, чи не з першого ж року, як прийшов до замку Осбелдістонів. А тепер я цілком серйозно вирішив це... Що скоріше, то краще... краще відрубати палець, ніж дозволити йому теліпа- тися на клаптику шкіри.

— Отже, ви залишаєте свою роботу? А леж ви втра- чаєте заробіток.

— Безперечно, дещо я втрачу. Але у мене на руках гроші, виручені за продаж яблук із старого саду. Ото обдурилися люди, що купували їх. Сер Гільдебранд продав їм зелені й кислі яблука за добреньку ціну. Та ще я маю гроші на насіння. Одне слово, виходить приблизно пристойний розрахуночок... Але, напевно, ваша честь зважить, чим я ризикую, коли ми прибу- демо до Глазго?.. Коли ви збираєтесь виїхати?

— Вдосвіта,— відповів я.

— Щось дуже швидко... Де ж я знайду собі коню?.. Стривайте, я таки знаю підходящу шкапину.

— Отже, Ендрю, о п'ятій годині ранку ми з вами зустрінемося біля воріт.

— Хай біс мене забере, коли я не буду там вчасно,— шоквапливо відгукнувся Ендрю.— І коли дозволено мені дати пораду, то нам не завадило б виїхати на дві години раніше. Я знайду дорогу і в темряві, наче той сліпий Ральф Рональдсон, що помацки пробирався по всіх тутешніх болотах — байдуже, чи вдень, чи вночі.

Я погодився, і ми договорились зустрінутись о третій годині. Раптом мій майбутній супутник розхвилювався.

— Чортяка, чортяка! Що, коли на нас нападе чортяка?

— Та киньте це! — вигукнув я, прощаючися з ним.— Не бійтеся ніяких чортів. На землі є ще гірші від них люди, що можуть діяти без допомоги диявола.

Справедливість цих слів підтверджувало моє власне становище. Я залишив оселю Ендрю і повернувся до замку.

Підготувавши все необхідне для подорожі, почиствовавши й зарядивши мої пістолети, я впав на ліжку, намагаючись трохи поспати перед утомною і небезпечною мандрівкою. Змучений переживаннями минулого дня, я міцно заснув. Однак, щойно старий годинник на сусідній башті пробив двічі, я прокинувся. Миттю схопившись, я засвітив світло, написав листа до свого дядька, залишив у кімнаті все невкладисте, громіздке, решту ж своїх речей поклав до похідного чемодана, тихенько вислизнув у двір і прийшов до конюшні. Хоч і не був я такий досвідчений конюх, як мої кузени, але за той час, що я пробув у замку Осбелді-

стонів, я навчився загнздувати й сідлати свого коня. За кілька хвилин я вже сидів верхи.

Їдучи старою алеєю, під блідим сяйвом місяця, я, глибоко й тяжко зітхнувши, глянув на стіни, за якими була Діана Вернон. Мене не покидала думка, що ми розлучилися навіки. В темряві не міг я розібрати, де саме вікно її кімнати. „Я втратив її назавжди,— думав я, оглядаючись на замок Осбелдістонів.— Я втратив її, навіть не виїхавши ще з місця, де вона живе. Чи можу я надіятись, що почую про неї, коли сотні миль лежатимуть між нами?“

Залізний язик часу ударив тричі в сонне вухо ночі і нагадав мені, що я маю зустрічатися з особою менш цікавою, ніж Діана,— з Ендрю Ферсервісом.

Біля воріт помітив я вершника, що спинився в тіні попід стіною саду. Але мені довелося двічі кашлянути й гукнути „Ендрю“, поки садівник відповів :

— Будьте певні, що це таки Ендрю.

— Ну, поїхали,— сказав я.— І мовчіть, якщо можете, поки ми не виїдемо за село.

Ендрю негайно погнав свого коня. Їхав він далеко швидше, ніж мені того хотілося. Він точно виконував мій наказ мовчати і ні слова не відповідав навіть на мої неодноразові запитання про причини такої непотрібної поспішності. Поплутаними стежками ми незабаром виїхали з околиць замку і опинились у відкритому ялівцевому полі. Швидко проскакали ми це поле і помчали далі серед голих гір, які відокремлюють Англію від Шотландії і звуться Середніми Кордонами. Дорога, або, вірніше, колія, якою ми їхали, зміїлася то через болота, то ховалася в кущі. Не зважаючи на це, Ендрю не зменшував швидкості і відчайдушно мчав із швидкістю восьми чи десяти миль на годину. Мене дивувала і навіть лякала упертість цього негід-

ника. Ми злітали вгору і спускалися вниз карколомними стежками, скакали на краю проваль, де один непевний крок коня загрожував вершникові неминучою смертю. Де-не-де місяць неясно освітлював шлях. Але здебільшого нас оточували гори й огортала цілковита п'ятьма. Я скавав слідом за Ендрю, керуючись тільки цокотом підків його коня та іскрами, що вибивали підкови його коня з каміння. Спочатку мені навіть приємний був цей швидкий рух, приємно було уважно стежити за рухами свого коня, бо це одвертало мої думки від болючих міркувань. Але згодом я почав гукати Ендрю, щоб він їхав повільніше. Та цей нахаба не слухався мене і нічого не відповідав. Скільки я не гнівався, все було даремно. Раз чи двічі я намагався порівнятися з моїм зарозумілим провідником, щоб збити його з коня держакон свого нагая. Але під Ендрю був кращий кінь, ніж підо мною. І, мабуть, підозрюючи мої ніжні наміри щодо нього, Ендрю ще швидше гнав, як тільки мені вдавалося наблизитись до нього. Я і собі змушений був підганяти коня шпорами, боючися втратити Ферсервіса з ока, бо без нього я нізащо не зміг би виплутатися з лабіринтів, де ми отак несамовито гнали. Нарешті я до того розгнівався, що гукнув Ендрю, обіцяючи пострілом з пістолета примусити спинитись його, несамовитого, якщо він не придержить коня. Ця загроза трохи вплинула на його барабанні перетинки, хоч вухо його було глухе до моїх ласкавіших умовлянь. Він придержав коня, поки я не під'їхав до нього, і нарешті озвався:

— З якої це рації мали ми отак гнати, мов навіжені?

— Так чому ж ви так поспішали, негіднику? — відповів я.

— Чого хоче ваша честь?—спокійнісінько спитав Ендрю.

— Чого я хочу, пройдисвіте?.. Я цілу годину горлав вам, щоб їхали повільніше, а ви мені навіть і не відповідали. Ви що, п'яні чи божевільні?

— Якщо дозволите, ваша честь, то я трохи тугуватий на вухо. І не можу заперечити, що таки вихилив чарочку, прощаючись з оселею, де так довго жив. А що не було у мене товариша поділити зі мною випивку, то мусив я випити все сам. Адже не міг я залишати горілку клятим папістам.

Це дуже скидалося на правду, та й взагалі мені доводилося підтримувати дружні стосунки з своїм провідником. Тому я задовольнився тим, що зажадав від нього надалі погоджувати зі мною швидкість нашого пересування.

Підбадьорений моїм м'яким тоном, Ендрю сам почав говорити самовпевненим басом, що здебільшого був властивий йому :

— Ваша честь не переконає мене, та й ніхто в світі не переконає мене, нібито корисно для здоров'я дихати нічним повітрям цих боліт, не ковтнувши заздалегідь оковитої. Я через ці гори переїздив разів сто—і вдень, і вночі, і нізачо не знайшов би шляху, якби трохи не підживлювався перед тим. А ви ж майте на увазі, що ліворуч і праворуч висіло у мене по два барильця з горілкою.

— Інакше кажучи, Ендрю,—зауважив я,—ви були контрабандистом? Як це людина з вашими суворими принципами може вдаватися до такого ремесла!

— Бідолашна стара Шотландія,—відповів Ендрю,—досить страждає від цих негідників інспекторів та ексекуторів, що налетіли наче сарана після клятого

Об'єднання.¹ Обов'язок доброго сина — принести їй щонебудь для підкріплення її старого серця.

Розпитавшись докладніше, я виявив, що Ендрю часто подорожував цими гірськими стежками, провозячи контрабанду. Почав він це робити ще до своєї служби в замку Осбелдістонів.

Ми їхали тепер повільніше, але чи то горілка не втратила свого впливу, чи то щось інше, а Ендрю нервувався. Він часто злякано озирався і, коли траплявся рівніший шлях, Ферсервіс намагався їхати швидше, ніби боючись переслідувачів. Тривога його зменшилася, коли ми досягли вершини високого хребта, що йшов з заходу на схід, оточений проваллями. Біде проміння ранку освітлювало вже обрій. Ендрю озирнувся, не побачив жодної живої істоти на щойно проїханих болотах, і тоді помалу прояснилися його суворі риси, він засвистів, а потім навіть заспівав — скоріше бадьоро, ніж мелодійно:

Джені, дівчино моя!
І болота, і крізь хащі
Проскакав з тобою я.
Вся рідня твоя нізащо
Вже тебе не нажене,
Будеш жити у мені!

З цими словами він поляскав по шії коняку, яка так славно привезла його. Глянувши на тварину, я миттю пізнав улюблену кобилу Торнкліфа Осбелдістона.

— В чому річ, сер? — суворо спитав я. — Це кобила містера Торнкліфа?

— Не заперечую, що, може, вона й належала в свій

---

¹ Ендрю Ферсервіс не пропускає нагоди вилаяти об'єднання Шотландії та Англії, що відбулося в 1707 році.

час його честі сквайрові Торнкліфу... Але тепер вона моя.

— Ви вкрали її, негіднику?

— Ні, ні, сер, ніхто не може вилаяти мене злодієм... Ось подивіться, як воно справи стоять... Сквайр Торнкліф позичив у мене десять фунтів стерлінгів, щоб поїхати на перегони в Йорку. Чорта лисого розплатився він зі мною за це. А коли я у нього попросив свої ж власні гроші, то він пообіцяв мені кістки переламати. Ну, а тепер, коли він мені не заплатить усе готівкою і сповна, то не побачить і волосини з хвоста своєї кобили. Є у мене башковитий знайомий у Лофмєбені, такий собі клерк, що навчить мене, як цю справу полагодити. Украти кобилу? Ні, ні! Ендрю Ферсервіс не виїний у крадіжках. Я лише затримав її *jurisdictiones fandandy causey*.¹ Є у клерків гарненькі слова, майже такою ж мовою писані, як у садівників та в інших учених людей. Шкода тільки, що вони такі дорогі! Оці тільки три слова роздобув Ендрю за чотири куклі найкращої горілки. Ех, сер! Закон коштує дорого!

— Напевно, ви побачите, що він куди дорожчий, ніж вам здається, Ендрю, коли й далі матимете звичку зводити свої рахунки без участі влади.

— Тихше, тихше! Ми тепер у Шотландії, на щастя, і тут я знайду друзів, законників і суддів не гірше, ніж будьякий Осбелдістон. Троюрідний кузен матері моєї матері був двоюрідним братом міського голови у Демфрі, і він не дозволить, щоб покривдили когонебудь з його рідних. Щоб ви знали, закон тут до всіх ставиться однаково. Це не те що у вашому краї,

---

¹ *Jurisdictiones fandandy causey* — затримане під заставу, один з висловів „собачої латини“.

де всякий клерк Джобсон може зненацька згарбати вас. Почекайте но, що ще буде невдовзі у Нортумберленді! Там настане скоро цілковите беззаконня! Отож я через це і побажав йому всього найкращого.

Мені дуже не сподобалася поведінка Ендрю, і я дорікав своїй гіркій долі, що вдруге примусила мене подорожувати з такими непевними людьми. Сяк чи так, а я вирішив купити у нього кобилу, коли ми приїдемо до Глазго, і відправити власність Торнкліфа назад до замку Осбелдістонів. Про це я хотів написати моему дядькові з найближчого міста, де є пошта. Я думав, що тим часом не варто сваритися з Ендрю, тим більше, що за таких обставин його вчинок можна було б навіть виправдати. Тому я вгамував свій гнів і спитав провідника, що визначають його останні слова: „у Нортумберленді настане цілковите беззаконня“.

— Ого,— відповідав Ендрю,— ломака буде у них за суддю! У Нортумберленді зараз аж кишить попів, ірландських офіцерів та вигнаних папістських тварюк. А коли чорні круки злітаються, значить вони чують шадло. Щоб ви знали, я вам напевно кажу: його честь сер Гільдебранд збирається заварити кашу. Там у них повно рушниць і пістолів, мечів та кинджалів. Вони за це діло візьмуться, будьте певні. Бож ці молоді Осбелдістони — безстрашні дурні, прошу пробачення у вашої честі.

Ці слова змусили мене пригадати деякі мої власні здогади й підозри, що якобіти замишляють якесь одчайдушне діло. Але, не бажаючи шпійонити за словами і вчинками мого дядька, я уникав всякої змоги помічати багатозначні речі. Ендрю Ферсервіс не був цим зв'язаний і, мабуть, говорив правду, коли запевняв, що готується якась одчайдушна змова і що саме тому він вирішив тікати з замку.

— Слуги,— вів він далі,— орендарі та інші давно вже записані у них на списку і їх тепер муштрують. Вони хотіли, щоб я теж узявся до зброї. Але не така я людина. Погано знали Ендрю ті, хто просив його. Я битимусь, коли мені самому заманеться. Але не підую я в бій ні за блудницю вавілонську,¹ ні за англійських блудниць.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

Де втомлено схилився шпиль,
Мов хоче долі впасти вмиць.—
Думки поета, пал бійця,
Коханця мрії, все там спить.

(Ленгорн).

У першому шотландському місті, що трапилось нам на путі, мій провідник розшукав свого друга й порадника, щоб розпитати у нього, як закріпити за собою право власності на „гарненьку тваринку“, що досі належала йому без санкції закону.

Після цієї розмови він повернувся з кислотою фізіологією. Здається, Ендрю занадто одверто розповів усе своєму другові—адвокатові. У відповідь же на свою одвертість він з жахом почув, що містер Тутон, під час його відсутності призначений на клерка мирового судді, зобов'язаний тепер повідомити правосуддя про вчинки свого друга, містера Ендрю Ферсервіса. Цей ревний слуга закону заявив, що треба заарештувати коняку і поставити її в конюшню судді Тромбола, де вона й лишатиметься доти, доки точно

---

¹ Вавілонська блудниця — так називали протестанти католицьку церкву.

не розв'яжуть питання — чия вона власність. А сплачувати за постій і корм кобили треба дванадцять шотландських шилінгів на добу. Клерк запевняв навіть, що за всіма правилами йому слід заарештувати і самого чесного Ендрю; але після умовлянь та благань мого провідника містер Тутоп не тільки не наполягав на цьому, а навіть подарував Ендрю розбитого на ноги поні, щоб він міг продовжувати свою подорож. Щоправда, клерк змусив за це бідолашного Ендрю офіційно відмовитися від усяких прав на благородну кобилу Торнкліфа Осбелдістона. Містер Тутоп твердив, що це нічого не значить, бо все одно від кобили для мого нещасливого друга не залишиться нічого, крім уздечки.

Нелегко було мені витягти з Ендрю всі ці подробиці. Він був вражений і розгніваний. Його північна гордість жорстоко страждала, і він мусив визнати, що адвокати лишаються адвокатами на обох берегах Твіда, і що клерк містер Тутоп був нічим не кращий за клерка містера Джобсона.

— Я б і не дивувався і не дуже горював би, якби це трапилось у мене з англійцями. Та куди ж це годиться, що сокіл нападає на сокола, що шотланець обдурює шотландця! Але таки вірно, що все пішло шкереберть у моїй країні після того клятого й ганебного Об'єднання.

Цій останній події Ендрю приписував усі ознаки занепаду чи звородніння, які він помічав серед своїх земляків, а надто шахрайські розрахунки та зменшені склянки вина.

Щодо мене, то після цього я відчув себе вільним від піклувань за кобилу. Я написав своєму дядькові про обставини, за яких вона потрапила до Шотландії, і повідомив, що тепер вона перебуває в руках право-

суддя та його шановних представників — судді Тромбола й клерка Тутоба, до яких я і радив звернутися. Можна зараз і не розповідати, чи одержав назад своє майно нортумберлендський лисолов, чи воно й далі носило на своїй спині шотландського законника.

Ми подорожували далі на північний захід значно повільніше, ніж під час нашої нічної втечі з Англії. Ряди голих і нудних пагорбків тяглися один за одним, аж поки перед нами не розгорнулася приваблива долина Клайди.¹ Ми з усією можливою швидкістю досягли міста Глазго, яке мій провідник уперто називав столицею. Я знаю, що згодом це місто цілком заслужило на таку назву. Мабуть, мій приятель мав дар пророкування, коли ще тоді називав його так. Велика і дедалі ширша торгівля з Вест-Індією та американськими колоніями поклала згодом підвалини для процвітання міста. Але за тих часів, про які я пишу, зоря розквіту ще не зайнялася над Глазго. Щоправда, Об'єднання відкрило Шотландії торгівлю з англійськими колоніями. Але тогочасні шотландські купці не могли ще змагатися з англійськими конкурентами.

А втім, і тоді Глазго було центральним містом західної частини Шотландії і мало досить велику вагу. Широка й повноводна Клайда, що протікає так близько від міських стін, дозволяє кораблям запливати далеко в глиб країни. Не тільки близькі околиці, але й округи Ейр та Демфрі вважали Глазго за свою столицю. Туди вони привозили свої продукти сільського господарства в обмін на речі першої потреби та предмети розкоші.

З туманних гір західної Верховини часто спускалися дикі племена на ринки улюбленого міста св. Мунго.²

---

¹ Клайда — одна з найбільших річок у Шотландії, біля гирла якої розташоване Глазго.

² Св. Мунго вважався покровителем Глазго.

Часто вулицями Глазго сунули гурти та отари диких волохатих карликових корів, биків та поні. За ними слідом ішли верховинці, такі ж дикі, волохаті й частенько такі ж малорослі, як і їхня худоба. Чужинці здивовано поглядали на старовинний і фантастичний одяг та прислухалися до невідомих, дивних звуків верховинської мови. Горяни навіть і в цей мирний час озброєні були мушкетами, пістолетами, мечами, кинджалами й щитами. На предмети розкоші вони поглядали згорда, бо не знали, як ними користатися і навіщо вони. Але на товари, яким вони знали ціну, вони дивилися так жадібно, що це викликало навіть деяку тривогу.

Верховинець завжди неохоче залишає свої гірські райони, а в ті часи переселити верховинця на Низовину було все одно, що вирвати з корінням сосну із скелі. Та навіть і тоді вже низовинні долини були перенаселені, хоч раз - у - раз їх спустошував голод і війни. Але чимало з горян все таки спускалися до Глазго. Вони селилися цілими кварталами, шукали й знаходили собі роботу — звичайна річ, іншу, ніж у рідних горах. Цей доплив працюючого, витривалого, сильного, терплячого й корисного люду чималою мірою сприяв процвітанню цього міста, давши робочу силу небагатьом фабрикам, якими вже на той час пишалося місто, і поклавши, мовляв би, підвалину дальшому розвитку майбутнього великого торговельного й промислового центра.

Зовнішній вигляд міста відповідав його яскравим перспективам. Головна вулиця була широка, оточена високими рядами громадських будівель, споруджених з каміння, з пишними різьбленими фасадами. Це надавало величнього й поважного вигляду вулицям, відмінно від більшості англійських міст, збудованих з нестійкої цегли.

Ми з моїм провідником прибули до західної столиці Шотландії в суботу ввечері, занадто пізно, щоб думати про будьякі справи. Ми злізли з коней біля дверей веселої трактирниці, що нагадувала хазяйку старого Чосера.¹ Господиня прийняла нас гостинно.

Наступного ранку дзвони закатали з усіх дзвіниць, проголошуючи святість цього дня. Хоч я і чув про суворість, з якою святкують неділю в Шотландії, але першим моїм наміром, звичайно, було відшукати Оуена. Проте, розпитавшись, я переконався, що спроби мої будуть марні до кінця церковної служби. Моя господиня і мій провідник спільно запевняли мене, що я не знайду жодної живої душі ні в конторі, ні в житловому будинку панів Мак - Вітті, Мак - Фіна і К^о, до яких я мав звернутися. Більше того, вони запевняли мене, що навряд чи я знайду там хоч одного з компаньйонів. „Вони бо люди серйозні і будуть там, де слід бути добрим християнам у такий час, тобто в баронській церкві“.

На щастя, розчарування Ендрю Ферсервіса в законах його країни не поширилося ще на інших учених людей батьківщини. Мій провідник почав співати хвалу проповідникові, що мав сьогодні казати проповідь у церкві, а господиня раз - у - раз переривала слова Ферсервіса голосним вигуком:

— Амін!

Отже я вирішив податися до цього популярного місця благочестя, сподіваючись також довідатись там, чи прибув уже Оуен до Глазго. Надії мої зросли від запевнень, що коли містер Ефраїм Мак - Вітті (шановна людина) ще перебуває серед живих, то він, безперечно,

---

¹ Чосер — славетний англійський поет XIV сторіччя, засновник усієї англійської літератури. Особливо відомі його „Кентерберійські оповідання“ — розповіді подорожніх у корчмі біля Кентербері.

зробить сьогодні честь баронській церкві своєю присутністю; а коли у нього на дворі зупинився хтось чужий, то він напевно приведе і його з собою до церкви. Тим то в супроводі мого вірного Ендрю я вирушив до баронської церкви.

Однак, у цьому випадку я не потребував провідника. Юрба, що сунула нерівним бруком послухати найпопулярнішого на заході Шотландії проповідника, сама привела б мене туди. Дійшовши до підніжжя гори, ми завернули ліворуч і разом з іншими ввійшли у різьблені ворота на великий цвинтар, що оточував собор Глазго.

Ця споруда, зразок похмурої масивної готичної архітектури, справляє величне й незабутнє враження. Деякий час я опирався спробам Ендрю втягти мене всередину церкви, бо зовнішній вигляд її надзвичайно привабив мене.

Ендрю скористався з нагоди проголосити довжелезну промову на честь своєї рідної країни та її архітектури. Він навіть запевняв, що собачі конури в Шотландії кращі за деякі собори в Англії. Потім, без угаву базікаючи, Ферсервіс схопив мене за рукав і потяг всередину.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ

..... І я дивлюсь
Побожно й злякано; надгробні камені
Й величні склепи холодом в'їли;
Мороз пройняв моє тремтяче серце.

(„Наречена в жалобі“).

Хоч який нетерплячий був мій провідник, але перед самими дверима я спинився і кілька хвилин оглядав зовнішність собору. Усі люди були вже за закритими

дверима, у дворі було порожньо, навколо панувала урочиста тиша. Тільки зсередини собору лунало рівне, приглушене бурмотіння молитви.

Ендрю не міг уже далі стримуватись і схопив мене за руку:

— Рушаймо, сер, рушаймо! Ми запізнаємося і нас не пустять до церкви, замкнуть двері, щоб не заважати службі. А як ми тут і далі стоятимемо, то сторожі потягнуть нас до сторожки, щоб не вешталися дурно під час церковної молитви.

Це мене переконало, і я пішов слідом за Ферсервісом. Я був хотів увійти головними дверима, але він потяг мене бічним входом.

Суворий церковний сторож замкнув двері за нами.

У церкві було повно людей, що слухали проповідь дуже популярного на той час у Шотландії пастора. Призвичаївши очі до напівтемряви, що панувала в соборі, я почав придивлятися до облич слухачів. Ось ревний і побожний кальвініст підвів брови, всім своїм обличчям виявляючи глибоку увагу; він стиснув губи і прикипів очима до проповідника, ніби пишаючись і поділяючи радість доводів промовця; слідом за кожним реченням проповідника кальвініст ретельно торкається вказівним пальцем правої руки до вказівного пальця лівої. Ось другий прихожанин; він лютий і суворий; він зневажає всіх, хто не вірить словам проповідника, і радіє, що всіх цих невірних спіткає неминуча кара. Третій, мабуть, тільки випадково або з цікавості потрапив сюди; помітно, що він не дуже довіряє розумові пастора.

Більшість присутніх слухали проповідь з спокійним задоволенням, хоч і не дуже розуміючи її зміст. Старі жінки виявляли велику увагу, але молоді дозволяли собі чемненько оглядати всіх присутніх; а деякі з них,

Трешем (коли тільки гордість не запаморочила мене), відзначили своєю увагою вашого друга, як гарного молодого чужинця, ще й англійця.

Хто зітхав, хто позіхав, а хто дрімав, поки його не будив штовханом більш ретельний сусіда. Поміж костюмами жителів Низовини, що склалися з куртки та плаща, я подекуди помічав пледи верховинців. Горяни спиралися на свої кошики і зацікавлено поглядали навколо. Їх неуважність до проповіді мала досить поважні причини — вони не розуміли англійської мови. Войовничий і дикий вигляд цих людей додавав певної краси й мальовничості натовпові. Ендрю пояснив, що більшість горян прийшли з своєю худобою на ярмарок десь в околицях Глазго. ☉

Я спробував пошепки попросити Ендрю, щоб він довідався, чи не присутній на відправі якийнебудь джентльмен з контори Мак-Вітті і К°. Але Ендрю весь заглибився в зміст проповіді і відповідав на мої прохання лише штовханами ліктем, щоб примусити мене мовчати. Потім я не з більшим успіхом спробував пошукати серед моря облич сувору й діловиту фізіономію Оуена. Ні між широкими брилями громадян Глазго, ні між ще ширшими капелюхами селян з Ланкашіра не зміг я побачити нічого, що хоч трохи нагадувало б акуратний парик, тверді манжети й коричневий костюм головного клерка контори Осбелдістон і Трешем. Я смикнув Ендрю за рукав і пояснив, що хочу залишити церкву та продовжувати свої розшуки. У церкві Ендрю став таким же упертим, яким він був у горах Чевіота. Деякий час він просто не відповідав жодного звука. Але, помітивши, що немає іншого засобу примусити мене заспокоїтись, він змилюстився наді мною і пояснив, що ми не можемо вийти з церкви до кінця відправи, бо двері замкнені.

Я спробував обернути необхідність на добродійність і звернути увагу на проповідь. Але моя побожність була порушена досить дивним способом. Якийсь голос за моєю спиною виразно прошепотів мені на вухо:

— У цьому місті вам загрожує небезпека.

Інстинктивно я обернувся. Кілька чопорних і простих на вигляд ремісників стояли поруч та ззаду. Варто мені було тільки глянути на їхні обличчя, щоб переконатися, не знаю вже чому, що ніхто з них не міг сказати мені такого. Вони начебто цілком заглибилися в слухання проповіді, і ніхто з них нічим не відповів на мої допитливі й здивовані погляди. Позаду нас височіла масивна кругла колона; може, людина сховалася за нею, прошепотівши мені це таємниче застереження. Але я не міг добрати, чому почув я такі слова в такому місці, на яку саме небезпеку звертали мою увагу, хто сказав ці слова? А втім, я вирішив почекати, обернувшись знову обличчям до проповідника: може, той подумає, що я не почув першого застереження і захоче його повторити.

Мій план удався. І п'яти хвилин не минуло, коли той самий голос прошепотів знову:

— Слухайте, але не обертайтеся. Вам тут загрожує небезпека, мені — теж... Зустрінемося сьогодні вночі на міському мості, рівно о дванадцятій... Не виходьте з дому до смерку і дбайте, щоб вас не помітили.

Тут голос замовчав. Я негайно повернув голову. Але незнайомий ще швидше встиг сховатися за колону. Я вирішив розшукати його, коли можливо, і також зробив кілька кроків углиб темних сутерен підземної церкви. Там не було нікого. Тільки якась постать, загорнута чи то в плащ жителя низовини, чи то в плед верховинця, мигнула на мить, наче привид, поза колонами темних склепінчастих коридорів собору.

— У цьому місті вам загрожує небезпека! — якийсь голос прошепотів мені на вухо.

Я спробував побігти за цим таємничим привидом, але спотикнувся в сутінках і впав, не встигнувши зробити й трьох кроків від колони. Але та ж темрява і допомогла мені, бо проповідник припинив свою проповідь і наказав сторожеві розшукати того, хто насмілювався порушити тишу священного місця. А втім, схопившись на ноги, я більше вже не ворушився, і старий сторож вирішив не розшукувати злочинця. Не привертаючи більше нічної уваги, я спромігся повернутись на своє місце поруч з Ендрю.

Відправа тривала і закінчилася без інших подій, вартих уваги.

Коли прихожани почали розходитись, мій приятель Ендрю вигукнув:

— Дивіться, онде там шановний містер Мак - Вітті, і місіс Мак - Вітті, і міс Алісса Мак - Вітті, та ще містер Томас Мак - Фін, що збирається начебто одружитися з міс Аліссою. Добренька з них буде пара. Хоч з себе вона і не занадто гарна, проте у неї повна торба срібла.

Я глянув у тому напрямі, куди він мені показував. Містер Мак - Вітті був високий, худорлявий літній чоловік з різкими рисами обличчя, густими сивими бровами, світлими очима. Здалося мені, що обличчя його зле й нещире, і серце моє чомусь боляче стиснулось. Я пригадав застереження, що почув у церкві, і завагався, чи слід мені привітати цю особу? Щоправда, я не міг знайти ніяких розумних доводів або підозрінь.

Я все ще вагався, коли Ендрю вирішив, що я соромлюсь, і захотів підбадьорити мене:

— Поговоріть з ним, поговоріть, містер Френсіс... Він ще не мер,¹ хоч і гомонять, ніби його неодмінно

---

¹ Мер — міський голова.

оберуть на цей пост наступного року. Отож поговоріть з ним, він вам добре відповість на все, коли тільки ви не попросите у нього грошей. Кажуть, що він не занадто охоче розкриває свій гаманець.

Я миттю зрозумів, що коли цей купець справді такий скупий, то, перше ніж звернутися до нього, мені слід довідатися, в якому стані перебувають рахунки мого батька з ним. Подумавши про це і зваживши недавнє застереження, я не познайомився з містером Мак-Вітті. Натомість я наказав Ендрю розпитати в конторі містера Мак-Вітті про адресу англійського джентльмена містера Оуена. Я наказав йому не говорити, від якої особи дістав він це доручення, і повідомити мене про наслідки в маленькому готелі, де ми розташувались. Ендрю пообіцяв. Він почав був про те, що слід би мені відвідати і вечірню відправу, але потім додав з властивою йому ущипливістю:

— Правду кажучи, коли люди не можуть тримати свої ноги в спокої і мусять швендяти й грюкати, немов би бажаючи пробудити мерців у склепах, то церква для них не дуже підходяще місце.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

Там, на Ріальто, о дванадцятій,
Де щоначі гуляю я, міркуючи,
Зустрінемося ми.

(„Врятована Венеція“).

Повний темного передчуття, причини якого я не міг дошукатися, я замкнувся у своїй кімнаті в готелі, відрядивши Ендрю, і почав міркувати. Що треба робити? Щось таке відворотне було в суворому обличчі шотландського купця, що я не міг звернутися до нього,

не вживши всіх можливих запобіжних заходів. Крім того, таємничий голос і привид серед темних склепінь собору дуже вплинули на уяву молодого чоловіка, який до того ж був поетом.

Якщо наді мною справді нависла небезпека, то в чому полягає вона і як можу я уникнути її? Безперечно, мені слід зустрітися з моїм невідомим порадником, в добрих намірах якого я не мав права сумніватися. Не раз пригадував я Решлі та його темні махінації. Але я виїхав несподівано і навряд чи він довідався вже про моє прибуття до Глазго. Ще менше підстав було гадати, що він встиг приготувати якийсь каверзний план проти мене. Я вмів добре орудувати зброєю і не боявся ніякого ворога. Вбивства зза рогу були в той час не часті в Шотландії. Місце нашої зустрічі занадто людне, щоб боятися несподіваного нападу. Одне слово, я вирішив зустрітися з моїм таємничим порадником на мості, як він просив, а потім діяти залежно від обставин. Я не приховуватиму від вас, Трешем, того, що я тоді намагався приховати сам від себе: приглушеної, але потай плеканої надії, що Діана Вернон — не знаю яким чином — мала якийсь зв'язок з цим незвичайним застереженням, оголошеним у такому дивному місці, у такий дивний час, так дивно і так несподівано.

„Тільки вона, — нашіптувала ця принадна думка, — тільки вона знала про мою подорож. Вона сама казала, що має друзів і вплив у Шотландії. Вона дала мені талісман, силою якого я мав скористатися, коли вичерпаю всі інші способи. Хто ж ще, крім Діани Вернон, мав змогу, бажання і силу відвернути небезпеку, яка начебто нависла наді мною?“

Ця принадна думка знову й знову опановувала мене. По обіді, випивши кілька склянок прегарного вина,

я рішуче схопив бриль і вийшов на вулицю, бажаючи чимсь розвіяти свої власні думки. Та, мабуть, я тільки підкорився тим почуттям, від яких хотів утекти, бо мимоволі попрямував до мосту над Клайдою — місце побачення, призначене моїм таємничим доброзичником.

Хоч я пообідав пізно і послухався поради мого невідомого друга — сидіти вдома до смерку, але все ще лишалося кілька годин до часу нашого побачення, коли я прийшов на призначене місце. Ви зрозумієте, що час цей тягся для мене неймовірно довго. Навколо походжали купками й поодинці молоді й старі люди. Вони гуляли на широкому розлогому лузі, що лежить на північному березі Клайди і править одночасно і за майданчик для вибілювання полотна, і за улюблене місце прогулянок святами. Дехто повільно гуляв по довгому мосту, що з'єднує Клайду з північним берегом.

Не бажаючи привертати нічийої уваги, я звернув з головної алеї і почав ходити туди й сюди бічними стежками. Ці стежки були обсаджені деревами, наче алеї лондонського парку Сент-Джемс, і тут я міг спокійно і непомітно гуляти.

Раптом я почув самовдоволений голос Ендрю Ферсервіса. Може, не дуже гідним було сховатися за деревами, але це було найлегшим способом врятуватися від його нахабного й настійного товариства. Він пройшов повз мене, розмовляючи з похмурим на вигляд чоловіком у чорному сюртуці, в брилі з загнутими крисами та в плащі. Несамохіть я підслухав його слова і мусив визнати, що він малює карикатуру, досить схожу на оригінал.

— Авжеж, містер Гамморго, справи стоять саме так, як я вам кажу. Не те щоб він зовсім був позбавлений розуму; він чудесно розуміється на багатьох ре-

чах і тямить, що й до чого. Але він зовсім з глузду з'їхав через ці свої миршаві віршики... Він може зойкати від радощів у дикій хащі, ніби то є прекрасно оброблений сад. А як побачить якусь чортову голу скелю, так полюбить її більше, ніж чудесний город з гарною городиною. Він швидше ладен базікати з непутящим дівчам на ім'я Діана Вернон чи ще з якоюсь неробою, ніж послухати добрих порад від вас або від мене, містер Гамморго, чи від іншої якої тверезої та розсудливої особи. Розуму — ось чого йому бракує, сер. Одного разу ця неосвічена істота запевняла мене, що псалми Давіда — чудові вірші. Немов би святий співак псалмів думав про їхні трискучо-блискучі штучки, що звуться віршами. Хай бог боронить!

Вас не здивує, що, прислухаючись до таких слів про мій характер і мої-улюблені справи, я плекав у душі намір неприємно здивувати містера Ферсервіса, проломивши йому голову при першій слушній нагоді. Його приятель тільки говорив раз-у-раз: „так, так“, „та невже!“ тощо. Потім він почав говорити щось дуже тихо, але Ендрю відповів йому голосно:

— Позичити йому трохи свого розуму, кажете ви?.. Та кому ж тоді буде гірше, як не самому Ендрю? В ньому біс сидить, чоловіче... Розпрощатися з ним, кажете?.. Авжеж, нащо мені з ним прощатися?.. Та він зрештою і непоганий парубок. Треба ж, щоб хто-небудь його доглядав: руки у нього діряві — гроші крізь пальці ллються, наче вода, чоловіче. І не так вже погано бути біля нього, коли у нього гаманець у руці, а не часто буває він без гаманця. До того ж він з доброго роду... Серце мое тане, як гляну на бідолашного, нерозумного юнака, містер Гамморго... Та ще й чайові...

Тут містер Ферсервіс принизив свій голос до тону,

кий більш пасував для розмов у прилюдному місці недільного гуляння. Незабаром він із своїм приятелем пішли так далеко, що я вже нічого не міг почути. Я потішав себе думкою, що той, хто підслухує, завжди чує погані речі про себе. Та цей випадок і прислужився мені, бо допоміг розважитися під час гнітючого чекання.

Вечір уже переходив у ніч, темрява густішала. Річка виглядала похмуро, де-не-де освітлювана блідим промінням місяця. Ледве видно було тепер масивний і старовинний міст над Клайдою. Людей ставало дедалі менше. Раз-у-раз чути було цокотіння підків — якийсь подорожній, відсвяткувавши неділю в Глазго, повертався до рідного села. Дедалі рідшими ставали ці звуки. Нарешті вони зникли зовсім; навколо запанувала глибока тиша. Тільки дзвони церков відбивали години.

Що темнішала ніч, то більшою ставала моя нетерплячість і непевність. Я почав питати себе: невже я піддався на жарт блазня, на вигадку божевільного чи на підступну махінацію злочинця? Схвильовано походжав я по набережній біля мосту.

Нарешті з дзвіниці собору святого Мунго пролунало дванадцять ударів. Дзвони всіх інших церков луною повторили ці звуки. Тільки завмерли вони, як на мості з південного берега з'явилася людська постать. Це була перша людина, яку я побачив за останні дві години. Довге чекання напружило мої нерви, і я поспішив назустріч невідомому, немов би від розмови з ним залежала моя доля. Наближаючись до того чоловіка, я встиг тільки помітити, що на зріст він трохи вищий від середнього, але сильний, кремезний і мускулястий. Одягнений він був у широкий плащ. Я притишив свою ходу і майже спинився, чекаючи, що він

звернеться до мене. Але, на моє невимовне здивовання, він пройшов повз мене, ні слова не мовивши. Я не мав жодних підстав звертатися до людини, що хоч і прийшла точно о призначеній мені годині, але могла виявитися зовсім сторонньою особою. Коли він пройшов повз мене, я спинився і глянув йому вслід, міркуючи, чи не слід мені піти за ним. Незнайомий дійшов до північного краю мосту, спинився, оглянувся, повернувся і знову попрямував до мене. Тут я вирішив заговорити.

— Ви пізно гуляєте, сер,— сказав я, коли ми зустрілися вдруге.

— У мене ділове побачення,— була його відповідь,— і здається мені, що у вас — теж, містер Осбелдістон.

— Отже, ви саме той, хто призначив мені тут зустріч о такій незвичайній годині?

— Так,— відповів він.— Ідьте за мною, і ви довідаєтесь, які причини спонукали мене до цього.

— Перше, ніж іти за вами, я мушу знати ваше ім'я і вашу мету,— зауважив я.

— Я — чоловік,— повторив він.— А моя мета — стати вам у пригоді.

— Чоловік? — повторив я.— Це занадто коротко.

— Цього досить для того, хто не потребує інших ознак,— сказав незнайомий.— Позбавлений імени, позбавлений друзів, позбавлений грошей, позбавлений батьківщини є все таки, принаймні, чоловік. А той, хто має всі ці блага,— теж чоловік, і не більше.

— А втім, це занадто загальна характеристика, щоб викликати довір'я сторонньої людини.

— Однак, це все, що я маю сказати. Ваша воля — іти за мною чи не йти і, значить, не довідатись про те, про що я хочу розповісти вам.

— Чи не можете ви мені розповісти це тут? — наполягав я.

— Ви мусите довідатись про це, побачивши на власні очі, а не з моїх вуст. Ви мусите йти за мною або лишитися тут і нічого не знати.

Манери цієї людини були уривисті, рішучі і навіть суворі; здавалося, він не збирався умовляти мене.

— Чого ви боїтесь? — нетерпляче сказав він. — Для кого, думаете ви, ваше життя важить так багато, що він дбає позбавити вас цієї дорогоцінності?

— Я нічого не боюсь, — відповів я упевнено, хоч трохи занадто поспішно. — Ідіть, я піду за вами слідом.

На моє здивовання, ми пішли не в поле, а назад, до центра міста. Наче німі примари, посувалися ми пліч - о - пліч порожніми й мовчазними вулицями Глазго. У непевному місячному сяйві високі й похмурі кам'яні фасади з різноманітними орнаментами й візерунками на вікнах виглядали ще вищими й суворішими. Кілька хвилин ми йшли мовчки. Згодом мій провідник озвався:

— Ви боїтесь?

— Я відповім вашими власними словами, — сказав я: — чого я маю боятися?

— Ви йдете з незнайомою людиною, можливо з ворогом, у місті, де у вас немає друзів, а є багато ворогів.

— Я не боюсь ні вас, ні їх; я — молодий, енергійний і озброєний.

— Я не озброєний, — відповів мій провідник. — Але то байдуже; коли рука захоче, то зброя завжди знайдеться. Ви кажете, що не боїтесь нічого; але якби ви знали, хто поруч з вами, то, мабуть, ви здригнулись би.

— Чому саме? Знову повторюю, я не боюсь нічого того, що ви можете зробити.

— Нічого, що я можу зробити?.. Хай буде так. Але чи не боїтеся ви наслідків того, що вас можуть зу-

стріти з людиною, саме ім'я якої, сказане пошепки на цій безлюдній вулиці, змусило б камені підвестись і схопити її... з людиною, голова якої могла б принести половині жителів Глазго ціле багатство, якби вони мали щастя схопити її за комір... з людиною, чутка про арешт якої пролунала б на єдинбурзькій біржі радісніше, ніж звістка про перемогу на полі бою у Фландрії.

— Хто ж ви такий, чиє ім'я має викликати таке глибоке почуття жаху? — спитав я.

— Не ваш ворог, бо я веду вас туди, де мені, якби мене впізнали, вмиль би наділи кайдани на ноги й зашморг на шию.

Я спинився і відступив трохи назад, щоб краще оглянути мого супутника й приготуватися до раптового нападу.

— Ви сказали або занадто багато, або занадто мало, — відповів я. — Занадто багато, щоб змусити мене довіряти вам, бо ви самі заявляєте, що вас переслідує закон країни, де ви перебуваєте. І занадто мало, якщо ви не зможете довести, що закон несправедливо переслідує вас.

Тільки закінчив я цю мову, як він зробив крок до мене. Я інстинктивно відсахнувся і поклав руку на ефес своєї шпаги.

— Що? — спитав він. — Нападати на безбройну людину? На вашого друга?

— Я все ще не знаю, чи ви справді неозброєні і чи друг ви мені? — відповів я. — Правду кажучи, ваші слова й поведінка дають мені досить підстав до сумнівів.

— Мужньо сказано, — зауважив мій провідник. — Я поважаю того, в кого рука діє в згоді з головою... Я буду одвертий з вами: я веду вас до тюрми.

— До тюрми?— вигукнув я.— З чийого наказу? За який злочин? Ви здобудете моє життя легше, ніж мою волю... Викликаю вас на бій і не піду з вами ні кроку далі.

— Я веду вас туди не як в'язня. Я — не поліцей, — додав він, гордо випростуючись.— Я веду вас на побачення з в'язнем, від якого ви довідаєтеся про небезпеку, яка загрожує вам тепер. Вашій волі дуже загрожує це відвідання; моя воля зазнає незрівняно більшої небезпеки. Але я охоче зроблю це заради вас, бо зневажаю небезпеку і люблю вільних юнаків, що не знають жодних оборонців, крім ефеса своєї шпаги.

Поки він говорив це, ми досягли головної вулиці і спинилися перед великою кам'яною будівлею з загратованими вікнами.

Мій супутник перестав стежити за своїми виразами, і мова його набрала виразнішого шотландського акценту.

— Багато дали б мер і судді міста Глазго, — сказав він, — коли б усередині їхньої башти сидів із залізними підв'язками на панчохах той, чії ноги тепер вільні, наче ноги червоного оленя в лісі. Та не дуже це їм допомогло б. Бо якби й посадили вони мене туди, прикувавши по пуду заліза на кожне коліно, то все одно ще до ранку я накивав би п'ятами; був би та загув би, шукай вітра в полі! Але ходімо, чого ви забарились?

Кажучи це, він постукав у низеньку хвірточку. Сонний і хрипкий голос відповів йому зсередини:

— Хто там?.. Якого вам шорта трепа в таку пізню годину? Правил не знаєте, чи що?

Очевидно, лайнувшись, людина заснула знову. Але мій провідник голосно зашепотів:

— Дугал, чоловіче! Чи ти забув? Я — Грегарах!..

— Хвилиночку, хвилиночку,— швидко зашепотів чоловік за ворітьми, страшенно заметушившись. Мій провідник обмінявся з ним кількома словами мовою, якої я зовсім не розумів. Вартовий обережно відсунув засуви, і ми опинились у вестибюлі тюрми Глазго — в маленькій вартівні. Вузькі східці вели звідси вгору, а кілька низьких дверей — до якихось підвалів. Двері ці старанно оберігалися засувами, замками й ґратами. Голі стіни обвішані були залізними кайданами, бердишами, рушницями, старовинними пістолями та іншою нападною й оборонною зброєю.

Таким чином, я несподівано й силоміць потрапив до одної з фортець шотландського закону. Мимоволі пригадав я свою пригоду в Нортумберленді і подумав, що дивні випадки раз-у-раз без усяких приводів з мого боку призводять мене до неприємних сутичок з законами краю, куди я потрапляю як чужинець.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ

Астольфо юний, озирнись. Отут
Людей злидених голодом лікують;
Жорстокі ліки для хвороби злої.
У стінах цих, де вонь і вогкий пар,
Згасає факел ніжної надії...

(„Тюрма“, дія I, сцена III).

Тільки но увійшовши, я пильно глянув на мого провідника. Але лампа горіла занадто тьмяно, і я не міг виразно розглянути його обличчя. Тюремник підняв ліхтар, і проміння освітило його власну постать, що була для мене далеко менше цікавою. Скидався він на якогось кострубатого звіра. Скуйовджене руде волосся вкривало його обличчя. Він несамовито радів,

бачачи мого супутника. За все своє життя не зустрів я нікого, хто так нагадував би мені незграбного й потворного дикуна, що схиляється перед ідолом свого племені. Він викривлявся, він тремтів, він ретотав, він захлинався, майже плакав. На обличчі його було написано: „Куди надішлете?.. Чим можу прислужитися вам?“ Важко змалювати цей вираз слухняності й готовності здійснити всі накази. Чолов'яга немов би втратив голос від захвату і здатний був лише вигукувати:

— Ой, ой!.. Ай, ай! Тавненько ми не пачились!

Ці вигуки покаліченою англійською говіркою він різноманітним короткими фразами тією самою невідомою мені мовою, якою він говорив з моїм провідником, коли ми ще стояли за дверима тюрми. Мій провідник приймав усі ці вияви радісного вітання з виглядом князя, який змалку звик до обожнювання. Він ласкаво простяг свою руку тюремникові і ввічливо спитав:

— Як живеш, Дугал?

— Ой, ой!— вигукнув Дугал, стривожено озирючись навкруги.— Ой, як же ви сюди потрапили, як же ви сюди потрапили?.. Ой, що станеться з вами, коли суття прийде сюди?.. Ці негідники завжди можуть вигатати опхід!

Мій провідник притулив пальця до своїх губ і сказав:

— Не бійся нічого, Дугал. Твоя рука ніколи не закриє засува за мною.

— Хай мене піс візьме, коли вона це зропить,— погодився Дугал.— Хай краще мені спочатку відрупають руку по лікоть... А коли зпираєтеся повернутись назад? Ви ж не запудете сказати мені? Я ж вам прат, і-погу, тільки в сьомому коліні.

— Я тобі дам знати, Дугал, як тільки справа буде вирішена.

— Клянусь тушею, коли ви тасте мені знати у не-тілю о тванатцятій готині вночі, то я кину ключі мерові в голову і втечу ще то початку понетілка... От попачите!

Мій таємничий незнайомий урвав захват свого приятеля, звернувшись до нього, як я згодом довідався, кельтською мовою. Мабуть, він пояснював, чого йому треба. Тюремник відразу погодився і слухняно замурмотів:

— Усім серцем, усією тушею.

По тому чолов'яга поправив гніт у лампі і знаком запросив мене іти слідом за ним.

— Ви не підете з нами? — спитав я мого провідника.

— Це непотрібно, — відповів він; — мое товариство може виявитися незручним для вас і краще мені залишитись, щоб забезпечити нам відступ.

— Сподіваюсь, ви не зрадите і через вас я не знаю безпеки?

— Мені тут загрожує небезпека вдвоє гірша, ніж вам, — відповів мій незнайомий голосом, якому не можна було не вірити.

Я пішов за тюремником. Він повів мене спершу гвинтовими сходами, потім вузьким коридором; нарешті ми ввійшли до маленької камери. Глянувши на солом'яну підстилку, що лежала в кутку, він поставив лампу на стіл і тихо сказав:

— Вона спить.

„Вона?.. Хто?.. Чи можлива річ, щоб Діана Вернон потрапила до цієї жадливої тюрми?“

Та я зовсім забув, що тюремник розмовляє покрученою англійською мовою.

Я глянув на підстилку і... почуття розчарування й

радісті одночасно охопило мене. Я переконався, що мої підозріння не справдилися. Я побачив голову — не молоду й не гарну, прикрашену короткою жорсткою сивою бородою й прикриту червоним нічним ковпаком. З першого ж погляду я заспокоївся: це в усякому разі не Діана Вернон. Ув'язнений прокинувся, позіхнув, протер очі, і перед очима моїми з'явилося обличчя мого бідолашного друга Оуена. Я зразу відступив у куток, щоб він не помітив мене. Адже своїм криком він міг би збудити всю тюрму.

Тим часом нещасливий формаліст однією рукою сперся на свою солом'яну постіль, а другою поправив свій ковпак. Сердитим і якнайущипливішим голосом він вигукнув:

— От що я вам скажу, містер Догвел, чи як вас там звати! Річ у тому, що коли ви таким чином будете переривати мій природний відпочинок, то я змушений буду поскаржитись лорд-мерові.

— Тут отна шентельмен пашає попалакати з вами, — відповів Дугал.

Його й пізнати не можна було. Привітний горянин, що зустрів мого таємничого провідника, обернувся на похмурого тюремника. Голос його звучав хрипко і невблаганно. Круто повернувшись, він вийшов з камери.

Минуло чимало часу, поки бідолашний Оуен остаточно прокинувся і впізнав мене. Та коли він, зрештою, пересвідчився, що перед ним саме я, то неймовірно було горе шановного клерка: він вирішив, звичайно, що мене привели сюди поділити його ув'язнення.

— О, містер Френк, до чого призвели ви себе самого й нашу фірму... Я і не думаю про себе, я — тільки проста цифра, так би мовити. Але ви, що були підсумком вашого батька, ви, що могли б бути пер-

шою людиною, в першому будинку і в першому місті! Ви замкнені в паскудній шотландській тюрмі, де нема навіть щітки, щоб почистити вбрання.

І він розгнівано вказав на свій колись нічим не заплямований коричневий сюртук, що тепер мав на собі сліди брудної підлоги й соломи; його незмінна любов до охайності ще більше поглиблювала муки ув'язнення.

— О, хай небо змилюється над нами! — скаржився він далі. — Що буде, коли почують про це на біржі! Такої новини не було від часів битви при Альмансі,¹ де підсумок британських втрат сягав до п'яти тисяч чоловіка убитих і поранених, крім незчисленної кількості тих, хто згинув без вісті... Та що це означає в порівнянні із звісткою про те, що Осбелдстон і Трешем збанкрутували!

Я урвав його голосіння і пояснив, що потрапив до тюрми не як в'язень, хоч я і сам не можу точно усвідомити, чому я опинився в цьому місці о такій годині. Розпитавшись, я дещо довідався від нього. Щоправда, відомості його були не дуже виразні, бо хоч Оуен мав напрочуд ясну голову в комерційних справах, але не занадто розумівся на інших речах.

От що він мені розповів. Фірма мого батька мала справи з двома торговельними домами в Глазго. Мій батько, так само як і Оуен, вважав за найкращих своїх агентів фірму Мак-Вітті, Мак-Фін і К^о. При всякій нагоді ці шотландці зверталися до великої англійської фірми і в усіх справах покірно задовольнялися „часткою шакала“, що вдячний левові за всяку дрібницю, ласкаво кинуту йому. Хоч яка мала частка

---

¹ Альманса — місто в Іспанії, біля якого в 1707 році іспанці та французи розбили з'єднані сили англійців, голландців та португальців.

прибутків припадала їм, вони завжди заявляли: „Цього досить для таких людей, як ми“. Хоч яка велика частка клопоту судилась їм, вони твердили: „Ми відчуваємо, що ніколи не можемо зробити занадто багато, щоб заслугувати на незмінну опіку й добру думку наших вельмишановних лондонських друзів“.

Накази мого батька були для Мак-Вітті й Мак-Фіна непорушними й беззаперечними законами. Так само священними були для них пунктуальні вказівки Оуена. Ця глибока й шаноблива слухняність цілком причарувала Оуена. Але батько мій був трохи проникливіший. Чи то йому підозрілим здавалося таке підлабузництво, чи то він з інших якихось міркувань не довіряв цим шотландським джентльменам, але він не задовольнив їхнього бажання бути єдиними його довіреними особами в Шотландії. Навпаки, багато своїх справ він робив з допомогою купця, що являв собою цілковиту протилежність панам Мак-Вітті, Мак-Фін і К^о. Той купець був сповнений самоповаги. Він ненавидів англійців так само, як мій батько шотландців, і завжди вимагав для себе рівної частки прибутків.

Договоритися з містером Ніколем Джарві було важко, в дискусіях з ним частенько була вражена гордість Оуена. І вас не здивує, Трешем, що наш старий друг при кожній нагоді вживав всього свого впливу на користь чемної, слухняної, шанобливої фірми Мак-Вітті й Мак-Фін, а про Джарві він говорив, як про задиркуватого шотландського гендляря, з яким краще не мати жодних справ.

Не дивно також, що за цих обставин, про які я докладно довідався тільки згодом, Оуен, прибувши на два дні раніше від мене до Шотландії, вирішив звернутися до тих агентів, які завжди виявляли себе, приваймі на словах, вірними слугами його хазяїна. В кон-

торі панів Мак-Вітті й Мак-Фіна у Галогетському кварталі його зустріли так, як мають католики зустрічати свого ангела-хранителя. Але, на жаль, сонце їхньої радості незабаром затьмарилось. Підбадьорений ласкавим прийомом, Оуен розкрив друзям нашого дому труднощі, яких зазнала фірма, і попросив у них поради й допомоги.

Мак-Вітті мало не обернувся на камінь при цій звістці. А Мак-Фін, не давши навіть договорити Оуенові, схопився за конторські книги й заглибився в численні розрахунки між їхньою фірмою та торговельним домом Осбелдїстон і Трешем. Лихо! За англійською фірмою лишався чималенький борг.

Поки це з'ясовувалося, обличчя панів Мак-Вітті й Мак-Фіна були тільки бліді й сповнені сумнівів. Але тут вони стали суворими й зловісними. На прохання Оуена порадити й допомогти вони відповіли вимогою негайно забезпечити їх від можливих збитків. Вони зажадали, щоб Оуен віддав їм цінні папери, що призначені були для іншої мети. Оуен обурився цією вимогою, бо вона зачіпала честь його патронів, була несправедлива щодо інших кредиторів фірми Осбелдїстон та Трешем і виявляла глибоку невдячність містерів Мак-Фіна й Мак-Вітті.

Шотландські купці скористалися з слушної нагоди, щоб удати, ніби вони страшенно ображені й розгнівані. Вони вжили заходів, від яких повинні були б утриматися, якби у них залишилося хоч трохи почуття порядності.

Оуен вклав деякий капітал у фірму, де він був за головного клерка, а тому особисто відповідав за зобов'язання цієї фірми. Пани Мак-Вітті й Мак-Фін знали про це. Щоб дати йому відчуті їхню силу і щоб змусити його підкоритися їхнім вимогам, вони вдалися

по допомогу до шотландського закону. А закон у Шотландії дозволяє арештувати й ув'язнити боржника, коли хоч один з кредиторів під присягою засвідчить, що боржник збирається втекти з цієї країни. Таким чином, бідолошного Оуена заарештували за день до того, як я був таким дивним способом приведений до його тюрми.

З усіх цих тривожних повідомлень впливало одне питання — що слід робити? І його було не легко розв'язати. Я виразно бачив лихо, що спіткало нас, але куди важче було знайти вихід. Застереження, яке я почув у церкві, начебто натякало, що моїй особистій волі загрожує теж небезпека, коли я одверто виступлю на захист Оуена. Оуен теж побоювався цього. Він злякано запевняв мене, що шотландець швидше знайде змогу заарештувати англійця, його дружину, дітей, слуг, служниць і всіх, хто випадково буде на той час у будинку англійця, ніж згодиться втратити хоч один власний пенс. У більшості країн закони про борги безжалні, і я не міг до певної міри не вірити твердженням Оуена. А якби мене заарештували, то це було б остаточним ударом по справах мого батька. Міркуючи про все це, я спитав Оуена, чи не пробував він звертатися до другого агента мого батька в Глазго, до містера Ніколя Джарві.

— Я надіслав йому листа, — відповів головний клерк, — сьогодні вранці. Але коли ласкава й ввічлива фірма з Галогетського кварталу так повелася зі мною, то чого можна сподіватись від сварливого мешканця Соляного ринку? Чекати від нього безкорисливої допомоги — все одно, що просити маклера відмовитися від процентів. Він ще і не відповів на мого листа, хоч одержав його сьогодні вранці, перед тим, як ішов до церкви.

Тут нещасний бухгалтер у розпачі впав на соломку, вигукуючи :

— Мій нещасний хазяїн!.. Мій нещасний хазяїн! О, містер Френк, це все через вашу упертість!.. Але боронь мене боже, щоб я дорікав за це вам. Це—божа воля, треба скоритись.

Не зважаючи на свої філософські погляди, Трешем, я не міг не подіяти відчаю чесної істоти. Ми змішали наші сльози. Я плакав гірко, бо усвідомлював, що мій настійний опір волі мого батька спричинився до цього лиха.

У самий розпал нашого горювання почули ми гучний стукіт у ворота тюрми. Я вибіг на східці—послухати, що там таке. Але почув я тільки вигуки тюремника. Він то голосно відповідав якійсь особі за дверима, то шепотів, звертаючись до мого прозідника.

— Іту, іту,—гукнув він голосно, а потім тихенько додав:— О, гон - а - рі! О, гон - а - рі!¹ Що ропити? Піжіть нагору й сховайтеся в камері того сакського² шентльмена... Іту, піжу!.. Агеланей! Це лорт-мер... і судді... і сторожа... а старший тюремник теж іте сюти... Поже мій! Поспішайте, щоб не зустрітися з ним... Іту, іту! Чортів замок заршавіз.

Неохоче і якнайповільніше відмикав Дугал один за одним численні замки, щоб впустити нетерплячих відвідувачів. Тим часом мій провідник збіг угору гвинтовими сходами і вскочив до камери Оуена. Я кинувся за ним. Він озирнувся довкола, ніби шукаючи, де можна сховатись, а потім звернувся до мене:

— Позичте мені ваші пістолети... А втім, байдуже, обійдуся й без них. Що б ви не побачили, не звертайте

¹ Гон - а - рі! — кельтський вигук горя й розпачу.

² Саксами шотландці називають англійців.

уваги і не втручайтеся до чужої сварки... Це — моє діло, і я з цим упораюся. Бував я ще в гірших бузальцях...

Говорячи це, мій таємничий провідник скинув незручний плащ і став проти дверей, трохи подавшись назад, ніби збираючися з силою. Він нагадував чистокровного коня, що готується стрибнути через бар'єр. Я ні на хвилину не сумнівався, що він лагодиться стрибнути на тих, хто з'явиться за дверима, і пробитись на вулицю. Вся його постать, його рішучі погляди яскраво промовляли за те, що він позбудеться своїх ворогів, коли тільки вони не вб'ють його.

То були хвилини жахливого чекання. Нарешті двері розчинились і з'явилася... не варта з примкненими багнетами, не сторожа з бердишами, але гарненька юна жінка в чепурному вбранні, з ліхтарем у руці. Ця жінка ввела за собою огрядного низенького чоловіка в перуці. Як незабаром виявилось, то був суддя. Він дихав важко й сердито. Тільки він з'явився, як мій провідник відступив назад, ніби бажаючи лишитись непоміченим. Але він не міг уникнути проникливих поглядів шановного судді.

— Чудова річ, що й казати! Тримали мене за дверима півгодини, капітане Станхельс,— звернувся суддя до головного тюремника, що слідом за ним підійшов до дверей.— Щоб увійти сюди, довелося мені так стукати, ніби я просив випустити мене звідси... А це що таке?.. Це що таке? Сторонні особи в тюрмі! Вночі після неділі... Я це діло розберу, Станхельс, будьте певні... Замкніть двері, а я поговорю з цими джентльменами... Але спочатку я хочу привітати тут одного мого старого знайомого... Містер Оуен, містер Оуен, як ви себе почуваете, чоловіче?

— Тілом я здоровий, спасибі, містер Джарві,— про-

мимрив бідолашний Оуен,—але душа у мене дуже болить.

— Ще б пак, ще б пак!.. Атож, жахливий удар, ще для того, хто так високо ніс голову... Людська доля, людська доля... Авжеж, усі там будемо. Містер Осбелдістон добрий, чесний джентльмен. Але я завжди казав, що він з тих, хто або збереже срібну ложку, або втратить навіть рогову, як частенько говорив мій батько—шановний старшина. Старшина, бува, казав мені: „Нік... молодий Нік (його звали Ніколь, так само, як і мене; отож люди називали нас молодим Ніком і старим Ніком), Нік,—казав він,—ніколи не засувай руку так далеко, щоб не міг її потім легко витягти назад“. Я говорив це містерові Осбелдістону, а він начебто сприйняв це за образу... Але я то з добрими намірами казав, з добрими намірами.

Ця самозадоволена промова, здавалось, не дозволяла сподіватись на допомогу від містера Джарві. Але згодом виявилось, що йому бракувало делікатності, а не справжньої доброти. Адже, коли Оуен образився, що за таких обставин нагадують йому про гіркі речі, глазговець схопив його за руку і вигукнув:

— Підбадьортеся! Як ви гадаєте, для чого я вийшов з дому о дванадцятій годині вночі і цим майже зіпсував свято—неділю? Невже тільки для того, щоб пояснити людині, яка впала, чому вона послизнулася? Ні, ні! Не такий звичай у судді Джарві, і не такий був звичай у його шановного батька, старшини. Слухайте, чоловіче: моє правило—ніколи не думати про світські справи в неділю. Я всіх зусиль приклав, щоб викинути з голови вашого листа, якого одержав цього ранку. Але цілий день я думав про нього більше, ніж про молитви... Є у мене ще правило—лягати в своє ліжко за жовтими завісами рівно о десятій годині,

якщо тільки не засиджуся з сусідою за смаженою рибою. Спитайте оцю дівчину, чи не є це основним правилом у моєму домі? Аж ось я сидів, почитуючи добрі книжки й позіхаючи так, що міг би проковтнути церкву святого Еноха, поки не пробило дванадцятої. Тоді я вже мав цілковите право взятися до розрахункових книжок і подивитись, як стоять справи між нами. А по тому, не барячись, я наказав дівчині взяти ліхтаря й почимчикував сюди — подивитись, що можна зробити у вашій справі. Суддя Джарві може входити до тюрми в яку завгодно годину, вдень чи вночі. Мав на це право в свій час і мій батько, старшина, чесний чоловік, хвала його пам'яті.

Оуен застогнав, коли суддя згадав про розрахункові книжки, і я почав дуже побоюватись, що й там баланс не вигідний для нас. Промова шановного судді просякнута була певною зловтіхою. А проте, вигляд у нього був такий доброзичливий, що я не міг не плекати певних сподіванок. Він зажадав якихось паперів, швидко вихопив їх з рук Оуена і сів на ліжку, щоб „дати відпочинок своїм кісткам“, як він висловився. Служниця піднесла до нього ліхтар, а він почав розглядати відпльовуючись, форкаючи й бурмочучи. Він лаяв то погане світло, то зміст тих листів і документів.

Бачачи, що він ретельно захопився дослідженнями, мій провідник намірювався начебто без зайвих церемоній залишити нас. Він знаком попросив мене мовчати, змінив позу і зібрався, здається, непомітно вислизнути за двері. Але енергійний суддя (він зовсім не скидався на мого старого знайомого містера Інглвуда) враз помітив його намір і гукнув:

— Слухайте, Станхельс, замкніть но двері й станьте на варті!

Незнайомий насупився і нібито знову почав обмірковувати, як можна силоміць вирватися звідси. Та не встиг він ще нічого вирішити, як двері замкнулись, і ми почули гуркіт важкого засува. Мій провідник вигукнув щось кельтською мовою, походив з кутка в куток, а потім рішуче, немов бажаючи продивитися все до кінця, сів на дубовий стіл і засвистів хоровадну пісеньку.

Містер Джарві швидко розібрався в паперах і звернувся до містера Оуена з такими словами :

— Гаразд, містер Оуен, гаразд. Ваша фірма заборгувала певні суми панам Мак-Вітті й Мак-Фіну. Ганьба цим пройдисвітам. Вони заробили ці гроші на продажі дубових лісів у Глен-Калзехаті, вихопивши у мене з рота це діло... не без вашої допомоги, можу сказати, містер Оуен. Але це тепер ні до чого... Гаразд, сер, ваша фірма заборгувала їм ці гроші. І для забезпечення цього боргу вони попросили капітана Станхельса двічі повернути за вами його незліченні замки. Гаразд, сер, ви заборгували ці гроші... і можливо, ви ще дещо заборгували комусь іншому... може, ви заборгували дещо мені, судді Ніколеві Джарві?

— Не можу заперечувати, сер, що на сьогоднішнє число баланс, мабуть, підбитий не на нашу користь, містер Джарві,— сказав Оуен,— але, будьте ласкаві, зважте...

— Я не маю зараз часу зважати, містер Оуен... Оце тільки кінчилася неділя, і в таку годину вночі не лежати в своєму теплому ліжку, та ще й мжичка на вулиці... Не такий це час, щоб зважати... Але, сер, як я вже казав, ви винні мені гроші. Цього не можна заперечити. Ви винні мені гроші—менше чи більше, я на цьому наполягаю... Отож, містер Оуен, не можу я второпати, як це ви, енергійна людина,

що тямитеся на справах і можете нам усім дати сто шчок наперед, як ви можете впоратися з своїми справами й розплатитися з нами всіма, коли будете ваятись у тюрмі міста Глазго?.. Отже, сер, якщо ви знайдете людину, яка поручилась би, що ви не втечете з цієї країни і з'явитесь перед судом, коли вас викличуть, то вже цього ранку ви могли б бути звільнені.

— Містер Джарві,— відповідав Оуен,— коли знайшовся б друг, що поручився б за мене, то я міг би використати свою волю на користь нашій фірмі і всіх, хто має справи з нею.

— Гаразд, сер,— вів далі Джарві.— І без сумніву, такий друг міг би покладатися на вас, що ви з'явитесь перед судом за першою оповісткою?

— Коли я не захворію або не помру, то зроблю це. Це так само певно, як двічі два — чотири.

— Гаразд, містер Оуен,— підсумував громадянин міста Глазго,— я вам вірю, і я поручуся за вас, сер. Я поручуся за вас. Я — людина обережна, це добре відомо; я — людина працьовита, ціле місто може це засвідчити. І я можу заробляти мої крони, і зберігати мої крони, і лічити мої крони краще, ніж будьхто на Соляному ринку чи в Галогетському кварталі. І я людина заощадлива, таким був і мій батько, старшина. Але — дозволити, щоб чесний, порядний джентльмен, що розуміється на справах і ладен віддати належне всім, лежав за цими дверима, нездатний дати ради ні собі, ні іншим? Та що ви, чоловіче! Я сам візьму вас на поруки. Але майте на увазі, я ручуся, що ви з'явитесь перед судом, але не ручуся за сплату ваших боргів. Майте на увазі, це зовсім інша річ.

Містер Оуен запевнив його, що при теперішніх обставинах він і не сподівається, щоб хтонебудь ру-

чився за сплату боргу, але можна не мати сумніве, що він з'явиться до суду.

— Вірю вам, вірю вам. Досить говорити, досить говорити. До сніданку будете собі гуляти вільно... А тепер послухаймо, що ці хлоп'ята скажуть на своє виправдання і яким це чином, всупереч усім правилам, вони вдерлися сюди в таку годину ночі?

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

Пришов хазяїн уночі,
Додому він прийшов.
Аж ось не вірить він очам —
Там парубка знайшов.
„Гей, жінко, хто це є такий ?
Це,— каже,— хто такий ?
Як він без дозволу мого
Пришов у домок мій ?“
(*Старовинна пісня*).

Суддя взяв ліхтар з рук своєї служниці і почав слідство. Він нагадував Діогена на вулицях Афін, з ліхтарем у руці. Мабуть, так само, як і старий філософ, він не дуже сподівався знайти якісь особливі скарби під час своїх розшуків.

Насамперед, він підійшов до мого таємничого провідника, який сидів на столі, уп'явши очі в стінку. Обличчя його не виявляло ніякого хвилювання, він недбало й зухвало згорнув руки на грудях і постукував ногою об ніжку стола в такт пісеньки, яку продовжував насвистувати. Проникливий і ретельний слідчий на якусь хвилину втратив пам'ять і розум перед упевненим і спокійним поглядом незнайомого.

— Ах !.. ех !.. ох !..— вигукнув суддя.— Що я бачу?..

Суддя взяв ліхтар з рук своєї служниці ...

Це неможливо!.. Та ні!.. Не може цього бути! А все таки .. Хай біс мене забере! Пробачте на слові... Розбишако!.. Грабіжнику! Ти, дияволе пекельний, що таки достукається поганого кінця!.. Невже це ти?

— Як бачите, суддя,—пролунала коротка відповідь.

— Боже мій! Чи я вже зовсім збожеволів?.. Ти, негіднику мерзенний, ти сам наважився прийти до тюрми міста Глазго?.. Як ти думаєш, скільки коштує твоя голова?

— Ого!.. Та коли точно зважити, то вона, либонь, перетягне голови одного мера, чотирьох суддів, клерка міської думи, шести старшин, не лічачи поліцаїв...

— Ах, ти, нахабний розбишако!—урвав його містер Джарві.—Покайся в гріхах і приготуйся, шибенику, до кінця, бо варто мені тільки слово мовити...

— Вірно, суддя,—відповів мій провідник, недбало згортаючи руки за спиною,—але ви ніколи не вимовите цього слова.

— А чому я не вимовлю, сер?—вигукнув суддя.—Чому я не вимовлю? Відповідай мені, чому я не вимовлю?

— З трьох поважних причин, суддя Джарві... По-перше, заради добрих давніх часів. Подруге, заради старенької, що сидить біля вогню в Стукавралахані; аджеж через неї ми з вами—родичі. Ганьба мені, що є у мене кузен, який копірсається в усяких розрахунках, мов той клерк... І зрештою, суддя, тому, що коли я помічу, ніби ви хоч знаком збираєтесь зрадити мене, то я вам виб'ю мозок з голови раніше, ніж хтонебудь встигне прибігти сюди.

— Ви — нахабний мерзотнику, сер,—відказав, зовсім не злякавшись, суддя.—І ти знаєш, що я тебе знаю, і що мене ти не налякаєш.

— Я добре знаю,—відповів другий,—що в ваших

жилах є трохи благородної крові, і мені шкода було б пристукнути свого родича. Але я вийду звідси так само вільно, як увійшов сюди, інакше самі стіни Глазговської тюрми десятки років розповідатимуть про те, що тут станеться.

— Гаразд, гаразд,— сказав містер Джарві,— кров — не вода! Такі справи між родичами не робляться. Зажуриться старенька у Стукавралахані, коли почує, що ти, бурлако верховинний, вибив мені мозок з голови або що я замкнув тебе в башту. Але ти знаєш, чортів дияволе, що коли б не ти, то я схопив би найкращого з ваших горян.

— Ви таки подбали б про це, кузене,— відповів мій провідник,— цього я певний! Але бере мене сумнів, чи викараскалися б ви з цієї справи. Бо ми, відчайдушні горяни, не дуже любимо, коли нам говорять про ув'язнення. Ноги наші звикли до волі, ненавидимо ми штани з каменю і підв'язки з заліза.

— Будуть тобі кам'яні штани й залізні підв'язки, авжеж, та ще прядивний галстук, сусідонько!— відказав суддя.— Жодна людина в цивілізованій країні ніколи не викидала таких коників, як ти. Але я давно тебе застерігав, що тебе спіткає поганий кінець.

— Ну, кузене! І ви одягнетесь в чорне на моєму похороні?

— Чорта лисого будуть там чорні вбрання, Робін, хібащо тільки на круках, які кружлятимуть над твоїм тілом, ручуся тобі. Але де мої добрі шотландські фунти стерлінгів? Де та тисяча, що я позичив тобі, чоловіче? Коли я побачу її знову?

— Де гроші?— розважливо проговорив мій провідник.— Не можу точно сказати, мабуть там, де торішній сніг.

— А торішній сніг лежить на вершині Схегаліона,

ти, верховинський собако,— сказав містер Джарві;— і я чекаю, щоб ти на цьому місці розплатився зі мною.

— Атож,— відповів верховинець,— чому б і ні. Та я не ношу в своєму гаманці ні снігу, ні монет. Коли ви їх побачите? Та саме тоді, коли король права свої поверне,¹ як співається в старій пісні.

— Це вже гірше за все, Робін,— обурився глазговець,— негідний зраднику, це гірше за все!. Ти хочеш знову повернути нам католицьких попів, свавілля, всю клятву давнину? Краще вже злодійствуй, займай чужу худобу, грабуй на великому шляху, краще обкрадати окремих людей, ніж руйнувати цілий народ.

— Тихше, чоловіче, не труси своєю перукою,— відповів кельт,— ми давненько знаємо один одного. Я подбаю, щоб вашу контору пощадили, коли мої браві хлопці в коротких спідничках² візьмуться плюндрувати глазговські крамниці й ворушити ваш старий мотлох. І, поки вам цього не наказує служба, ви будете зі мною бачитися не частіше, Ніколь, ніж мені цього заманеться.

— Ти — зухвалий негіднику, Роб,— відповів суддя;— тебе повісять, ми це побачимо і почуємо балачки про це. Але не такий я птах, щоб руйнувати моє рідне гніздо, коли нема на це необхідної потреби і коли цього обов'язок не наказує. А вже проти обов'язку йти не можна... А це що за біс?— повернувся він до мене.— Якийсь розбишака з твоєї банди, напевне? З вигляду, у нього серце охоче до подвигів на великому шляху, а шия— довга, підходяща для шибениці.

---

¹ „Коли король права свої поверне“— так починалася одна з яacobітських пісень.

² Як відомо, шотландські горяни носили короткі спіднички, що лишали коліна голими.

Оуен, як і я, були німі під час цієї дивної зустрічі і не менш дивного діалогу між цими надзвичайними родичами. Але тепер Оуен вирішив втрутитися.

— Це, добрий містер Джарві,— сказав він,— це, ласкавий містер Джарві, є молодий містер Френк Осбелдстон, єдина дитина голови нашої фірми. Він мав би ввійти до керування нашою фірмою, але містер Решлі Осбелдстон, його кузен, спромігся зайняти його місце (тут Оуен не міг утриматись від стогону),— а проте...

— О, я чув про цього молодця,— сказав шотландський купець, уриваючи його;— це з нього ваш хазяїн, мов той упертий старий дурень, хотів силоміць зробити купця, а парубок обернувся на мандрівного лицедія, бо не до душі йому праця, гідна чесної людини... Ну, сер, що ви скажете про ваше ремесло? Чи зможе Гамлет—принц датський або дух старого Гамлета взяти на поруки містера Оуена, сер?

— Я не заслужив ваших докорів,— відповів я.— Я поважаю вашу добру волю і надто вдячний за вашу допомогу містерові Оуену, щоб гніватися на вас. Я приїхав сюди тільки зробити що можу (напевно дуже небагато) на допомогу містерові Оуену; допомогти йому влаштувати справи мого батька. Моя нелюбов до комерційного фаху є почуття, про яке лише я сам можу найкраще судити.

— А я заявляю,— втрутився верховинець,— що мені сподобався цей молодець навіть перше, ніж я узнав його душу. Але тепер я шаную його за зневагу до ткачів, павуків та всяких гендлярських справ.

— Ти з глузду з'їхав, Роб,— сказав суддя.— Збожеволів, наче березневий заєць... хоч з якої це раси? Заєць має більше божеволіти в березні, ніж у день святого Мартіна, цього я вже вам пояснити не можу. Павуки? Спробуй но виплутатися з павутиння, запле-

теного чесними павуками. А оцей молодий шибай-голова, якого ти штовхаєш на короткий шлях до шибениці й пекла... хіба його п'єски та віршики допоможуть йому тут хоч трохи більше, ніж ваші лайки та кинджали, бузувіри кляті? Хіба король Лір розповість йому, куди подівся Решлі Осбелдістон? Хіба Макбет з усім своїм супроводом забезпечить йому п'ять тисяч фунтів, щоб сплатити рахунки, термін яких кінчається через десять днів? Хіба йому допоможуть ваші кошики, шкіряні щити, дерев'яні черевики, спіднички й пледи?

— Десять днів,—перепитав я, інстинктивно хапаючись за лист, даний мені Діаною Вернон.

Кінчився термін, протягом якого я мав не розкривати цього пакета, і я поспішно зламав печатку. З конверта випав запечатаний лист. Легкий подув вітерця крізь розбиту шибку підкотив лист до ніг містера Джарві. Той підняв листа, без церемонії прочитав адресу і, на моє здивовання, подав його своєму верховинному родичеві, кажучи:

— Ось вітер приніс листа справжньому адресатові, хоч було десять тисяч шансів проти того, що він прибуде за призначенням.

Верховинець, глянувши на адресу, без найменших вагань розірвав лист. Я насмілився перешкодити йому.

— Ви повинні довести мені, сер,—сказав я,—що лист адресований вам. Інакше я не дозволю вам читати його.

— Не хвилюйтесь, містер Осбелдістон,—відповів горянин цілком спокійно.—Пригадайте суддю Інглвуда, клерка Джобсона, містера Моріса, а насамперед пригадайте вашого покірного слугу Роберта Кемпбела і прекрасну Діану Вернон. Пригадайте це все і будьте певні, що лист написаний мені.

Мене вразила моя власна недогадливість. Протягом цілої ночі голос і риси обличчя цієї людини наштовхували мене на спогади, яких я не міг точно визначити. Але тепер усе враз прояснилося для мене. Цей чоловік був сам Кемпбел. Всі його особливі прикмети побачив я знову виразно: низький сильний голос; суворі, гострі, але розумні риси обличчя; шотландська говірка, якої він іноді позбувався, але яка поверталася до нього щоразу, коли він хвилювався, глузував або гнівався. Він був трохи нижчий за середній зріст. Збудований він був міцно, рухи його були спритні, невимушені, і в кожному русі видно було не аби яку силу його м'язів. Плечі його були надто широкі для невеликого зросту, і він здавався майже квадратним. Руки його були жилаві, сильні, але такі довгі, що це здавалося навіть трохи ненормальним. Згодом я довідався, що він пишався довжиною своїх рук. Коли він одягав національне верховинське вбрання, то міг, не нахиляючись, зав'язувати підв'язки своїх панчіх; ця особливість дозволяла йому особливо добре орудувати мечем, і він був неперевершений, коли бився холодною зброєю. Коли б не цей брак симетрії, то його можна було б вважати дуже гарним, просто вродливим чоловіком. Будова тіла надавала йому якогось дикого, дивного й надприродного вигляду. Мимоволі я пригадував казки старої Мейбл про легендарних велетнів, що плюндрували колись Нортумберленд,— про напівлюдей, напівчортів, особливою прикметою яких були сміливість, хитрість, лютість, довгі руки й широкі плечі.

Проте, пригадавши обставини нашої попередньої зустрічі, я переконався, що лист напевно адресований до нього. Він був видатною постаттю серед тих таємничих персонажів, над якими Діана начебто мала

владу і які і собі теж впливали на неї. Боляче було подумати, що доля такої ніжної істоти зв'язана з долею подібних до цього чоловіка відщепенців; але не можна було сумніватися в цьому. Це було так. А втім, чим може допомогти ця особа справам мого батька?.. Очевидно, коли Решлі Осбелдістон спромігся знайти містера Кемпбела під час моєї справи з Морісом, то й Кемпбел може знайти Решлі. Я сказав про це і спробував спитати, де зараз мій небезпечний родич і коли містер Кемпбел бачив його. Відповідь була непевна :

— Важеньку справу завдала мені леді, але треба зробити, і я не відмовляюсь. Містер Осбелдістон живе не дуже далеко звідси, ось мій родич, суддя Джарві, може показати вам дорогу. Хай містер Оуен робить усе, що можна, в Глазго, а ви приїдьте побачитися зі мною в горах. Можливо, я зможу задовольнити вас і допомогти вашому батькові в скруті. Я бідний чоловік, але розум — кращий за розкоші... Кузене, — звернувся він до містера Джарві, — коли вам до смаку поласувати шотландською бараниною та окостом червоного оленя, то приїдьте з цим саксонським джентльменом у Драймен, або Беклайві, або — ще краще — до сільця Аберфойль, і там вас чекатиме хтонебудь, щоб провести до мене... Що скажете, чоловіче?.. Ось вам моя рука, що не зраджу вас і не обдурю.

— Е, е, Робін, — відповів обережний урядовець, — я не дуже люблю залишати рідне місто. Не до вподоби мені блукати у ваших диких горах, Робін, між вашими голоштанниками з червоними від холоду коліньми. Це не пасує до мого становища, чоловіче.

— Хай диявол візьме ваше становище й вас самого! — відгукнувся Кемпбел. — Єдина крапля благородної крові у ваших жилах походить від нашого двоюрід-

ного прадіда, що був страчений у Дамбертоні, а ви збираєтеся вихвалитись, ніби спаплюжите своє становище, коли відвідаєте мене?.. Слухай, чоловіче, я тобі заборгував... Я сплачу тобі твою тисячу фунтів до останнього пенні, коли ти хоч раз будеш чесним молодчагою і прийдеш до моїх воріт разом із цим саксом.

— Забирайся з своїм благородством,— відповів суддя;— понеси свою благородну кров на біржу й подивись, що ти купиш на неї... Але коли б я таки приїхав, то ти таки справді сплатив би мені готівкою?

— Клянуся, — сказав верховинець, — святим ім'ям того, хто спить під сірим каменем на острові Інх-Кайліх.¹

— Більше нічого не кажи, Робін, більш нічого не кажи... Подивимось, що можна зробити... Але не думай, що я перейду кордон Верховини... За кордон я не піду ні в якому разі. Можеш зустрітись зі мною в Беклайві або в сільці Аберфойль, і не забудь захопити потрібне.

— Не бійтесь... не бійтесь,— сказав Кемпбел,— я не зраджу, як ніколи не зраджувало свого хазяїна ставлеве лезо... Але мені час забиратися, кузене, бо повітря Глазговської тюрми не дуже корисне для здоров'я верховинця.

— Маєш рацію,— відповів купець,— і коли б я виконав свій обов'язок, то тобі зараз не пощастило б змінити клімату. Ой, леле, хто подумав би, що я зможу допомогти злочинцеві врятуватися від правосуддя! Це буде сором і ганьба для мене й мого роду, для самої пам'яті мого батька, на віки вічні.

---

¹ Інх-Кайліх — острів на озері Лох-Ломонд, де члени клану Мак-Грегорів ховали своїх мерців і де збереглися ще надгробні плити їхніх предків. Колись там був жіночий монастир; звідси назва — Інх-Кайліх, тобто — Острів бабусь. (Примітка автора).

— Заспокойся, чоловіче,— відповів його родич,— коли грязюка засохне, її можна зчистити. Ваш батько чесний чоловік, а втім не гірше за інших міг заплющувати очі на гріхи інших.

— Здається, ти маєш рацію, Робін,— відповів суддя, хвилину подумавши.— Він був розсудливою людиною і чесним старшиною. Знав він, що у нас в усіх є свої гріхи, і любив своїх друзів... Ти не забув його, Робін?

Він запитав це розчуленим тоном, з трохи кумедним пафосом.

— Чи не забув я його?— перепитав родич.— Чого б це я його забував?.. Він був знатний ткач і зробив мені першу мою пару панчіх... Але поспішаймо, родичу:

Набийте набої, налийте вина,
Покличте слугу та сідлайте коня;
Відкрийте, відкрийте ворота мені,
Я мушу залишити любе Денді...

— Тихше, сер,— владно вимовив урядовець.— Не можна горлати пісень уночі після неділі. Коли б ще не заспівав ти іншої пісні в цьому будинку... За всі гріхи доведеться розплачуватись... Станхельс, відімкніть двері.

Тюремник виконав наказу, і всі ми вирушили з тюрми. Станхельс трохи здивовано поглядав на двох чужинців, не розуміючи, як вони потрапили до цього помешкання без його відома. Але містер Джарві попередив його запитання, переконливо пробурмотівши:

— Це мої друзі, Станхельс, мої друзі.

Ми спустилися вниз, до вартівні, і почали гукати Дугала. Ніхто не відповідав. Кемпбел пояснив, багатозначно посміхаючись:

— Коли я тільки знаю цього парубка Дугала, то

навряд чи він чекає, поки йому віддячать за участь у цій нічній справі. Напевно, він уже повним ходом жене до Бальмаго.¹

— І замкнув нас усіх... Подумайте тільки, навіть і мене він замкнув у тюрмі на цілу ніч! — розгнівано скрикнув суддя. — Несіть молоти, молотки, щипці, плоскогубці. Покличте старшину Етліна, коваля, і скажіть йому, що суддю Джарві замкнув у тюрмі верховинський розбишака, якого він повісить на найвищому дереві...

— ... Якщо тільки спіймає, — похмуро закінчив Кемпбел. — Але стривайте, двері напевно не замкнені.

І справді, придивившись, ми побачили, що двері не тільки відчинені, але що Дугал, тікаючи, захопив із собою ключі і, виходить, подбав, щоб ніхто не міг швидко посісти звільнене ним місце воротаря.

— Цей Дугал таки не дурень, — сказав Кемпбел; — він таки зрозумів, що відчинені двері могли б мені дуже придатися в скруті.

Ми вийшли на вулицю.

— Кажу тобі, Робін, — мовив суддя, — кажу тобі цілком серйозно, що коли далі житимеш таким життям, то доведеться тобі на всяк випадок мати своїх шибеників на посаді тюремника в кожній в'язниці Шотландії.

— Мати по одному з моїх родичів на посаді судді в кожній ратуші — це теж було б непогано, кузене Ніколь... Отже, доброї ночі, чи то, пак, доброго ранку вам і не забудьте про сільце Аберфойль.

І, не чекаючи відповіді, він стрибнув на другий бік вулиці, враз поринувши в темряву. Негайно після

---

¹ Бальмаго — гірський прохід, що веде до верховинних областей Шотландії.

цього ми почули, як він тихо свиснув. Хтось миттю відгукнувся на його свист.

— Послухайте ви цих верховинських дияволів,— сказав містер Джарві.— Вони думають, що вже блукають в околицях Бенломонда, де їм дозволено свистіти й горлати, не зважаючи ні на неділю, ні на суботу.

Тут суддя мусив урвати свою мову: на брук перед нами щось упало з важким дзенькотом.

— Бережи нас, боже! Це ще що таке?— вигукнув суддя.— Матті, підніми ліхтаря... Лишенько! Хай мене грім поб'є, коли це не ключі! Оце добре: вони таки коштували грошей ратуші, ці ключі, і міг би зчинитися через них, чого доброго, чималенький скандал, коли б вони зникли... О, якби суддя Грегам довідався про гарненьке дільце цієї ночі, було б мені на горіхи!..

Ми відійшли лише на кілька кроків від тюремних воріт, а тому вернулись і віднесли назад це громадське майно головному тюремникові, який без цих ключів змушений був би вартувати біля воріт цілу ніч, поки не прибуде якийсь помічник, викликаний замість кельтського втікача Дугала.

Нам з чесним суддею було по дорозі. Я скористався з світла його ліхтаря, а він спирався на мою руку. Отак посувалися ми вулицями. Не знаю, в якому стані перебувають вони тепер, але тоді це були темні, нерівні й погано забруковані вулички. Молодим легко розчулити старих ознаками своєї уваги до них. Суддя заявив, що його цікавить моя доля, і додав:

— Отож, коли ви таки не належите до цих молодих комедіантів, яких я ненавиджу всією душею, то я буду щасливий, коли ви покуштуєте смаженої рибки чи свіжого оселедця за сніданком зі мною завтра вранці. Там зустрінетеся ви з своїм другом, містером Оуеном, якого я до того часу подбаю звільнити.

— Шановний сер,— сказав я, вдячно прийнявши за-
прошення,— чому це вам здалося, ніби я виступаю на
сцені?

— Це не мені здалося,— відповів містер Джарві.—
Це здалося тому базікалі на ім'я Ферсервіс, що при-
йшов до мене ввечері і просив послати по місту гла-
шатаю оголосити, що ви загубилися. Він розповів мені,
хто ви такий і як вас вирядили з батьківського дому,
бо ви не хотіли стати комерсантом, а ваш батько
боявся, що зганьбите свою родину, ставши актором.
Тутешній регент Гамморго привів його до мене й від-
рекомендував як свого старого знайомого. Але я
прогнав їх обох, щоб не приносили мені таких новин
у таку ніч. Тепер бачу, що цей Ферсервіс зовсім здур-
нів і цілком помилився щодо вас. Ви мені подобаєтесь,
чоловіче,— продовжував він;— мені подобаються па-
рубки, що боронять своїх друзів у біді... Я теж діяв
так, і так само робив старшина, мій батько, хай буде
йому земля пухом! Але не слід вам занадто багато
знатися з верховинцем та з усяким диким звірем.
Хіба може людина торкнутися до дьогтю, щоб не за-
калятися?.. Майте це на увазі. Без сумніву, найкращі
й наймудріші люди можуть помилятися... Один раз,
двічі, тричі послизнувся я, чоловіче, і зробив цієї ночі
три такі речі... Батько мій очам своїм не повірив би,
коли міг би побачити, що я роблю.

Говорячи це, він підійшов уже до дверей свого бу-
динку. Однак він зупинився на ганку і вів далі свою
мову урочистим тоном глибокої спокути:

— Поперше, я думав про світські справи в неділю;
подруге, я поручився за англійця, потрете, боже мій,
я дозволив злочинцеві вийти з місця ув'язнення... Але
є бальзам для наших ран, містер Осбелдістон... Матті,
я можу сам ввійти додому... Проведи містера Осбел-

дістона до готелю Локи Флайтер, що на розі того завулку... Містер Осбелдістон, — додав він пошепки, — ви чемно поведьтєся з Матті, вона — донька чесного чоловіка, ще й близька родичка лерда¹ Лімерфільда.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

„Чи не буде ваша світлість така ласкава прийняти мої смиренні послуги? Клянуся, що зможу харчуватися вашим хлібом, хоча б він був і найчорніший, і пити з вашої чарки, хоч би вона була і найменша. Я ж робитиму вашій світлості стільки послуг за сорок шилінгів, як хто інший — за три фунти стерлінгів“.

(Грін, „*Tu Quoque*“).

Я пам'ятаю останні слова чесного судді, але вирішив, що буде чесним додати поцілунок до півкрони, якою я віддячив Матті за допомогу. Вона сказала:

— Соромно вам, сер!

Але слова її не звучали смертельною образою.

Довго стукав я у ворота місіс Флайтер. Спочатку прокинулися кілька собак, які зняли страшенну гавкотняву; потім дві або три прикриті нічними ковпаками голови висунулися з сусідських вікон і почали мені дорікати за те, що я порушив урочистість недільної ночі таким невчасним галасом. Я вже боявся, що вони наслідують приклад Ксантіпи² і що слідом за

---

¹ Лерд — титул великого поміщика в Шотландії.

² Ксантіпа — дружина славетного грецького філософа Сократа, була, як кажуть, неймовірно сварливою жінкою. Філософ зазнав від неї безліч прикрих неприємностей. Одного разу він ви-

громами їхніх погроз рине дощ, але тут прокинулася сама місіс Флайтер. Вона почала тоном, гідним дружини філософа Сократа, лаяти ледарів, що сидять у кухні і не поспішають до дверей.

Лаяла вона не кого іншого, як вірного містера Ферсервіса, його друга містера Гамморго та ще одну особу, яка згодом виявилась міським глашатаєм. Всі троє сиділи за кухлем пива (замовленим на мій кошт, як я потім довідався з рахунку) і обговорювали вирази та стиль оголошення, яке збиралися вигукувати наступного дня на вулицях. В оголошенні цьому говорилося, що „безщасний молодий джентльмен“, як вони нахабно називали мене, загубився і повинен бути приставлений до своїх друзів без зайвих зволікань. Як і слід гадати, я негайно висловив своє незадоволення з приводу цього зухвалого втручання в мої справи. Але Ендрю вибухнув такими радісними вигуками з нагоди мого прибуття, що я не міг занадто гостро лаятися. Щоправда, його радісні сльози мали, напевно, своєю причиною благородне джерело почуттів — чарку. А проте, страшенна радість, яку він чи відчув, чи то удав при моєму поверненні, врятувала цього разу Ендрю, хоч я вже двічі вирішав провалити йому голову: поперше, за його розмову з регентом про мої справи, а подруге, за те, як нахабно він змалював мене містерові Джарві. Цього разу я задовольнився лише тим, що хряпнув дверима своєї спальні перед носом Ендрю, коли він ішов за мною, дякуючи небо за моє щасливе повернення і умовляючи мене бути надалі обережнішим.

Я ліг спати, вирішивши, що моєю першою справою

ішов на вулицю, супроводжуваний голосною лайкою дружини. Покричавши, Ксантіпа вилила на голову Сократа помії. Філософ спокійно утерся, кажучи: „Після грому завжди буває дощ“.

вранці буде звільнити цього надокучливого, уїдливого, самовдоволеного йолопа, який начебто схильний був скоріше взяти на себе обов'язки наглядача, а не слуги.

Отже, вранці я покликав Ендрю до своєї кімнати і спитав, що він бажає одержати за те, що був мені за провідника до Глазго. Почувши цю вимогу, містер Ферсервіс зблід, справедливо передчуваючи, що це передмова до звільнення з посади.

— Ваша честь,— почав він, трохи повагавшись,— ви не подумайте... ви не подумайте...

— Говоріть прямо, негіднику, або я розіб'ю вам голову!— сказав я, поки Ендрю зітхав і стогнав, заплутавшись у сумнівах та розрахунках: він боявся втратити все, запросивши занадто багато, або— частину, запросивши менше того, що я збирався йому заплатити.

Та після моєї загрози він заговорив вільніше; так буває, що удар по спині того, хто вдавився, звільняє його горло від шматка, що застряг там.

— Вісімнадцять пенсів за день... ваша честь визнає, що це скромно?

— Це вдвоє більше від звичайної платні і втриє більше, ніж ви заслуговуєте, Ендрю. Але ось вам гінея і йдіть собі геть.

— Боронь боже! Чи ваша честь збожеволіла?— вигукнув Ендрю.

— Ні, але здається мені, що ви збираєтесь довести мене до божевілля. Я даю вам на третину більше, ніж ви просите, а ви робите вигляд, ніби я вас обдурюю... Беріть свої гроші й забирайтеся геть.

— Помилуй боже!— зойкнув Ендрю.— Чим я міг образити вашу честь?.. Звичайно, плоть людська— наче квіти польові. Та якщо якась ромашка має ціну в ме-

дицині, то напевно для вашої честі не менше користі принесе Ендрю Ферсервіс... Ви життям ризикуєте, розлучаючись зі мною.

— Слово честі,— відповів я,— важко сказати, хто ви більше — негідник чи дурень... Тож ви збираєтеся лишатися зі мною, незалежно від того, хочу я цього чи ні?

— Вірно, саме про це я і думав,— спокійно відповідав Ендрю.— Бо коли ваша честь не розуміє, що має доброго слугу, то я розумію, що маю доброго хазяїна, і хай мене біс за п'яти схопить, коли я залишу вас. От воно й усе. І нема про що тут довго балакати. Крім того, я ж і не мав від вас попередження про те, що мушу залишити посаду.

— Посаду, сер?— перепитав я.— Але я вас не наймав за слугу, ви були мені тільки за провідника.

— Визнаю, сер, що я — не звичайний слуга,— відкавав містер Ферсервіс.— Але ваша честь знає, що я залишив добре місце в ту ж мить, як тільки ви мене покликали; і все заради вашої честі. Чесно й з чистим сумлінням можна заробити двадцять фунтів стерлінгів добре відрахованого срібла на рік у саду замку Осбелдістонів, і я не збирався відмовлятися від цього за одну гінею, клянусь. Я сподівався залишитися з вашою честю принаймні до кінця року. І я претендую на заробітну плату, чайові та преміальні принаймні за цей строк.

— Ну, ну, сер!— відповів я.— Ці нахабні претензії вам не допоможуть. Коли я ще почую щось подібне, то ви переконаєтеся, що сквайр Торнкліф не єдина особа з моїм прізвиськом, яка вміє орудувати кулаком.

Вся ця справа здалася мені такою смішною, що хоч я і справді гнівався, але важко було мені утриматися від посмішки, бачачи, як серйозно підтримує

Ендрю свої дивовижні претензії. Пройдисвіт помітив, яке враження він справив на мене, і підбадьорився. Однак він визнав за безпечніше трохи знизити свої вимоги, щоб не урвався мій терпець.

— Припустімо навіть, що ваша честь може розлучитися з вірним слугою, який служив вам і вашим родичам з ранку до вечора протягом двадцяти років у чужій країні. Припустімо, що ви можете зробити це без попередження. Але я певний, що ваше серце й серце кожного справжнього джентльмена не дозволить погано обійтися з бідним чоловіком, який накинув кола у сорок чи п'ятдесят, та навіть у сто миль виключно лише заради того, щоб зробити компанію вашій честі, і не дістати за це нічого, крім дрібненької подачки.

Здається, це ви, Віль, одного разу казали мені, що хоч я й уперта людина, але в деяких випадках мене найлегше з усіх смертних обдурити. Справді, тільки опір змушує мене наполягати на своєму. І коли питання не принципіальне, то я завжди ладен швидше відступитися, ніж завдавати собі клопоту. Я знав, що цей чолов'яга сварливий, надокучливий, незграбний йолоп. А все таки я потребував якогось провідника й слугу і так звик до дотепів Ендрю, що іноді навіть розважався ними. Нерішуче міркуючи про це, я запитав Ферсервіса, чи знає він шляхи, міста та села на півночі Шотландії, куди мали мене завести справи мого батька з власниками верховинних лісів. Напевно, якби я спитав у нього шлях до земного раю, то він у ту ж мить взявся б провести мене туди. Отже, потім я мав підстави гадати, ще мені пощастило, коли виявилось, що він справді трохи знався на шляхах тамтешнього краю. Я точно визначив йому платню і лишив за собою право звільнити його коли захочу,

сплативши вперед за тиждень. Нарешті, я завдав йому суворого прочухана за його поведінку минулого дня і відпустив його до приятеля-регента, що сидів у кухні над своєю ранковою чаркою. У цьому товаристві чесний Ендрю мав змогу докладно розповісти, як він обдурив молодого англійського сквайра.

Після цього я пішов до судді Ніколя Джарві. В ідальні цього чесного джентльмена приготований був чудовий сніданок. Балакучий і доброзичливий суддя дотримав свого слова. Я побачив, що мій друг Оуен уже на волі. Зазнавши благодійного впливу щітки й ванни, він уже зовсім не скидався на засмученого, замурзаного Оуена-в'язня. Але дух його був пригноблений відчуттям фінансових труднощів попереду, позаду і довкола. Тому, майже по-батьківському обійнявши мене, добрий чоловік не утримався від глибокого зітхання. Він сів до столу, і журба просякала його погляди й усі його рухи. Все це зовсім не нагадувало його звичайного, спокійного задоволення. Очевидно, він думками лічив дні, години й хвилини, які лишилися ще до опротестування векселів і падіння великої комерційної фірми Осбелдістон і Трешем. Отже, мені самому припало віддати належне гостинності нашого господаря: його чаєві—подарункові якогось судовласника з Китаю; його кофе з власної гарненької плантації, як він, підморгнувши, пояснив мені, під назвою „Сад Соляного ринку“, на острові Ямайка; його англійським сухарям і пиву; його шотландській вудженій лососині; його лохфайнським оселедцям і навіть дамастовій, затканій скатірці, власноручно витканій його покійним батьком, шановним старшиною Джарві.

Догодивши нашому милому хазяїнові цими маленькими ознаками уваги, що подобаються більшості лю-

дей, я і собі теж наважився дістати від нього деякі відомості, які б мали задовольнити мою цікавість і стати мені в пригоді. Доти ми жодного натяку не робили на подю минулої ночі. Тому запитання моє прозвучало трохи різко, коли без передмов я скористався паузою між кінцем історії про скатірку та початком оповідання про серветки і спитав:

— Між іншим, містер Джарві, хто такий цей містер Роберт Кемпбел, з яким ми зустрілися минулої ночі?

Ця моя фраза, немов грім, ударила в суддю і, замість відповіді, він теж запитав:

— Хто такий містер Роберт Кемпбел?.. гм... еге... Хто такий містер Роберт Кемпбел, питаєте ви?

— Так,— сказав я,— хто такий і що він робить?

— Авжеж, він ... еге... він... гм... Де ви зустрічали містера Роберта Кемпбела, як ви його називаєте?

— Я зустрів його випадково,— відповів я,— кілька місяців тому, на півночі Англії.

— О, тоді містер Осбелдістон,— поспішно сказав суддя,— ви знаєте його не менше, ніж я.

— Мені здається, ні, містер Джарві,— наполягав я.— Адже ви його родич і начебто друг.

— Є у нас трохи спільної крові, безперечно,— над силу погодився суддя,— але ми мало бачилися відтоді, як Роб відмовився від торгівлі худобою, бідолашний. З ним погано повелися ті, хто міг би обійтися з ним краще. І даремно вони це зробили. Тепер багато хто хотів би, щоб бідного Робіна ніколи не виганяли з Глазговського ринку... Багато хто хотів би краще бачити його знову позаду трьох сотень мирних биків, ніж попереду тридцяти войовничих розбишак.

— Все це нічого не пояснює мені, містер Джарві, ні про становище містера Кемпбела, ні про його звичаї, ні про його засоби до існування,— відповів я.

— Становище? — перепитав містер Джарві. — Він — верховинський джентльмен; безперечно, ніхто не потребує кращого становища. А щодо звичаїв, то, мабуть, він звичайно носить верховинське вбрання в горах, хоч і надягає штани, коли приходить до Глазго. А щодо його засобів існування, то яке нам з вами діло до його засобів, коли він нічого не просить у нас, знаєте? Але не маю я зараз часу балакати про нього, бо ми якнайшвидше маємо розглянути справи вашого батька.

Кажучи це, він надів окуляри і заходився вивчати папери, подані йому містером Оуеном. Я досить знався на справах, щоб зрозуміти, як розумно й проникливо підходив містер Джарві до суті ділових документів. Слід визнати, що людина він був не зла. Однак він кілька разів смикав себе за вухо, переглядаючи й підраховуючи, скільки заборгували йому особисто Осбелдістон і Трешем.

— Мабуть, це безнадійний борг, — зазначив він. — Кажу вам, це дуже позначилось би на моєму гаманці. Але що з того? Не такий я, як оті круки з Галогетського кварталу. Якщо й доведеться мені дещо втратити через вас, то не можу сказати, що через вас не заробляв я чимало фунтів стерлінгів... Коли й трапиться найгірше, то я якнебудь притулю голову свині до хвоста кабана.¹

Я не зовсім зрозумів суть цього прислів'я, яким потішав себе містер Джарві, але я легко побачив, що він дружньо зацікавився влаштуванням справ мого батька; подав кілька порад; схвалив кілька пропозицій Оуена і дуже полегшив душевну рівновагу цього зажуреного посланця батьківської фірми.

Я був тільки свідком цих справ та ще кілька разів

¹ Шотландська приповідка, визначає приблизно — звести кінець кінцями.

намагався повернутися до забороненої теми розмов про містера Кемпбела. Тому містер Джарві без особливих церемоній дав мені зрозуміти, що я можу прогулятися. Він порадив мені:

— Погуляйте біля воріт коледжа, там ви знайдете кількох парубків, що вміють добре розмовляти грецькою й латинською мовами... Принаймні, вони одержують чималенькі гроші, щоб ні чорта більше не робити. Зможете там почитати святе писання в перекладі містера Захарія Бойда — кращої поезії і не знайдеш, — так казали мені ті, хто знаються або повинні знатися на таких штуках.

Проганяючи мене таким чином, він підсолодив свої слова ласкавим і гостинним запрошенням:

— Поверніться й зробіть мені ласку своєю присутністю на моєму родинному обіді точно о першій годині. Буде бараняча нога і, можливо, теляча голова, бо тепер на них саме сезон. Але не забудьте прийти рівно о першій, — о цій годині я і мій батько, старшина, завжди обідали, і цього правила ми не порушуємо ніколи і ні для кого.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ

Пастух тримає списа, бою жде,
На пастуха ведмідь із лісу йде;
Ревіння звіра здалеку лунає,
Іде ведмідь, дерева нахилиє.
Пастух міркує: „Смертний ворог рине;
„Чи він, чи я — один із нас загине“.

(„Паламон і Арцїта“).

Я пішов до коледжа за порадою містера Джарві; але не шукав я там якоїсь розваги, а лише хотів приборкати й упорядкувати свої думки та обміркувати,

що слід робити далі. Я обійшов навколо старих похмурих будинків коледжа, блукав від одного чотирикутного двору до другого, ходив по майданчиках для прогулянок, де, коли бували вільні від занять години, сиділи над книжками студенти. Кілька разів пройшов через увесь безлюдний зараз сад коледжа, міркуючи про свою примхливу долю.

Не було в мене сумнівів, що Кемпбел пов'язаний з якимись небезпечними й жахливими справами. Містер Джарві не хотів розмовляти про нього, і це ще більше переконало мене в правильності моїх думок. Але, очевидно, Діана Вернон без вагань звернулася до цієї людини заради мене. Поводження самого судді з ним являло дивну мішанину прихильності й навіть поваги з жалем та докором. Очевидно, було щось безвичайне в становищі та характері Кемпбела. Найдивніше було те, що його доля мала вплив на мою власну. Я вирішив при першій слушній нагоді докладно розпитати містера Джарві і якомога повніше довідатись про цю таємничу особу. Тоді я мав судити, чи можливо мені, не ставлячи під загрозу свою репутацію, далі мати з ним справи.

Поки міркував я про це, мою увагу привернули три особи, що з'явилися в протилежному кінці алеї найбільшого кутка саду, де я гуляв. Люди ці, здавалося, захоплені були дуже серйозною розмовою. Іноді трапляється, що якесь підсвідоме почуття віщує нам про наближення людини, яку ми любимо або ненавидимо, значно раніше, ніж око впізнає цю людину. І раптом у мене майнула думка, що середній з цих трьох людей — Решлі Осбелдістон. Першим моїм наміром було звернутися до нього, але потім я вирішив простежити, поки він лишиться сам, або принаймні спочатку роздивитися його супутників. Вони були ще

так далеко від мене і так захопилися розмовою, що я мав досить часу непомітно зайти за кущі, що тяглися обабіч алеї.

За тих часів молоді люди, модники, носили на ранкових прогулянках червоні плащі. Так само в моді було тоді прикривати цими плащами й нижню частину обличчя. Ця мода та кущі дозволяли мені дивитися на мого кузена непомітно ні для нього, ні для інших. Немало здивувався я, пізнавши в його супутниках того самого Моріса, в справі якого я був колись викликаний до судді Інглвуда, і містера Мак-Вітті — купця, суворе й злостиве обличчя якого вразило мене минулого дня.

Навряд чи можна було скласти більш загрозливу спілку проти моїх власних справ і справ мого батька. Я пригадав брехливі свідчення Моріса проти мене. Адже він так само легко міг відновити їх, як і відмовився тоді від них. Я пригадав лихий вплив Мак-Вітті на справи мого батька, засвідчений ув'язненням Оуена. І раптом тепер побачив я обох цих людей у спілці з тим, чий здібності до зла здавалися мені тільки трохи нижчими від здібностей самого сатани.

Пропустивши їх на кілька кроків уперед, я непомітно пішов слідом. В кінці алеї вони розлучились: Моріс і Мак-Вітті вийшли з університетських або коледжівських садів, а Решлі сам повернув назад. Тепер я вирішив зустрітися з ним і зажадати відшкодування за все те зло, що він зробив моєму батькові, хоч я і не знав ще, чим він може відплатити. Відкинувши свій плащ, я вийшов зза кущів і з'явився перед Решлі, який, глибоко замислившись, ішов уздовж алеї.

Не такий був Решлі, щоб втратити самовладання при появі будького. Але все таки він явно здивувався, побачивши моє гнівне обличчя.

— Добре, що я зустрів вас, сер,— почав я.— Я вже збирався поїхати в довгі мандри, шукаючи вас.

— Отже, ви погано знаєте того, кого шукаєте,— відповів Решлі, як і завжди, безстрашно й спокійно.— Мене легко знайти моїм друзям, а ще легше — моїм ворогам. Ваша поведінка змушує мене спитати, серед кого з них маю я честь вважати містера Френсіса Осбелдістона?

— Серед ваших ворогів, сер,— відповів я;— серед ваших смертельних ворогів, якщо ви негайно не складете мені звіта про майно вашого благодійника, а мого батька.

— А кому, містер Осбелдістон,— спитав Решлі,— маю я, компаньйон фірми вашого батька, складати будьякий звіт про мої вчинки в тих справах, які в усіх відношеннях є і моїми справами? Безумовно, не юному джентльменові, чий винятковий смак до літератури зробить такі сперечання огидними для нього і навіть незрозумілими.

— Глузуванням, сер, не обмежитесь. Я не залишу вас, поки не доб'юся цілковитого задоволення. Ви підете зі мною до судді.

— Гарзд, ходімо. Нехай буде так,— сказав Решлі і зробив один чи два кроки поруч.

Потім він спинився і заговорив знову:

— Якби я схильний був зробити, як ви хочете, то ви незабаром відчули б, хто з нас має більше підстав боятися присутності судді. Але я не маю жодного бажання прискорювати вашої долі. Ідіть собі, юначе. Розважайтесь у вашому світі поетичних фантазій і залиште життєві справи тим, хто більше розуміється на них і вміє краще керувати ними.

Можливо, він хотів спровокувати мене; і це йому вдалося.

— Містер Осбелдістон,— сказав я,— цей холодний і образливий тон вас не врятує. Слід вам знати, що люди з прізвиськом, яке ми обидва носимо, ніколи не терпіли образ. І не я зроблю з цього виняток.

— Ви нагадуєте мені,— сказав Решлі, моторошно глянувши на мене,— що наше прізвисько зганьбив я. І ви нагадуєте мені також, хто був причиною цього. Ви думаете, я забув вечір у замку Осбелдістонів, коли ви безкарно й нахабно знущалися з мене? За цю образу, яка буде змита тільки кров'ю, за всі ті випадки, коли ви перетинали мені шлях, за уперту дурість, з якою ви намагаєтеся розбити плани, важливості яких ви не знаєте і нездатні зрозуміти,— за все це, сер, я подаю вам довгий рахунок, за який уже скоро прийде день розплати.

— Хай він прийде, коли прийде,— відповів я,— я радо й охоче зустріну його. Але ви, здається, забули найважливіший пункт — Діану Вернон.

Його чорні очі спалахнули справжнім полум'ям при цих словах, але голос його не змінився і звучав так само спокійно та виразно, як і раніше.

— Я мав інші наміри щодо вас, юначе,— відповів він,— не такі загрозливі для вас та більш відповідні до мого характеру й виховання. Але бачу, що ви самі накликаєте на себе кару, якої так добре заслуговує ваша хлопчача зухвалість. Ідіть за мною до затишнішого місця, де нам не зможуть перешкодити.

Пильно приглядаючись до його рухів, бо вважав його здатним на найгірші вчинки, я пішов за ним. Ми вийшли на галявину серед густих кущів у кінці саду. Я був готовий до всього, і не дурно. Шпага Решлі опинилася біля моїх грудей раніше, ніж я встиг скинути плащ і оголити свою зброю. Я зміг врятувати своє життя тільки тим, що відскочив на кілька кроків

назад. Зброя у нього була краща за мою — його шпага, скільки пригадую, була довша й закінчувалася маленьким трикутним штиком. Я носив так зване саксонське лезо — вузьке, плескاته й загострене з обох боків; ним важче було орудувати, ніж зброєю мого ворога. В усьому іншому ми були майже рівні супротивники. Я переважав спритністю й енергією, але їх цілком урівноважували міць і спокій Решлі. Справді, бився він наче диявол, а не людина — з якоюсь зосередженою жадобою крові, вгамовуваної лише спокоєм, що робив всі його загрозливі жести ще небезпечнішими, бо обміркованими. Ні разу не втратив він самовладання, використовував усі можливості оборони і явно прагнув закінчити нашу дуель катастрофою.

Щодо мене, то я почав бій з більш людьмими почуттями. Хоч і розгніваний був я вкрай, але не бажав йому непоправного зла. До місця дуелі йшли ми дві чи три хвилини, і за цей час я пригадав, що Решлі — племінник мого батька, син мого дядька, який добре ставився до мене і по-своєму любив мене. Коли я вб'ю його, то це спричиниться до горя в родині. Тому спочатку я хотів спробувати обеззброїти мого супротивника і, вірячи в свою умілість, я гадав легко зробити це. Проте, я побачив, що зустрівся з гідним супротивником. Після двох чи трьох ударів, від яких я ледве врятувався, я змушений був покликати собі на поміч обережність. Помалу й мене розлютила упертість, з якою Решлі бажав моєї смерті. Я почав також безжально відповідати на його випадки. Напевно, сутичка мала закінчитися трагічно. І вона мало так і не закінчилася — для мене. Я послизнувся, і Решлі ударив мене шпагою. Шпага пройшла крізь мою куртку, проштрикнула шкіру на ребрах і пройшла крізь одяг на спині. З такою люттю напав на мене Решлі, що ефес

Його шпаги ударив мене в груди, дуже боляче, і на якусь мить я подумав, що смертельно поранений. З жагою помсти, я схопив лівою рукою держак зброї мого ворога і замахнувся своєю шпагою, збираючись проколоти його наскрізь.

Наша смертельна дуель урвалася зовсім несподівано. Якийсь чоловік кинувся поміж нас, відштовхнув нас у різні боки, вигукнувши голосно і владно :

— Що! Сини батьків, які смоктали молоко однієї матері, проливають кров один одного, як чужинці!.. Клянусь рукою мого батька, я проб'ю груди першому, хто зробить спробу ще битись.

Я здивовано озирнувся і побачив... Кемпбела. В руці він держав широкий меч і розмахував ним над головою, немов би стверджуючи свої погрози. Ми з Решлі мовчки дивилися на нього, а він докоряв нам далі :

— Хіба ви, містер Френсіс, гадаєте, що відновите кредит свого батька, коли проштрикнете горянку своєму родичеві або самі накладете головою на дворі коледжа в Глазго?.. Або хіба ви, містер Решлі, гадаєте, що люди довірять своє життя й достатки тому, хто в напружений політичний момент бешкетує, наче п'яниця?.. Ану, не дивіться на мене так люто, чоловіче. Коли гніваєтесь, то крутіть собі пряжку на своєму поясі.

— Ви користуєтеся з мого теперішнього становища,— відповів Решлі,— інакше навряд чи ви насмілилися б втручатись у справу моєї честі.

— Ану бо тихше!.. Використовую?.. Що я маю використовувати? Либонь, ви багатші за мене, містер Осбелдістон; може, ви й ученіші за мене, про це не сперечаюсь. Але вважаю, що ви не краща людина і не кращий джентльмен, ніж я... І за новину буде мені

почути, що ви — не гірший за мене. Насмілююсь, кажете ви?.. Нічого сказати, велика сміливість! Ось я стою перед вами, а довелося мені не раз розхльобувати гарячу кашу. Та чого там згадувати ввечері, що трапилося вранці. Якби ноги мої зараз були на ялівцевому лузі, а не на брукові й не на гравії, то поговорив би я з вами по-своєму.

Тим часом Решлі цілком опанував себе.

— Мій родич,— сказав він,— підтвердить, що він сам втяг мене до цієї сварки. Не я спричинився до цієї дуелі. Радію, що нам завадили перше, ніж я встиг суворіше покарати його самонадіяність.

— Ви поранені, парубче?— співучасливо спитав мене Кемпбел.

— Легенька подряпина,— відповів я.— І мій шановний кузен не довго пишався б цим, якби ви не втрутилися.

— Клянусь, це вірно, містер Решлі,— зазначив Кемпбел.— Холодна сталь і ваша благородна крива готові вже були познайомитися, коли я схопив містера Френка за праву руку. Та нема чого вам, чоловіче, тріумфувати, як свиня, що грає на дуду! Ходімо погуляти зі мною. Маю для вас новини, та ще вам слід прохолодити й отямитись.

— Вибачте, сер,— сказав я.— Не один раз ви були ласкаві до мене. Але я не повинен і не хочу розлучитися з цією особою, поки вона не поверне мені папери мого батька, які вона по-зрадницькому захопила.

— Ви збожеволіли, юначе,— відповів Кемпбел.— Даремно будете йти за нами зараз. Досить вам і одного чоловіка. Невже ви хочете, щоб на вас напали двоє і змусили вас заспокоїтись?

— Хоч двадцяттеро,— відповів я,— коли треба буде!

Я схопив Решлі за комірець. Він зовсім не опирався, але сказав, зневажливо посміхаючись :

— Чуєте, що він говорить, Мак-Грегор? Він сам кидає виклик своїй долі. Чи моя буде провина, коли він упаде?.. Виконавчий лист уже написаний і все готове.

Шотландець явно збентежився. Він глянув обабіч, вперед і назад, а тоді сказав :

— Нізачо в світі не погоджуся, щоб він постраждав за те, що захищав свого власного батька... Божове й моє прокляття всяким суддям, слідчим, прокурорам, шерифам, шпигунам, констеблям та всій чорній зграї, що, наче чума, спустошує в це століття нашу бідну стару Шотландію... Був це веселий край, де кожен тримав своє добро своєю власною рукою, де не було жодних виконавчих листів, судових засідань і вироків та інших злочинських штук. І ще раз кажу, совість моя не дозволить мені дивитись, як цей бідолашний легковажний парубок постраждає від судійського ремесла. Краще вже знову беріться за мечі та бийтесь, як чесні люди.

— Ваша совість, Мак-Грегор? — проговорив Решлі. — Ви забуваєте, скільки часу ми з вами знаємо один одного.

— Так, моя совість, — відказав Кемпбел чи Мак-Грегор, чи як там його звали. — Є у мене така річ, містер Осбелдістон. І, може статися, вона у мене краща, ніж у вас. А щодо нашого знайомства, то коли ви знаєте, хто я такий, то, знаєте ви також і що зробило мене таким. І хоч що б ви думали, а я не поміняюсь місцями з найгордовитішим з гнобителів, які змусили мене ховатись у хащах. Що ви таке, містер Решлі, і які підстави маєте ви стати цим, це вже таємниця вашого серця... А тепер, містер Френсіс, відпустіть

його комірець ; він бо каже вірно, що вам небезпечніше стати перед суддею, ніж йому. І якби справа ваша була пряма, наче стріла, то й тоді він міг би пошкодити вам ... Отже, відпустіть його комір, кажу вам.

Він підтримав свої слова раптовим і несподіваним рухом, визволив Решлі з моїх рук і, силоміць схопивши мене в свої геркулесові обійми, вигукнув:

— Користайтеся з нагоди, містер Решлі. Пара ніг варта двох пар рук ; ви вже мали змогу й раніше переконатися в цьому.

— Дякуйте цьому джентльменові, родичу,— сказав Решлі,— що я не розквитався з вами. І коли я залишаю вас в цю хвилину, то лише тому, що сподіваюсь незабаром зустрітись з вами знову там, де нам не завадять.

Він підняв з землі свою шпагу, обітер її, вклав у ножни і зник серед кущів.

Шотландець силою та умовлянням не дав мені кинути слідом за Решлі. Та я і сам почав думати, що це — марна річ.

— Клянусь хлібом щоденним,— сказав Кемпбел, заспокоївши мене,— ніколи не бачив я такого вередливого юнака. Я вже вибив би душу з найкращого чоловіка в країні, коли б він пручався так, як оце ви. Чого ви хочете?.. Бігти слідом за вовком до його лігва?.. Кажу вам, чоловіче, він приготував для вас стару пастку. Він викопав цього клятого збирача мит — Моріса, змусив його знову розповісти стару історію, а я вже не можу допомогти вам тут, як у судді Інглвуда. Мені нездорово приходити до цих перукатих суддів. Ідіть собі додому, як добре вихована молода людина... уникайте Решлі, Моріса й цієї тварюки — Мак - Вітті... Пам'ятайте про сільце Аберфойль, як я вам казав уже, і, слово джентльмена, я

подбаю, щоб вам не пошкодили. Але держіться спокійно, поки ми не зустрінемося знову... Я піду і витягну Решлі з міста перше, ніж він встигне напаскудити... Пам'ятайте: сільце Аберфойль!

Кемпбел зник і залишив мене міркувати про ці дивні події. Насамперед я поладнав своє вбрання і знову закутався в плащ, щоб приховати кров, яка вкривала мій правий бік. Щойно встиг я зробити це, як закінчилося навчання в коледжі, і групи студентів почали виходити в сад. Отже, я якнайшвидше пішов звідти.

Наближалась година обіду в містера Джарві. Поспішаючи туди, я зупинився перед маленькою скромною крамничкою, вівіска якої запрошувала до Христора Нільсона, хірурга та аптекаря. Я попросив маленького хлопчика, що мішав якісь речовини в ступці, влаштувати мені аудієнцію у цієї вченої персони. Малюк розчинив двері до задньої кімнати, де я знайшов жвавого старигана. Він недовірливо похитав головою, коли я пояснив, що вправлявся у фехтуванні, а в мого супротивника поламався гудзик на кінці шпаги. Наклавши корпію на мою рану, старий буркнув:

— Ніколи не було гудзика на кінці цієї шпаги, що поранила вас. Ет, молода кров, молода кров!.. Але ми, хірурги,— люди, що вміємо ховати таємниці... Якби не гаряча кров і не дурна кров, то що сталось би з двома вченими професіями — хірургів та аптекарів?

З цими словами він відпустив мене, і потім я вже відчував мало болю або незручності від своєї подряпини.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ

Залізне плем'я вирросло в горах,
Воно наводить на низини жах.

.....
Нужди та волі гордої оселі
Боронять певно неприступні скелі.
І вирушає беззаконня син
Громити мир стривожених долин.

(Грей).

— Чому ви так запізнались? — спитав містер Джарві, коли я ввійшов до їдальні цього чесного джентльмена. — Після першої години минуло майже п'ять хвилин. Матті вже двічі підходила до дверей з обідом. Щастя ваше, що то — теляча голова, яка може почекати. От бараняча голова коли перевариться, так — чиста отрута, як мій шановний батько любив говорити. Він, чесний чоловік, найбільше любив вуха.

Я попросив вибачення за свою неакуратність і незабаром сів до столу. Містер Джарві хазяйнував радісно й гостинно. Однак він змушував Оуена та мене їсти занадто багато шотландських ласощів, які не дуже подобались нашим південним шлункам. Мені пощастило, бо, звикши поводитись у товаристві, я міг чемно уникнути цих дивовижних блюд. Але досить смішно було дивитись на Оуена, який мав інші уяви про ввічливість і прагнув виявити якнайбільшу повагу до друга своєї фірми. З неймовірно кислим виглядом ковтав він смажену вовну і хвалив її тоном, в якому огида переважала над чемністю.

Коли забрали тарілки, містер Джарві власноручно приготував пунш, якого я тоді вперше покуштував.

— Лимони, — запевняв він нас, — привезені з моєї власної маленької ферми в тих краях, за морем (він натякав на Вест-Індію), — а хисту готувати цей напій я

навчився від старого капітана, на ім'я Пловучий Гроб, а він навчився цього,— додав суддя пошепки,— як більшість людей думали, серед піратів. Але це — чудовий напій,— заспокоїв він, жаливаючи нам.— Часом добрий крам приходить з поганого ринку. Щождо капітана Пловучий Гроб, то він був чесним чоловіком, коли я знав його. Тільки лягає він любив неймовірно... Але він уже помер, і гадаю, що потрапив у рай.

Справді, виявилось, що напій чудовий. Трохи випивши, Оуен і наш господар почали довгу розмову про ті перспективи, які відкрило об'єднання Англії та Шотландії для торгівлі Глазго з британськими колоніями в Америці та у Вест-Індії, і про те, що може постачити Глазго на ті ринки. Оуен зазначив, що товари для Америки слід купувати тільки в Англії; містер Джарві палко й красномовно заперечував йому:

— Ні, ні, сер, ми твердо стоїмо на своїх ногах, ми хазяїнуємо в своїй власній торбї... Є у нас у Стірлінгу саржа, в Мосельбурзі — міткаль, в Абердіні — панчохи, в Едінбурзі — тонке сукно, є у нас інші шерстяні тканини. Є у нас тканини всіх сортів — кращі й дешевші, ніж у самому Лондоні. А товари з Півночі Англії — Манчестера, Шеффільда та Нью-Кестля — можемо ми купувати не дорожче, ніж у Ліверпулі. Добре виробляємо ми бавовняні тканини й муслін. Ні, ні, хай кожен оселедець висить на своїй власній голові, а кожен баран — на своїй власній нозі, і ви побачите, сер, що ми, глазговці, уміємо робити справи... Вам, мабуть, нудно, містер Осбелдістон,— зауважив він, помітивши, що я мовчу,— алеж ви знаєте, що кому болить, той про те й говорить.

Я пояснив, що мовчу, міркуючи про дивні події, які трапилися зі мною цього ранку. Таким чином, я дістав змогу розповісти про свої пригоди. Я тільки нічого

не сказав про свою рану, бо вважав, що вона не варта слів. Містер Джарві слухав дуже уважно й зацікавлено, кліпаючи своїми сірими оченятами, сопучи й перериваючи мене тільки короткими вигуками. Коли я почав розповідати про сутичку, то Оуен згорнув руки і підвів очі вгору, являючи собою справжнісіньку статую горя й здивовання, а містер Джарві вибухнув цілою промовою:

— Не годиться!.. Нікуди не годиться!.. Знімати меч за свого родича заборонено законами божими й людськими; а смертоубивство на вулицях міста карається штрафом і ув'язненням. Сади коледжа теж не для цього призначені, вони мають бути місцем миру й спокою, клянусь! Не для того дістає коледж добрі шістсот фунтів стерлінгів на рік від єпископських прибутків (хай, прокляте буде єпископське плем'я та їхні прибутки!), і не для того продало ці сади глазговське єпископство, щоб люди бешкетували в тих дворах та садах і щоб божевільні хлопчиська кидалися там сніжками. А вони це роблять, і коли ми з Матті там ходимо, то змушені їм кланятися, щоб нам бува не вибили мозок з голови. Можна від них цього сподіватися... Але розповідайте далі, що трапилося ще?

Коли я згадав про появу містера Кемпбела, Джарві здивовано скочив з місця і почав ходити по кімнаті, вигукуючи:

— Знову Робін... Робін збожеволів, з глузду з'їхав... ще гірше! Роба повісять і знищать увесь його рід... ми це побачимо, почувемо про це! Мій батько, старшина, робив йому перші панчохи... Авжеж! Гадаю, що старшина Тріплі, майстер канатного цеху, скрутить йому останній галстук. Так, так, безталанний Робін простує до шибениці... Але кажіть далі, кажіть далі... Послухаймо все до кінця.

— Я розповів усю історію як тільки міг докладно. Але містер Джарві ніяк не міг до кінця зрозуміти її, поки я не виклав мою справу з Морісом і зустріч з Кемпбелом у будинку судді Інглвуда. Містер Джарві дуже серйозно вислухав усе це і мовчав деякий час після того, як я закінчив свою розповідь.

— Про всі ці справи хочу я тепер порадитися з вами, містер Джарві. І не маю сумнівів, що ви вкажете мені найкращий шлях на користь моему батькові та моїй власній честі.

— Маєте рацію, юначе, маєте рацію! — сказав суддя. — Завжди радьтеся з тими, хто старший і розумніший за вас. Але я не хочу нічого чути про честь. Ми не знаємо тут нічого, крім кредиту. Честь є чоловіковбивця і кровожерний гуляка, що нападає на перехожих на вулиці, а Кредит є пристойний чесний чоловік, що сидить дома і скромно розважається.

— Переконаливо, містер Джарві, — погодився наш друг Оуен. — Кредит — це основний капітал; і коли ми можемо зберегти його якою завгодно ціною...

— Маєте рацію, містер Оуен, маєте рацію! Ви говорите добре і розсудливо. Але щодо Робіна, то, мабуть, він допоможе цьому молодикові, коли зможе. У нього добре серце, у бідолашного Робіна. І хоч я втратив товару на двісті фунтів стерлінгів у його колишніх справах і не дуже сподіваюсь побачити знову мою тисячу шотландських фунтів стерлінгів, які він тепер обіцяє мені повернути, але я завжди казатиму, що Робін бажає добра всім людям.

— Отже, — зазначив я, — я маю вважати його за чесну людину?

— Гм, гм, — відповів Джарві, застережливо кахикнувши. — Авжеж! У нього своєрідна верховинська чесність. Він чесний на свій лад, як вони кажуть. Мій

покійний батько, старшина, завжди сміявся, розповідаючи мені, звідки виникла ця приповідка. Якийсь капітан Костлет вихвалявся своєю вірністю королю Чарльзу. Одного разу його спитали, яким це чином він був вірний королю, коли бився проти нього в армії Кромвеля. А капітан Костлет не поліз шукати слова у кишені, а враз відповів, що, мовляв, був вірний королю „на свій лад“. Мій чесний батько завжди реготав з цього жарту. Від того й пішла ця приповідка.

— Як же ви думаєте,— спитав я,— цей чоловік здатний буде послужити мені на свій лад? І чи слід мені поїхати туди, де він призначив мені побачення?

— Одверто кажучи, варто спробувати. Ви самі бачите, що трохи ризиковито вам лишатися тут. Цей чортів Моріс домігся посади в митниці у Гріноку. Цілий світ знає, що він — ця двонога тварюка з гусячою головою й курячим серцем — вештається по набережній та грабує людей усякими митами, печатками, пломбами та подібним мотлохом. А втім, коли він напише донос, то, безперечно, влада послухає його і вас любенько замкнуть між чотирма стінами. А це буде незручно для справ вашого батька.

— Вірно,— зауважив я.— Але чим могу я прислужитися своєму батькові, залишивши Глазго, де, напевно, Решлі орудуватиме й далі, здійснюючи свої основні махінації, і довірившись непевній людині, про яку я знаю мало, крім того, що вона безперечно не без підстав боїться закону? До того ж ця людина, з якоюсь таємничою і, мабуть, небезпечною метою, щільно пов'язана з тою самою особою, яка напевно спричинилася до всього нашого лиха.

— Ей, ви поганой думки про Роба,— сказав суддя.— Ви поганой думки про нього, дитино. Річ у тому, що

ви нічого не знаєте про нашу гірську країну, або Верховину, як ми, її звемо. Це — цілком своєрідний край. Нема там ні мирових суддів, ні урядовців таких, яким був мій шановний батько — старшина, який я сам є тепер, та всякі інші теперішні урядовці нашого міста. Там — лерд наказує, а селяк кориться. І нема у них іншого закону, крім вістря меча. Меч — позивач, а щит — відповідач. Ось вам суд на верховинський лад.

Оуен тихо застогнав. Визнаю, що ця картина не дуже збільшила моє бажання податися до такої беззаконної країни, як Шотландські гори.

— Знаєте, сер, — вів далі Джарві, — ми мало говоримо про такі речі, бо вони нам добре знайомі; а яка користь ганьбити свою власну країну і ляяти своїх родичів перед лицем південців та чужинців? Поганий той птах, що бруднить своє рідне гніздо.

— Повірте, сер, не настирлива цікавість, але справжня необхідність змушує мене розпитувати вас. Сподіваюсь, вас не образить, коли я проситиму у вас ще деяких порад. Мені доведеться від імени свого батька мати справи з певними джентльменами з цих диких земель, і я мушу довіритись вашому здоровому розсудові та досвідові.

Ця невеличка лєсть витрачена була не марно.

— Досвід? — повторив суддя. — Маю я певний досвід, безперечно за своє життя дещо бачив, робив деякі розрахунки... Між нами кажучи, я зібрав певні відомості про Мак-Вітті від Ендрю Віллі, мого старого клерка. Тепер він служить у Мак-Вітті і К°, але любить вихилити чарчину в суботу ввечері з своїм колишнім хазяїном. І коли ви кажете, що хотіли б керуватися порадою глазговського ткача, то не такий я чоловік, щоб відмовити це синові старого контрагента. Та і мій батько — старшина — не такий був чоловік...

Однак, мушу вам сказати... я звернуся до цифр, а вони, як добре знає містер Оуен, є справжній корінь людського знання.

Оуен охоче погодився з цим, і наш промовець продовжував:

— Ця наша Верховина, джентльмени, є дика земля, перетята вершинами й проваллями, вкрита лісами, печерами, озерами, річками та горами, такими горами, що у самого диявола заболіли б крила злетіти на їхні шпилі. І на такій землі, і на таких островах розташовані щось із двісті тридцять парафій. Тепер, джентльмени, зважмо, що в кожній парафії пересічно є вісімсот чоловіка, виключаючи дітей до дев'яти років; додаймо чверть цього числа, щоб мати приблизне число малюків до дев'яти років. Отже, все населення сягатиме... додаймо чвертину до вісімсот і тоді помножити на двісті тридцять... Стійте, скільки воно виходить?..

— Результат,— гаряче підхопив містер Оуен статистичні викладки містера Джарві,— буде двісті тридцять тисяч.

— Вірно, сер, цілком вірно! Отже, військова сила Верховини, де всі чоловіки од вісімнадцяти до п'ятидесяти шести років можуть носити зброю, становить приблизно п'ятдесят сім тисяч п'ятсот чоловіка. Далі, сер, сумна й жахлива істина полягає в тому, що там нема ні роботи, ні навіть нічого схожого на роботу для половини цих бідолашних істот. Тобто—рільництво, тваринництво, рибальство й усі галузі чесного промислу в країні не можуть дати роботу й половині населення, хоч би навіть вони працювали так ліново, як їм подобається; а працюють вони так, наче плуг чи лопата печуть їм пальці. Гаразд, сер, ця безробітна половина люду становить...

— Сто п'ятнадцять тисяч душ,—підказав Оуен,— тобто половину вищенаведеного добутку.

— Правильно, містер Оуен, правильно. Серед них є двадцять вісім тисяч сімсот кремезних молодців, які здатні носити зброю і таки носять зброю. Вони і не шукали б чесних засобів до життя, якби навіть могли дістати їх; та, на їх щастя, вони їх дістати все одно не можуть.

— Невже, містер Джарві, — вжахнувся я, — це вірна картина життя на такій великій частині Британського острова?

— Сер, я це вам розтлумачу докладніше і вам усе стане ясно, як день. Скажімо, в кожній парафії є в середньому п'ятдесят плугів — чимало для злиденної землі, на якій доводиться бідолашним працювати. Скажімо, є там досить пасовищ для тягла, волів та сорока чи п'ятдесяти корів. Ці плуги й ця худоба можуть дати роботу й прожиток для семидесяти п'яти родин з шести членів кожна. Для рівного рахунку додаймо п'ятдесят чоловіка, і ви матимете п'ятсот душ — половину населення, що має певний прожиток. Але хотів би я знати, що робити іншим п'яти стам?

— Заради бога, що ж вони справді роблять, містер Джарві? — спитав я. — Я здригаюсь, як подумаю про їхнє становище.

— Сер, — відповів суддя, — ви, мабуть, дрижали б більше, якби жили по сусідству з ними. Бо, припустивши, що половина з них можуть трохи заробити чесною працею в Низовині, під час жнив, на поденщині тощо, лишаються все таки сотні й тисячі довгоногих верховинських молодців, які не хочуть ні працювати, ні вмирати з голоду. Вони або жебрачать, або виконують накази свого лерда, не міркуючи, добрі чи погані ці накази. А здебільша сотні й сотні з них

спускаються до кордонів Низовини, де є чим поживитись, злодіюють, крадуть, грабують, займають чужу худобу та іншим чином розважаються. Жахлива ця річ у будьякій християнській країні. А вони ще пишаються цим. За їхніми звичаями, загнати чужу отару є благородний, мужній вчинок. І це, по-їхньому, куди більше личить справжньому чоловікові (як ці злодії зуть себе), ніж заробляти на поденщині. А лерди їхні не кращі за мужиків; бо коли лерди їм і не наказують грабувати й плюндрувати, то чорта лисого вони їм забороняють це. І вони їх переховують або дозволяють їм ховатися у своїх лісах, горах та фортецях. І кожен з цих лердів утримує своїм коштом стільки людей свого клану, скільки може прогодувати. Правдивіше сказати, не лерд їх утримує, а вони самі харчуються, користаючись його гостинністю. І ось вони живуть, промишляючи рушницею й пістолем, кинджалом та мечем, готові порушити мир у країні там, де лердові заманеться. Ось чому все останнє тисячоріччя Верховина була і лишається осідком найбеззаконніших нехристів, які непокоять мирну, спокійну, побожну сусідську місцевість.

— А цей ваш родич і мій друг є одним з великих власників, лердів, який утримує свою армію? — спитав я.

— Ні, ні, — сказав суддя Джарві. — Він не належить до їхніх родових вождів. Щоправда, він з хорошого роду і походить прямо від старого Гленстрі — я знаю його родословну — він таки мій близький родич і, як я вже казав, має в собі добру благородну шотландську кров, хоч можете повірити, що я мало дбаю про ці дурниці, але можу вам показати листи від його батька, що був третім у роді Гленстрі, до мого батька, старшини Джарві, мир пам'яті його. І листи ці починалися

словами „дорогий старшина“, а закінчувалися: „ваш відданий і готовий до послуг родич“. Вони здебільша говорять про позичені гроші, тому добрий покійний старшина зберігав їх на всяк випадок, як важливі документи... Він був людина заощадлива.

— Та коли Кемпбел,— зауважив я,— не є одним з їхніх патріархальних вождів, про яких мені іноді розповідав мій батько, то, принаймні, цей ваш родич має великий вплив у Верховині?

— Це можна сказати! Жодне ім'я не є відоме більше між Леноксом та Бредальбейном. Робін був колись заможним, запопадливим гуртоправом, таких було на десять тисяч один. Приємно було бачити, як він у своєму горянському пледі та в дерев'яних черевиках з щитом на спині і з палашем та кинджалом при поясі йшов на чолі сотні верховинських биків, яких гнали з дванадцятото молодців—таких же грубих, миршавих, кудлатих, як і їхня худоба. У торгівлі своїй він був ввічливий і справедливий, і коли, на його думку, покупець заплатив занадто багато, то частенько він віддавав йому частину грошей назад. Іноді він віддавав п'ять шилінгів з фунта стерлінгів.

— Двадцять п'ять процентів,— зазначив Оуен,— ого, дуже багато!

— Так, він це робив, сер, як я кажу вам. А надто коли гадав, що покупець—бідний чоловік і не витримає втрати. Але настали тяжкі часи... Роб любив ризикувати. То не моя була провина, то не моя була провина! Він не може мені дорікати. Я завжди застерігав його... А кредитори, особливо деякі його знатні сусіди, забрали у нього майно й землю. Кажуть, що дружину його вигнали геть з рідної хати в гори і жорстоко образили її. Ганьба. Ганьба... Я—мирна людина і член міської думи, але якби хтонебудь повівся

з моєю служницею Матті так, як вони повелися з дружиною Роба, то, мабуть, я знову примусив би погуляти шаблю, яку носив мій батько, старшина. Отож, Роб приїхав додому і побачив руїни там, де залишив достаток. Він подивився на схід, захід, південь, північ і не побачив ні підтримки, ні надії, ні притулку, ні захисту. Тоді він насунув бриль на брови, почепив широкий меч на пояс, подався в гори і... став пропашою людиною.

Добрий громадянин Глазго не зміг опанувати своїх почуттів, голос його затремтів і скорботно урвався. Очевидно, хоч він начебто й засуджував вчинки свого верховинського родича, але потай плакав до нього співчуття.

— Отак, вдавшись у розпач,— сказав я, побачивши, що містер Джарві не продовжує свого оповідання,— ваш родич, мабуть, став одним з тих грабіжників, про яких ви нам оце говорили?

— До цього він не дійшов,— сказав глазговець,— він ще не такий поганий. Але він став збирати чорне мито по всій місцевості між Леноксом та Ментісом, аж до самих стін замку Стірлінг.

— Чорне мито?.. Що це? Я не розумію,— зауважив я.

— О, бачите, Роб швидко зібрав банду синіх капелюхів, бо він походить з суворого роду, де його добре знають. Рід цей твердо тримався багато років і проти короля, і проти парламенту та ще й проти церкви, скільки мені відомо. Старий і шановний рід, але, на жаль, його переслідували й гнобили. Моя мати була з Мак-Грегорів, щоб ви знали... Отже, Роб швидко зібрав гарненьку зграю. Він казав, що йому боляче банити таке спустошення й грабіжництво на півночі од верховинського кордону. А тому він ого-

лосив, що, коли фермер платитиме йому чотири фунти шотландських стерлінгів за кожні сто фунтів цінності свого майна (а це, безперечно, скромний розрахунок), то Роб забезпечить йому недоторканість. Коли у цього фермера вкрадуть хоч одне тільки теля, то хай він сповістить Роба, і Роб обіцяє повернути йому худобу назад або сплатити вартість її. І він завжди додержує свого слова. Завжди. Всі люди знають, що Роб додержує свого слова.

— Дуже винятковий спосіб страхуватися,— озвався містер Оуен.

— Це цілком проти наших законів, треба визнати,— сказав Джарві,— цілком проти законів. Закон карає і того, хто збирає чорне мито, і того, хто сплачує його. Але коли закон не може захистити моєї клуні й корівника, то чому я не маю права домовитися з верховинським джентльменом, який може це зробити? Дайте мені на це відповідь!

— Але,— сказав я,— містер Джарві, хіба цей договір про чорне мито, як ви звете його, є цілком добровільний для поміщика або фермера, який платить своєрідний страховий внесок? І що здебільшого трапляється, коли хтонебудь відмовляється сплачувати цей податок?

— Ага, парубче! — вигукнув суддя, сміючись і чухаючи носа.— Ви гадаєте, що спіймали мене? Вірно, я радив би всякому своєму другові порозумітися з Робом. Бо хоч як вони береглися б і хоч що робили б вони, а можуть бути певні, що їхнє господарство сплюндрують, коли настануть довгі темні ночі. Дехто з поміщиків родів Грагам і Когун робили спроби не сплачувати чорного мита. Ну, і що ж? Вони втратили всі свої стада першої ж таки зими. Тому більшість людей тепер гадають, що краще пристати на Робові

умови. Він іде на поступки, коли і йому йдуть на поступки. Але коли ви кидаєте йому виклик, то краще б ви кинули виклик самому дияволу.

— Через це,—спитав я знову,—він і накликав на себе кару законів вашої країни?

— Кару законів?.. Можливо, що так можна висловитись. Його шия швидко пізнала б вагу всього його тіла, якби вони змогли схопити Роба. Але у нього є приятелі серед великих людей. І я можу сказати вам про одну знатну родину, яка підтримує його всіма способами, щоб допекти другому знатному роду. І до того ж він такий довгоголовий молодець, яких ніколи ще не було серед грабіжників за наших часів. Багато зухвалих штук, справжніх коників він викинув. Можна про нього цілу книжку написати, і то буде весела книжка. Він не гірший за Робін Гуда. Все його життя сповнене ризиковитих справ та чудодійних врятувань, про які люди частенько розповідають узимку біля каміна. Дивна річ, джентльмени. Я — людина мирна і син мирної людини, бо мій батько, старшина, не сварився ні з ким, хібащо в стінах міської думи... Дивна річ, кажу вам, але, здається, моя верховинська кров запалюється при цих розповідях і, бува, мені більше подобається слухати про це, ніж про торговельні справи, хай бог мені простить... Але це — марнота... гріховна марнота... і це проти писаного права... проти писаного й проти звичайного права.

Я запитав, який вплив може мати цей містер Роберт Кемпбел на мої особисті справи або на комерційні справи мого батька.

— Слід вам знати,—сказав містер Джарві дуже приглушеним голосом,—я говорю це серед друзів... розумієте? Слід вам знати, що Верховина була спокійна з вісімдесят дев'ятого року. Але як тримали верховинців

у покорі, гадаєте ви? Дзвінкою монетою, містер Оуен, дзвінкою монетою, містер Осбелдістри. Король Вільгельм доручив Бредальбейнові розподілити двадцять тисяч добрих фунтів стерлінгів між ними; між іншим, кажуть, що старий верховинський граф чималеньку суму з них затримав у своєму власному гаманці. Потім королева Анна, яка тепер померла, роздавала вождям не маленькі пенсії, і ті мали чим утримувати своїх молодців, про яких я раніше говорив. І жили вони досить мирно, коли не зважати на деякі грабунки в Низовині, до яких вони занадто призвичаїлися... та ще трохи різалися між собою, але це не шкодить решті цивілізованого світу... Але настали нові часи з цим королем Джорджем¹ (звичайно, хай бог благословить його!). Виходить, що їм не дають тепер ні грошей, ні пенсії. Немає у них засобів утримувати клани, що об'їдають їх. Вони втратили кредит у Низовині. Чоловік, який може самим посвистом зібрати тисячу-півтори здоровенних парубків, охочих виконувати його волю, навряд чи може позичити під заставу банди п'ятдесят фунтів стерлінгів на біржі в Глазго... Це не може тривати довго... побачите, буде заколот на користь Стюартів... буде заколот... Вони ринуть на Низовину, як та повідь. Ми побачимо й почуємо про це раніше, ніж мине рік.

— А все таки,—наполягав я,—не бачу, як це стосується містера Кемпбела, а ще менше справ мого батька?

— Роб може підняти п'ять сотень людей, сер, а тому війна має його обходити не менше, ніж інших,—відповів суддя.—Його фах куди менше прибутків приносить у мирні часи. Потім, правду вам сказати,

---

¹ Георгом.

я підозрюю, чи не є він головним агентом між деякими з наших верховинських вождів та джентльменами північної Англії. Всі ми чули про державні гроші, які забрані були у Моріса десь біля підніжжя Чевіота; зробив це Роб і один з молодих Осбелдістонів. Правду вам сказати, гомоніли, що то були ви самі, містер Френсіс, і я дуже сумував, що син вашого батька міг вдатися до таких справ... Ні, можете нічого про це не казати, я добре бачу, що помилився! Але я міг вірити чому завгодно про мандрівного комедіанта, за якого я вас вважав. Та тепер я не маю сумнівів, що то був Решлі або хтось інший з ваших кузенів — всі вони одним миром мазані — якобіти вони й папісти, і вважали б своєю законною здобиччю державне срібло та державні папери. Цей жалюгідний Моріс — мерзенний боягуз, він і досі не насмлюється сказати, що саме Роб забрав у нього торбину. І він таки має рацію, бо Роб встиг би з ним тут розрахуватися раніше, ніж митна управа спромоглася б пальцем поворухнути.

— Я давно підозрював це, містер Джарві, — сказав я, — і цілком погоджуюся з вами; але щодо справ мого батька...

— Ви підозрювали це?.. Це певна річ... це певна річ!.. Я знаю людей, які бачили деякі папери, що були забрані у Моріса... Не слід мені казати, де саме й у кого їх бачили. Але щодо справ вашого батька... Зважте, що за останні двадцять років дехто з верховинських лердів та вождів почали трохи розумітися на своїх власних інтересах. Ваш батько та інші купці купили ліси в Глен-Дісеріс, Глен-Кісох, Тобер-на-Кіпох та ще в багатьох місцях. Фірма вашого батька сплатила чеками на великі суми. А! Кажу вам, Осбелдістон і Трешем мали всюди добрий кредит! Та я скажу містерові Оуену в очі, як і позаочі говорив, що, крім тих

нешасть, у яких людина не владна, не могло б бути поважніших людей у ділах. Верховинські джентльмени, держці цих векселів, знайшли кредит у купців Глазго та Едінбурга на всю суму, або на більшу частину цих чеків. Отже... Ага! Ви мене вже зрозуміли?

Я визнав, що не зовсім добрав змісту.

— Та як же,— пояснив він,— коли ці векселі не будуть сплачені, то глазговський купець прийде до верховинських лердів, у яких кат-ма грошей, і захоче повернути з них те, що вже давно витрачено... Лерди впадуть у розпач, знімуть заворушення п'яти сот вождів, які інакше могли б сидіти спокійно дома, і... все полетить під три чорти. Банкрутство фірми вашого батька прискорить заколот, який так давно загрожує нам.

— Отже, ви думаєте,— сказав я, здивований таким несподіваним поворотом справи,— що Решлі Осбелдістон зруйнував мого батька виключно для прискорення бунту на Верховині?

— Безперечно... безперечно... це було його головною метою, містер Осбелдістон. Та я не маю сумніву, що другою метою могла бути й дзвінка монета, яку він забрав з собою. Але ця сума становить порівняно меншу частину втрат вашого батька, хоч вона може й становитиме більшу частину виграшу Решлі. Папери, які він забрав з собою, годяться йому хіба на те, щоб розкурити собі люльку. Він спробував дістати під заставу цих паперів грошей у Мак-Вітті та К^о,— я це знаю від Ендрю Віллі,—але вони занадто досвідчені шуки, щоб спійматися на такий гачок. Він од них дістав тільки ласкаві слова. У Глазго Решлі Осбелдістона знають і не довіряють йому, бо він тут був замішаний в якомусь якобітсько-папістському заколоті 1707 року і залишив по собі тільки борги. Ні, ні,

він не може тут реалізувати цих паперів. Люди захочуть довідатися, яким чином він придбав їх. Ні, ні, він переховує папери десь на Верховині і, смію сказати, мій кузен Роб може їх дістати, коли захоче.

— Але чи схильний він буде прислужитися нам у цій скруті, містер Джарві?— спитав я.— Ви змалювали його як агента якобітської партії, глибоко зацікавленого в їхніх інтригах. Чи то ж захоче він заради мене, або, якщо хочете, заради справедливості зробити вчинок, який порушить їхні плани?

— Як би вам сказати! Якобітські керівники не довіряють Робові, а він не довіряє їм. До того ж він приятелює з родиною герцога Аргайля, який обстоює теперішній лад. Коли б він не так заплутався, то швидше став би на бік Аргайля, а не Бредальбейна. Річ у тому, що існує давня ворожнеча між родиною Бредальбейна та родом Мак-Грегорів. Правду кажучи, Роб держить свою власну руку і пристане до тих, до кого йому буде вигідніше пристати. Якби сам диявол був поміщиком, то Роб став би у нього орендарем. І не можна дорікати йому, бідолашному, зважаючи на його обставини. Лишається все таки одна сумна річ: у Роба вдома стоїть у конюшні сива кобила.

— Сива кобила?—перепитав я.—При чому тут вона?

— Я кажу про його жінку, чоловіче, про його жінку. Ну й жахлива ж у нього жінка! Вона не може стерпіти вигляду чесного шотландця з Низовини, а ще менше — англійця. І вона ладна на все, що може повернути короля Якова та скинути короля Джорджа.

— Дуже дивно,—відповів я,—що торговельні справи лондонських громадян пов'язані з революціями та заколотами.

— Зовсім не дивно, чоловіче... зовсім не дивно,—заперечив містер Джарві.—Просто ви ще мало знає-

тєсь на житті. Я собі почитую довгими вєчерами, і я вчитав у хроніках Бєкера про те, що зробили одного разу лондонські купці. Вони змусили генуєзький банк відмовитись від великої позики королеві Іспанії, і через це відплиття великої іспанської Армади відкладено було на цілий рік... Що ви думаєте про це, сер?

— Гадаю, що купці зробили своїй батьківщині золоту послугу, яку слід вшанувати в нашій історії.

— Я теж так думаю. І добре послужить і державі й людству той, хто врятує трьох або чотирьох чесних верховинських джентльменів від участі в темній справі разом з усіма їхніми невинними підлеглими. А вони можуть вдатися до цього, коли нездатні будуть сплатити грошей, які вважають своїми власними. Добре зробить той, хто врятує кредит вашого батька і мое власне крєвне срібло, яке заборгували мені Осбелдістон і Трешем. Кажу вам, коли хтось зможе це зробити, то, на мою думку, його треба буде дуже шанувати.

— Не смію судити, чи вдячна буде йому громадськість,— відповів я,— але наша власна вдячність, містер Джарві, дорівнюватиме розмірам послуги.

— І ми прикладемо зусиль,— додав містер Оуен,— урівноважити баланс, як тільки наш містер Осбелдістон повернеться з Голландії.

— Не маю сумнівів... не маю сумнівів... Він дуже поважний джентльмен і з деякою моєю допомогою міг би багато справ зробити в Шотландії... Гаразд, сер, якщо ці папери можна було б визволити з рук філістимлян, то вони нам дуже придалися б... Я вам знайду трьох людей у Глазго, містер Оуен: Сенді Стінсон, Джон Пірі та третій, ім'я якого покищо не розголошуватиму, дістануть суми, потрібні для забезпечення кредиту вашого дому.

Очі Оуена заблищали надією. Але він знову враз зажурився, пригадавши, що повернення паперів — річ дуже сумнівна.

— Не вдавайтесь у розпач, сер... не вдавайтесь у розпач,— заспокоїв містер Джарві.— Я так вже захопився вашими справами, що вони мені близькі, наче власні черевики. Я дуже схожий на мого батька, старшину (хвала пам'яті його!). Не можу я взятися до справ, щоб не зробити їх своїми власними... Отже, вранці я таки, здається, натягну чоботи і почимчикую з містером Френком по Драйменських болотах. І коли я не зможу усовістити Роба та його дружину, то не знаю вже, хто зможе... Ми з ним завжди були приятелями, не кажучи вже про минулу ніч, коли варто було мені оголосити його ім'я і... йому був би край... Ох, ще мені доведеться за це почути дещо в думі від судді Грагама, від Мак-Вітті та ще від декого. Вони вже натякали мені не раз на мою дружбу з Робом... Але хай закриються. Я їм сказав, що нікому не хочу мститися за гріхи... і яке мені діло до їхніх пліток?..

Я радісно погодився на пропозицію містера Джарві — виїхати нам разом завтра вранці.

Повільно й обережно міркував чесний джентльмен, поки прийшов до свого висновку. Але, вже вирішивши, він почав жваво й енергійно здійснювати його. Він зараз же покликав Матті і наказав їй помастити сапом високі чоботи й поставити їх біля вогню на цілу ніч; провітрити дорожний костюм; потім подбати, щоб коневі дали вволю вівса й полагодили збрую.

Ми домовилися з ним зустрінутись о п'ятій годині наступного ранку. Присутність Оуена була нам непотрібна під час цієї експедиції; він мав чекати нашого повернення в Глазго. Ніжно попрощалися ми з нашим

новим другом. Влаштувавши містера Оуена в суміжній з моєю кімнаті, я наказав Ендрю Ферсервісові приготуватись до від'їзду наступного ранку на призначену годину і ліг спати, повний надій.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ

Ні деревця — куди не кинеш зором,
Ні зелені ... все буре, все суворе;
Птахів нема на цих просторах голих,
Не чути бджіл і не туркоче голуб;
Не вловить вухо дзюркоту потоку,
Блиск джерела ніде не втішить ока.

(„Пророкування голоду“).

Свіжим ранком осіннього дня підійшов я до дверей будинку містера Джарві, що стояв неподалік від готелю місіс Флайтер. Там зустрівся я з Ферсервісом, який привів уже туди коней. Відразу ж мені впала в око одна річ. Хоч не такі то вже добрі були властивості того поні, якого милостиво подарував Ферсервісові адвокат Тутон в обмін на чудову кобилу Торнкліфа, але Ендрю вже спромігся позбутись і цього поні, роздобувши собі натомість навдивовижу нікчемну, криву тварину. Здавалося, вона користалася тільки трьома ногами для пересування, а четверта метлялася в повітрі, немов би акомпануючи.

— З якої расії привели ви сюди цю тварину, сер? І де той поні, на якому ви приїхали до Глазго? — розлючено спитав я.

— Я продав його, сер. Це була хитра бестія, ненажера; він ладен був з'їсти свою власну голову. Нічого не роблячи, тільки стоячи в конюшні, він з'їдав стільки, що сам був не вартий того. А цю кобилку я

купив на рахунок вашої честі. Це чудесна покупка — коштує тільки один фунт стерлінгів за кожну ногу, тобто чотири фунти загалом. А шкутильгати вона перестане, як тільки пройде з милою. Аджеж її за спритність прозвали „Прудкий Там“.

— Клянусь душею, сер,— вигукнув я,— ви не заспокоїтесь, поки мій батіг не відвідає ваших плечей. Негайно йдіть і роздобудьте іншу тварину, інакше ви дорого заплатите за свої вибрики.

Ендрю, не зважаючи на мої загрози, обстоював своє. Він казав, що йому доведеться заплатити гінею відступного чоловікові, який купив у нього поні. Як справжній англієць, я хоч і розумів, що негідник обдурює мене, але ладен вже був сплатити й гінею, аби лиш не витратити марно часу. В цей момент з'явився містер Джарві, закутаний і взутий, немов би це було взимку і він готувався вирушити в подорож до Сибіру. Тим часом двоє робітників, під безпосереднім керівництвом Матті, вивели гарного ситого іноходця, що мав честь в урочистих випадках підтримувати на своїй спині особу Глазговського судді. Видершись на сідло, шановний урядовець спитав про причини нашого з Ферсервісом сперечання. Довідавшись про вибрик чесного Ендрю, він одразу поклав край нашим дебатам. Суддя оголосив: якщо Ферсервіс негайно не роздобуде замість цієї триногої калічі путящого коня, він запроторить Ендрю до тюрми й оштрафує на половину заробітної плати.

— Містер Осбелдістон,— заявив він,— найняв на службу і вашого коня і вас — двох тварин разом; ви безсовісний негідник! Але тепер вже я стежитиму за вами під час нашої подорожі.

— Яка рація мене штрафувати? — похмуро буркнув Ендрю.— У мене й щербатого пенні за душею нема.

Це все одно, що знімати штани з верховинця, а вони, бач, штанів не носять.

— Але ви заплатите коли не грошиною, так спиною!— відказав йому суддя.— Я вже подбаю, щоб ви дістали по заслугі так чи інакше.

Отже, Ендрю змушений був підкоритися наказам містера Джарві. Він тільки бурмотів крізь зуби :

— Занадто багато хазяїв... занадто багато хазяїв, як жаба сказала бороні, коли кожен зубець дряпав її по черзі.

Напевно, йому не важко було позбутися „Прудкого Тама“ і повернути собі свого колишнього Буцефала, бо Ендрю повернувся через кілька хвилин, і жодного разу потім я не чув від нього, щоб він заплатив щонебудь відступного.

Ми вирушили в путь, але не встигли доїхати й до кінця вулиці, на якій жив містер Джарві, коли почули ззаду голосні вигуки : „Стій! Стій!“ Ми спинились, нас наздогнали двоє захеканих парубків містера Джарві. Перший з них ніс величезну шовкову хустину, розміром з найбільший парус одного з вест-індських кораблів містера Джарві. Матті наполягала, щоб суддя обов'язково обкутав тою хустиною свою шийку. Другий юнак приніс тільки словесне доручення. Здається, цей парубок ледве стримувався від сміху. Економка благала хазяїна берегтися дощу і взагалі холодної води.

— Ач, яка дурненька,— сказав містер Джарві, але додав, звернувшись до мене:— все таки, це виявляє добре серце, добре серце у такої молодой дівчини... Матті піклується про мене.

Сказавши це, він стиснув шпорами свого коня, і ми залишили місто без ніяких дальших пригод.

Легко посувалися ми вперед дорогою, що вела нас

на північний схід від міста. Я мав змогу пересвідчитися в цінних рисах мого нового друга. Хоча, подібно до мого батька, він вважав комерційні справи найважливішою метою людського життя, але це не перешкоджало йому цінити й інші галузі знання. Навпаки, від зовнішньої брутальності балачки містера Джарві видно було розумну, спостережливу і досить освічену людину. Він добре знався на місцевій старовині і розповідав мені про видатні події, що колись відбувалися в місцях, якими ми тепер їхали. Він добре знав давню історію своєї країни і пильним оком палкого патріота передбачав пишний розквіт цих земель у майбутньому. З великим задоволенням помітив я, що хоч він ревно обстоював честь Шотландії, але схильний був добре думати й про братнє королівство. Коли Ендрю Ферсервіс (якого, до речі, суддя не злюбив) зауважив, що один з наших коней загубив підкову, і з цього приводу вибухнув промовою, кажучи, що він ладен вбачити і в цьому випадкові згубний вплив об'єднання Англії з Шотландією, то він наразився на рішучу відсіч містера Джарві:

— Замовчіть, сер... замовчіть! Отакі паскудні язики, як ваш, сіють ворожнечу між сусідами й народами. Нема таких хороших речей, які не можуть стати ще кращими, і це можна сказати також про об'єднання. Хіба хто більше опирався об'єднанню, ніж жителі Глазго? Вони бунтували й повставали, били крамниці й збиралися на віча. Але поганий вітер нікому не приносить добра... Кажу вам, хай процвітає Глазго! Гасло це справедливо й елегантно написано на міському гербі... Так от, від часів, коли святий Мунго ловив оселедців у Клайді, що більше дозволяє нам процвітати, як не торгівля цукром і тютюном? Хай хтонебудь скаже мені це. Хто ж після цього стане

гарчати на угоду, що відкрила нам шляхи на захід, до нових ринків Америки?

Ендрю Ферсерзіс аж ніяк не погоджувався з такими аргументами і навіть насмілився заявити:

— Куди це годиться, що шотландські закони виробляють в Англії. Щодо мене, то за всі діжки з оселедцями в Глазго і за всі ящики з тютюном я не погоджуся віддати англійським ненажерам у Лондоні шотландський парламент, нашу корону, наш священний меч, наш скипетр і Монс-Мег,¹ які тепер зберігаються в Лондоні як трофеї в Лондонському королівському замку. Що сказали б сер Вільям Уоллес² або старий Деві Ліндсей³ про Об'єднання та про тих, що вигадали його?

Тим часом ми від'їхали вже милі на дві від Глазго і посувалися диким та розлогим степом. Що далі про-
ступували ми, то похмурішим ставав шлях. Попереду, позаду й довкола простягся безнадійно голий ялівцевий степ. Подекуди його перетинали то вкриті зрадливою зеленню болота, то плями чорного торфу, то піщані горби. Ми виїздили на ці горби, яким бракувало мальовничості гір, але які були ще більш втомними для мандрівників, ніж справжні гори. Ні дерев,

---

¹ Монс - Мег — величезна гармата, пам'ятник давнини і реліквія шотландського народу.

² Вільям Уоллес — шотландський борець за волю, жив у кінці XIII сторіччя. Дев'ятнадцятирічним юнаком він убив англійського урядовця, що образив його, втік у гори, зібрав навколо себе багатьох вигнанців і став влаштовувати з ними напади на англійські гарнізони в горах та замках. Де він з'являвся, там народ всюди повставав проти англійських гнобителів. В 1305 році англійці по-зрадницькому захопили його й закатували. Слава про нього і донині живе в піснях народу.

³ Деві Ліндсей — популярний шотландський поет XVI сторіччя.

ні кущів не було, щоб звеселити око на цих бурих і безплідних просторах. Самий ялівець, побурілий, наче трипорошений пилом, без квітів, ледве прикривав землю. Не бачили ми жодних живих істот; тільки подеколи помічали ми овець якоїсь дивної масті: чорних, синюватих та оранжових, з чорними мордами й ногами. Навіть птахи, і ті уникали цих пустинь; та й не дивно, бо їм легко було втекти звідси, полинувши геть на своїх легких крилах. Тільки іноді чув я одноманітні й жалісні крики чайки та коровайки.

Пообідали ми у злиденній корчмі. Там ми мали щастя переконатися, що ці надокучливі болотні крикуни — не єдині мешканці боліт. Хазяйка розповіла нам, що її чоловік побував учора в горах і навіть добре пополював. На наше щастя, ми скористалися продуктами його полювання — дичиною, добре засмаженою на вертелі. Трохи овечого сиру, в'яленої лососини та вівсяного хліба — був увесь наш обід. Досить поганеньке пиво та чарка чудової горілки завершили нашу трапезу. Тим часом коні наші піджилися вівсом. З новими силами ми вирушили далі.

Шкода, що наш обід був такий жалюгідний. Я потребував доброго обіду, щоб хоч трохи підбадьорити себе. Занадто у мене був гнітючий настрій. Я несамохіть порівнював пустинний, мертвотний вигляд місцевості, по якій ми проїздили, з такими ж сумними та невеселими перспективами мого теперішнього подорожування.

Дедалі пустиннішою й дикішою ставала наша дорога. Дедалі рідше зустрічали ми злиденні хибарки, що вказували на присутність людей. Нарешті, ми почали підійматися з болотної низини; хати зникли зовсім. Тільки іноді на поворотах шляху бачили ми ліворуч великі бескеття темносиніх гір, що простягалися на

північ та на північний захід. Мабуть, там лежала країна така ж дика й сумна, як тут, але далеко цікавіша. Дивлячись на ці різноманітні й дикі скелі, я відчував непереможне бажання заглибитися в ці узгір'я, хоч це обіцяло труднощі й небезпеку. Мабуть, так само моряк жадає бою або шторму, засумувавши від нестерпної одноманітності довгочасного штилю.

Я розпитував мого друга містера Джарві про назви й розташування цих гір. Але він про це або не мав відомостей, або не хотів розмовляти.

— Це гори Верховини... гори Верховини... Надивіться на них і наслухайтеся про них досить, поки знову побачите ринок Глазго... Не хочу я дивитися на них... Щоразу як гляну стає мені моторошно. Я не боюсь... ні, я не боюсь, але шкода мені бідолашних сліпих істот, що мало не вмирають там з голоду... Але — ні слова більше про це! Не годиться говорити про верховинців так близько від їхнього кордону. Знав я чимало чесних людей, що не наважувалися їхати сюди, не склавши попереду заповіту... У Матті були погані передчуття перед цією моєю подорожжю, і вона плакала, дурненька. Але для жінки плакати — все одно, що гусакові ходити босоніж: річ звична.

Далі я спробував докладніше розпитати про характер та біографію особи, до якої ми їхали в гості. Але на цю тему містер Джарві зовсім не бажав розмовляти, мабуть, зважаючи на присутність містера Ендрю Ферсервіса. Той їхав майже пліч-о-пліч з нами, щоб вуха його не втрачали жодного слова з наших розмов, а язик його втручався в наші балачки при кожній нагоді. Зрештою містер Джарві не витримав і вилаяв його.

— Держіться позаду, сер, як вам і личить, — сказав суддя, коли Ендрю під'їхав до нас послухати відпо-

відь на якесь моє запитання про Кемпбела.— Знайте своє місце і не втручайтеся туди, куди вас не просять. Щождо ваших запитань, містер Осбелдістон, то цей молодець тепер далеко, і я з вами можу розмовляти одверто. Зважте самі, чи годиться вам розпитувати і чи годиться мені відповідати? Небагато хорошого можу я сказати вам про Роба бідолашного, а поганого я не хочу говорити про нього, бо він — мій родич, і, крім того, ми наближаємося до його країни. За кожним кущем може ховатися один з його молодців... І коли ви хочете послухатись моєї поради, то — чим менше ми говоритимемо про нього або про те, куди ми їдемо та в якій справі, тим краще буде для вас. Бо можемо ми спіткати ще когось і з його ворогів, а їх занадто багато! Щоправда, у Роба бриль ще досить міцно сидить на голові, але колись спіткає його поганий кінець... Раніше чи пізніше, а лисячу шкіру проштрикне таки мисливський ніж.

— Безперечно. Я цілком покладаюся на ваш досвід і слухатимуся ваших порад,— відповів я.

— Вірно, містер Осбелдістон, вірно... Але мені треба поговорити й з цим пройдисвітом, бо діти та дурні розповідають на ярмарку те, що чують біля хатнього вогнища... Чуєте, ви, Ендрю... Як там вас далі... Ферсервіс.

Ендрю тепер їхав досить далеко від нас і визнав за краще удати, ніби не чує цих вигуків.

— Ендрю, негіднику! — повторив містер Джарві.— Сюди, сер, сюди!

— Так хіба тільки собак кличуть,— пробубонів Ендрю, неохоче наближаючись до нас.

— Я вам покажу, як поведуться з собаками, мерзотнику, коли ви не послухаєтесь моїх слів!.. Ми їдемо на Верховину...

— Мені це теж здавалося,— сказав Ендрю.

— Помовчіть, злодіяко, і слухайте, що я скажу вам ...
Ми ідемо на Верховину ...

— Ви мені вже сказали це,— озвався непоправний Ендрю.

— Я вам голову провалю,— розгнівався суддя,— коли ви не триматимете язика за зубами!

— Якщо тримати язика за зубами,— відповів Ендрю,— то в роті назбирається занадто багато слини.

Мені довелось втрутитися, і я нарешті вгамував його, наказавши Ендрю мовчати.

— Я мовчу,— сказав Ендрю.— Я завжди корюся вашим наказам і не перечу, бо ви мій пан... Моя бідна мати завжди казала мені:

Хто поганий, а хто хороший,
Хай судить той, у кого гроші.

То й говоріть собі самі, замість Ендрю, скільки вам забagnetься, я мовчатиму.

Містер Джарві скористався паузою після висловленого Ферсервісом, щоб дати йому потрібні вказівки:

— Це може вам коштувати життя, сер... Щоправда, за вашу голову дадуть небагато... Але це може коштувати нам усім життя, коли ви не зважите на мої слова. У тій місцевості, куди ми ідемо, і навіть там, де нам, можливо, сьогодні доведеться переночувати, живуть люди всяких кланів та родів — верховинних і низовинних... Я вам кажу: там більше оголених кинджалів, ніж розкритих біблій, а надто за чаркою горілки. Дивіться, не втручайтеся ні до чіїх справ і не ображайте нікого своїм балакучим язиком. Тримайтеся осторонь, і нехай чужі півні б'ються самі собі.

— Дуже вам треба казати мені це,— зневажливо промовив Ендрю.— Начебто я ніколи раніше не бачив

верховинців і не знаю, як поводитися з ними? Я у них купував, продавав їм, їв з ними, пив з ними...

— А ви колинебудь билися з ними?—спитав містер Джарві.

— Е, ні,— відповів Ендрю,— я бережусь цього. Хіба годиться мені — художникові і вченому в своїй галузі— битися з голоногими лобурями, які не знають назви жодної рослини чи квітки навіть по-шотландському, а не те що латинською мовою.

— Отже,— вів далі містер Джарві,— держіть язика за зубами, а вуха на маківці! Бережіться, до речі, щоб не втратити свої вуха, бо вони у вас занадто стирчать. Прошу вас не казати жодного слова, доброго чи поганого, без якого ви можете обійтися, будькому, хто трапиться вам у селі. Особливо майте на увазі, що вам не треба базікати про ім'я вашого хазяїна та про моє ім'я. Не надумайте ще заявити: „ось містер суддя Ніколь Джарві з Соляного ринку, син шановного старшини Ніколя Джарві, про якого всі чули; а ось — містер Френсіс Осбелдістон, син старшого компаньйона великої фірми Осбелдістон і Трешем, у Сіті“.

— Досить говорити,— відповів Ендрю,— досить говорити. Чого це ви думаєте, що я почну розповідати про ваші імена!.. Є у мене багато більш важливих речей, про які варт розмовляти, їй-богу.

— Ось цих саме важливих речей я і боюся, ви, гусаче гоготливий. Вам не треба ні про що розмовляти, коли можете утриматись.

— Коли ви вважаєте,— ображено відповів Ендрю,— що я не здатний розмовляти, як інші люди, то віддайте мені платню та дайте ще і на харчі, я повернуся до Глазго. Розлука буде без журби, як сказала стара шкапина поламаному возові.

Я знову був змушений втрутитись. Я пояснив упертому Ендрю, що він може повернутись, коли хоче, але в такому разі я не сплачу йому жодного пенні. Умовляння, спрямовані до кишені, мають вплив на більшість людей, і в цьому Ендрю не становив винятку. Він миттю „сховав свої роги“, як висловився суддя, і пообіцяв слухатися всіх моїх наказів.

Отже, налагодивши таким способом взаємини у нашому невеличкому товаристві, ми продовжували свою подорож. Підйом закінчився. Ми тепер їхали вниз такою самою нудною й одноманітною місцевістю. Але ми не спинялись. Ніч накрила мороком цю дику пустиню, а ми все ще були в дорозі, і, за словами містера Джарві, лишалося ще милі зо три до місця, де нам треба було заночувати.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ

Клятий бароне,
Хай біс тебе бороне
Й склюють тебе ворони.
Ти вивів таке місто,
Де ні сіна, ні хлібини,
та ще й віде сісти.

*(Шотландські народні вірші
про погану корчму).*

Ніч була ясна, місячна. Дорогу було ясно видно. Під місячним промінням місцевість здавалася цікавішою, ніж у сяйві дня, який безжально викривав її непривабливість і пустинність. Так вуаль, закриваючи обличчя некрасивої жінки, породжує у нас приємні сподіванки й родить бажання дізнатись, чи не ховається під цим серпанком гарне личко.

Дорога спускалась униз, зміїлась, залишала відкриті глівцеві степи і зникала в долині. Здавалося, вона мала привести нас до берегів якогось струмка або річки.

Справді так і сталось. Ми під'їхали до берега річки, яка більше нагадувала одну з моїх рідних англійських річок, ніж ті, які я досі бачив у Шотландії. Річка була вузька, глибока, спокійна і тихо струмівла серед високих гір.

— Це — Форта! — якось особливо, навіть побожно проговорив суддя.

У словах його була пошана, з якою шотландці завжди вимовляють назви своїх видатних річок: Клайди, Твіда, Форти, Спе. Я знав випадки, коли навіть виникали дуелі через зневажливе слово про одну з цих річок.

Повідомлення мого друга я прийняв з належною повагою. Справді, мені досить приємно було після такої довгої й нудної подорожі опинитись на берегах, які обіцяли багато цікавого моїй уяві. Мій вірний зброєносець Ендрю був начебто не зовсім такої ж думки. На урочисті слова судді він буркнув:

— Пхе! Подумаєш, щастя! Коли б це була корчма, так мені б це більше сподобалось.

Проте, скільки міг я бачити під тьмяним світлом місяця, Форта варта була захоплення тих, хто вихваляв її хвилі. Її верхів'я ховалися серед круглих прекрасних гір, одягнених покривом ліщини, горобини й карликових дубів. Кілька величних старих дерев простягали свої гілки назустріч сріблястому сяйву місяця. Здавалося, з своєї висоти вони сторожили річку.

Мій супутник, попросивши наперед не вірити жодному слову своєї розповіді, пошепки переказав мені, що в цих мальовничих горах, у незримих печерах

розташовані палаци духів. Духи ці примхливі, мстиві й гнівливі. Їх треба боятись.

— Місцеві люди називають їх,—шепотів містер Джарві,— Даоін схі, що визначає — Мирні люди. Цим хочуть вони запобігти ласки духів. І нам також слід було б їх називати так, містер Осбелдістон, бо не годиться говорити погано про хазяїна в його оселі.

Але згодом, помітивши кілька вогників, що мерехтіли попереду, суддя вже хоробріше додав:

— Все це, зрештою, вигадки сатани, і я цього не боюся. Ні, ні, не боюся! — А через півхвилини гукнув: — А, ось і вони — вогні Аберфойля!

Мушу визнати, що це і мені сподобалося: не тому, що тепер містер Джарві мав волю говорити що завгодно про духів Даоін схі, а тому, що вогні ці обіцяли кілька годин відпочинку нам і нашим коням. Пройшовши понад п'ятдесят миль, і ми, і коні наші дуже потомились і потребували відпочинку.

Ми переїхали через Форту старовинним кам'яним мостом — дуже високим і дуже вузьким. Мій супутник пояснив мені, що ця річка є природним кордоном між Верховиною і Низовиною.

Через півмилі після мосту ми опинилися перед двома корчми, де мали спинитись на ночівлю. Ця хибарка була ще гірша, ніж та, де ми обідали. Але крізь маленькі віконця виднілося світло, зсередини чутні були голоси; все обіцяло їжу й притулок.

Ендрю перший помітив, що обідрана від кори гілка покладена впоперек дверей маленької корчми. Він відступив назад і порадив нам не заходити всередину.

— Бачите,— пояснив Ендрю,— якісь їхні вожді та знатні люди сидять там за чаркою горілки і не хочуть, щоб їх турбували. І коли ми, непрошені, вліземо до їхньої компанії, то, в кращому разі, вони нам прова-

лять голови, щоб навчити доброго поводження. Щоправда, може нам натомість устроїть кинджал у черево. Але, про мене, це все одно.

Я глянув на суддю; той прошепотів мені:

— Раз на рік і дурень правду скаже!

Тим часом з корчми та з сусідніх хат вийшли кілька напіводягнених дітлахів. Їх зацікавив цокіт підків наших коней. Ніхто з них не привітав нас, і ніхто навіть не збирався прийняти наших коней. Єдиною відповіддю на всі наші запитання було:

— Га ніел сасенах.¹

Однак досвідчений суддя знайшов спосіб примусити їх розмовляти англійською мовою. Він звернувся до хлопчика років десяти, закутаного в шматок дірявого пледа, і гукнув йому:

— Якщо я дам тобі „боубі“,² то будеш розуміти по-англійському?

— Атож! — жваво відгукнувся малюк.

— Тоді збігай сказати своїй мамці, юначе, що два англійські джентльмени хочуть порозмовляти з нею.

Незабаром з'явилася хазяйка, тримаючи в руці запалену смоляну гілку. Насичені смолою гілки, викопані з торф'яних боліт, добре горять і часто правлять у Верховині замість свічок. Цей факел або смолоскип освітив дике й стривожене обличчя жінки. Вона була бліда, худорлява, висока, одягнена в брудне лахміття і закутана в плед. Цей одяг ледве прикривав її тіло і напевно зовсім не грів. Чорне волосся пасмами вибивалося спід очіпка. Вона дивилася на нас здивовано

---

¹ Га ніел сасенах — не розумію по-англійському — кельтською мовою (як ми вже зазначали, природні мешканці Верховини розмовляють кельтською мовою).

² „Боубі“ — дрібна шотландська монета, ціною в півпенні.

й злякано. На якусь хвилину мені здалося, що то якась відьма урвала свої відьомські справи, щоб поговорити з нами.

Вона навідруб відмовилася пустити нас у хату. Ми щосили умовляли її. Ми посилались на тризліт, нашої мандрівки, на втому наших коней, на те, що не зможемо відпочити ніде ближче, ніж у Каландері. Суддя твердив, що до Каландера ще сім шотландських миль (так ніколи, між іншим, я і не довідався, скільки це буде на англійські міри, але здається мені, що кожна шотландська миля дорівнює принаймні двом англійським).

Уперта хазяйка була невблаганна.

— Краще проїхатися далі, ніж ускочити в біду, — сказала вона. — У моїй хаті сидять люди, які не хочуть товариства чужинців... Не знаю, кого вони дожидають, можливо, що червоних курток з гарнізону (ці останні слова вона вимовила пошепки і дуже виразно). Ніч чудова. Сон на траві відсвіжить вам кров. Можете собі поспати, загорнувшись у плащі, як багато добрих молодців роблять під час мандрівки. Мошкари не так уже багато. Можете прив'язати коней до дерева, ніхто з вас за це нічого не візьме.

— Але, господинько, — сказав я, поки суддя нерішуче стогнав, — шість годин минуло від того часу, як ми обідали. Я просто таки вмираю з голоду і жодного бажання не маю лягти, не повечерявши, серед цих ваших гір. Я мушу ввійти. Попросіть пробачення у ваших гостей за те, що до їхнього числа приєднаються кілька чужинців... Ендрю, догляньте за кіньми.

Господиня здивовано глянула на мене й вигукнула:

— Що він собі думає?.. Дивіться ви на цих англійських ненажер! Він уже обідав сьогодні, а ладен ризикувати життям і волею швидше, ніж лишитися без

гарячої вечері. Поставте смажене м'ясо й пудинг по той бік широкого провалля, і англієць стрибне... Але я вмиваю руки... Ідіть за мною, сер,— звернулася вона до Ендрю,— я покажу вам, куди поставити коней.

Мушу визнати, що мене трохи збентежили вирази господарки, які начебто вказували на близьку небезпеку. Але відступати було вже пізно, і я сміливо, принаймні зовні, увійшов до хати, ледве не поламавши собі ноги, наткнувшись на діжку з солониною та ящик з торфом, які стояли у вузьких сінцях. Я розчинив двері, зроблені не з дощок, а виплетені з очерету, і увійшов разом із суддею до головної кімнати шотландського караван-сараю.

Ця кімната була досить дивна для очей південця. Всередині весело палахкотів огонь. Але дим міг виходити тільки крізь дірку в стелі. Клуби диму чорними хмарами скупчувалися на висоті п'яти футів від підлоги. Внизу повітря було порівняно чисте, бо вітер віяв крізь дірчасті плетені двері, крізь дві дірки, що заступали вікна (одне з них було прикрите пледом, а друге — подертим пальтом) та крізь щілини в стінах, збудованих з каменю, торфу й грязюки.

Біля старого дубового столу, що стояв поблизу від огню, сиділи троє людей — очевидно гості. Вигляд їх був досить цікавий. Двоє з них були у верховинському вбранні; один з верховинців — маленький чорнявий чоловік з жвавим і нервовим обличчям — був одягнутий у вузькі штани, які облипали на його ногах неначе трико, виткані з картатої тканини. Суддя прошепотів мені:

— Це, мабуть, знатна людина, бо тільки дворяни у них мають право носити штани, для яких виготовляється спеціальна тканина.

Другий горянин був дуже високий, кремезний чо-

ловік, з пишною рудою шевелюрою, з обличчям, укритим ластовинням, гострими вилицями й довгим підборіддям — якась карикатура на національні риси шотландця. Третій, що сидів за цим самим столом, одягнений був у звичайний європейський мисливський костюм. Вигляд у нього був солідний і сміливий, очі войовничо виблискували, костюм його був багато погаптований золотом, на голові був неймовірно великий трикутний капелюш. Його шпага й пара пістоletів лежали на столі перед ним. Перед кожним з верховинців стримів устромлений просто в стіл гострий кинджал. Згодом я довідався, що це правило задосять дивну ознаку того, що співрозмовники домовилися не сваритися за столом. Перед цими шановними особами стояв величезний олов'яний жбан з міцною й неочищеною верховинською горілкою. Розбита чарка з дерев'яною ніжкою правила за бокал для всієї компанії; ходила з рук у руки ця чарка так швидко, що навіть дивним здавалося, зважаючи на міць напою. Ці люди розмовляли голосно й гаряче, іноді по-кельтському, а іноді по-англійському.

Ще один верховинець, закутаний у плед, лежав просто на підлозі, поклавши голову на камінь, прикритий зверху соломою, і спав або удавав, що спить, не звертаючи уваги на все, що робилося навколо. Він також, очевидно, був сторонньою людиною, бо лежав, не роздягаючись і не розлучаючись з мечем та щитом — звичайною зброєю своїх земляків під час мандрівок.

Біля стін стояли ліжка, збиті з старих дощок або сплетені з гілок; там спала вся хазяйська родина — чоловіки, жінки й діти, приховані лише хмарами диму, наче завісою.

Ми ввійшли дуже тихо, а співбенкетники надто за-

гоплені були своєю розмовою; тому кілька хвилин вони не звертали уваги на нас. Але верховинець, який лежав біля вогню, підвівся на лікті, закрив пледом своє обличчя до очей і кілька секунд розглядав нас. Потім він ліг і, здавалося, знову заснув.

Приємно було побачити вогонь після довгої мандрівки холодного осіннього вечора, та ще в горах, де холод особливо дошкульний. Ми підійшли до вогню і покликали хазяйку. Цим ми вперше звернули на себе увагу трьох перших гостей, що сиділи коло столу. Хазяйка підійшла, несміливо поглядаючи то на нас, то на них. Ми попросили у неї чогось поїсти. Вона відповіла вагаючись:

— Не знаю, чи знайдеться щонебудь у хаті... тобто щонебудь гідне таких людей, як ви.

Я запевнив її, що ми дуже голодні і тому байдуже нам, що вона дасть на вечерю. Озираючись навколо, я поставив стару клітку для курей, замість крісла, для містера Джарві, а сам улаштувався на поламаний діжці, Трохи згодом увійшов Ендрю Ферсервіс і мовчки став за нашими спинами. Тубільці, як я можу назвати їх, поглядали на нас, немов би ображені нашою появою. Ми, принаймні я, приховували під байдужим виглядом тривогу.

Нарешті, менший з верховинців звернувся до мене досить доброю англійською мовою і дуже гордо:

— Бачу, сер, ви влаштовуєтесь тут наче дома.

— Я так завжди роблю,— відповів я,— коли входжу до корчми або трактиру.

— А хіба ви не бачили,— втрутився вищий чоловік,— білого прута упоперек дверей? Це визначає, що джентльмени зайняли корчму для своїх власних справ.

— Я ще погано знаю звичаї цієї країни,— відповів я.— Але не можу зрозуміти, як трое людей мо-

жуть заборонити всім іншим подорожнім вхід до єдиного відпозівку в тутешній місцевості.

— У цьому немає рації, джентльмени,— підтримав мене суддя.— Ми нікого не хочемо ображати... Але в цьому немає рації і немає на це ніякого закону... Та коли пляшка доброї горілки припинить сварку, то ми, люди мирні, охоче...

— Під три чорти з вашою горілкою, сер!— вигукнув чоловік в європейському мисливському костюмі, глибоко насуваючи свого трикутного капелюша.— Не треба нам ні вашої горілки, ні вашого товариства!

І він скочив з місця. Його товариші також підвелися, бурмочучи щось, скидаючи свої пледи, важко дихаючи.

— Я вам казала, що з цього буде, джентльмени!— сказала хазяйка.— Мені слід було сказати вам— забирайтеся з мого двору і не робіть тут гармидеру. Жоден джентльмен не повинен бути потурбований у корчмі Джені Мак-Альпін. Нікчемні англійські волоцюги, вештаються по країні в нічній пітьмі і турбують чесних, мирних джентльменів, які п'ють собі біля вогню.

В іншому випадку я досить гостро відповів би старій жінці, але тепер я не мав часу. Явно наближалася сутичка. Я був ображений і не боявся бою, хоча тривожився за суддю, який ніяк не пристосований був до такої пригоди. Однак я теж підвівся і скинув плащ з плечей, приготувавшись до оборони.

— Нас трое проти трьох,— сказав менший з верховинців.— Коли ви— справжні джентльмени, то обороняйтесь!

І, вихопивши свого широкого меча, він рушив прямо на мене. Я став в оборонну позицію і не дуже боявся бою, покладаючись на переваги моєї шпаги. Суддя поводився з несподіваним запалом. Коли він побачив

Суддя поводився з несподіваним запалом.

верховинського велетня біля себе з голим мечем, він спробував вихопити свою „шаблюку“. Але зброя так заржавіла, що уперто не виймалася з піхов. Тоді він вихопив з огнища розпечений сошник, що правив за кочергу, і почав ним орудувати так успішно, що першим же випадом запалив плед верховинця і змусив його відступити на поважну дистанцію. Ендрю, напакі, замість зустрічі з низовинним бійцем, на превеликий жаль, зник на самому початку бою. Але його супротивник вигукнув:

— Коли битись, так по-чесному!— і лишився спокійно на місці.

Він ввічливо відмовився від участі в сутичці. Отже, наш бій почався на рівних умовах—щодо кількості учасників. Я вирішив, коли можна буде, обеззброїти свого супротивника. Але я не міг занадто близько підійти до нього, бо в лівій руці тримав він кинджала. Тим часом суддя, не зважаючи на свій початковий успіх, потрапив у досить скрутний стан. Вага зброї, власна його огрядність і палкі почуття—все це дуже швидко вичерпало і його сили, і його дихання. Містер Джарві мало не зазнав поразки. Але раптом з підлоги підскочив той верховинець, що спав на камені. Він вихопив меча, підняв угору щит і заступив собою за сапаного суддю.

— Недарма їв я міський хліп у Глазго!— вигукнув новий боець.— Клянусь, я пуду питися, замість сутті Джарві, у селі Аберфойль. Ось що я зроплю!

Стверджуючи свої слова діями, несподіваний помічник грізно замахав мечем над вухами свого височеного земляка. Той зовсім не збентежився і заходився ретельно відбивати його удари. Але обидва вони мали при собі круглі дерев'яні щити, оббиті міддю й криті шкірою. На ці щити припадали всі удари. Отже, це

стучка відзначалася страшенним стукотом і дзенькотом, але не великою небезпекою. Та взагалі наші супротивники, мабуть, хотіли лише свою хоробрість показати, а не завдати нам якоїсь серйозної шкоди. Джентльмен у вузьких штанях, якому бракувало партнера в бою, взяв на себе роль посередника й миротворця:

— Геть руки! Геть руки! Досить з вас! Не на смерть б'ємося! Незнайомі джентльмени показали себе людьми честі і дали достатнє задоволення. Я не гірше за інших боронитиму свою честь, але мені не до душі зайве кровопролиття!

Безперечно, я не хотів продовжувати бою, мій супротивник також ладен був сховати свого меча в піхви. Суддя ледве дихав, а прикрашені щитами шотландці спокійнісінько помирились.

— А тепер,— сказав наш шановний миротворець,— випиймо разом, як чесні люди... У корчмі всі ми помістимось. Хай цей славний маленький джентльмен, що трохи захекався, поставить нам пляшку горілки, а я на знак миру заплачу за другу пляшку. А далі ми будемо пити в складчину, як брати.

— Хто ж заплатить за мій новий гарний плед? — спитав височенний верховинець.— В ньому така дірка, що можна качан капусти просунути. Чи бачив хто, щоб порядний джентльмен фехтував кочергою?..

Суддя вже відсапався і захотів водночас скористатися тріумфом своєї мужньої поведінки, а також уникнути нової суперечки.

— За цим діло не стане,— сказав він.— Коли я пробив голову, то можна знайти і пластир. Ви матимете новий плед самого найкращого сорту — кольорів вашого клану, чоловіче. Скажіть тільки, куди вам його надіслати з Глазго?

— Свого клану я можу й не називати. Я — з королівського клану, і це всім відомо, — заявив верховинець. — Але можете взяти собі шматок цього пледа... Тьху, він воняє, як смалена бараняча голова... Можете зняти з нього візерунок. Один джентльмен — мій родич — торгує яйцями в Гленкро, він знайде до вас у Мартиніз день, і можете ним передати мені плед. Але, чесний джентльмене, коли будете фехтувати наступного разу і матимете хоч трохи поваги до свого супротивника, то бийтеся мечем, чоловіче, а не розпеченим залізом, наче дикий індієць. Адже меч у вас є.

— Боже мій! — вигукнув суддя. — Кожен обороняється як може... Мій меч не бачив світла від часів бою на Ботвельському мості,¹ де ним був оперезаний мій покійний батько. Не знаю, може й тоді не був цей меч у ділі, бо бій був таки коротенький... В усякому разі, він тепер так заржавів, що не в силі був я витягти його з піхов. Отож я й схопив першу річ, якою міг боронитись. Клянусь, минулися вже мої воєвничі дні, хоч я й тепер не стерплю образи... Але де той чесний парубок, що так благородно заступився за мене?.. Я йому поставлю чарку горілки.

Та боєць, про якого він говорив, уже зник без сліду. Непомітно для судді, він утік негайно по закінченні сутички. Все таки я встиг пізнати в ньому нашого давнього знайомого — рудого Дугала, в'язка-тюремника з Глазговської тюрми. Я пошепки повідомив про це суддю, а він так само відповів мені:

— Гаразд, гаразд! Бачу, що відома вам особа сказала правду. Бувають таки прояснення в мозку цього

---

¹ Бій на Ботвельському мості (1679 р.) між шотландськими повстанцями та англійським урядовим військом закінчився перемогою англійців.

Дугала. Я поміркую, як би зробити йому щось доброго.

Сказавши це, він сів, кілька разів глибоко зітхнув, переводячи подих, і покликав хазяйку:

— Здається мені, хоч як це дивно, але утроба моя лишилася без дірок у вашому домі. Отже, серденько, хотів би я чимнебудь набити її.

Прекрасна дама перетворилась на втілену ввічливість, як тільки закінчилася сварка. Вона негайно заходилась готувати нам вечерю. Між іншим, протягом усіх цих подій мене найбільше дивував винятковий спокій, з яким наша господарка та й уся її родина спостерігали войовничу сутичку. Чув я тільки, як добра господиня гукала комусь із своїх помічників:

— Зачини двері, зачини двері! Хай вони собі вбивають один одного, але ніхто не вийде звідси, поки не сплатить усього належного мені!

Тепер, однак, наша господарка почала поратись біля вогню і, на моє здивовання, почала смажити нам на сковорідці оленину, смачну дичину. Приготовлена ця страва була цілком задовільно для голодних людей, коли не для ласунів. Тим часом на стіл поставили англійську горілку. Не зважаючи на свій патріотизм, верховинці не виявили жодної огиди до цього міцного напою, а навіть навпаки. Джентльмен з Низовини після першої чарки почав цікавитись, яка наша професія та куди ми подорожуємо.

— Ми собі міщани з Глазго, з дозволу вашої честі,— смиренно пояснив суддя,—ідемо до Стірлінга по один невеличкий борг.

Наш співрозмовник посопів носом, усміхнувся й повторив слова судді.

— Вам, глазговським гендлярям,—сказав він,—нічого більш робити, як вештатись по заходу Шотландії

та мучити чесних людей, що трохи запізналися із сплатою боргу, як оце і я.

— Коли б наші боржники всі були такими чесними джентльменами, як ви, Гарсхатахін,— відповів суддя,— то ми зберегли б свої сили, бо вони самі приносили б нам гроші.

— Е! Що? Як!— вигукнула особа, до якої він звернувся.— Клянусь хлібом щоденним, та й м'ясом з горілкою, що це мій старий друг Ніколь Джарві— найкращий чоловік, який будьколи позичав гроші джентльменові в скруті. Чи ви не в мої краї їдете? Чи ви їдете не в Ендрік, до Гарсхатахіна?

— Клянусь, ні, містер Гальбрайт,— відповів суддя.— Я зовсім іншим заклопотаний... Невже ви думаете, що я прийшов по ваш борг?

— Під три чорти борги!— дуже щиро вигукнув лерд.— Якого дідька будемо ми з вами говорити про справи тепер, коли ви так близько від моєї округи... Подумайте тільки, як це дорожний одяг може змінити людину... Адже я й не пізнав свого старого друга— старшину.

— Суддю, з вашого дозволу,— заперечив мій супутник.— Але я знаю, чому ви помилились. Заборгували ви ще моему покійному батькові, а він був старшиною. Та його звали Ніколем, так само, як і мене. Скільки пригадую, ви після смерті мого покійного батька мені ще нічого не сплачували. От чому ви й помилились.

— Гаразд, хай диявол візьме цю помилку з усіма її причинами,— заявив містер Гальбрайт.— Але я щасливий, що ви— суддя. Джентльмени, налийте бокали. За здоров'я мого чудового друга, судді Ніколя Джарві! Я двадцять років знайомий з ним та з його батьком. Випили? Налийте ще! За те, щоб він незабаром став

мером — мером, кажу вам! Хай живе лорд - мер Ніколь Джарві! Хто каже, що є на вулицях Глазго хоч якийсь чоловік, більш підходящий для цієї посади? Хай він прийде і заявить це мені — Дунканові Гальбрайту з Гарсхатахіна. От і все!

З цими словами Дункан Гальбрайт войовничо зсунув набакир свого трикутного капелюша.

Обидва верховинці з великим ентузіазмом випили горілку, хоч і не дуже багато уваги звертали на зміст тостів. Вони почали розмовляти кельтською мовою з містером Гальбрайтом.

— Я впізнав цього молодчика з самого початку, — прошепотів мені суддя. — Але кров у нас кипіла і мечі пішли вже в хід, то ж хто його знає, з яким почуттям згадав би він про свій борг? Навряд чи він скоро зі мною розплатиться. Але він — чесний чоловік, і серце у нього тепле. Не часто приїздить він на ярмарок у Глазго, але багато тетеревів та глухарів посилає нам з гір. А з моїми грошима я можу почекаати. Мій батько, старшина, дуже поважав родину Гарсхатахінів.

Вечеря вже була майже готова, і я почав шукати Ендрю Ферсервіса. Але від самого початку сутічки ніхто не бачив цього вірного зброєносця. Проте, хазяйка висловила думку, що наш слуга пішов до коней. Вона запропонувала посвітити мені, кажучи:

— Скільки не гукали ні я, ні діти — він не відповідав. А сама я не можу піти до конюшні о такій пізній порі. Я — самотня жінка і знаю, як домовик обдурив корчмарку в Арднаговані. А всі кажуть, що в нашій конюшні завівся домовик, тому й жоден наймит у нас не живе.

Вона повела мене до старої повітки, під якою стояли наші бідолашні коні, жуючи сіно, кожна стеблина якого була завтовшки з гусяче перо. Там виявилось,

що у господині були інші підстави порозмовляти зі мною на самоті.

— Прочитайте це,— сказала вона, подаючи мені клапоть паперу.— Хвала богові, що я вже позбулася цього. Чесній жінці спокійніше жити в пеклі, ніж на кордоні Верховини— серед солдатів та англійців, убивць та конокрадів, насильств та кровопролить.

Мовивши це, вона віддала мені палаючу гілку і повернулась до хати.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ

Не лірами — волинками краса
Сувора і страшна Верховина,
Мак - Ліна грізний поклик там гримить,
Мак - Грегор у сурму свою сурмить.

*(Джон Купер,
„Відповідь Алланові Рамзаю“).*

Я спинився біля входу до конюшні... Та не знаю, чи можна було так назвати це місце. Там коні стояли поруч із козами, курами, свиньми й коровами. Дах будинку й конюшні був один: щоправда, Джені Мак-Альпін дуже пишалася, що, на відміну від інших хат у селі, її конюшня мала окремі двері, крім тих, якими користалися двоногі гості нашої хазяйки.

При світлі смолоскипа я розібрав листа, написаного на вогкому, зім'ятому й брудному клаптику паперу. Записка була адресована: „У шановні руки містера Ф. О., молодого англійського джентльмена“. Зміст її був такий:

„Сер!

Хижі коршуни вилетіли на полювання, а тому я не можу зустрітися з вами та з моїм шановним родичем С. Н. Д. у селі Аберфойль, як збирався раніше.

Прошу вас уникати зайвих балачок з людьми, яких ви можете зустрінути там, бо це може спричинитися до турбот у майбутньому. Подавець цього листа — вірна особа, вона проведе вас до того місця, де я безпечно можу зустрінутися з вами. Сподіваюсь, що мій родич і ви відвідаєте мою бідну оселю, де, всупереч моїм ворогам, я все ще можу привітати своїх друзів, як і личить верховинцеві. Там ми урочисто вип'ємо за здоров'я відомої вам Д. В. і розглянемо певну справу, в якій я сподіваюся допомогти вам. Залишаюсь, як заведено писати між джентльменами, вашим покірним слугою.

Р. М. К.*

Зміст цього листа мене дуже вразив. Отже, доводилося відкласти місце й час побачення з Кемпбелом. Проте, мене втішало, що він все ще бере участь у моїх справах, бо без його допомоги я не міг сподіватись повернути паперів мого батька. Тому я вирішив діяти за його порадами і при першій же слушній нагоді довідатись у хазяйки, де я можу зустрітись з цією таємничою особою.

Потім я заходився шукати Ендрю Ферсервіса. Кілька разів гукав я його, але жодної відповіді не дістав. Оглянув я всю конюшню, навіть ризикуючи підпалити хату, якби там не було так вогко.

— Ендрю! — гукав я. — Ендрю! Йолопе! Осел, де ви?

Нарешті я почув жалісне:

— Ту - ут!

Голос наляканого Ендрю справді нагадував домовика. В кутку повітки, за діжкою, де лежало пір'я всіх зарізаних протягом минулого місяця курей, знайшов я мужнього Ендрю. Почасти силоміць, а почасти

силою переконання змусив я його вийти на свіже повітря. Першими його словами було :

— Я чесний чоловік, сер!

— А хто, чорт забирай, питається про вашу чесність?— сказав я.— Нащо нам здалася зараз ваша чесність. Я хочу тільки, щоб ви пішли повечеряти з нами.

— Так, так,— бубонів Ендрю, явно не розуміючи моїх слів,— я—чесний чоловік, хоч що б там казав суддя! Визнаю, що іноді світські справи та любов до наживи охоплюють мою душу, та це з багатьма трапляється. Але я—чесний чоловік. І хоч я говорив у болотах, що хочу залишити вас, але бог свідок, я не мав наміру цього робити. Коли люди торгуються, то всячину балакають... Але я—знаю, що ваша честь—такі ще молоді, недосвідчені, і не легко було б мені розлучитися з вами.

— Якого чорта вам тепер треба?— спитав я.— Хіба ми не розв'язали вже всього остаточно? Чи ви збираєтеся щогодини говорити, що хочете залишити мене? Чи ви з глузду з'їхали?

— Бачите, раніше я говорив тільки так, аби!..— відповів Ендрю.— Але тепер я про це думаю серйозно... Виграю я на цьому чи програю, але я не в силі їхати далі з вашою честю. І коли ви послухаєтеся моєї дурної поради, то плюнете на це побачення і самі поїдете назад. Я щиро шаную вас і певний, що ви зробите честь своїм друзям, коли облишите свої примхи й наберетеся розуму... Але я не можу їхати за вами далі, навіть коли б ви загинули в дорозі без мого керівництва й моїх порад... Іти в країну Роб Роя—це значить спокушати провидіння!

— Роб Роя?— перепитав я здивовано.— Я не знаю нікого на таке ім'я. Що це за нова вигадка, Ендрю?

— Важко, — сказав Ендрю, — дуже важко, що людині не вірять, коли вона говорить чистісіньку правду. І все це тільки тому, що іноді ця людина піддається спокусі й трохи бреше, коли необхідно. Можете й не питати, хто такий Роб Рой. Безсовісний грабіжник — ось хто він такий... Хай бог мене простить! Сподіваюсь, ніхто не чує нас. Та чого ви питається про нього, коли у вашій кишені лежить його лист? Чув я, як один з його розбишак наказав старій відмі — господині — передати вам листа. Вони думали, що я не розумію їхнього белькотіння. Однак, хоч я не дуже вмю розмовляти по-їхньому, але розумію все до одного словечка, що вони говорять. Не хотів я про це казати вам, але з переляку верзеш такі речі, які слід було б тримати при собі. О, містер Френк, всі дурощі вашого дядька та всі бешкети ваших кузенів — дрібнички порівняно з цим!.. Пийте гірку, як сер Гільдебранд; починайте ранок неділі з чарки горілки, як сквайр Персі; лайтеся, як сквайр Торнкліф; бігайте за дівками, як сквайр Джон; грайте в карти, як Річард; завойовуйте душі для папи та диявола, як Решлі; дурійте, шалійте, порушуйте спокій святої неділі й виконуйте накази папи, як вони всі заразом, але, заради бога милосердного, побережіть свою молодість і не зближуйтеся з Роб Роєм!

Ендрю хвилювався занадто щиро, і я не міг подумати, що він бреше. Проте я лише сказав йому, що збираюся лишитись на ніч у корчмі і прошу його добре доглянути за кіньми. Щодо решти, я наказав йому мовчати про причини його тривоги і запевнив, що подбаю уникнути серйозної небезпеки. Він засмучений пішов за мною до хати, бурмочучи крізь зуби:

— Спочатку, треба людей доглядати, а потім коней...

У мене ще ні шматочка в роті не було, крім твердих ніг старого глухаря, і це за цілісінський день.

Я ввійшов до хати.

Очевидно, під час моєї відсутності гармонія товариства порушилась. Містер Гальбрайт і мій друг суддя захоплені були гарячою суперечкою.

— Не хочу я чути таких виразів,— говорив суддя, коли я ввійшов,— про герцога Аргайля та про рід Кемпбелів. Він — шановний вельможа, що робить честь своїй країні і є другом та благодійником торгівлі міста Глазго.

— Я нічого не кажу проти Мак - Калум Мора та Кемпбелів,— мовив, сміючись, той з верховинців, що був нижчий на зріст.— Я живу по той бік долини Гленкоро і не хочу сваритися з Інверара.

— Наше озеро ніколи не бачило лімфад¹ Кемпбелів,— кричав верховинець - велетень.— Я говорю, що маю на думці, і не боюсь нікого! Для мене Кемпбел — не кращий за Коуана, можете переказати Мак - Калум Морзві, що Аллан Іверах сказав це. Далеко звідси кричати до Лохоу.²

На містера Гальбрайта трохи вплинули неодноразові тости. Він дуже стукнув рукою об стіл і суворо проказав :

— За цією ррдиною записаний кривавий борг, і настане ще день розплати... Кістки вірного й хороброго Грагама давно вже перевертаються в труні, вимігаючи помсти цьому поганському герцогові Аргайлю. Щоразу, коли в Шотландії траплялася зрада, хтось із

---

¹ Лімфади — так звалися галери, що намальовані були на гербі Ерджілів та інших членів клану Кемпбелів. (Примітка автора).

² Лохоу і навколишні райони були роловою батьківщиною Кемпбелів. Вираз: „далеко звідси кричати до Лохоу“ — став прислів'ям. (Примітка автора).

Кемпбелів був її призвідцем. А тепер, коли неправеділо перемогло, то хто як не Кемпбели гноблять справедливих? Але так справи довго не стоятимуть, і прийде час нагострити сталеву панну,¹ щоб вона їм відтяла голови. Сподіваюся я ще побачити, як заржавіла старенька знову візьметься за свої криваві жнива.

— Ганьба, Гарсхатахін! — вигукнув суддя. — Соромтеся, сер! Невже ви збираєтеся говорити такі речі перед урядовою особою й самі накликати на себе біду?.. Як же ви думаєте утримувати свою родину й задовольнити своїх кредиторів (мене та інших), коли ви станете на цей гріховний шлях, що може тільки підвести вас під кару закону, на загибель усіх, хто має зв'язки з вами?

— Під три чорти моїх кредиторів! — заревів хоробрий Гальбрайт. — І вас також, коли ви в їхньому числі. Кажу вам, що скоро настануть нові порядки... Прийде таки край Кемпбелам, не будуть вони так високо заломлювати свої капелюші, не будуть вони посилати своїх собак туди, куди не сміють прийти самі. Настане край злодіям, убивцям та гнобителям, які плюндрують та псуують кращих людей, ті клани вірні королю більше, ніж вони самі.

Суддя хотів був продовжувати диспут, але хазяйка поставила перед ним готову вечерю. Смачний запах смаженої дичини був таким переконливим посередником, що суддя захоплено заходився орудувати виделкою, лишивши нашим новим знайомим змогу самотужки продовжувати дискусію.

— Правильно, — сказав верховинець - велетень, якого, як я потім довідався, звали Стюарт. — Не мучились би ми і не страждали тут, шукаючи Роб Роя, якби його

---

¹ „Сталевою панною“ звали за тих часів у Шотландії гільйотину.

не переховували Кемпбели. Я з тридцятьма людьми з мого роду полювали за Мак-Грегором, наче за червоним оленем, але потрапили ми до округи Гленфалох, а тут піднялися Кемпбели і не пустили нас далі. Всі наші зусилля пропали марно. Але багато б я дав, щоб бути так близько від Роб Роя, як тоді.

На превеликий жаль, мого друга суддю ображали розмови войовничих джентльменів. Він і тут не стерпів, таки втрутився:

— Пробачте, що я говоритиму одверто, сер; але, мабуть, ви охоче віддали б найкращий гудзик з вашого капелюша, щоб бути від Роба так далеко, як ви тепер... Ще б пак, моя розпечена кочерга нічого не значить у порівнянні з його мечем.

— Краще ви більше нічого не говоріть про свою кочергу, або, чорт забери, я вас змушу проковтнути ваші слова, та ще й заткну їх у вашу горлянку холодною сталлю!

І з недвозначним та загрозливим поглядом горянин поклав руку на держак кинджала.

— Не будемо сваритись, Аллан,— сказав менший на зріст верховинець.— Якщо Глазговський джентльмен так піклується про Роб Роя, то, мабуть, цієї ночі він побачить його в кайданах, а на ранок Роб уже витанцюватиме в повітрі на шибениці. Досить вже спустошував він цю країну, годі нам терпіти його та його родичів... Час поспішати. Аллан, ходімо до наших молодців.

— Заждіть, Інвершалох,— сказав Гальбрайт.— Випиймо ще чарку.

— Я вже випив досить чарок,— заявив Інвершалох.— Я п'ю свою квартиру горілки з чесними людьми, але більше—ні краплини, коли мене на ранок чекає робота. І, серйозно кажучи, Гарсхатахін, ви краще по-

думали б, як до ранку привести в село своїх вершників, щоб ми вирушили вчасно.

— Якого біса ви так поспішаєте? — спитав Гарсхатахін. — Їжа й молитва ніколи не заважали роботі. Якби я головував, то ні за якого б диявола не дозволив би вам прийти сюди нам на допомогу. Гарнізон та ваші власні вершники могли б самі легко спіймати Роб Роя. Ось ця рука, — сказав він, стискаючи кулак, — покладе його на зелену траву, не просячи собі на підмогу жодного верховинця.

— То ви можете розпрощатися з нами ще й тут, — сказав Інвершалох. — Хіба ж я їхав би за шістдесят миль, якби по мене не послали? Та якщо хочете послухатись моєї поради, то тримайте язика за зубами, коли бажаєте домогтися успіху. Мовчазні люди живуть довше, щоб ви знали. Коли хочете спіймати птаха, то не махайте перед ним капелюшем. Ось ці джентльмени чули деякі речі, яких їм не слід було б чути. Горілка — занадто міцна річ для вашого мозку, майоре Гальбрайт... Ану, киньте смикати вашого бриля й наступати на мене, чоловіче, бо я цього не стерплю.

— Я вже сказав, — з п'яною урочистістю оголбсив Гальбрайт, — що цього вечора я більше не сваритимусь ні з міщанином, ні з горянином. Коли я не на службі, то можу сваритися з ким завгодно на Верховині чи на Низовині, але не на службі — ні - ні... Де це поділись ті червоні мундири?. Коли треба було б зробити щось проти короля Джемса, то ми їх давно б уже побачили, але коли треба підтримати мир в країні, то їх не докличешся...

Не встиг він закінчити своїх слів, як ми почули розмірені кроки піхотного загону. Слідом за цим до кімнати ввійшли офіцер і кілька солдатів. Офіцер роз-

мовляв з англійським акцентом, і я радий був почути його, бо вуха мої ніяк не могли звикнути до каліченої шотландської говірки.

— Ви, очевидно, майор Гальбрайт з ескадроном ленокської міліції; а ці двоє — верховинські джентльмени, з якими я мав зустрінутись у цьому місці?

Наші недавні знайомі стверджувально відповіли на це запитання офіцера і запросили його трохи підкріпитись. Але офіцер відмовився.

— Я запізнився, джентльмени, і хочу надолужити час. Я маю наказ найти та заарештувати двох осіб, обвинувачуваних у державній зраді.

— Щодо цього, то ми уміємо руки, — сказав Інвершалох. — Я прибув сюди з моїми людьми битися проти рудого Мак-Грегора, який забив в Інверненті мого кузена в сьомому коліні, Дункана Мак-Ларена.¹ Але я не стану чіпати чесних джентльменів, які, мабуть, подорожують по країні у своїх власних справах.

— І я теж, — підтримав його Іверах.

Майор Гальбрайт поставився до справи серйозніше. Він гикнув і, похитнувшись, виголосив таку промову:

— Я нічого не скажу проти короля Джорджа, капітане, бо зараз я, здається, дію від його імени... Але одна добра дія не заважає іншій. До того ж дехто гадає, що ім'я Джемс, може, і не гірше за ім'я Джордж. З одного боку, ми маємо короля, який сидить на троні. А з другого боку, ми маємо короля, у якого всі права сидіти на троні. Слухайте, чесний чоловік може і повинен бути вірним їм обом, капітане! Але зараз я підтримую думку лорда-лейтенанта, як і личить офіцерові міліції... А щодо зради та всякого та-

---

¹ Це — анахронізм. Мак-Грегори вбили Мак-Ларена вже після смерті Роб Роя, у 1836 році. (Примітка автора).

кого, то нема про це чого й говорити... Що менше слів, то більше діла...

— З жалем бачу, як ви витрачаєте час, сер,— відповів англійський офіцер (та й справді, розумові здібності чесного джентльмена трохи похитнулися від кількості й міцності напоїв),— і бажав би я, сер, щоб у такій важливій справі ви поводитися інакше. Я радив би вам поспати годинку... А ті джентльмени належать до вашого товариства?— додав він, дивлячись на суддю та мене.

Ми захопилися вечерею і мало звертали уваги на прибуття офіцера.

— Мандрівники, сер,— пояснив Гальбрайт,— вони плавають і мандрують, як у молитовнику написано!..

— Мені дано вказівки,— сказав капітан, пильніше розглядаючи нас,— заарештувати пристаркувату й молоду особу, і мені здається, що ці джентльмени відповідають описові.

— Обережніше, сер,— сказав містер Джарві.— Ні ваш червоний мундир, ні ваш гаптований капелюш не захистять вас, коли спробуєте напасти на мене. Я почну проти вас справу з обвинувачення у наклепі і незаконному затриманні... Я— вільний громадянин і урядовець міста Глазго. Ніколь Джарві— так звать мене і так звали мого батька. Я— суддя, хвала богові, а мій батько був старшиною.

— Він був невірний собака,— сказав майор Гальбрайт,— він бився проти короля на Ботвельському мості!..

— Він платив свої борги, містер Гальбрайт,— відказав суддя,— і був куди чеснішою людиною, ніж та, що стоїть на ваших ногах.

— Я не маю часу слухати все це,— сказав офіцер;— я змушений затримати вас, джентльмени, коли ви не

зможете подати поважних доказів, що ви — вірні піддані короля.

— Я вимагаю, щоб мене відвели до мирового судді,— наполягав містер Джарві.— Я не зобов'язаний відповідати на запитання всякого червоного мундира.

— Гаразд, сер, я знаю, що з вами робити, коли ви не хочете говорити... А ви, сер,— звернувся капітан до мене,— як вас звать?

— Френсіс Осбелдістон, сер.

— Що? Син сера Гільдебранда Осбелдістона, з Нортумберленда?

— Ні, сер,— втрутився суддя,— син великого Вільгельма Осбелдістона, з фірми Осбелдістон і Трешем, Кранова алея, Лондон, Сіті.

— Боюся, сер,— мовив офіцер,— що ваше ім'я тільки збільшує підозри проти вас і змушує мене зажадати від вас документів.

Я помітив, що при цих словах верховинці стривожено глянули один на одного.

— У мене нема з собою документів,— відповів я.

Офіцер наказав обеззброїти й обшукати мене. Опиралися було б божевіллям. Отже, я віддав свою зброю і дозволив обшукати себе, що солдати зробили досить ввічливо. Вони не знайшли нічого, крім листа, якого я одержав з рук хазяйки.

— Я не цього чекав,— сказав офіцер,— але й це дає нам досить підстав затримати вас. Ви маєте листовні зв'язки з оголошеним поза законом розбійником Робертом Мак-Греггором Кемпбелом, який довго спустошував цю округу... Що ви скажете на це?

— Шпигуни Роба! — вигукнув Інвершалох.— По справедливості, їх слід повісити на найближчому дереві.

— Ми їдемо, джентльмени, по один наш приватний

борг, що випадково потрапив до рук Роба,— пояснив суддя.— Сподіваюсь, нема законів проти людей, які шукають свою власність?

— Як ви дістали цього листа?— звернувся до мене офіцер.

Я нізачо не хотів виказувати бідної жінки, що дала мені листа, а тому мовчав.

— Чи знаєте ви щонебудь про це, чоловіче?— спитав офіцер, поглядаючи на Ендрю. У того від загроз верховинця щелери цокотіли, наче пара кастаньєт.

— Авжеж, я про це знаю все. Якийсь верховинський волоцюга дав листа цій язикатій відьмі— господині... Присягнути можу, що мій хазяїн нічого про це не знав. Але йому спало на думку податися в гори й поговорити з Робом. О сер, зробіть милість, відрядіть кількох своїх червоних мундирів, щоб вони доставили цього молодого джентльмена назад до Глазго, хоче він цього, чи ні... А містера Джарві можете тримати скільки вам завгодно... Він може заплатити який завгодно штраф, і мій хазяїн теж. А щодо мене, то я собі бідний садівник і не вартий того, щоб ви мене карали.

— Здається,— сказав офіцер,— найкраще, що я можу зробити, це відрядити цих осіб під вартою до фортеці. Очевидно, вони мають безпосередні стосунки з ворогом, і я не візьму на себе такої відповідальності— відпустити їх на волю... Джентльмени, вважайте себе моїми бранцями. Світанком я відпроваджу вас до безпечного місця. Коли ви ті, ким себе називаєте, то це швидко з'ясується, і ви не зазнаєте великої шкоди від затримки на один-два дні... Я не можу вислухувати заперечень,— вів він далі, відвертаючись від судді, який уже розкрив був рота,— службові обов'язки не дають мені зараз часу для зайвих дискусій.

— Гаразд, гаразд, сер! — сказав суддя. — Можете собі грати на вашу скрипку; але стережіться, щоб я не примусив вас потанцювати під мою сопілку.

Офіцер і верховинці почали радитись, але говорили вони так тихо, що нічого не можна було розібрати. Скінчивши нараду, всі вони вийшли з хати. Тоді суддя висловився так:

— Ці верховинці західних кланів такі ж нечисті на руку, як і всі їхні сусіди. Але, бачите, їх покликали сюди з того кінця Аргайльшіра, і вони раді воювати з бідолашним Робом, бо мають старі рахунки з ним і його родом... Отож сюди зібралися Грагами, Б'юкенени та лерди з Ленокса, всі на конях і в бойовому спорядженні... Ворожнеча їх добре відома, і я їм не дорікаю — нікому не до вподоби втрачати слушної нагоди. А бідолашні солдати змушені вирушити з фортеці і марширувати з чийогось наказу... Коли сонце зійде над горами, у бідолашного Роба будуть повні руки клопоту. Знаєте... не годиться урядовцеві бажати чогонебудь проти правосуддя, але, дідько забери, я б віддав своє серце, аби лиш почути, що Роб всипав їм як слід.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТИЙ

. . . . . Генерале,
Послухайте мене й дивіться пильно
В моє обличчя — у лице жіноче.
Чи бачите хоч тінь якогось жаху?
Коли я зблідла, то лиш від гніву.
Я милості від вас не хочу!

(„Бондука“).

Нам дозволили проспати решту ночі, і ми влаштувалися як могли краще на злиденних меблях корчми. Суддя, втомлений мандрівкою та пригодами, уместився

на одному з ліжок, які я вже змалював, і незабаром міцно захропів. Я дрімав, поклавши голову на стіл. Уночі я мав змогу помітити, що серед солдатів нарастали якісь сумніви та вагання. Командир кілька разів виряджав людей на розвідку, але розвідувачі поверталися без задовільних відомостей. Він явно нервувався і знову посилав невеличкі групи з двох - трьох чоловік. Чув я, як солдати шепотіли, що дехто з розвідувачів так і не повернувся назад.

Зайнявся ранок. Капрал та двоє солдатів убігли до хати, переможно тягнучи за собою верховинця, в якому я негайно пізнав мого знайомого — колишнього тюремника Дугала. Суддя теж негайно пізнав його, прокинувшись від галасу, і вигукнув:

— Помилуй, боже! Вони спіймали бідолашного Дугала!.. Капітане, я ручуся за нього, я беру цього Дугала на поруки!

На цю пропозицію, продиктовану, безперечно, вдячною згадкою про недавню допомогу цього верховинця, капітан відповів коротко: він порадив містерові Джарві „дбати про свої власні справи і пам'ятати, що він сам покищо в'язень“.

— Я беру вас у свідки, містер Осбелдістон,— сказав суддя, який, мабуть, більше знався на цивільних законах, ніж на військових справах,— що він відмовився від достатньої за поруки. На мою думку, Дугал виграє справу про незаконне затримання і доможеться сплати збитків, згідно з статтею 1701. Я подбаю, щоб бідолашний виграє справу.

Офіцер, прізвище якого було Торнтон, не звернув жодної уваги на загрози й умовляння судді. Він почав дуже ретельно допитувати Дугала і змусив того по черзі визнати такі факти: що він знав Роб Роя Мак-Грегора, що він бачив його протягом останніх

дванадцяти місяців, протягом останніх шести місяців, протягом цього місяця, на цьому тижні, нарешті, що він розлучився з ним тільки годину тому. Всі ці подробиці виходили з полоненого, наче краплі крові. Мабуть, витягнуті були вони тільки натяками на, зашморг та найближче дерево, які, за словами капітана Торнтона, чекають на Дугала, якщо він не дасть прямих і докладних відомостей.

— А тепер, друже мій,— сказав офіцер,— будьте такі ласкаві розповісти мені, скільки бійців має ваш хазяїн з собою зараз?

Дугал почав дивитися на всі боки, тільки не на слідчого, і відповів:

— Не могу цього напевно сказати.

— Глянь на мене, верховинський собако,— сказав офіцер,— і пам'ятай, що твоє життя залежить від твоїх відповідей. Скільки мерзотників мав цей оголошений поза законом негідник з собою, коли ти залишив його?

— О, коли я пішов геть, то в нього лишилося шість мерзотників пез мене.

— А де решта його бандитів?

— Пішли з урядовим військом проти західних кланів.

— Проти західних кланів?—перепитав капітан.—Гм... це дуже скидається на правду. А по яку справу послали вас ці мерзотники?

— Та тільки подивитись, що роплять у селі шентльмени в червоних мунтирах і ваша честь.

Суддя тим часом став за моею спиною. Почувши останні слова Дугала, він обурився й сказав мені:

— Цей пройдисвіт таки зрадив. Щастя, що я не вдався до витрат заради нього.

— А тепер, друже мій,— вів далі капітан,— спро-

буймо зрозуміти один одного. Ти визнав себе за шпигуна, і тебе слід повісити на найближчому дереві. Але, якщо ти зробиш мені послугу, то я тебе помилую. Ти, Дугал, ти просто з ввічливості проведеш мене й невеличке товариство до того місця, де ти залишив свого хазяїна, бо я хочу з ним трохи побалакати про серйозні справи. За це я відпущу тебе на волю і дам тобі п'ять гіней нагороди.

— Ой, ой! — у крайньому відчаї заметався Дугал. — Не мошу цього зрופити!.. Не мошу цього зрופити!.. Хай краще мене повісять...

— Тож тебе й повісять, друже мій, — запевнив його офіцер. — І кров твоя впаде на твою власну голову... Капрале Кремп, ви будете державним катом. Заберіть його геть!

Капрал давно вже стояв перед бідолашним Дугалом, недвозначно скручуючи зашморг з якогось мотуза, уривок якого він знайшов у хаті. Тепер він накинув петлю на шию жертви і, з допомогою двох солдатів, потяг був Дугала до дверей. Але на цьому місці, переможений жахом перед близькою смертю, Дугал за-верещав:

— Шентельмени, стійте, стійте!.. Я виконаю наказ їхнього плагороддя... стійте!

— Тягніть його геть! — вигукнув суддя. — Тепер він заслугував петлі більше, ніж будьколи... Тягніть його геть, капрале... Чому ви не виконуєте даного вам наказу?

— Я глибоко переконаний, чесний джентльмен, — відповів капрал, — що якби вас самого тягли на шибеницю, то ви не так поспішали б до диявола в зуби.

Ця розмова завадила мені почути, що відбувалося між полоненим і капітаном Торнтоном. Але я почув, як Дугал, схлипуючи, прошепотів:

— І мені трепа тільки показати вам, де перепуває Мак-Грегор?.. Ой, леле, ой, поже!

— Припиніть своє скигління, негіднику. Даю вам слово, що далі вам з нами йти не доведеться. Капрале, вистройте людей уздовж вулиці. Виведіть коней цих джентльменів; нам доведеться взяти їх з собою. Я не можу залишити тут жодного свого солдата вартувати їх... Ну, гайда! Рушниці на плече!

Солдати швидко підготувалися до походу. Нас разом з Дугалом взяли як полонених. Виходячи з хати, я чув, як наш товариш по нещастю нагадав капітанові про п'ять гіней.

— На тобі,—сказав офіцер, кладучи золото йому на долоню.— Але май на увазі: коли ти спробуєш звести мене з вірного шляху, я власноручно виб'ю тобі мозок з голови.

— Ця істота,—сказав суддя про Дугала,—гірша, ніж я її взажав; він жадібний і зрадливий. О, зиск така спокуса для людей! Мій батько, старшина, частенько говорив, що гроші вбили більше душ, ніж меч — тіл.

Хазайка підійшла до нас і стала вимагати, щоб їй сплатили за рахунком, включаючи все, що випили майор Гальбrait та його верховинські друзі. Англійський офіцер заперечував, але місис Мак-Альпін заявила:

— Вони називали прізвище вашого благороддя, а інакше я не дала б їм ні краплі горілки. Бо не знаю, чи побачу я ще колинебудь містера Гальбрайта, але своїх грошей я від нього напевно ніколи не побачу... А я — бідна вдова і живу тільки з того, що зароблю, usługуючи мандрівним джентльменам.

Капітан Торнтон припинив її скарги, заплативши все, що вона вимагала. Сума ця складала лише кілька

англійських шилінгів, хоч звучала досить поважно в шотландському розрахунку. Благородний офіцер хотів був включити містера Джарві й мене в загальний розрахунок. Господиня натякнула судді:

— Беріть з англійців усе, що можна, бо вони таки подбають здерти з нас; за ними справа не стане!

Але містер Джарві, не зважаючи на це, точно вирахував нашу частку і сплатив її. Капітан скористався з нагоди виправдатися, що він змушений був затримати нас.

— Якщо ви — мирні вірнопіддані, — сказав він, — то не шкодуватимете про затримку на один день, бо це потрібно для королівської служби. Коли ж ні, то тим більше мій обов'язок затримати вас.

Ми змушені були прийняти це вибачення і вирушили в похід.

Ніколи не забуду, з якою насолодою змінив я темну, димну, вонючу атмосферу верховинської хати, де ми провели так незручно ніч, на свіжий аромат ранкового повітря. Сонце, впливаючи у небі, кидало своє проміння крізь намет пурпурових і золотистих хмар; воно освітлювало краєвид — такий романтичний, такий прекрасний, якого я ще ніколи раніше не бачив. Ліворуч лежала долина, на дні якої Форта поважно й тихо бігла на схід, оперізуючи красиву лісисту гору. Праворуч, серед урвищ, бескеття скель, простягалося гірське озеро. Кучеряві хвильки бігли під подувом ранкового вітерця, і кожна хвилька спалахувала в сонячному промінні. Межами цього чарівного водного простору були висока гора, скелі, густі березові та дубові ліси. Листя дерев шуміли під вітром і виблискували на сонці. Здавалося, чорна безодня озера живе. Тільки люди були пригнічені серед природи, що раділа й шумувала. Злиденні хибарки, десяток

яких складали село Аберфойль, збудовані були з грубого каменя, зцементованого глиною. Торф покладений був на дахах. Хибарки були такі низенькі, що дахи їх ледве височіли над землею. За словами Ендрю Ферсервіса, ми могли б цієї ночі проїхати по селу, не помітивши його, якби тільки наші коні не провалилися кризь якунебудь стріху.

Хоч який злиденний був будинок місис Мак - Альпін, але він був найкращий у селі.

Мешканці цих жалюгідних жител стурбовані були галасом нашого походу. Багато старих страшних на вигляд жінок дивилися з напіврозчинених дверей своїх котеджів на загін. Ці справжні відьми, хитаючи сивими головами, ледве покритими клаптиками фланелі, дозволяли нам милуватися своїми зморщеними обличчями та довгими кістлявими руками. Вони жестикулювали, гримасували й обмінювалися зауваженнями кельтською мовою. Я мимоволі згадав відьом з „Макбета“. Вибігли на вулицю й маленькі діти — деякі зовсім голі, а деякі ледве кутаючись у лахміття замість пледів. Хлопчики й дівчатка стискали кулачки й дивилися на англійських солдатів гнівно, з глибокою й не дитячою ненавистю. Особливо здавалося дивним, що в селі не помітно було жодного чоловіка, навіть жодного хлопчика десяти - дванадцяти років. Мені раптом спало на думку, що під час нашої подорожі ми ще почуємо від чоловіків переконливіші докази ненависті, ніж від жінок та дітей.

Остання шереха солдатів залишила село і вийшла на стежку, що вела через ліс на берег озера. Тоді ми почули пронизливий жіночий вереск, вигуки дітей, тюкання хлопців. Верховинські жінки плескали в долоні, висловлюючи цим чи то гнів, чи то журбу. Ендрю зблід як смерть. Я спитав його, що це все визначає.

— Мабуть, ми це незабаром добре зрозуміємо,— відповів він.— Що це визначає?.. Те, що верховинські жінки лають червоні мундири, бажають нещастя їм та всім, хто будьколи розмовляв англійською мовою. Я чував, як лаються жінки в Англії та Шотландії... Не вдивовижу почути їхню лайку перед першими -ліпшими ворітьми... Але ніколи ще я не чув таких паскудних язиків, як у цих верховинських відьом... Вони бажають, щоб нас порізали як баранів, вони сподіваються по лікті занурити свої руки в кров нашого серця, вони бажають нам померти смертю Уолтера Кемінга,¹ а від його тіла не лишилося м'яса й на вечерю порядній собаці... Таких жахливих побажань я ще ніколи не чув з людських уст... Хібащо тільки сам диявол їх навчив. А найгірше — вони бажають нам тільки дійти до озера та побачити, що на нас там чигає.

Додавши повідомлення Ендрю до моїх власних спостережень, я переконався, що планується якийсь раптовий напад на наш загін. Дорога начебто давала всі можливості для цього. Спочатку стежка вела від озера через болотисті луки, порослі чагарником. Але тепер дорога ввійшла в темні й непролазні хащі, де за кілька кроків від нашої лінії вільно могла розташуватися засідка. Часто ми перебродили через шалені гірські потоки, рівень води в яких сягав солдатам по коліна, але навальна течія яких була такої сили, що валила з ніг кожного. Людям доводилося міцно триматись за руки, щоб не упасти. Хоч я і не знався на

---

¹ Уолтер Кемінг був жорстокий феодал. Коли він проїздив Гайокським лісом, він упав з коня, заплутався в стременах і злякана тварина тягла його з собою, поки тіло його не побилось й подерлося на шматки. Вираз „смерть Уолтера Кемінга“ став згодом прислів'ям. (*Примітка автора*).

військових справах, але розумів, що верховинським розбійникам легко було, і навіть з великою перевагою, напасти тут на регулярне військо. Спостережливий і розсудливий суддя дійшов, мабуть, до тих же висновків, бо він спробував був заговорити з офіцером.

— Капітане,— сказав він,— я не хочу запобігати вашої ласки, нащо вона мені здалася. Майте тільки на увазі, що я лишаю за собою право почати проти вас діло про незаконне ув'язнення. Але, як друг короля Джорджа та його армії, я дозволю собі спитати: чи не думаєте ви, що могли б знайти кращий час для походу в ці гори? Якщо ви шукаєте Роб Роя, то відомо, що з ним ніколи не буває менше ста бійців. А коли він покличе людей з Гленгайла, з Гленфінласа та ще балкідерських хлопців, то ви таки вскочите в біду. Я вам щиро раджу, як друг короля, повернутись до села, бо ці жінки в Аберфойлі нагадують мені буревісників: після їхніх криків завжди здійснюється шторм.

— Заспокойтеся, сер,— відповів капітан Торнтон,— я виконую даний мені наказ. І коли ви вважаєте себе за друга короля Джорджа, мбжу повідомити вам радісну новину. Ця банда мерзотників, що так довго непокоїла країну, не може тепер врятуватися від вжитих проти неї заходів. Кінний ескадрон міліції під командою майора Гальбрайта вже з'єднався з кількома кавалерійськими загонами, які окупуєть низинні проходи до цієї дикої країни. Три сотні верховинців, на чолі з двома джентльменами, яких ви бачили в корчмі, зайняли верхню частину, а кілька сильних загонів регулярного війська оберігають гори й долини в різних напрямках. Наші останні відомості про Роб Роя збігаються з словами цього хлопця. Кажуть, що, побачивши себе оточеним з усіх боків, розбійник від-

пустив більшість своїх прибічників і збирається чи то ховатися в лісах, чи то втекти, користаючись своїм прекрасним знанням гірських місцевостей.

— Маю деякі сумніви,—заперечив суддя.— Сьогодні вранці в голові Гарсхатахіна більше горілки, ніж мозку. Вами будши, капітане, я не покладався б на верховинців: яструб яструбові очей не виклює. Вони можуть сваритися й лаятися, навіть обмінятися кількома ударами меча. Але напевно вони будуть однакостайні в боротьбі проти цивілізованих людей, які носять штани на своїх нижніх кінцівках і мають гаманці в кишенях цих штанів.

Очевидно, ці доводи трохи вплинули на капітана Торнтона. Він перешикував своїх солдатів, наказав звести курки й примкнути багнети. Потім він утворив авангард та ар'єргард — кожен у складі унтер-офіцера й двох солдатів, яким наказано було пильнувати. Дугала знову дуже докладно допитали, і він підтвердив усі свої попередні зізнання. Капітан закинув йому, що він веде військо небезпечним шляхом. Але Дугал відповів не без підстав:

— Хіпа ж то я ропив цей шлях? Коли шентельменові до вподопи широкі й зручні шляхи, то слід йому пуло піти на Глазго.

Отже, ми стали обережно посуватися далі.

Досі стежка ховалася в лісі, і тільки іноді крізь дерева бачили ми прозорі клаптики прекрасного озера. Але шлях раптом вийшов з хащ і почав зміїтися по самому краю озера; перед нами враз простелилася його широка, дзеркальна поверхня. Вітрець ущух, і в воді озера, як у дзеркалі, велично відбивалися високі темні гори, величезні сиві скелі й лахматі ліси. Гори підступили тепер щільно до краю озера; гори стрімкі й неприступні. Крім нашої стежки, іншого шляху не

було. Над нами нависали скелі. Під нами глибоко внизу плескалось озеро. Ворог міг би знищити загін без жодного пострілу, лише скидаючи вниз каміння. Додайте до цього, що стежка огинала кожен мис, кожну затоку в озері, і ми не бачили перед собою нічого ні вперед, хоча б на сто кроків, ні назад. Здавалося, наш командир почав тепер хвилюватись. Він раз-у-раз наказував солдатам пильнувати. Знову й знову загрожував Дугалові негайною смертю, якщо він заведе їх у небезпечні місця. Дугал сприймав ці загрози з байдужим спокоєм, який походив чи то від свідомості своєї невинності, чи то від похмурої рішучості.

— Якщо шентельмени шукають рудого Грегараха,— сказав він,— то напевно вони не сподіваються знайти його пез деякої неспеси.

Щойно вимовив верховинець ці слова, як унтер-офіцер з авангарду крикнув нам: „Стій!“ Один з солдатів авангарду підбіг до нас і доповів капітанові, що стежку попереду перетнули верховинці, які розташувалися на вигідній командній висоті.

Майже в ту саму хвилину прибіг солдат з ар'єргарду і доповів, що в лісах, через які ми оце тільки пройшли, почувся звук волинки. Капітан Торнтон, людина хоробра й рішуча, негайно ухвалив пробиватися вперед, не чекаючи, поки на нас нападуть ззаду. Він запевнив солдатів, що на волинку грали дружні їм верховинці, які поспішають на допомогу королівському військові. Він пояснив своїм бійцям, що дуже важливо захопити Роб Роя, по змозі перше, ніж помічники приспіють розділити з солдатами честь перемоги й нагороду, обіцяну за голову славетного розбійника. Отже, він наказав ар'єргардові приєднатися до основних сил і поспішати вперед разом з авангардом.

Солдати вистроїлися по двоє в ряд, щоб зайняти колоною всю стежку. Дугалові офіцер прошепотів:

— Собако, якщо ти обдурив мене, то ніщо тебе не врятує ...

Полоненого верховинця поставили в середину колони, між двома гренадерами, яким дано наказа застрелити його при першій спробі втекти. Туди ж поставили й нас, бо це місце було найбезпечніше в бою. Капітан Торнтон взяв у солдата короткий спис, став на чолі свого маленького загону і віддав наказа йти в атаку.

Загін рушив з твердістю англійських солдатів. Цього не можна було сказати про Ендрю Ферсервіса, який перелякався до нестями; та, правду кажучи, до певної міри це можна було сказати також і про суддю, і про мене самого. Хоч ми боялися менше, але не могли байдуже ризикувати своїм життям у справі, яка нас зовсім не обходила. Та було вже пізно опиратись.

Ми підійшли кроків на двадцять до того місця, де авангард помітив ворога. Верховинці розташувалися на одному з тих мисів, навколо яких обвилася наша стежка. Але тепер стежка не йшла вже берегом понад водою, а перетинала мис кількома гострими зигзагами над проваллям. Іншого шляху не було. Капрал заявив, що на верхівці цієї стрімкої скелі він помітив шапки та довгоствольні рушниці кількох горян, які, напевно, сховалися між кущами над безоднею. Капітан Торнтон наказав капралові з трьома шерезами вирушити вперед і викрити засідку, а сам офіцер повільніше, але твердо пішов за ним з рештою загону.

Атаку урвала несподівана поява жінки на верхівці скелі.

— Стійте!— гукнула вона сильним владним голосом.— Скажіть мені, чого ви шукаєте в країні Мак-Грегора?

Не часто бачив я величнішу жіночу постать. Їй було, мабуть, років із сорок п'ять - п'ятдесят. Обличчя жінки, очевидно, колись було мужньо красиве. Але тепер риси її, пориті зморшками тяжко пережитого смутку й гніву, були тільки мужні, суворі й виразисті. Вона не закутала в плед голови й плечей, за звичаєм шотландських жінок, а обвила плед навколо тулуба, як справжній верховинський боєць. На голові її був чоловічий капелюшок з пером, у руці — голий меч, а за поясом — пара пістолетів.

— Це Елен Кемпбел, жінка Роб Роя, — стривожено прошепотів суддя. — Хай начуваються тепер наші. Буде лихо!

— Чого ви шукаєте тут? — знову гукнула вона капітанові Торнтону, який вийшов наперед.

— Ми шукаємо злочинця Роб Роя Мак-Грегора Кемпбела, — відповідав офіцер, — але ми не воюємо з жінками. Отже, не ставте даремного опору військовій короля і будьте певні, що з вами обійдуться ввічливо.

— Ще б пак, — відказала амазонка.¹ — Я давно знаю ваше милостиве поводження. Ви не залишили мені ні імени, ні доброї слави. Кістки моєї матері перевернуть у домовині, коли мене покладуть поряд з нею... Ви не залишили мені й моїй родині ні хати, ні притулку, ні ковдри, ні постелі, ні коней, ні худоби... Ви забрали у нас все... все. Саме ім'я наших предків забрали ви, а тепер прийшли по наше життя!..

— Я не бажаю нічийої смерті, — відповів капітан; — я лише виконую даний мені наказ. Якщо з вами нема нікого, добра жінко, то вам нічого боятися. Якщо ж з вами є нерозсудливі люди, які схочуть чинити мар-

---

¹ Амазонка — воявнича жінка.

— Стійте! — гукнула жінка на вершині скелі сильним
владним голосом.

ний опір, то їх кров упаде на їхні власні голови...
Рушаймо! Вперед, сержанте!

— Вперед, кроком руш! — вигукнув унтер - офіцер. —
Ура! Вперед, по голову Роб Роя та по гаманець із
золотом!

Він кинувся вперед, а слідом за ним шість солдатів. Враз розітнулося з дюжину пострілів з засідки. Сержант, поранений у груди навиліт, все ще намагався дертись угору. Він кілька разів хапнувся руками за скелю, потім захитався і, втративши рівновагу, зірвався з скелі. Як камінь, сержант полетів у глибінь озера. Легенький плюскіт хвиль, і вода спокійно вирівняла свою гладінь над несподіваною могилою сержанта.

— Гренадери,¹ вперед! — наказав капітан Торнтон.

До речі буде нагадати, що в ті дні гренадери справді озброєні були тими нищівними снарядами, від яких походить їхня назва. Отже, четверо гренадерів вийшли наперед. Офіцер наказав решті загону бути наготові, щоб підтримати їх.

— Бережіться, джентльмени, — порадив капітан Торнтон нам. І зараз же, повернувшись до гренадерів, скомандував:

— Відкрити сумки! Гранати в руки! Запаліть гноти! В бій!

Солдати кинулися з голосними вигуками вперед, на чолі з капітаном Торнтоном; гренадери готові були вже кинути свої гранати в кущі, де залягла засідка, а мушкетери звели курки, щоб підтримати їх швидким нападом. У запалі бою забули за Дугала, і він з спритністю дикої кішки подерся в гори. Побачивши це, я

---

¹ Г р е н а д е р и — солдати, озброєні ручними гранатами. Згодом ця назва стала цілком умовною.

кинувся і собі слідом за ним, розуміючи, що вогонь верховинців скерований буде на дорогу. Я здирався на скелі, поки у мене вистачало духу. Перестрілка тривала. Кожен постріл розкочувався тисячократною луною. Гноти шипіли, гранати вибухали. Солдати кричали „ура“, їхні верховинські супротивники верещали й ревли. Вся ця какофонія, без сорому мушу визнати, додала крил моєму бажанню швидше податись якнайдалі і схватись у безпечному місці. Дертись угору було дуже важко, і я швидко втратив надію наздогнати Дугала. Він бо, наче білка, перелітав із скелі на скелю, з пенька на пеньок. Я подивився вниз; що сталося з іншими моїми супутниками? Обидва потрапили в досить скрутне становище.

Судді, мабуть, переляк додав сил і спритності. Він заліз футів на двадцять над стежкою. Але тут він послизнувся, зірвався з скелі і, мабуть, навіки заспокоївся б вічним сном в обіймах свого батька - старшини, про чії вчинки та слова він так любив згадувати, якби не зачепився курткою за великий гострий прискалок і не повис у повітрі. Отак він гойдався, наче віска галантерійної крамниці „Золоте руно“ на одній з вулиць його рідного міста Глазго.

Щодо Ендрю Ферсервіса, то цей посувався з більшим успіхом. Кішкою дерся він, аж поки не зліз на вершок голої скелі. Ця скеля здіймалася над лісом, і бідолашний садівник опинився на видноті, відкритий усім небезпекам бою. Але водночас Ферсервісові не вистачало сміливості злізти з цього стрімкого шпилья. Він бігав з одного краю до другого по вузенькому майданчику на вершку скелі і дуже нагадував п'яного молодця на сільському ярмарку, що танцює на столі. Весь час він благав помилювання — почасти кельтською мовою, почасти англійською, зважаючи на

те, чия сторона в цей час брала гору. Але йому відповідали тільки зойки судді, який дуже страждав не тільки від страху, але й від незручного, страшного висіння над безоднею.

Помітивши жалюгідний стан судді, я насамперед хотів був спробувати допомогти йому. Але цього не можна було зробити без допомоги Ендрю. Проте ні жєстами, ні благаннями, ні наказами, ні умовляннями не можна було змусити мого зброєносця спуститися з скелі. Ферсервіс тільки волав про помилування, чого, до речі, ніхто не чув, та стрибав назад і вперед на вершку скелі, набираючи всяких античних поз, щоб уникнути куль, які, здавалося йому, свистять навколо.

Через кілька хвилин ця причина переляку зникла: рушничний вогонь враз припинився — певна ознака, що бій закінчився. Я вирішив добратися до якогось місця, де міг би побачити, на чиєму боці перемога, і звернутися до переможців, які, напевно, допомогли б судді (він бо все ще висів між небом і землею, наче труна Магомета). Нарешті, здерся я ще трохи вгору, і звідти побачив усе поле бою. Бій, справді, закінчився поразкою капітана Торнтонa. Я побачив, як загін верховинців роззброює цього офіцера та невеличкі залишки його сотні. Живі лишилися тільки дюжина солдатів, здебільшого поранених. Оточені втрое більшим числом ворогів, неспроможні посуватися ні вперед, ні назад, солдати наразились на такий огонь, на який не могли влучно відповідати. Нарешті, офіцер наказав їм скласти зброю, помітивши, що шлях до відступу перетятий і що боротися далі визначало б тільки жертвувати життям хоробрих солдатів. Верховинці стріляли зза прикриття і виграли бій дешевою ціною — тільки один з них був убитий, а двоє поранені гранатами. Про все це я довідався згодом. А в той момент

я збагнув тільки результат сутички, побачивши англійського офіцера з закривавленим обличчям, без шапки, без зброї. Його похмурих і приголомшених солдатів оточували верховинці.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

„Горе переможеним!“ — крикнув
Бренн зухвало
в день, коли не витримав Рим навали
галла.

„Горе переможеним!“ — і мечем важким
переважив викуп він, що мав сплатити
Рим.

„Горе переможеним!“ — так лунає всюди,
де на милість ворога віддаються люди.

(„Галліада“).

Я намагався розшукати серед переможців Дугала. У мене не було сумнівів, що він добре відіграв свою роль і завів англійського офіцера в пастку. Мимоволі захоплювався я вмлістю, з якою напівдикий варвар приховав свою мету. Як уміло змусив він витягати з себе брехливі відомості, які він саме й хотів розповісти. Я передбачав, що нам буде трохи небезпечно наблизитися до переможців у перший момент їхнього успіху. Адже вони були люди жорстокі. Кілька поранених солдатів не могли підвестися з землі, і переможці — вірніше сказати, кілька одягнених у лахміття верховинських хлопчаків — дорізали поранених. Тому я вирішив, що небезпечно буде нам з'явитися без якогось посередника. Ніде не бачив я Кемпбела (тепер не мав сумніву, що він і є славетний розбійник Роб Рой), а тому й вирішив попросити опіки його посланця — Дугала.

А втім його я теж не міг ніде знайти. Тоді я пішов подати хоч якусь допомогу моєму нещасливому другові — судді. На превелику радість, побачив я, що містер Джарві вже не висить у повітрі. Хоч дуже блідий і пошарпаний, але суддя цілий і неушкоджений сидів під тією самою скелею, з якої він нещодавно звисав. Я поспішив приєднатися до нього і висловити своє співчуття, але він спочатку досить холодно сприйняв мої слова. Жорстокий приступ кашлю ледве дозволив йому висловити свій сумнів щодо моєї щирості.

— Кха! кха! кха! кха!... кажуть, що друг... кха! кха... друг ближчий, ніж рідний брат... кха! кха! кха... Я подався сюди, містер Осбелдістон, у цю країну, прокляту богом і людиною... кха! кха.. Хай небо пробачить мене за лайку... лише заради вас. Як ви думаєте, це добре було... кха! кха... залишити мене між рудих верховинців? А потім я повис між небом і землею, наче старий чувал з картоплею. І ви навіть не спробували... кха! кха... навіть не спробували допомогти мені.

Я тисячу разів попросив пробачення і пояснив, що самотужки я не міг допомогти йому. Нарешті, суддя змиловився наді мною. Тоді я дозволив собі спитати, як він вибрався з незручного становища.

— Вибрався? Я міг би висіти там до дня страшно-го суду, і нічим не спроможний був собі зарадити. Ось де була, моя голова, а ось — мої ноги. Мабуть, я нагадував ваги в складі. Це Дугал мене визволив удруге, як і вчора. Він розрізав мою куртку кинджалом, і вони разом з другим молодчиком поставили мене на ноги так певно, наче я цілий вік стояв на них... Але подумайте лише, що значить добра тканина! Якби я був одягнений у якийсь гнилий французь-

зький камлот або у ваше англійське сукно, то одяг мій луснув би, як стара торба. Я ж таки щонебудь важу... Але — слава ткачеві, що виткав це сукно... Я на ньому висів так певно, як той плашкот, прив'язаний потрійним канатом до пристані.

Я спитав, що сталося з його рятівником.

— Він пояснив мені, що небезпечно буде наближатися до „леді“, поки він не повернеться, і наказав мені лишатися тут... Я гадаю,—говорив суддя,—що він розшукує вас. Дугал — досить розумна істота. Клянусь, що він вірно розуміє характер цієї „леді“, як він її зве... Елен Кемпбел і в дівочтві не була занадто ніжною, і дружина вона не дуже покірна; люди кажуть, що сам Роб її боїться. Що як вона мене не впізнає, бо багато років ми не зустрічалися... Авжеж, почекаймо Дугала, а тоді вже підемо до неї.

Я погодився з цими доводами. Але не судилося, щоб цього дня обережність судді допомогла йому чи комусь іншому.

Ендрю Ферсервіс вже не гасав на вершку скелі. Але він все ще сидів там і дивно було б, якби гостроокі верховинці не помітили його. Невдовзі ми почули здалеку гучні крики переможців. Троє чи четверо з них кинулись у хащі і незабаром вже долазили до того місця, де сидів переляканий Ендрю.

Підійшовши до нього на рушничний постріл, вони і не подумали допомогти йому залишити свою незручну позицію. Вони просто підвели вгору свої довгостволі рушниці і дали йому недвозначними жестами зрозуміти, що він мусить злізти вниз і віддатися на їхню милість, інакше вони з нього зроблять решето.

Зрозумівши ці жахливі натяжки, Ендрю Ферсервіс не міг далі вагаться і почав ризиковитий спуск. Він чіплявся за кущі, за дубові пні та виступи в скелі. Його

трусило, немов у пропасниці. Як тільки одна з його рук звільнялася, він поспішав простягти її до закутаних у пледи гірських джентльменів, ніби благаючи не стріляти. Одне слово, під впливом жаху старий зліз таки з страшної кам'яної стіни, на яку його міг загнати так само лише безтямний жах. Верховинці дуже потішалися з кумедного спуску Ендрю. Раз чи два вони вистрілили, не бажаючи влучити у нього, а лише щоб розважитись його переляком та додати йому більше спритності.

Нарешті, він дістався до рівного місця. Вірніше сказати, він послизнувся і скотився вниз. Верховинці підвели його. Перше ніж він встиг стати на ноги, переможці не тільки обчистили його кишені, але в одну мить здерли з нього перуку, капелюш, сюртук, панчохи й черевики. Зробили вони це так спритно, що він упав на спину добре одягненим і пристойним слугою, а підвівся голим, босим, лисим опудалом. Його нічим не захищені ноги страждали від гострого каміння на дорозі. Але, не зважаючи ні на що, верховинці погнали вниз на дорогу бідолашного Ендрю.

Спускаючись униз, ці пильні люди помітили містера Джарві й мене. Негайно півдюжини озброєних верховинців оточили нас, приставили кинджали до наших горлянок і націлилися в нас пістоletами. Опиралися було б божевіллям, тим більше, що ми були цілком беззбройні. Тому ми підкорилися долі. Верховинці почали не дуже чемно допомагати нам роздягатись. Нас чекала така ж доля, як і обскубаного Ендрю Ферсервіса, що стояв за кілька кроків від нас, тремтячи з холоду й переляку. Проте, щасливий випадок урятував нас. Тільки встиг я віддати свій галстук (між іншим, дуже гарний і дорогий), а з судді стягли залишки його куртки, як з'явився Дугал і все змінилось.

Лайкою, загрозами, палкими промовами й гарячковою жестикуляцією примусив він грабіжників дати нам спокій і навіть повернути забрані речі. Він вихопив у якогось молодця мій галстук і так старанно зав'язав його навколо моєї шиї, що я мимоволі подумав, чи не обмежував він часом свою посаду в Глазго тільки ремеслом тюремника, чи може вчився й на помічника ката. Він накинув подерті залишки куртки містера Джарві на його плечі й повів нас униз, наказавши своїм товаришам допомагати нам обом, а надто — судді. Але даремно Ендрю Ферсервіс надривав собі горлянку, домагаючись також опіки Дугала або принаймні його втручання й повернення черевиків.

— Ну, ну, — відповідав Дугал. — Ти не такий вже знатний птах. І кращі за тебе тут люди ходять посі.

Дугал поспішив привести нас до командирки своєї банди. Вигляд героїні бою та дико войовничих постаней, що оточували її, сповнив мене, мушу визнати, чималим жахом. Не знаю, чи брала Елен Мак-Грегор особисту участь у сутичці. Згодом мене навіть заповняли в протилежному, але плями крові вкривали її лоб, руки, лікті й лезо меча, який вона все ще тримала в руці. Обличчя її розчервонілося, спід капелюшка з пером вибилися буйні сиві кучері. Все це вказувало, що вона тільки що вийшла з бою. Її темні очі світилися гордістю вдоволеної помсти й тріумфом перемоги. Проте, в образі її не було нічого кровожерного.

Я не знав, з якими словами звернутися до такої незвичайної особи, коли містер Джарві, зламавши лід підготовним кашлем (швидкість ходи знову порушила його дихання), почав таку промову:

— Кха! кха... (і т. д., і т. д.) Я дуже щасливий цій радісній нагоді (тремтіння в голосі його не дозволило

Йому з належним притиском вимовити слово „радісній“), цій ра-діс-ній можливості,— повторив він, намагаючись надати прикметникові відповідного виразу,— побажати дружині мого родича Робіна якнайкращого ранку... Кха! кха... що новенького у вас? (суддя вже опанував свій звичайний тон, мішанину фамільярності й самоповаги). Що новенького у вас сталося за ці довгі часи?.. Ви вже забули мене, місіс Мак-Грегор Кемпбел, забули вашого кузена?.. Кха, кха... але ви пам'ятаєте мого батька, старшину Ніколя Джарві з Соляного ринку в Глазго... Він був чесний, поважний чоловік і поважав вас і всіх ваших. Отже, як я вже казав, я справді радий побачити вас, місіс Мак-Грегор Кемпбел, дружину мого родича. Я привітав би вас, як і личить родичеві, але ваші молодчики занадто міцно тримають мене за лікті. До того ж, кажу вам істину, як судійська особа, вам також не завадило б трохи вмитись, перше ніж привітатися із своїми друзями.

Фамільярність цього вступу мало пасувала до екзальтованого стану особи, до якої суддя звертався з цими словами. Адже особа ця тоді саме ухвалювала смертні вироки і ще не заспокоїлася після небезпечного запеклого бою.

— Хто ви такий? — сказала вона. — Хто ви такий, що смієте називати себе родичем Мак-Грегора, але одягнені в чужинське вбрання і розмовляєте чужою мовою?.. Хто ви такий, що маєте язик і манери хорта, а намагаєтеся лягти поруч з оленем?

— Не знаю, — відповідав безстрашний суддя, — чи довідалися ви вже про те, що ми з вами родичі, кузино, але це відоме і це можна довести. Моя мати, Еліз Мак-Фарлан, була дружиною мого батька, старшини Ніколя Джарві — мир їм обом! — а Еліз була донькою Парлана Мак-Фарлана, що жив на берегах

озера Слої. Далі, цей Парлан Мак - Фарлан був чотириюрідним братом вашого чоловіка, Робіна Мак - Грегора. Це може засвідчити дочка Маггі Мак - Фарлан абож Мак - Неб, що вийшла заміж за Дункана Мак - Неба з Стукавралахана, бо...

Бойова жінка звалила вмиць генеалогічне дерево, гордо заявивши:

— Невже гірський потік має визнати своїм родичем воду, яку зачерпнули мешканці його берегів для своїх брудних домашніх потреб?

— Правильно, родичко! — сказав суддя. — А все таки річка вдячна була б, якби ці кілька відер води повернулися до неї влітку, коли каміння розжарене на біле сонцем. Я добре знаю, що ви, верховинці, зневажаєте нас, глазговців, за нашу мову й наш одяг. Але кожен розмовляє, як його змалку вчили. І смішно було б побачити мене з моїм жирним черевом у короткій верховинській куртці. Чи ж годяться мої короткі ноги для спіднички? Я ж не схожий на ваших довгоногих молодців... Більше того, родичко, — вів він далі, хоча Дугал жестами просив його замовчати, а амазонка нетерпляче слухала його красні промови. — Я нагадаю вам, що жінка має шанувати свого чоловіка, про це й у святому письмі сказано, — а я ставав Робові не раз у пригоді. Це, не кажучи вже про намісто з перлин, яке я надіслав вам на весілля, коли Роб був чесним заможним гуртоправом, а не грабіжником і вбивцею, що порушує спокій короля і роззброює його солдатів.

Очевидно, він зачепив болюче місце своєї родички. Вона гордо випросталась і гнівно та гірко розсміялася.

— Так, — сказала вона, — ви і подібні до вас могли пишатися родичанням з нами, коли ми були вашими рабами, вашими дроворубами й водовозами, коли ми

приганяли худобу для ваших бенкетів і корилися вашим гнобительським законам... Але тепер ми вільні — вільними зробив нас той самий вчинок, який не залишив нам ні хати, ні пасовища, ні їжі, ні диху над головою... Цей вчинок пограбував у мене все — все. Стогін вихоплюється з грудей моїх, коли подумаю, що я досі обтяжую землю для чогось іншого, а не тільки для помсти. Цей день, який почався так добре, я завершу дією, що розірве всі зв'язки між Мак-Грегором і низовинними собаками... Сюди, Аллан, Дугал! Прив'яжіть цим саксам голови до ніг і киньте їх у верховинське озеро, хай шукають там своїх верховинських родичів.

Суддя, стривожений таким наказом, ладен був уже почати нову промову, яка, мабуть, тільки підлила б масла в огонь. Але тут втрутився Дугал і почав своєю рідною мовою виголошувати, очевидно, палку просьбу залишити нас живими. Цікаво відзначити, що рідною мовою він говорив швидко і вільно, на відміну від свого недоумкуватого способу висловлюватись англійською мовою.

Командирка урвала його англійською мовою. Вона начебто вирішила, що ми повинні як слід витерпіти передчування смерті.

— Мерзенний собако і син собаки, як смієш ти перечити моїм наказам? А якби я наказала тобі вирізати їм язика і вкласти язик одного в рот другому або вирвати їхні серця і покласти серце одного в груди другому, щоб побачити, яке серце краще плакатиме змову проти Мак-Грегора?.. Адже робили такі речі здавна в день помсти, коли наші батьки відплачували за кривду... Якби я наказала тобі зробити це, то хіба мав би ти право перечити моїй волі?

— Авшеш, авшеш, — покірливо відповів Дугал. —

Ваша воля—закон. Але накашіть краще кинути в озеро капітана в червоному мунтирі та його шортового капрала Кремпа, та двох-трьох з шервономунтирників. Це вас саму задовольнить куди пільше, ніж покривдити чесних шентельменів—друзів Грегараха. Вони припули на запрошення вождя і ніякої змови не планують, я це сам мошу засвідчити.

Леді готова була відповісти, але на дорозі з Аберфойля почулися звуки волинки. Напевно, ці самі звуки досягли вух ар'єргарда загону капітана Торнтоні і змусили його рушити вперед. Сутичка тривала дуже недовгий час, і тому озброєні люди, які крокували під цю войовничу мелодію, не встигли взяти участі в бою. Отже перемоги добилися без них, і вони прибули тільки поділити тріумф своїх земляків.

Зразу впадала в око різниця між новоприбулими і загonom, що переміг англійських солдатів. Ця різниця була дуже на користь новоприбулим. Серед верховинців, що оточували вождицю (якщо я можу назвати її так, не ображаючи граматику!), були старі та хлопчики, ледве здатні тримати меч, і навіть жінки,—одне слово всі, кого необхідність змусила взятися до зброї. Тим ганебнішою була поразка для капітана Торнтоні. Але тридцять чи сорок верховинців, які щойно приєдналися до них, були всі чоловіки в розквіті сил, енергійні й кремезні. Спід коротких штанів та пледів виглядали їхні мускулясті ноги. Так само краще були вони і озброєні. У бійців жінки-вождя були, крім рушниць, сокири, коси та інша старовинна зброя, а дехто з її вояк орудував лише ломаччям, кинджалами та довгими ножами. Більшість же прибулих мали пістолети за поясами. У кожного з них у руці була добра рушниця, а при боці висів меч. До того ж вони мали круглі щити з легкого дерева, криті шкірою й

облямовані міддю, з стальними вістрями в центрі. Під час походу або перестрілки щит висів на лівому плечі, а під час рукопашної сутички верховинці брали щит на ліву руку.

А втім легко було помітити, що цей добірний загін вертався не після перемоги. Жалісно сурмила волинка. Бійці підійшли до дружини свого вождя мовчки, уп'явши в землю сумні погляди. Вони зупинились, і знову пролунала дика й журлива мелодія.

Елен поспішила до них, і на обличчі її гнів змішався з поганим передчуттям.

— Що визначає це, Алластер?— звернулась вона до сурмача.— Про що ти зажурився в хвилину перемоги?.. Роберт... Геміш... Де Мак-Грегор?.. Де ваш батько?

Її сини, що були на чолі загону, підійшли до неї повільними й нерішучими кроками. Вони щось тихо сказали їй кельтською мовою. Почувши ці слова, вона скрикнула, і від зойку її задзвеніли скелі. До її плачу приєдналися всі жінки й хлопчики; вони ламали собі руки й голосили, немов би над покійником. Гірська луна котилася довкола. Навіть нічні птахи злякано вилетіли з своїх гнізд.

— Захопили! — скрикнула Елен, коли голосіння трохи вгамувалось.— Захопили... Взяли в полон... І ви лишилися живі, щоб розказати це?.. Страхополохи нещасні! Чи я на те вигодувала вас, щоб ви боялися пролити кров у бою з ворогами свого батька, щоб ви побачили його в полоні і повернулися назад!

Сини Мак-Грегора були юнаки; старшому з них ледве минуло двадцять років. Геміш, інакше Джемс, старший з цих юнаків, був вищий на голову і значно красивіший за свого брата; очі його були блакитні, буйні кучері вибивалися спід гарної синьої шапочки.

Молодшого звали Роберт. Щоб відрізнити його від батька, верховинці додавали до його імени епітет „ойг“, тобто — „молодий“. Темне волосся й здорове смагляве обличчя, дуже, не по роках, розвинене тіло завершували образ юного горянина.

Обидва тепер стояли перед своєю матір'ю. Обличчя обох були затьмарені журбою й соромом, вони шанобливо й покійно слухали страшні докори. Нарешті, старший почав говорити англійською мовою: мабуть, для того, щоб решта верховинців не зрозуміла його. Він шанобливо намагався виправдати себе й свого брата.

— Мак - Грегора викликали на побачення з одним низовинним мешканцем, який прийшов від ...— він дуже тихо прошепотів прізвище, але здалося мені, що воно скидалося на моє власне.— Мак - Грегор прийняв за прошення, але наказав затримати як заручника того сакса, що приніс листа. Отже, він пішов до місця побачення (не можу пригадати дикую верховинську назву цієї місцевості). З ним були тільки Ангус Брек і маленький Рорі, він наказав нікому не йти за ним. Через півгодини Ангус Брек повернувся з страшною звісткою, що Мак - Грегора захопив у полон загін ленокської міліції на чолі з Гальбрайтом з Гарсхатахіна.

Помовчавши, він додав:

— Мак - Грегор загрожував цьому Гальбрайтові, що життя заручника в небезпеці. Але Гальбрайт зневажливо сприйняв цю загрозу, відповівши: „Хай кожна сторона повісить свого чоловіка; ми повісимо злодія, а ваші негідники можуть повісити збирача мит, Роб, і таким чином країна позбудеться разом двох клятих речей: дикого верховинця й податкового інспектора“. За Ангусом Бреком не так дбайливо стежили, як за

Його хазяїном. Йому пощастило врятуватись, хоча він пробув у полоні досить часу, щоб почути розмову між Мак-Грегором та Гальбрайтом.

— А ти довідався про це, зраднику, — сказала дружина Мак-Грегора, — і не поспішив негайно визволити свого батька або залишити на місці свій труп?

Молодий Мак-Грегор чемно зазначив, що у ворога були занадто великі сили порівняно з ними. Він повернувся, щоб зібрати загін досить великий, і тоді можна буде спробувати визволити батька з деяким шансом на успіх. Потім він додав:

— Солдати міліції розташуються, скільки мені відомо, в сусідньому будинку Гартартана, або в старому замку Монтейт, або в іншій якій фортеці. Кожну з цих фортець можна захопити, якщо зберемо досить людей.

Згодом я довідався, любий Трешем, що прибічники розбійника поділилися на два сильні загани. Один з них мав стежити за гарнізоном фортеці Інверснайд, частка якого на чолі з капітаном Торнтоном була розбита. Другий загін мав вирушити проти верховинських кланів, які з'єдналися з регулярним військом та низовинцями для забігу на гірську територію, що лежала між озерами Лох-Ломонд, Лох-Катрін і Лох-Ард і в ті часи називалася країною Роб Роя або країною Мак-Грегора.

В усі кінці полетіли гінці скликати сили для атаки на низовинців. На обличчях розбійників не видно вже було розпачу, всі вони падали надією звільнити свого вождя і страшно помститись.

Дружина Мак-Грегора наказала привести до себе заручника. Гадаю, що її сини тримали бідолашного подалі від неї, боячися наслідків. Однак, вони спробували лише трохи відстрочити його долю. З її на-

язу, привели нещасного, що був уже напівмертвий від жаху. В його зляканому обличчі я пізнав, на своє здивовання, мого старого знайомого — Моріса.

Він упав навколішки перед жінкою-вождем, намагаючись обійняти її коліна. Вона з огидою відступила від нього, але він встиг поцілувати край її плеча. Ніколи не чув я, щоб людина так благала лишити йому життя. Жах не тільки не паралізував його язика, як здебільшого буває, а навіть зробив його красномовним. Моріс присягався, що не знав нічого про змову проти Роб Роя, що він його любить і шанує, як самого себе. Він запевняв, що був лише зброєю в руках інших, і тут він промимрив ім'я Решлі. Він благав лише життя — за життя він ладен був віддати все на світі. Тільки життя просив він, життя, хоч би в муках та ув'язненні! Він просив тільки права дихати; дихати, хоч би в найтемніших печерах гір.

Неможливо змалювати гнів і зневагу, з якими дружина Мак-Грегора спостерігала і слухала благання нещасного.

— Я подарувала б тобі життя, — сказала вона, — якби життя було для тебе таким же важким тягарем, яким воно є для мене й для кожної благородної та чесної душі. Але ти, жалюгідний, ти можеш плазувати в світі, не зважаючи на кривду, на лиху долю, на злочини й горе. Ти міг жити й радіти, коли благородних обдурювали, коли негідники наступали на горло відважним. Ти міг розкошувати життям, а навколо тебе вбивали найкращих людей. Так собака різника риеється в покидьках. Більше ти не житимеш, щоб радіти з цього. Ти мусиш умерти, мерзенний собако, раніше, ніж ота хмара заступить сонце.

Вона віддала своїм помічникам короткий наказ кельтською мовою. Двоє з них схопили непритомну жертву

й потягли її на край скелі, що звисала над озером. Зойки Моріса були жакливі. Я маю право називати їх жакливими, бо протягом багатьох років після цього вчувалися вони мені уві сні. Коли вбивці, або кати, звіть їх як завгодно, тягли його до місця страти, він пізнав мене і останнє, що я почув від нього, було :

— О, містер Осбелдістон, рятуйте мене!.. рятуйте...

Це моторошне видовище так зворушило мене, що, не зважаючи на небезпеку поділити долю Моріса, я спробував був заступитися за нього. Але, як і слід було сподіватись, на моє втручання не зважили. Частина верховинців міцно тримали жертву, інші в'язали йому до шиї важкий камінь, загорнутий у плед. Тим часом решта заходилися роздягати його. Напівголою вони підвели Моріса до урвистої скелі, що стриміла над озером, яке в цьому місці було футів з дванадцять завглибшки, і штовхнули його. Пролунали гучні крики мстивого тріумфу, але передсмертний зойк страчуваного був такий голосний, що навіть перекрив ці їхні крики. Важке тіло упало в темносині води озера. Верховинці, тримаючи наготові сокири й мечі, стежили з хвилину, чи не звільниться жертва від каменя і чи не спробує впливти. Але вузол був зав'язаний міцно. Несчасна людина назавжди зникла в озері. Хвилі спокійно зімкнули свої обійми над тілом Моріса. Одне життя, про яке він так ревно благав, назавжди викреслено було з суми людських існувань.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДРУГИЙ

Звільніть його до вечора. Абож,
якщо живе жадоба помсти в серці,
якщо є міць в озброєній руці,—
ваш край за це заплатить!

(Старовинна п'єса).

Не знаю чому, але окремих жорстокий вчинок впливає на наші нерви більше, ніж цілий ряд убивств. Того дня я бачив, як чимало моїх хоробрих земляків загинули під час бою. Та мені здавалося, що їх спіткала неминуча доля. І хоч душа моя пройнята була співчуттям, але цього і порівняти не можна було з тим жахом, з яким я спостерігав холоднокривне жорстоке вбивство нещасного Моріса. Я глянув на свого супутника — містера Джарві; його обличчя відбивало ті самі почуття. Навіть більше того, жах не завадив йому прошепотіти:

— Я заявляю протест проти цього вчинку, як проти кривавого й жорстокого вбивства. Це проклятий вчинок, і бог скарає за нього в свій час.

— Отже, ви не боїтеся піти слідом за ним? — спитала войовнича жінка, глянувши на нього таким убивчим поглядом, яким яструб дивиться на свою здобич.

— Родичко, — відповів суддя, — ніхто не хотів би уривати нитку свого життя раніше, ніж вона обірветься сама... Я повинен багато зробити в цьому світі перед тим, як умерти. Є у мене громадські й приватні справи. До того ж, дехто залежить від мене, як, приміром, бідолашна Матті, а вона — сирота... Вона да лека родичка лерда Лімерфільда... Отже, склавши все це до купи, не легко розлучитися з життям.

— А якби я відпустила вас на волю, — допитувалася

владна жінка,—то як ви назвали б страту цієї англійської собаки?

— Кха! кха... Гм, гм,—мовив суддя, щосил прочищаючи горло,—я намагався б говорити про це діло якнайменше... що менше слів, то краще; менше скажеш, швидше виправити.

— Але якби вас покликали до так званого мирового судді,—вимагала вона,—то що б ви тоді відповіли?

Суддя зиркнув туди й сюди, ніби бажаючи втекти, а потім, побачивши, що нікуди подітись, відповів тоном людини, яка не бачить шляху до відступу і вирішила прийняти бій:

— Бачу, до чого ви гнете. Але я вам скажу по щирості, родичко, я звик говорити, як мені підказує сумління. Ваш власний чоловік, якого я хотів би заради його й мого добра бачити тут, та бідолашний верховинець Дугал може сказати вам, що Ніколь Джарві може не гірше від інших заплющувати очі на помилки свого друга. Але я скажу вам, родичко, що мій язик ніколи не брехав проти моїх думок. І швидше, ніж скажу, що той нещасний був убитий законно, я погоджусь лягти поруч з ним... хоч і думаю, що ви будете першою жінкою на Верховині, яка ухвалить такий вирок щодо чотириюрідного брата свого чоловіка.

Мабуть, твердий тон, якого набрав суддя в своїй останній промові, більше вразив суворе серце його родички, ніж попередні умовляння й запобігливі жарти. Дорогоцінний камінь можна різати сталлю, але він міцно протистоїть більш м'яким металам. Вона наказала поставити нас обох перед собою.

— Ваше прізвище Осбелдістон?—спитала вона мене.—Мертва собака, свідком смерті якої ви були, назвала вас так.

— Так, моє прізвище Осбелдістон,— підтвердив я.

— Отже, гадаю, ваше ім'я Решлі? — питала вона далі.

— Ні, моє ім'я Френсіс.

— Але ви знайомі з Решлі Осбелдістоном,— наполягала вона.— Він — ваш брат, коли я не помиляюсь, або принаймні ваш родич і близький друг.

— Він мій родич,— відповів я,— але не мій друг. Недавно між нами відбулася дуель, і нас розборонив ваш чоловік. Моя кров навряд чи висохла вже на його мечі, а рана на моєму боці ще не зажила. Я маю мало підстав визнавати його за друга.

— Ну,— сказала вона,— якщо ви не заплутані до його інтриг, то можете безпечно пройти до Гарсхатахіна та його загону, не боючись ув'язнення, і переказати йому кілька слів від дружини Мак-Грегора.

Я відповів :

— Не знаю жодних підстав, за якими джентльмени з міліції могли б мене заарештувати. Не маю також ніяких причин боятися потрапити до їхніх рук. Коли, виконавши ваше доручення, я можу зробити послугу моєму другові та моєму слугі, що перебувають у вас у полоні, то я готовий вирушити негайно.

Я скористався з нагоди і додав :

— Я приїхав до цього краю на запрошення вашого чоловіка. Він запевняв, що допоможе мені в одній важливій справі, яка дуже цікавить мене. Мій супутник, містер Джарві, супроводив мене з цією ж метою.

— Шкода, що чоботи містера Джарві не були повні киплячої води, коли він їх натягав, щоб поїхати в цю лиху мандрівку,— урвав мене суддя.

— Ви легко пізнаєте вашого батька,— сказала Елен Мак-Грегор, звертаючись до своїх синів,— у словах цього молодого сакса. Батько ваш мудрий тільки коли одягає капелюха на голову й тримає меч в

руці. Але варто йому лише змінити тартан¹ на міський плащ, як він враз уплутується в мерзенні інтриги низовинців і знову, після всіх своїх страждань, стає їхнім агентом, їхньою зброєю, їхнім рабом.

— Додайте,— сказав я,— також і їхнім благодійником.

— Хай буде так,— мовила вона,— бо це — найнікчемніша назва з усіх; він завжди сіє благодіяння, щоб зібрати плоди чорної невдячності... Але досить про це... Я накажу провести вас до передових постів воєногра. Спитайте їхнього командира і перекажіть йому таке від мене, Елен Мак-Грегор: якщо вони торкнуться хоч єдину волосину на голові Мак-Грегора і не відпустять його на волю протягом дванадцяти годин, то не лишиться жодної господині в Леноксі, яка до різдва не голоситиме над трупами милих її серцю людей; не лишиться жодного фермера, який не плакатиме над спаленим током і порожньою коморою; не буде ні лерда, ні селянина, що зможуть спокійно покласти голову на подушку звечора, певні, що вранці вони будуть ще жити. А для початку, як тільки мине встановлений мною термін, я надішлю їм цього Глазговського суддю, цього англійського капітана та всіх інших моїх бранців, кожного загорнутого в плед і порубаного на стільки шматків, скільки краток на тартані.

Капітан Торнтон стояв поблизу. Він спокійно додав:
— Перекажіть командирові привіт від мене, від капітана Торнтон першого піхотного полку, і скажіть йому, щоб він виконував свій обов'язок і стежив за в'язнем, не турбуючись про мене. Якщо я був досить

---

¹ Тартан — картата шотландська тканина, з якої вони роблять пледи й спідниці.

легковажним, щоб потрапити в засідку цих хитрих дикунів, то у мене знайдеться досить розуму знати, як треба умерти, не ганьблячи своєї честі. Сумую тільки про моїх бідних хлопців, що потрапили до рук таких катів.

— Тихше! Тихше!— вигукнув суддя.— Чи вам набридло жити?.. Перекажіть поклон від мене командирові, містер Осбелдістон, поклон від судді Ніколя Джарві, що є в Глазго урядовою особою так само, як був раніше його батько старшиною. І скажіть йому, що чимало чесних людей потрапили тут у біду і, напевно, зазнають ще гіршого лиха. Скажіть, що найкращою річчю, яку він може зробити для загального добра, буде відпустити Роба іти своєю дорогою і покінчити з цією справою... Тут вже зроблено дещо поганого, але це головно стосується митного чиновника, а тому не варто зчиняти галас з цього приводу.

Діставши ці цілком протилежні вказівки від найбільше зацікавлених в успіху мого посольства сторін, я, нарешті, зміг вирушити. Ендрю Ферсервісові дозволили супроводити мене, мабуть, для того, щоб позбутися його надокучливих зойків. Але розбійники боялися, що верхи я зможу втекти від своїх провідників. Можливо також, що вони хотіли залишити собі мого коня; так чи сяк, але мені пояснили, що я мушу йти пішки. Супроводжував мене Геміш Мак-Грегор, старший з братів. Разом з двома воїнами він показував мені шлях, а також мусив розвідати сили й розташування ворога. Спочатку наказали Дугалові піти з нами, але колишній тюремник спромігся відмовитися від цього наказу. Згодом ми довідались, що він хотів оберігати містера Джарві, бо вважав для себе обов'язком піклуватись про колишнього свого начальника.

З годину ми швидко йшли, поки не досягли вкритого невисоким чагарником узгір'я. Звідси перед нами розкривалась уся долина. Нам добре видно було позицію міліціонерів. Їхнє військо складалося переважно з кінноти. Вони розсудливо вирішили не посуватися до проходу, в якому так не пощастило капітанові Торнтону. Їхнє розташування виявляло деяке знання військової справи. Вони зайняли пагорбок у центрі невеличкої аберфойльської долини. На цьому місці вони забезпечені були від несподіваного нападу горян. Повсюди розставлені були вартові пости. Застукати зненацька табір міліціонерів було не можна, та за тих часів ніхто і не міг би повірити, що верховинці нападуть на кінноту, хоч події пізніших років показали, що вони можуть це робити, і навіть з успіхом.¹ У ті ж часи на верховинців нападав справжній жах перед кавалерією. Коні урядової кавалерії були далеко вищі й більші від низькорослих гірських поні, до того ж найтемніші та найзабобонніші з горян запевняли, що англійські коні навчені бити ногами й рвати зубами ворога.

Молодий Мак-Грегор уважно глянув на краєвид, що розгортався перед нами. Потім він наказав мені підійти до місця розташування міліції і переказати командирові доручене, одночасно заборонивши мені розповідати, хто привів мене до цього місця і де саме я розпрощався з своєю вартою.

Діставши ці вказівки, я вирушив до табору королівського війська, а слідом за мною — Ендрю. Від його англійського вбрання лишилися самі тільки штани. З непокритою головою, з голими литками, взутий у

---

¹ Очевидно, це натяк на бої при Перстонпансі та Фалькїрку: цей натяк доводить, що ці мемуари писані після 1745 року.

дерев'яні черевики, подаровані йому з ласки Дугала, закутаний у дірявий плед, він нагадував якогось утікача з Бедламу.¹

Пройшовши кілька сот кроків, ми з Ендрю підійшли зовсім близько до табору і нас помітили. До нас під'їхав один з дозорців. Він підвів угору карабін і наказав мені спинитись. Коли солдат підійшов до мене, я зажадав, щоб мене відвели до командира. Мене негайно привели до групи офіцерів, які сиділи на траві навколо головного начальника. Той був одягнений у кірасу з полірованої сталі, з виграваним на ній знаком старовинного ордена св. Андрія. Мій знайомий Гарсхатахін та багато інших джентльменів (дехто з них у формі, а дехто в цивільному вбранні, але всі добре озброєні) гуртувалися навколо цієї видатної особи в кірасі, начебто дожидаючись її розпоряджень. Стояли там також багато слуг у пишних лівреяx — очевидно, його придворні.

Шанобливо вклонившись цьому пишному вельможі, я пояснив йому, що мені довелося бути мимовільним свідком поразки королівських солдатів у проході Лох-Ард (так, чув я, називали місце, де взятий був у полон капітан Торнтон), і що переможці загрожували найжорстокішими заходами проти захоплених ними людей і проти всього низовинного краю, якщо їм негайно не повернуть живим їхнього вождя. Герцог (так зверталися, я чув, до вельможі, з яким я розмовляв) дуже спокійно вислухав мене і відповів, що він дуже шкодуватиме про долю бідолашних джентльменів полонених, але не може відпустити головного винуватця всіх цих нещасть, заворушень та злочинств.

---

¹ Б е д л а м — лікарня для психічнохворих біля Лондона. Це слово стало умовною назвою для всіх подібних закладів.

— Ви можете повернутися до тих, хто послав вас,— сказав він,— і повідомити, що Роб Роя Кемпбела, якого вони звать Мак - Грегором, я, безперечно, накажу стратити удосвіта як розбійника, захопленого із зброєю в руках і який заслуговує смерті за тисячі заподіяних ним насильств. Я не гідний був би мого становища й дорученої мені справи, якби вчинив інакше. Я вже знатиму, як захистити країну проти здійснення їхніх нахабних загроз і, якщо вони торкнуться хоч волосину на голові будького з нещасних джентльменів, яких прикрий випадок віддав у їхні руки, я вживу таких страшних заходів помсти, що самі камені їхніх долин плакатимуть про це протягом ста прийдешніх років.

Я дозволив собі смиренно відмовитися від доручення мені почесного посольства і зазначив, що воно надто небезпечне. Вельможа відповів :

— В такому разі, відрядіть вашого слугу.

— Хай мене біс схопить за ноги,— сказав Ендрю, не звертаючи уваги на високий ранг герцога і не чекаючи, поки я відповім,— хай мене біс схопить за ноги, якщо я туди піду. Хіба люди думають, що у мене в кишені є друга запасна горлянка замість тої, яку переріжуть мені верховинці? Чи, може, хтонебудь думає, що я здатний пірнути з одного берега верховинського озера і впливти на другому, як черепаха? Ні, ні! Кожен сам за себе, а бог за нас усіх! Можете почекати, поки ваші діти підростуть, і хай вони тоді виконують такі доручення. Роб Рой ніколи не з'являвся біля моєї рідної округи Дріпдейлі і ніколи не вкрав жодного яблука ні у мене, ні у моїх родичів.

Не без труднощів примусивши замовчати мого слугу, я пояснив герцогові, яка велика небезпека загрожує капітанові Торнтону й містерові Джарві, і просив його надіслати зі мною такі умови, які зможуть вря-

тувати їхнє життя. Я запевняв його, що не боюся ніякої небезпеки, якщо зможу бути корисним. Але можна бути цілком певними, що полонених верховинці розшматують негайно ж після страти Кемпбела.

Видно було, що герцог завагався.

— Важка справа,— сказав він,— і я це відчуваю. Але я насамперед повинен виконати свій обов'язок перед країною — Роб Рой мусить умерти!

Визнаю, що не без жалю почув я цю загрозу негайної смерті мого знайомого Кемпбела, який неодноразово доводив свою доброзичливість до мене. Не я один відчував це; дехто з наближених герцога наважились висловитися на користь полоненого.

— Краще було б,— казали вони,— відвезти його до замку Стірлінг і тримати його там у суворому ув'язненні як запоручника і цим домогтися розпуску й утихомирення його банди. Шкода буде віддати країну на поталу свавіллю грабіжників. Якраз тепер наближаються довгі зимові ночі, і нападам розбійників важко буде перешкодити. Верховинці, напевно, знайдуть вільні проходи на Низовину.

Вони додавали, що несправедливо також ризикувати життям полонених англійців, бо в першому ж вибуху помсти верховинці, безперечно, повбивають їх.

Гарсхатахін наважився навіть на більше.

— Роб Рой,— сказав він,— є небезпечний сусіда для Низовини і особливо неприємний для вашої світлості.¹ Він довів ремесло розбійника до нечуваних ще в наші часи розмірів. Але він був колись мирною людиною і з ним можна говорити. Зате його жінка та сини — безрозсудливі дияволи, що не знають ні страху, ні

---

¹ Вельможа, імени якого автор не називає, був герцог Монтроз. Від його здавна ворогував з родом Мак-Грегорів.

милості. Якщо вони стануть на чолі розбійників, то такого лиха накоять, що наша країна здригнеться.

— Ну, ну!— відповів його світлість.— Адже саме розум і хитрість цього молодця дозволили йому так довго панувати. Із звичайним верховинським розбійником ми справились би куди скоріше. Його згря без нього не існуватиме. Коли в осі відрубати голову, то вона може вжалити тільки раз, а потім загине.

Не так легко було примусити замовчати Гарсхатахіна.

— Я певен, мілорд герцог,— наполягав він,— що ви не можете мені закидати любов до Роба. Адже він двічі розгромив мої власні клуні і часто плюндрував моїх орендарів. А проте...

— А проте, Гарсхатахін,— сказав герцог, багатозначно посміхаючись,— ви, мабуть, гадаєте, що можна дозволити такі речі другові свого друга. Кажуть, що Роб не занадто ворогує з друзями майора Гальбрайта по цей бік кордону.

— Якщо воно і так, мілорд,— в тон йому жартівливо відповів Гарсхатахін,— то це ще не найгірше з того, що я чув про Роба... Але хотів би я вже почути звістку від кланів, яких ми так довго чекаємо. Клянусь богом, вони дотримують свого слова, як верховинці, тобто просто зрадять нас. Не будуть же сваритися черевики з штанами?

— Не можу цьому повірити,— сказав герцог.— Я знаю цих джентльменів як людей честі. Напевне, вони прибудуть в умовлене місце. Відрядіть ще двох вершників назустріч нашим друзям. До їхнього прибуття ми не можемо наважитись атакувати прохід, де розбили капітана Торнтонна. Скільки я знаю, десять піших бійців можуть там подолати цілий полк найкращої кавалерії в Європі... Тим часом накажіть нагодувати людей.

Останній наказ був для мене дуже доречний, бо нічого не їв ще після нашої останньої вечери в Аберфойлі минулої ночі. Дозорці повернулись, але нічого не могли розповісти про наближення допомоги.

Сонце схиялось до обрїю, коли прибув верховинець з тих кланів, яких чекали. Низько вклонившись, він подав герцогові листа.

— Ставлю бочку добрячого вина,— сказав Гарсхатахін,— що цей лист повідомляє нас про вирішення клятих верховинців відокремитись від нас і залишити вас справлятися самим, як зможемо.

— Це справді так, джентльмени,— сказав герцог, червонїючи з гнїву.

Він тримав у руці листа, що написаний був на дуже брудному клапті паперу, але дбайливо адресований „у вельмишановні руки високого й могутнього князя, герцога“ і т. д., і т. д.

— Наші союзники,— продовжував герцог,— залишили нас, джентльмени, і¹ уклали сепаратний мир з ворогами.

— Така доля всіх союзів,— сказав Гарсхатахін,— голландці викинули б нам такого самого коника, якби ми не випередили їх в Утрехті.¹

— У вас жартівливий настрій, сер,— з незадоволеною гримасою сказав герцог,— але справи наші стають трохи серйозніші... Гадаю, ніхто з джентльменів не порадить нам заглиблюватись далі в країну, коли ми позбавлені підтримки дружніх верховинців та піхоти з гарнізону Інверснайд?

Всі погодилися, що така спроба була б справжнім божевіллям.

---

¹ В 1713 році англійці уклали в Утрехті мир, яким закінчилась війна за Іспанську спадщину.

— Не дуже розумно було б також,— додав герцог,— лишатись на ніч тут, на відкритому місці, де на нас можуть напасти. Тому я пропоную відступити до замків Дохре та Гартартан і лишатися на сторожі до ранку. Але перед тим, як ми розділимо наші сили для відступу в ці замки, я допитаю Роб Роя в присутності вас усіх, щоб ви на власні очі й вуха пере-свідчилися, чому не можна дарувати йому його злочинницького життя.

З наказу герцога привели полоненого. Руки Роб Роя зв'язані були вище ліктів міцною підпругою. Обабіч його тримали два унтер-офіцери, а позаду стояли дві шерехи солдатів з карабінами й примкненими багнетами.

Ніколи доти я не бачив цього чоловіка в його національному вбранні. Спід верховинської шапочки вибивалися руді кучері, що сховані були під капелюхом та перукою його міського костюма. Колір волосся стверджував епітет „Рой“ або „Рудий“, що був дуже популярним додатком до його імени. Його ноги від краю спідниці до коротких панчіх були голі і вкриті густим коротким рудим волоссям, що особливо густе було нижче колін. Ноги ці, напрочуд дужі й мускулясті, нагадували ноги рудого верховинського бика. Побачивши його у верховинському вбранні, я ледве пізнав Кемпбела.

Хоч він і був зв'язаний, проте поведився сміливо, гордо і навіть з гідністю. Він поклонився герцогові, кивнув Гарсхатахінові та іншим і трохи здивувався, побачивши мене тут.

— Довгенько ми не зустрічалися, містер Кемпбел,— сказав герцог.

— Справді, мілорд герцог. Хотів би я,— проговорив він, поглядаючи на свої зв'язані руки,— хотів би я краще

привітати вашу світлість... Але будемо сподіватись, що настануть кращі часи.

— Зараз саме найкращий час, містер Кемпбел,— відповів герцог.— Швидко минуть години, за які ви маєте востаннє розрахуватися з усіма земними справами. Я не хочу погіршити ваше горе, але ви повинні усвідомити, що наближаєтесь до кінця свого життєвого шляху. Не заперечую, що ви іноді завдавали менше лиха, ніж інші представники вашого темного ремесла. Іноді ви виявляли таке, що дозволяло сподіватися на виправдання... Але ви самі знаєте, як довго були ви жахом і гнобителем мирних сусідів, і якими насильствами ви підтримували й поширювали свою беззаконно захоплену владу. Коротко кажучи, ви знаєте, що заслугували смерті і musíte приготуватися до неї.

— Мілорд,— сказав Роб Рой,— хоч я справедливо міг би подякувати за всі свої нещастя вам, але я не можу сказати, що ви особисто були свідомим винуватцем їх. Мілорд, якби я був такої думки, то ваша світлість не правила б сьогодні суда наді мною. Адже ви тричі були на віддалі рушничного пострілу від мене, коли ви думали лише про червоного оленя. А небагато є людей, які можуть сказати, що я колинебудь не влучив у ціль. А щодо тих, хто нашіптував брехню вашій світлості й збурих вас проти того, хто колись був наймирнішим чоловіком у краї, щодо тих, хто від вашого імени змусив мене вдатись у розпач,— то з ними я вже трохи порахувався і, не зважаючи на слова вашої світлості, сподіваюсь пожити ще і порахуватися з ними остаточно.

— Я знаю,— сказав герцог, спалахуючи гнівом,— що ви — упертий і нахабний злочинець, який дотримує своєї клятви, коли він присягається робити зло. Але

я подбаю покласти цьому край. Нема у вас інших ворогів, крім ваших власних гріховних дій.

— Якби я звався Грагамом, а не Кемпбелом,¹ то, мабуть, ви менше говорили б про мої гріхи,— похмуро й уперто відповів Роб Рой.

— Не завадило б вам, сер,— сказав герцог,— застерегти вашу дружину, сім'ю та всіх ваших прибічників, щоб вони обережно поводитися з джентльменами, які тепер опинились у їхніх руках. Бо я примушу вдесятеро заплатити їх, їхній рід і всіх спільників за найменшу кривду, вчинену будьякому з вірнопідданих його величності.

— Мілорд,— відказав Роб Рой,— ніхто з моїх ворогів не скаже, що я кровожерна людина. Якби я зараз був з моїми людьми, то міг би командувати чотирма-п'ятьма сотнями диких верховинців так само легко, як ви вправляєтеся з десятком своїх слуг. Але, коли вашій світлості так захотілося забрати голову з дому, то не дорікайте, що серед членів родини запанує безладдя... А проте, що б там не було, а я не дозволю покривдити чесної людини, мого родича... Чи знайдеться тут хтонебудь, охочий зробити добро для Мак-Грегора?. Мак-Грегор зможе віддячити за це, хоч тепер його руки зв'язані.

Верховинець, який прибув з листом до герцога, відповів:

— Я виконаю ваше прохання, Мак-Грегор. Для цього я готовий звернути з моєї дороги, коли повертатимусь назад.

Він вийшов наперед і прослухав від полоненого, що треба переказати його дружині. Роб Рой говорив кельтською мовою, і я не зрозумів змісту його слів,

---

¹ Тобто, якби Роб належав до роду герцога Монтроза.

але не мав сумніву, що він наказує вжити певних заходів для врятування містера Джарві.

— Подивіться на цього нахабного горянина!— вигукнув герцог.— Він вважає себе справжнім послом. Поводиться він, як і його хазяїн, що запросив нас вирушити спільно проти цих розбійників, але склав зброю, як тільки Мак-Грегори погодилися відступити йому землі Балквідера, за які вони й сперечалися.

Немає правди в пледах і тартанах,
Вони міняють барви безнастанно.

— Ваш великий предок ніколи не казав цього, мілорд,— втрутився майор Гальбрайт.— Та й ваша світлість не сказали б цього, якби добре подумали... Каже ж наша приповідка: „Поверніть чесній людині її кобилу... Хай кожен носить капелюш, який йому більше до вподоби, і все буде гаразд!“

— Тихо, тихо, Гарсхатахін,— сказав герцог.— Небезпечно вам казати такі слова, а надто мені. Здається, ви вважаєте себе за привілейовану особу. Будьте ласкаві відвести свій загін до Гартартана. Я з моїми людьми сам відведу полоненого до Дохре, а вранці надішлю вам накази. Прошу, не відпускайте жодного з своїх бійців.

— Він наказує то одне, то друге,— пробурмотів Гарсхатахін крізь зуби.— Але терпіння, терпіння... Може ще статись, що ми „поміняємося місцями“, як кажуть у грі „король іде“...

Кавалерію розбили на два загони, які приготувалися вирушити негайно, щоб встигнути до ночі доїхати до місця призначення. Мене запросили, вірніше сказати, мені наказали приєднатися до одного з загонів. Я помітив, що хоч мене і не вважали вже в'язнем, але все таки трохи підозріло ставились до мене. Воно й

не дивно, бо часи були справді небезпечні. Велика партійна ворожнеча між якобітами й прихильниками ганноверської династії глибоко розколола країну. Верховинці й низовинні шотландці постійно ворогували, знатні шотландські роди заплуталися в традиціях кривавої помсти. Все це спричинювалося до того, що самотній і беззахисний подорожній міг завжди наразитись на якусь неприємність або небезпеку на своєму шляху.

Крім того, я потішав себе надіями, що зможу довідатися від полоненого розбійника про деякі подробиці щодо Решлі та його махінацій. Справедливість вимагає додати, що наміри мої були не тільки своєкорисливі. Я занадто співчував моему надзвичайному знайомому, щоб не бажати зробити йому послуги, можливої в його нещасному теперішньому становищі.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

Зійшов на зламаний місток —
Стрибнув, пустився вплав;
Зійшов на мокрий моріжок —
Схопився і помчав.

(Джіль Моріс).

Обабіч долини луна повторювала звуки кавалерійських сурм. Вершники, розбившись на два загони, повільною ристю рушили під цю музику долиною вниз. Загін на чолі з майором Гальбрайтом невдовзі звернув праворуч і переправився через Форту, прямуючи до старовинного сусіднього замку, де мав стати на ночівлю. Незабаром кавалеристи, діставшись до протилежного берега, звернули в лісок і зникли з очей. Я не міг відвести погляду від цієї красивої вечірньої

картини, що так мальовничо пожавлювала гірський пейзаж.

Я з другим загоном продовжували наш похід, зберігаючи досить правильний стрій. Пильнуючи полоненого, герцог наказав посадити його на коня ззаду одного з своїх солдатів, якого, як я довідався, звали „Еван з Бріглендса“; солдат цей був сильний і високий. Обох вершників зв'язали підпругою, застебнутою пряжкою на грудях Евана, що не давало Роб Роеві змоги визволитись. Мені наказали їхати з ними поруч і дали для цього військового коня. Солдати оточували нас щільно, скільки дозволяла широчінь дороги, і біля нас постійно були принаймні один-два чоловіка з кожного боку, з пістолетами в руці. Ендрю Ферсервісові дали верховинського поні, очевидно відбитого десь у ворога, і дозволили йому приєднатися до інших слуг, які їхали позаду загону окремо, не стаючи до військових лав бійців.

Так ми їхали деякий час, поки не дісталися до місця, де й нам треба було переправитися через річку. Форта, там, де вона витікає з озера, досить глибока, навіть у найвужчих своїх місцях. Спускатися до води треба було кручею, стрімким берегом. Отже вершники могли пробиратись лише низкою — один за одним. Ар'єргард і центр нашого невеличкого загону затримались на березі, поки переправлялись передні шереди. Сталася неминуча в таких випадках метушня. Кілька вершників, що не належали до ескадрону, безладно почали поспішати до спуску і заважати цим правильному рухові міліції.

Коли ми скупчились таким чином на березі, я почув, як Роб Рой шепоче солдатові, ззаду якого він сидів на коні:

— Твій батько, Еван, не віз би старого приятеля на

заріз, наче теля, заради всіх герцогів у християнському світі.

Еван нічого не відповів, а тільки знизав плечима, ніби бажаючи сказати, що він діє не на свій розсуд і бажання.

— А коли Мак - Грегори спустяться на рівнину і ти побачиш свій дім охоплений полум'ям, побачиш кров на своєму ганку, тоді ти, може, подумаєш, Еван, що коли б твій друг Роб стояв на чолі верховинців, то, можливо, твоє житло й майно були б цілі.

Еван з Бріглендса знову знизав плечима й зітхнув, але ні слова не промовив.

Роб шепотів так тихо на вухо солдатові, що ніхто, крім мене, не міг його почути; а на мене він, напевно, покладався.

— Сумна річ,— шепотів він далі,— сумна річ, що Еван з Бріглендса, якому Роб Рой Мак - Грегор допомагав рукою, мечем і гаманцем, цінує подачку знатного вельможі вище, ніж життя друга.

Здавалось, Еван зовсім розгубився, але він все ще мовчав. Раптом з протилежного берега пролунав голос герцога:

— Переправляйте в'язня!

Еван торкнув свого коня саме в ту хвилину, коли я почув слова Роба:

— Невже кров одного з Мак - Грегорів не варта розірваного ремінця? Пригадай, що тобі доведеться складати за це звіт і на цьому світі, і після смерті.

Вони швидко проїхали повз мене і поспішно попливли по воді.

— Заждіть, сер, заждіть,— сказав мені один з солдатів, коли я хотів був поїхати слідом за Еваном. Інші випередили мене.

У присмерку я побачив, як на тому березі герцог

шикує своїх солдатів, що виїздили на берег у різних місцях. Багато вже переправилися через річку, дехто ще плив у воді, а решта готувались до переправи, коли раптовий сплиск води довів мені, що красномовність Мак-Грегора переконала Евана. Герцог також почув цей звук і враз збагнув, що він визначає.

— Собако,— гукнув він Еванові, що виїздив саме на берег,— де твій в'язень?

Зляканий васал почав був говорити щось на своє виправдання. Але герцог, не слухаючи його, вистрелив з пістолета йому в голову (не знаю, смертельна була та рана чи ні) і вигукнув:

— Джентльмени, навздогін за розбійником!.. Сто гіней тому, хто спіймає Роб Роя!..

Вмить усе заворушилось. Роб Рой, звільнившись від пут, зслизнув з коня і враз пірнув під воду, пропливши під брюхом другого коня, що був ліворуч. Але він змушений був виринути знову, щоб дихнути повітрям. Солдати помітили його тартановий плед; дехто з них кинувся в річку, зневажаючи небезпеку. Одні пльвли то на конях, то залишаючи їх і борючись із хвилями. Другі, менш ретельні або більш обережні, розсипалися в різних напрямках і поскакали вздовж берега, вниз і вгору, підстерігаючи втікача в тих місцях, де він міг вийти на берег. Голосні вигуки, тупіт кінських копит, крики „на поміч“ у різних місцях, де переслідувачі бачили або гадали, що бачать якусь подобу того, кого вони шукали; часті постріли з пістолетів і карабінів лунали звідусіль. Вершники скакали вздовж річки, поринали в її хвилі, виїздили на берег, махали мечами. Офіцери даремно намагались відновити лад. Дія відбувалась серед диких гір, у присмерку осіннього вечора. Такої метушні не бачив я ніколи досі. Сам тільки я спостерігав цю сцену,

бо вся наша кавалькада розсипалась у різні боки — ловити втікача або стежити за гонитвою. А втім, я і тоді вже підозрював, а згодом переконався, що багато з тих, хто удавав, ніби якнайенергійніше намагаються знайти й схопити втікача, насправді зовсім не хотіли, щоб його спіймали. Вони горлали й метушилися, ще збільшуючи метушню та безладдя і, ясна річ, цим допомагаючи Роб Роеві врятуватись.

Слід сказати, що для такого умілого плавця, як цей розбійник, втекти було зовсім не важко. Одну хвилину переслідувачі гналися за ним, як то кажуть, наступаючи на п'яти. Кулі влучали у воду навколо нього. Сцена ця дуже нагадала мені полювання на видру, яке я бачив у замку Осбелдістонів. Пригадалось, як тварина, змушена дихнути повітрям, висувала носа з води, а хорти, помітивши її, кидались навздогін. Але, ковтнувши повітря, видра знову поринає у воду і ховається з очей та носів переслідувачів. Однак Мак-Грегор був спритніший і розумніший за видру. Бачачи, що переслідувачі вже близько, він непомітно скинув з себе плед, який поплив униз по річці, негайно звернувши на себе загальну увагу. Багато вершників помчали за фальшивим слідом, і кулі, призначені для втікача, порешетили лише тканину.

Тільки но колишній полонений зник з очей, як спіймати його стало майже неможливим. У багатьох місцях береги були такі круті, що спуститися до річки не можна було. Заважали цьому також непролазні прибережні хащі вільхи, берези та осокара. Помилки й непередбачені випадки також не раз затримували переслідувачів, а дедалі гущіша темрява робила їхні шукання цілком безнадійними. Дехто з солдатів мало не втонув в омутах. Товаришам доводилось допомагати їм. Були навіть кілька міліціонерів випадково по-

ранені кулями або ударами палахів; вони вимагали допомоги або загрожували своїм же товаришам, а часом і здійснювали ці свої загрози. Кілька разів справа доходила до справжніх сутичок. Нарешті, сурмачі засурмили відступ. Це визначало, що командир, що правда, неохоче, але облишив надію впіймати важливого злочинця, який так несподівано вислизнув у нього з рук. Солдати почали поволі похмуро повертатись і шикуватись у шереди. Я бачив їхню темну масу на протилежному березі річки. Плюскіт хвиль, довго заглушуваний голосними криками шаленої гонитви, тепер чути стало знову, хоч долинали ще хрипкі, незадоволені голоси розчарованих вершників.

Досі я був тільки спостерігачем, хоч і досить зацікавленим, усіх цих подій. Але тепер я раптом почув чийсь крик:

— Де подівся той англієць?.. То ж він дав Роб Роеві ножа, щоб перерізати підпругу.

— Порубати б його на шматки!— вигукнув хтось.

— Прострелити йому башку!— запропонував другий.

— Всадити б три дюйми холодного заліза йому в груди!— заревів третій.

Я почув цокіт підків кількох вершників, які поспішали, очевидно, з добрим наміром виконати всі вищенаведені пропозиції. Негайно я схаменувся і зрозумів, що ці озброєні люди, нестримувані нічим, розлючені невдачею, почнуть напевно з того, що застрелять або заріжуть мене, а вже потім стануть міркувати, чи справедливо вони вчинили. Під впливом таких думок я зіскочив з коня, пустив його на волю і сховався у вільхових кущах. Вже було зовсім темно і навряд чи вони могли б мене знайти.

Якби я був досить близько від герцога, щоб звернутися по допомогу до нього, то зробив би це. Але його

світлість уже вирушив далі, і не бачив я ніде навколо жодного офіцера, який міг би взяти мене під свою охорону. Я вирішив, що я не зробив нічого поганого, і моя честь дозволила мені спокійно подбати про свою безпеку.

Гамір ушух. Я вже майже не чув кінського тупоту. Спочатку я хотів розшукати табір герцога, коли все заспокоїться, і звернутися до нього, як і личить вірно-підданому короля, що не боїться правосуддя, людині чужій у цих місцях, яка має право сподіватись на захист і гостинність. Отже, я виповз з кущів і озирнувся навколо.

Нічна темрява вже зовсім обгорнула землю. На тому березі Форти, де я був, не лишалося вже, очевидно, нікого з солдатів. Щождо тих, які переправилися через річку, то, судячи з ледве чутного тупоту та звуків сурм, вони вже вирушили і були далеко. Становище моє було досить важке. Коня я не мав, і не дуже то мене приваблювало лізти в холодні, глибокі й небезпечні хвилі річки. Проте, лишаючись на цьому березі, я примушений був, на завершення втомних пригод цього дня та минулого вечора, ще й ночувати просто надворі, десь на горі.

Поміркувавши хвилинку, я вирішив, що Ферсервіс, переправившись через річку разом з іншими слугами (він бо завжди випинався наперед), напевно встиг уже розповісти герцогові чи комусь з начальників про мене, хто я, звідки, яке моє громадське становище. Тому я вирішив не поспішати, ризикуючи життям, до загону. Якщо мені навіть і вдалось би щасливо дістатись на той берег, то все одно я вже не наздожену загін і, крім того, я міг заблукати, згубивши в темряві сліди ескадрону. Нарешті, мене міг підстрелити хтось із запізнілих солдатів, що радий був би виправдати таким

подвигом свою затримку. Отже я вирішив повернутись назад до корчми, де провів минулу ніч. Мені нічого було боятися Роб Роя. Він тепер уже був на волі, і я певний був, що мене радо зустрине кожен з його прихильників, якому я розповім про втечу їх ватажка. Крім того, таким вчинком я доводив, що не мав жодного наміру залишити напризволяще містера Джарві, який заради мене потрапив у скрутний стан. І нарешті, тільки в тій корчмі міг я сподіватись довідатися щонебудь про Решлі та про папери мого батька, які були причиною моєї небезпечної мандрівки. Одне слово, я й думати покинув про те, щоб переправитися зараз через Форту.

Обернувшись спиною до Фрюського броду, я попростував до сільця Аберфойль.

Морозний пронизливий вітер розвіяв туман; тільки окремі хмарки його затримувались на вістрях стрімких скель. Місяць зійшов високо в небі і осяював річку й кручі. Хоч яке непевне було моє становище, але романтичний краєвид і морозне повітря підбадьорили мене. Я відчув пристрасне бажання відкинути обережність і не зважати на безпеку. Мимоволі я засвистів у лад своїм крокам. Я поспішав, щоб зігрітися, пульси мого життя билися гордо й швидко; збільшувалась моя певність своєї сили, хоробрості й здібностей. Заглиблений у думки, не помітив я, як мене наздогнали двоє вершників. Раптом один з них, зупинившись ліворуч від мене, звернувся до мене англійською мовою:

— Здорово, друже! Куди це ви так пізно?

— Вечеряти й спати в селі Аберфойль,— відповів я.

— А хіба проходи вільні?— владно спитав він.

— Не знаю,— відповів я;— довідаюсь про це, коли дійду до них. Однак,— додав я, пригадавши долю Моріса,— якщо ви— англієць, то раджу вам повернутись

і чекати денного світла. В цій окрузі заворушення, заколот, і не сказав би я, щоб тутешні місця були цілком безпечні для чужинця.

— Солдати зазнали поразки? Чи не так?— допитувався незнайомий.

— Справді, вони змушені були відступити. Загін одного офіцера був частково знищений, а частково взятий у полон.

— Ви певні цього?— продовжував розпитувати вершник.

— У цьому я так само певний, як у тому, що чую ваш голос,— відповів я.— Я мимоволі був свідком цієї сутички.

— Мимоволі?— здивувався незнайомий.— Хіба ви не брали участі в ній?

— Безперечно, ні,— відповів я.— Англійський офіцер заарештував мене.

— Чому? Він вас підозрював? Хто ви такий? Як ваше прізвище?— продовжував мій раптовий співрозмовник.

— Не знаю власне, сер,— сказав я,— чому я повинен відповідати на безліч запитань незнайомі мені людини. Я вам розповів уже досить, щоб переконати вас, як небезпечно заглиблюватися в цю країну. Коли ви бажаєте їхати далі, то це ваша власна справа. Але я не розпитую вас про ваше прізвище й ваші справи, а тому ви зробіте мені ласку, коли не допитуватиметесь цих відомостей від мене.

— Містер Френсіс Осбелдістон,— сказав другий вершник, і голос його пройняв невимовним хвилюванням всю мою істоту,— містер Френсіс Осбелдістон не повинен був би насвистувати своїхлюбимих мелодій, якщо він бажає, щоб його не пізнали.

І Діана Вернон, бо то була вона, загорнута в ши-

рокий дорожний чоловічий плащ, повторила другу частину пісеньки, яку я насвистував хвилину тому.

— Боже мій! — вигукнув я, як громом вражений. — Невже це ви, міс Вернон, у такому місці... в таку годину... в такій беззаконній країні... в такому...

— У такому чоловічому одязі, хотіли ви сказати?.. Але що подієш... філософія шановного капрала Німа¹ виявляється зрештою найкращою. „Хай буде так, як може бути!“ — казав він.

Поки вона це говорила, я пристрасно ждав, чи не прогляне крізь хмари місячне проміння, щоб розглянути риси її супутника. Не важко згадати, що, побачивши міс Вернон у такій безлюдній місцевості, на такому небезпечному шляху, під опікою одного тільки джентльмена, я не лише здивувався, а й почав ревнувати. Її супутник не говорив мелодійним голосом Решлі. Тон його був владніший, сам він був вищий на зріст, ніж той, кого я так ненавидів і підозрював. Поведінкою своєю, цілком аристократичною, незнайомий не нагадував жодного з моїх кузенів. Поводження його викривало людину розумну й серйозну.

Але він, здавалось, уникав моїх допитливих поглядів.

— Діано,— сказав він тоном наполегливим, хоч і ласкавим,— віддай своєму кузенові його власність і не будемо баритись.

Міс Вернон витягла спід плаща невеличкий ящикок. Вона схилилася з сідла до мене і сказала, ховаючи під безтурботним, грайливим тоном глибше й серйозніше почуття:

— Бачите, дорогий кузене, я народилася вашим ан-

---

¹ Капрал Нім — дівча особа п'єси Шекспіра „Генріх V“, супутник славнозвісного дотепника Фальстафа.

гелом охоронцем. Решлі змушений був випустити з рук свою здобич і, якби нам пощастило дістатися до Аберфойля вчора ввечері, як ми гадали, то я неодмінно відшукала б якусь гірську сільфіду, щоб вручити вам ці емблеми комерційного добробуту. Але велетні та дракони заступили нам шлях; а сучасним мандрівним рицарям та дамам, хоч які вони хоробрі, не слід, як за минулих часів, даремно ризикувати... Не робіть цього й ви, мій любий кузене.

— Діано,—втрутився її супутник,—ще раз нагадую тобі, що вже пізно, а нам ще далеко їхати.

— Зараз, сер, зараз... Не забувайте,—додала вона, зітхнувши,—як недавно обмежили мою волю. Крім того, я не передала ще кузенові пакета і... не попрощалася з ним... на... завжди... Так, Френк,—сказала вона,—назавжди... Між нами—провалля. Глибоке провалля... Куди ми йдемо, туди вам іти не можна. А що ми робимо, в тому ви не повинні брати участі... Прощайте... Дай вам бог щастя.

Вона ще нижче нахилилася з свого сідла (під нею було верховинське поні), і обличчя її, либонь, не зовсім випадково, на одну мить притулилося до мого. Вона потиснула мою руку і сльоза, затремтівши на її віях, упала мені на щоку. То була одна з тих хвилин, яких я ніколи не забуду; хвилина, перейнята невимовним болем і водночас захватним щастям, коли всі закуточки серця відкриваються, не можучи вмістити почуттів. А втім, це була тільки хвилина. Діана відразу схаменулась і сказала своєму супутникові, що готова їхати. Вони пустили своїх коней галопом і незабаром були вже далеко від того місця, де стояв я.

Богові відомо, що не холодність паралізувала мої рухи й мій язик так, що я не міг відповісти ні на

прощальний майже поцілунок, ні на прощальні слова міс Вернон. Слова завмерли у мене в горлі, наче зловісне слово „винуватий“ на суді, яке тягне за собою смертний вирок. Несподіваність, раптовість зустрічі й туга розлуки приголомшили мене. Я нерухомо спинився з пакетом у руці і дивився вслід вершникам, ніби намагаючись полічити іскри, що вилітали спід копит їхніх коней. Я все ще стежив за ними, навіть коли вони вже зовсім зникли з моїх очей, і все ще прислухався до тупоту їхніх коней, хоч він давно вже завмер у далині. Нарешті, сльози ринули з моїх очей. Сівши на камінь край дороги, я гірко заривав, як не плакав ще змалку.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

Денгль. Далєбі, я гадаю, що коментатора важче зрозуміти, н.ж самого автора.

(Шерідан, „Критик“).

Щойно перший вибух розпачу трохи вгамувався, як я вже засоромився своєї малодушності. Я пригадав, що вже деякий час намагався вважати Діану Вернон тільки за друга, щастя якого мені дороге, але з яким мені не судилося зійтися ближче. Однак її майже нестримана ніжність і сама раптовість нашої романтичної зустрічі змусили мене забути всяку розсудливість. Проте, я опанував себе швидше, ніж можна було сподіватись, і, не усвідомлюючи цілком своїх вчинків, пішов далі тим самим напрямом.

Пшов я, глибоко замислившись і потай сподіваючись ще раз зустрінути Діану в Аберфойльській корчмі; адже ніде в іншому місці не могли вони спинитись

на ночівлю. Раптом хтось лягнув мене по плечі. Грудний голос горянина, що наздогнав мене, хоч я йшов досить швидко, вимовив :

— Гарненька ніч, містер Осбелдістон. Коли ми з вами розлучилися, було куди темніше.

Я не міг не впізнати голосу Мак-Грегора; він утік від переслідування і поспішав до своїх рідних хащ та до своїх прибічників. Десь він встиг уже навіть озброїтись, напевно в якомусь потайному захистку; на плечі він тримав мушкет, а на поясі висів меч і кинджал. В іншому настрої мені, можливо, моторошно було б зустрітись в таку пізню годину з подібною людиною: адже, хоч я майже приятелював з Роб Роем, проте, одверто визнаю, не міг, не здригаючись чути звуку його голосу. Горяни говорять якось глухо, їхня говірка багата на гортанні звуки. До цих національних особливостей Роб Рой додавав якусь сувору байдужість у тоні й поведженні; він належав до тих людей, що не бояться нічого, ніколи не дивуються і спокійно терплять найнесподіваніші, найжахливіші, найтяжчі удари. Звикнувши до безнастанних небезпек, безмежно вірячи у свою силу та розум, цей чоловік не знав жаху; а бурхливе й злочинне життя притлумило, хоч і не вбило зовсім, його чутливості. Крім того, не слід забувати, що сьогодні ще я був свідком лютості його прихильників, які втопили на моїх очах беззахисну людину, яка так благала помилувати її.

Але в моєму тодішньому настрої я був дуже радий зустрітись з Роб Роем. Його присутність розвіювала мої надокучливі тяжкі думки. Крім того, я сподівався дістати від нього хоч якесь пояснення таємничих подій, які переслідували мене. Тому я щиро відповів на його привітання і поздоровив його з недавнім уря-

туванням, що вдалося, всупереч усім несприятливим обставинам.

— Егеж,— відповів він, — від горла до верболозу,¹ мабуть, не ближче, ніж від чарки до рота. А втім, небезпека була не така вже велика, як могло здатися вам, бо ви не знаєте нашої країни. Чимала частина тих людей, яким наказано було лозити мене й тримати під арештом, не мали й найменшої охоти виконувати цього наказу. Більшість же взагалі боялися зачіпати мене. Отож, доводилося брати на увагу лише чвертину з тих п'ятидесяти чи шестидесяти чоловіка.

— І цього досить, здається мені,— відповів я.

— Не знаю, що й сказати,— промовив Роб Рой.— Але знаю одне, що коли б цим негідникам закортіло залізи в Аберфойльську долину, то я змусив би їх усіх по черзі познайомитися з моїм мечем.

Потім він розпитав мене про мої пригоди в горах і щиро сміявся над оповіданням про наш бій у корчмі, де містер Джарві по-геройському орудував розжареною кочергою.

— Хай квітне Глазго! — вигукнув він.— Хай я буду проклятий, наче Кромвель, коли брешу, що дорого дав би за приємність бачити мого кузена Ніколя Джарві в ту хвилину, як він спалив плед Івераха, мов ту баранячу голову між щипцями. Так, у мого кузена Джарві,— додав він серйозніше,— є трохи джентльменської крові в жилах, хоч, на жаль, його виховали для мирного й принижуючого ремесла, що може тільки пригнітити дух кожної порядної людини... Ви, мабуть, самі тепер розумієте, чому я не зміг прийняти

---

¹ В Шотландії та Ірландії часто вживали на шибеницях тонке пруття верболозу, розсудливо заощаджуючи мотузки. (Примітка автора).

вас в Аберфойлі, як гадав спочатку. Поки я затримався в Глазго на два-три дні в справах короля, мені тут сплели досить хитрі тенета... Та я і сам гави не піймав, а підстроїв своїм ворогам ловку штуку. Тепер вони вже не зможуть нацьковувати один на одного... Сподіваюся, скоро побачу я день, коли всі верховинці стоятимуть пліч-о-пліч. Так, але що сталося далі?

Я розповів йому про прибуття капітана Торнтона з своїм загоном, про арешт судді та мене, як підозрілих осіб. Коли Мак-Грегор докладніше розцітав мене про обставини нашого арешту, я пригадав, що офіцерові не тільки здалося підозрілим моє прізвище, але що він також говорив про якийсь наказ затримати одного старого та одного молодого джентльменів, ознаки яких скидалися на наші. Це знову звеселило розбійника.

— Клянусь хлібом щоденним,— вигукнув він,— ці йолопи думали, що мій друг суддя—це граф, а ви—Діана Вернон. О, дурні нічні сови!

— Міс Вернон?—спитав я, вагаючись і боючись почути відповідь.—Хіба вона і досі зветься цим ім'ям?... Вона оце тільки проїхала тут з одним джентльменом, який, нібито, має певну владу над нею.

— Авжеж, авжеж,—відповів Роб.—У неї тепер є законний володар; давно вже час, бо вона була занадто свавільна... А втім, вона—добра жінка. Шкода тільки, що граф трохи підстаркуватий. Такий, як ви або мій син Геміш віком були б їй більш до пари.

Отже, безповоротно розсипалися карткові будиночки, які я, всупереч розмові, будував у своїй палкій уяві. Зустрівши Діану Вернон у такому глухому місці, в таку годину—разом з чоловіком, я, звичайно, мав зрозуміти, що вона могла довіритися тільки закон-

ному покровителеві. А все таки удар від цього не став менш болючим.

— Ви нездужаєте? — спитав Мак - Грегор після того, як я разів зо два не відповів на його запитання. — Сьогоднішні події занадто втомили вас. Ще б пак, ви ж не звикли до таких пригод.

Лагідний тон цих слів примусив мене схаменутись і продовжувати, по змозі, перервану розповідь. Роб Рой неймовірно зрадів, почувши про поразку капітана Торнтона.

— Кажуть, — гукнув він, — що королівська м'якина краща за хліб інших людей. Але, здається мені, що цього не можна сказати про королівських солдатів, бо їх подолали старики, які забули вже про зброю, та малюки, що не вміють ще рушниці тримати в руці, а також жінки, озброєні камінням та ломаччям; одне слово, наша гірська слабосила команда. А який молодець Дугал Грегор! Хто міг би подумати, що в його кострубату башку влізе стільки здорового розсуду? Однак, розповідайте далі, розповідайте, хоч мене страх проймає; аджеж моя Елен — справжній диявол, коли в ній закипить кров. Бідолашна, вона таки має підстави гніватись...

Якомога делікатніше я розповів, як з нами поведилися, але слова мої помітно занепокоїли Роб Роя.

— Віддав би я тисячу марок, — сказав він, — щоб бути в той час дома. Покривдити гостей, образити мого родича, що так добре ставився до мене. Та хай би вони краще спалили половину Ленокса, коли вже збожеволіли. От що значить дати волю жінкам та підліткам, які не знають ні в чому ні міри, ні розуму. А втім, тут найбільше винуватий той пес з митниці: він обдурив мене, вигадавши, ніби ваш кузен Решлі хоче побачитися зі мною в справах короля. Мені це зда-

лося дуже правдоподібним. Я гадав був, що Гарсхата-хін і частина Ленокса погодилися пристати до партії короля Джемса. Та коли я побачив, що мене ведуть до герцога, то зрозумів їхню зраду. Однак, тут мені скрутили руки підпругою так, що нікуди було податись. Зрозумів я, що мене чекає. Адже ваш родич, вибачте, жахливий мерзотник і здатний на всяке паскудство. Дуже шкода, що Решлі брав участь у змові... Можу собі уявити, яка була у Моріса пика, коли він дізнався, що я наказав затримати його запоручником, поки не повернусь. Але тепер я таки повернувся, хоч і не з милості його чи його хазяїв. Ця митна бестія не так дешево відкараскається від мене, без викупу я його не відпущу.

— Моріс,— сказав я,— уже заплатив останній викуп, якого можна вимагати від смертної людини.

— Як! Що?— поспішно вигукнув мій супутник.— Що ви кажете? Звичайно, він був убитий у бою?

— Його убили спокійно, коли сутичка вже скінчилася, містер Кемпбел.

— Спокійно... Прокляття!..— вимовив він крізь зуби.— Як це сталося, сер?.. Та кажіть, сер, і не звіть мене ні містером, ні Кемпбелом. Я тепер на своїй рідній землі і моє ім'я Мак-Грегор.

Очевидно, він дуже розгнівався. Однак, не звертаючи уваги на суворість його тону, я коротко й вичерпно розповів йому про смерть Моріса. Роб Рой люто стукнув прикладом своєї рушниць об землю і гримнув:

— А-а, клянусь богом, за таке діло можна зненавидіти свій рід, свій клан, країну, дружину й дітей... А втім, негідник давно вже заслугував на страту. Та й чи не все одно — борсатись у воді з каменем на шиї, чи гойдатись у повітрі з мотузком на ній? Зрештою,

цей чоловік тільки сам упав у ту яму, яку копав мені. А все таки, я краще хотів би, щоб йому загнали кулю чи ножа в серце, бо тепер з приводу його смерті почнуться знову всякі наклепницькі балачки. Проте кожному з нас судився свій кінець, дні наші лічені. І ніхто не буде заперечувати, що Елен Мак - Грегор мстить за заподіяні їй жорстокі образи.

Сказавши це, Мак-Грегор, здається, зовсім перестав думати про ту неприємну пригоду. Він допитувався, як я сам звільнився від заgonу герцога.

Розповідь моя була недовга. Розказав я також, яким чином одержав несподівано папери мого батька. Правда, я не наважився назвати ім'я Діани, щоб не викрити своїх почуттів тремтінням голосу.

— Я був певний, що ви дістанете їх,— сказав Мак-Грегор.— У листі, якого ви передали мені, написана була згода графа на це, а я і собі був радий допомогти вам. Саме для цього я й запросив вас сюди в Аберфойльську долину. Але, здається, граф упорався з Решлі швидше, ніж я сподівався.

Перша частина його відповіді надзвичайно вразила мене.

— Хіба лист, якого я передав вам, був від тієї особи, яку ви називаєте графом? Хто він такий, що він робить і яке його справжнє ім'я?

— Я гадаю,— відповів Мак-Грегор,— що коли ви досі нічого не знали про цих людей, то вам і не треба знати про них, а я вже, звичайно, не проговорюся. Але той лист був таки написаний його власною рукою. Якби не це, то навряд чи я став би клопотатись вашими справами, коли у мене самого повні руки діла.

Тут я згадав вогні, бачені мною вночі у бібліотеці замку Осбелдїстонів, різні обставини, що збуджували мої ревності, рукавичку, коливання завіси, яка закри-

вала таємний вхід до кімнати Решлі. Але, найголовніше, згадав я нашу останню зустріч з Діаною в замку: вона пішла до себе, ніби щоб написати листа, яким я мав скористатися в крайньому випадку; а тепер виявилось, що цей лист писала не вона. Отже, години її минули не на самоті, а в товаристві запеклого інтригана, якобітського змовника, який потай переходив у замок її дядька. Інші молоді дівчата продавалися за золото або жертвували своєю першою любов'ю заради честолюбства; Діана ж пожертвувала своєю першою прихильністю, може навіть любов'ю, щоб розділити жалюгідну долю якогось авантюриста, щоб вештатися з ним глухої ночі в гірських хашах, відвідувати розбійницькі вертепи, заради сумнівної надії домогтися багатства й слави, обіцяних блазеньським двором Стюартів у Сен-Жермені.¹

„Я побачу її ще раз, коли зможу,— думав я,— і поговорю з нею як друг, як родич; коли Діані загрожує якась страшна небезпека, то я допоможу їй утекти до Франції, де вона зможе спокійно чекати закінчення заворушення та заколотів, які, безперечно, сіє той політичний авантюрист, з яким вона з'єднала свою долю“.

— З ваших слів я можу зрозуміти,— сказав я Мак-Грегорові після досить довгої мовчанки,— що граф, якого ви не називаєте іншим ім'ям, жив у замку Осбелдстонів одночасно зі мною.

— Безперечно, безперечно! Він жив у кімнатах молоді леді.

Останні слова були зайвою краплиною жовчі в чаші мого горя.

---

¹ Сен-Жермен — місцевість біля Парижа, де жили вигнані з Англії Стюарти.

— Але не багато хто,— продовжував Мак-Грегор,— знали, що він живе там; хібащо тільки Решлі та сер Гільдебранд. Про вас нічого й говорити, а в молодих сквайрів не вистачить розуму навіть щоб відігнати кішку од вершків. Правду кажучи, то гарненький старовинний замок. Що мені там особливо подобається, так це безліч входів, виходів та потайних закутків; ви можете розташувати двадцять-тридцять чоловіка в одному з його покручених коридорів, і вся родина може протягом цілого тижня не догадуватись про їх присутність. У деяких випадках така річ може дуже придатись. Хотів би я, щоб був у нас такий собі замок Осбелдістонів на схилах Крег-Ройстона. Але покищо нам, бідолашним горянам доводиться задовольнятих лісами та печерами.

— Слід гадати,— сказав я,— що граф брав участь у тій першій пригоді з...

Тут я мимоволі спинився.

— З Морісом? — спокійно підказав Роб Рой; він занадто звик до жорстоких справ, щоб його обурення тривало довго, тому він майже весело додав: — колись я щиро реготав над цією витівкою, але тепер навряд чи зможу сміятися після того, що відбулося сьогодні біля Лох-Арда... Ні, ні! Граф нічого не знав про ту пригоду. Все це накоїли ми з Решлі. Та найкумедніше було потім. Ото штуку утнув Решлі, зваливши підозри на вас, бож ви від самого початку не припали йому до серця. Але міс Діана розірвала павутиння, яке ми сплели, і вирвала вас з пазурів правосуддя. А як перелякався цей боягуз Моріс! Він мало не вмер з переляку, побачивши перед собою справжнього винуватця в ту саму хвилину, коли він зводив наклеп на невинного подорожнього. А цей яструб — клерк! Ще й п'яний стариган — суддя... Ой, лишенько,

чимало посміявся я з цієї справи. А тепер — усе, що я можу зробити для бідлашного, це замовити кілька панахид за спасіння його душі.

— Хотів би я знати, — сказав я, — яким чином міс Вернон набула такої влади над Решлі та його спільниками, що могла розладнати ваш план?

— Мій план? Помиляєтесь. Ніхто не скаже про мене, щоб я скидав свою провину на чужі плечі. Все це влаштував Решлі. Але, безперечно, Діана мала великий вплив на нас обох. Поперше, граф любить її, а по-друге, вона була посвячена в багато наших таємниць... Чорт забирай кожного, — підсумував Роб, — хто довірить таємницю жінці або підпаде під її владу. Дурням не слід давати палиці в руки.

До села лишалося щось із чверть милі, коли трое верховинців вискочили з засідки і перетяли нам шлях із зброєю в руках, наказуючи спинитись і пояснити, хто ми і куди йдемо. Мій супутник владним тоном вимовив одне тільки слово: „Грегарах“. У відповідь залунали радісні вигуки, правдивіше сказати — радісне виття. Один з горян кинув рушницю об землю і так міцно схопив в обійми коліна вождя, що той ледве зміг визволитись. Водночас горянин бурмотів цілу зливу поздоровлень кельтською мовою, перериваючи їх захватним верещанням. Двоє інших, після першого вибуху бурхливої радості, побігли назад, достеменно з швидкістю оленів, змагаючись один з одним на честь першим принести до села, де вже розташувався ново-зібраний сильний загін Мак-Грегорів, радісну звістку про врятування й повернення Роб Роя. Ця новина викликала таке гучне захоплення, що луна розкотилась у довколишніх горах. Старе й мале, чоловіки й жінки, хлопчики й дівчатка — всі ринули назустріч нам з швидкістю й шумом гірського потоку. Почувши цей

Старе й мале, чоловіки й жінки кинулися назустріч Роб Роеві.

неймовірний галас і гамір, я вирішив нагадати Мак-Грегорові, що я беззбройний і що він повинен взяти мене під свою опіку. Мак-Грегор міцно схопив мене за руку і не відпускав від себе, коли горяни оточили нас, зворушливо виявляючи свою любов і радісний захват. Роб Рой спочатку пояснив усім присутнім, що зі мною треба поводитись люб'язно й шанобливо і вже тільки після того почав потискувати руки своїм прихильникам.

Наказ Делійського султана не міг би бути виконаний ретельніше й поспішніше. Справді, тепер я страждав від їхньої доброзичливої уваги не менше, ніж колись від їхньої грубості. Вони не хотіли дозволити другові їхнього вождя іти пішки, і я майже повиснув на їхніх руках. Нарешті, коли я спотикнувся об якийсь камінь і мало не впав, вони скористалися слушною нагодою, підхопили мене на руки і з тріумфом понесли до будинку місця Мак-Альпін.

Прибувши до її гостинної оселі, я переконався, що влада й популярність мають свою зворотну сторону і на Верховині, як і в усякому іншому місці. Бідолашньому Мак-Грегорові не дали ввійти до кімнати, щоб відпочити й підживитися їжею, як уже почали мучити його запитаннями. Йому довелося розповісти історію своєї втечі принаймні разів з дванадцять. А якийсь стариган вважав для себе обов'язком щоразу перекладати мені цю розповідь покрученою англійською мовою. Мені ж лишалося тільки ввічливо вислухувати його. Кінець-кінцем, горяни задовольнилися і почали купками розходитись. Одні пішли ночувати просто під голим небом, другі — до сусідніх хибарок. Хто кляв герцога й Гарсхатахіна, а хто голосив за Еваном з Бріглендса, який пожертвував собою заради Мак-Грегора. Але всі були тої думки, що від часів Дугела

Кіара, засновника рода Мак-Грегорів, не було такого геройського подвигу, як сьогоднішня втеча Роб Роя.

Мій друг-розбійник взяв мене під руку і завів усередину хати. Я жадібно оглянув закурені стіни кімнати, сподіваючись побачити тут Діану з її супутником. Але їх ніде не було, а розпитувати я не хотів, боячись торкнутися якоїсь таємниці. Очі мої могли втішитися тільки, побачивши суддю, який сидів на стільці біля вогню і з стриманою гідністю прийняв привітання Роб Роя, його вибачення за не надто гостинне привітання судді своєю дружиною та запитання про здоров'я.

— Нічого, живемо собі помалу, Робін, — сказав суддя. — Здоров'я моє так собі, дякую. А щодо гостинності й затишку, то не можу ж я не розуміти, що коли ідеш з дому, то нічого сподіватись на особливу гостинність та затишок тут у вас у горах. І так само не можна ж тягати за собою Соляни⁶ ринок на хвості. Я ж не слимак, що носить на собі свій дім... А втім, я дуже радий, що ви звільнилися з рук ворогів.

— Атож, — відповів Роб Рой. — Нема про що тут і балакати. Добре все те, що добрий кінець має. Вірте мені, світ переживе нас. Вип'ємо но краще чарку горілки. Ваш батько, старшина, говорив, що це ніколи не завадить.

— Може він таки й випивав іноді, Робін, а надто з перевтоми. А я таки мав змогу втомитися за цей день. Але, — вів далі суддя, обережно наливаючи маленький бокал, який містив щось із три склянки, — але батько мій був чоловік скромний щодо цього, як і я сам. П'ю за твоє здоров'я, Робін (він хильнув трохи горілки), за ваш добробут у тутешньому й майбутньому світі (він ковтнув ще), а також за мою кухню Елен та за ваших синів, які подають блискучі надії. Але про них поговоримо ще згодом.

Кажучи це, він поважно й з гідністю вихилив келех до дна. Роб Рой хитро підморгнув мені, натякаючи на самовпевнений тон і вигляд судді. Роб стояв тепер на чолі свого озброєного клану, а суддя поводився з ним так само, як і в Глазговській тюрмі. Мак-Грегор начебто давав мені зрозуміти, що він не заперечує проти тону свого родича почасти заради гостинності, але головню для жарту.

Суддя поставив бокал на місце і впізнав мене. Він щиро поздоровив мене з щасливим поверненням, але не захотів докладніше розпитувати мене.

— Про ваші справи поговоримо згодом; тепер я хочу взятися за справи мого родича... Слід гадати, Робін, що ніхто з присутніх тут не перекаже моїх слів у міській думі чи десь в іншому місці? Аджеж і вам і мені буде це неприємно.

— Не турбуйтеся про це, кузене Ніколь,— відповів Мак-Грегор.— Половина моїх молодців не зрозуміють ваших слів, а друга половина не звернуть на них уваги. Крім того, вони знають, що я вирву язик усякому, хто наважиться базікати про те, що говорять зі мною в його присутності.

— Гаразд, кузене, коли справи так стоять, то й добре. А містер Осбелдстон— розсудливий юнак і вірний друг. Я одверто скажу вам, що ви ведете свою родину поганим шляхом,— поважно кахикнувши, він стримав посмішку і набрав серйозного вигляду.— Ви самі знаєте, що дуже завинили перед законом. Щождо моєї кузини Елен, то я не гніваюсь на її суворе привітання, бо вона таки досить була стурбована в той день. Крім того, можливо, що у вас на півночі це зветься „дружнім“ ставленням. А все таки я мушу сказати про неї...

— Не кажіть нічого про неї, родичу,— похмуро й

твердо мовив Робін,—крім того, що личить другові казати, а її чоловікові слухати. Про мене самого кажіть, будь ласка, що вам завгодно.

— Гаразд, гаразд,—погодився суддя, трохи збентежений,—відкладемо це питання набік... Я не люблю сіяти незгоду в родині. Але поговорімо про ваших двох синів—Геміша й Робіна. Ці імена, оскільки я розумію—Джемс і Роберт; сподіваюся, що ви так і будете звати їх надалі. Нічого хорошого не виходить з Гемішів, Ехінів та Ангусів, крім того, що на їхні імена завжди надигаєш в обвинувальних свідченнях про конокрадство та інші злочини. Так от, ці двоє парубків, про яких я почав говорити, не мають навіть основ освіти, чоловіче. Вони не знають навіть самої таблиці множення, що є корінням усіх корисних знань. І вони ще зняли мене на глум, коли я висловив їм свою думку про їхню неписьменність... Я певний, що вони не вмють ні читати, ні писати, ні рахувати, хоч важко повірити, що це можливо на християнській землі.

— Коли б вони і знали щонебудь, родичу,—байдужим тоном сказав Мак-Грегор,—то навчилися б цього тільки самотужки. Бо де ж, чорт забирай, дістав би я їм учителя?.. Чи не думаєте ви, що я міг би наліпити на воротах богословського факультету вашого Глазговського університету оголошення: „Потрібний учитель для дітей Роб Роя“?

— Цього я від вас не вимагаю, родичу,—відповів містер Джарві,—але ви могли б відрядити парубків туди, де вони навчились би страху божого та звичаїв цивілізованих істот. Вони такі ж неписьменні, як бики, яких ви гнали колись на ринок, або як ті самі англійські йолопи, яким ви продавали свою худобу. Вони не вмють робити нічого путнього.

— Ого!—вигукнув Роб.—Геміш може єдиним по-

стрілом глучити в глухаря на льоту, а Роб може пробити кинджалом дводюймову дошку.

— Тим гірше для них, кузене, тим гірше для них обох! — рішуче відповів глазговський купець. — Якщо вони не знають нічого кориснішого, то краще їм і цього не знати. Скажіть мені самі, Роб, що принесло вам усе ваше вміння різати, колоти, стріляти, заганяти кинджали в тіло людей і тварин? І хіба ж ви не почували себе щасливіше позаду своїх черід худоби, ніж на чолі ваших верховинських волоцюг та горлорізів?

Я стежив за Мак - Грегором під час цієї доброзичливої промови його родича. Він крутився і вигинався, мов той чоловік, що відчуває жорстокий біль, але вирішив, що жодний стогін не злетить з його губ. Я шукав нагоди урвати промову Джарві, яку він виголошував з найкращими намірами, але абсолютно недоречно. Проте, розмова закінчилася без мого втручання.

— Так от, — вів далі суддя, — я й міркував собі, Роб, що ви занадто дурної слави зажили і не можете сподіватись на прощення. До того ж, вам уже пізно виправляти. Але шкода було б навчати двох здібних парубків для такого безбожного ремесла, як ваше. Я охоче візьму їх з собою і віддам їх учнями до ткацької майстерні. З цього починав і я, і мій батько-старшина, хоч, хвала богові, я тепер вже маю великі торговельні справи... І... і...

Він помітив, що насуплені брови Роба віщують бурю. Тому суддя вирішив запобігти гніву свого співрозмовника ласкавою пропозицією, якою він збирався завершити свою благородну промову:

— І, Робін, друже мій, не насуплюйтесь так, бо я платитиму за їхнє навчання і ніколи більше не нагадаю про ваш мені борг у тисячу марок.

— Це аде міліа діаоул!¹ Сто тисяч чортів!— вигукнув Роб, схоплюючись з місця і гнівно крокуючи по кімнаті.— Щоб мої сини стали ткачами?.. Міліа молігарт!² Та скоріше я спляю всі ткацькі й кравецькі майстерні, всі крамнички й фабрики в Глазго! Хай горять вони в пекельному вогні!

Суддя ладен вже був відповідати, але я втрутився і не без труднощів пояснив йому, що ризиковано й нечемно дратувати нашого господаря. За якусь хвилину Роб заспокоївся.

— Однак ви говорили з добрим наміром... з добрим наміром...— сказав він.— Тож дайте мені вашу руку, Ніколь, і коли я надумаю зробити з моїх синів прикажчиків, то матимете пільгу взяти їх до себе. Як ви нагадали мені, нам треба розрахуватись, я винний вам тисячу марок... Гей, Ехайн Мак - Аналейстер, принеси но мені мою торбу!

З останніми словами він звернувся до високого кременезного горянина, що виконував начебто обов'язки ад'ютанта Мак - Грегора. Мак - Аналейстер приніс з якогось потайного місця велику сумку з шкіри морської видри, багато оздоблену срібними прикрасами. Таку торбу носять знатні верховинці спереду на поясі.

— Не раджу нікому спробувати відкрити мою торбу, не знаючи мого секрету— сказав Роб Рой. Він покрутив один гудзик праворуч, другий— ліворуч, одну пластинку підняв угору, другу смикнув униз, і масивна срібна застібка відкрилася, дозволяючи просунути руку в сумку. Мак - Грегор пояснив мені, ніби поспішаючи уникнути початої суддею розмови, що в цій сумці

---

¹ Це аде міліа діаоул—сто тисяч чортів, кельтською мовою.

² Міліа молігарт—тисяча проклять.

схований маленький сталний пістолет; його курок хитро сполучений із застібками і складає частину механізму. Якби хтонебудь спробував відкрити замок, не знаючи секрету, то пістолет вистрілив би просто йому в обличчя.

— Оце,— сказав він, торкаючись пістолета,— є охоронець мого скарбу.

Мене здивувала наївність Мак-Грегора. Адже сумку можна було просто розрізати і не торкаючись застібки.

Суддя надів окуляри, дбайливо розглянув механізм, посміхнувся, зітхнув і зауважив:

— Ех, Роб, якби інші люди уміли не гірше берегти свої гаманці, то навряд чи ваша торба була б так туго напакована.

— Та про що там балакати, родичу,— засміявся Роб.— Мій гаманець відкривається завжди, коли треба зробити послугу другові або сплатити борг. Аж ось,— додав він, витягаючи згорток червінців,— ось ваша тисяча марок. Перелічте їх.

Містер Джарві мовчки взяв гроші і зважив їх на долоні. Але в ту ж мить він поклав їх на стіл і сказав:

— Роб, я не можу взяти їх... Я не можу торкнутися до них. Нічого доброго здобути так гроші не принесуть. Досить бачив я, як ви заробляєте своє золото. Нечесно нажиті гроші ніколи не дають прибутку. Одне слово, не можу я їх взяти— мені здається, що на них ще не просохла кров.

— Дурниця,— сказав розбійник, намагаючись говорити байдужим тоном.— Це— добре французьке золото і не було ще в гаманці жодного шотландця, крім мене. Ви подивіться на червінці, чоловіче, це луідори, блискучі й гарненькі, немов би їх щойно викарбували.

— Ще гірше, ще гірше ... це ще куди гірше, Робін, — відповів суддя, відвертаючи очі від грошей.— Бунт — гірше ніж чаклунство або грабіжництво; так у святому письмі сказано.

— Не зважайте на писання, родичу,— сказав розбійник.— Ви чесно одержуєте це золото у сплату за борг. Я взяв його в одного короля, а ви можете віддати його другому, коли схочете. Таж ви цим і послабите ворога у якнайвразливішому місці для бідолашного короля Джемса. Бог свідок, він має досить вірних рук і душ, але йому неvistачає золота й срібла.

— Тоді він не збере багато верховинців, Робін, — сказав містер Джарві, знову примощуючи окуляри на ніс, розгортаючи пакунок і починаючи лічити червінці.

— Та й низовинців йому нічим буде підкупити, — сказав Мак-Грегор, знизуючи бровами і вказуючи мені очима на містера Джарві.

Той сам не усвідомлював, який він смішний. Шановний суддя старанно зважував на долоні кожну монету. Двічі перевірів він суму, що складалася з капіталу й процентів. Потім він повернув три червінці „на нове вбрання дружині“, як він висловився, і ще пару монет для „двох парубків“ з умовою, щоб вони купили собі яку завгодно річ, крім пороху. Верховинця здивувала несподівана щедрість родича. Проте, він ввічливо прийняв цей подарунок і поклав його до своєї вогнепальної сумки.

Потім суддя витяг вексель Роб Роя і на звороті розписався в одержанні боргу. Мене він попросив підписатися за свідка. Коли я виконав його прохання, суддя Джарві почав озиратися, старанно шукаючи другого свідка, бо шотландські закони вимагали підпису двох свідків і на векселі й на розписці в одержанні.

— На три милі довкола ви навряд чи знайдете людину, що вміє писати,— сказав Роб.— Але я легко розв'яжу це питання.

І, взявши папір, він кинув його в огонь. Тут настала черга здивуватися судді Джарві. Але Роб заспокоїв його:

— Такий у нас, на Верховині, звичай... Може, настануть часи, кузене, коли знайдуть у мене всі ці папірці, і друзі мої зазнають клопоту за те, що мали справи зі мною.— Суддя нічого не відповів на такий довід.

Нам подали вечерю, можна сказати розкішну і навіть смачну. Кількома пляшками доброго французького вина заливали ми паштети з різної дичини. Я помітив, що Мак - Грегор, гостинно хазяйнуючи за столом, попросив у нас пробачення за те, що деякі страви були вже початі перше, ніж їх принесли сюди.

— Мушу вам сказати,— звернувся він до містера Джарві, не дивлячись на мене,— що не тільки ви самі гостюєте сьогодні в країні Мак - Грегора. Напевно, ви про це вже догадалися; інакше моя дружина й парубки сиділи б разом з вами за столом, як їм і личить.

Здавалося, суддя Джарві зрадів би всякій обставині, що спричинилась би до їхньої відсутності. Я теж погодився б з ним. Але я догадався, що розбійник натякає, мабуть, на те, що члени його родини вечеряють в цей момент з Діаною та її супутником, якого навіть у думках я не наважувався назвати її чоловіком.

Після вечері Роб - Рой подбав забезпечити нам постелі кращі, ніж ті, на яких ми спали минулої ночі. Нам обрали два найкращі ліжка з тих, що стояли уздовж стіни. На ліжка ці поклали оберемки квітучого ялівцю, і зробили це дуже дбайливо: квіти опинилися зверху. Такий саморобний матрац був і м'який і запашний. Поверх поклали ще плащі й пледи.

Суддя дуже втопився. Я вирішив розповісти йому про свої пригоди тільки вранці і допоміг йому лягти як тільки закінчив він нашу пишну вечерю. Я теж почував себе втомлено, але спати не хотів. Тому ми з Мак-Грегором лишилися сидіти, продовжуючи розмову.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ П'ЯТИЙ

І темна й безнадійна моя доля;
В станне бачив я ці дивні очі,
Востаннє чув я цей небесний голос,
Вона з очей моїх навіки зникла:
Все скінчено ...

(„Граф Базіль“).

— Не знаю, що й робити з вами, містер Осбелдістон,— сказав Мак-Грегор, присуваючи пляшку ближче до мене.— Ви нічого не їсте, ви не хочете відпочити. І ви навіть не п'єте, хоч ця пляшка „Бордо“ робила б честь льохові самого сера Гільдебранда. Якби ви завжди були такі стримані, то могли б уникнути смертельної ненависті вашого кузена Решлі.

— Якби я був завжди обережний,— сказав я, червоніючи від згадки про сцену, на яку він натякав,— то я міг би врятуватися від гіршого лиха— від докорів моєї власної совісті.

Мак-Грегор проникливо і майже люто глянув на мене, ніби бажаючи переконатися, що я не на нього натякаю. Побачивши, що я шкодую тільки про свої власні вчинки, він глибоко зітхнув і обернувся до вогню. Я зробив за його прикладом, і ми обидва кілька хвилин мовчали, заглибившись кожен у свої болючі думки. Всі в хаті вже спали.

Мак-Грегор перший порушив мовчанку. Він заго-

ворив тоном людини, яка вирішила торкнутися болючої теми.

— Мій кузен Ніколь Джарві має добрі наміри,— сказав він.— Зважте, ким я був колись і ким мене примусили стати, а, насамперед, згадайте, що саме змусило мене стати таким, як тепер.

Він спинився. Хоч я і розумів, що в такій розмові треба бути особливо делікатним, але мимоволі зауважив, що напевно в його теперішньому становищі було чимало неприємного для його почуттів.

— Я радий був би узнати,— додав я,— що ви з честю можете вийти з цього становища.

— Ви говорите, мов хлопчик,— відповів Мак-Грегор. Його низький голос гуркотів, наче віддалений грім.— Ви говорите, мов той хлопчик, що гадає, ніби старий, кремезний дуб можна зігнути так легко, як молоде деревце. Чи можу я забути, що мене затаврували як злочинця, оголосили зрадником, поза законом, призначили нагороду за мою голову і полюють на мене, наче на дикого вовка. З моєю родиною поведяться, наче з самицею й дітьми гірської лисиці, яких усі можуть цькувати, мучити та ображати. Саме ім'я, яке я дістав у спадщину від благородного роду воївничих предків, саме це ім'я заборонено, немов би воно — чаклунське заклинання, яким закликають диявола.

Ясно було, що перелічуючи заподіяні йому кривди, він навмисно збуджує себе, щоб виправдати перед самим собою свої злочини. Щодо цього йому цілком пощастило. Його світлі сірі очі то звужувались, то розширювались і нарешті почали спалахувати вогнем. Він стукав ногою, хапався за держак свого кинджала, простягав руку вперед, стискав кулак і, зрештою, підвівся з стільця.

— І вони таки побачать, — сказав він, ледве стримуючи гнів, — що ім'я, яке вони насмілилися заборонити... що ім'я Мак-Грегор справді може викликати диявола. Ті, хто радіє моему лихові, почують про мою помсту... Злидений верховинський гуртоправ, зубожілий, босий, позбавлений усього, збезчещений і вигнаний заздрістю лихварів, нападе на них. Вони топтали його, наче плазуючого червака, але вони кричатимуть злякано, коли побачать, як з червака він перетворився на крилатого дракона, що дихає полум'ям... Але нащо мені говорити про все це? — сказав він, знову сідаючи й заспокоюючись. — Та ви ж розумієте, містер Осбелдстон, у мене терпець уривається. Адже навіть друзі й сусіди полюють на мене, як на видру чи ще якогось дикого звіра. Скільки мечів миготіло наді мною, скільки куль свистіло навколо мене тільки сьогодні на Авондовському броді! Терпець увірвався б і в святого, а не то що у верховинця, у якого вдача не надто лагідна... Але я знову і знову думаю про слова Ніколя... Що мені робити з синами?.. Я збожеволіти ладен, коли подумаю, що Геміш і Роберт житимуть, як їхній батько.

Нещастя синів гнітило його більше, ніж власне лихо. Засмучений батько схилив голову на долоні.

Я дуже розчулився, Віль. Важко було йому чимсь допомогти, але я вирішив спробувати.

— У нас є великі зв'язки з закордоном, — сказав я. — Чи не можна було б улаштувати ваших синів на якусь почесну службу в чужих краях? Адже вони мають цілковите право на підтримку фірми мого батька.

Співрозмовник мій взяв мене за руку й сказав:

— Дякую... дякую вам... але не будемо більше про це говорити. Не думав я, що око людини знову зможе

побачити сльозу на віях Мак-Грегора.—Зворотним боком долоні він обітер вологу з рудих повік і лахматих рудих брів.— Завтра вранці,— вів він далі,— побалакаємо і про це і про ваші справи. Адже ми звикли прокидатися вдосвіта, навіть коли нам щастить поспати на добрих постелях. Чи не вип'єте ви ще за моє здоров'я?

Я відхилив це запрошення.

—Тоді, клянусь душею святого Мароноха, я мушу сам випити за своє здоров'я,— і він вихилив собі в рот принаймні з півкварту вина.

Я ліг спати, вирішивши відкласти даліше розпитування до того часу, коли він заспокоїться. Деякий час я стежив за цією надзвичайною людиною. Роб Рой походжав по хаті, бурмотів якісь католицькі молитви. Потім він загорнувся в плед, поклав з одного боку оголений меч, а з другого — пістолет і вкрився плащем так, що миттю міг би скочити, тримаючи зброю в обох руках і готовий стати до бою. Через кілька хвилин він вже міцно захропів. Переможений втому, я теж заснув. Прокинувся я тільки вранці.

Розплющивши очі й пригадавши, де я і чого, я побачив, що Мак-Грегора вже не було в хаті. Я заходився будити суддю. Він довго зітхав, стогнав, скаржився на те, що у нього всі кістки болять, і тільки згодом зрозумів радісну звістку, що мені повернуто папери, вкрадені Решлі Осбелдїстоном. Коли ця звістка дійшла до його свідомості, він вмить забув усю свою втому та болі і поквапливо заходився перевіряти за списком містера Оуена, чи всі папери нам повернуто. Риючись у векселях та квитанціях, він бурмотів:

— Вірно, вірно ... так воно і є... Джарві та Вітінгтон? Де ж це записано: Джарві та Вітінгтон?.. Сімсот,

шість і вісім, все точно, до найменшого дробу... Полок і Пілмен?... двадцять вісім, сім — точно... Слава богові!.. Креб і Гріндер... кращих людей і не знайдеш... Триста і сім... Глайблед — двадцять; на цього, здається, дуже покладатися не можна... Сліпрітонг... Сліпрітонга нема, але за ним маленькі суми, маленькі суми... Решта все вірно. Слава богові! Ми здобули свій крам і можемо залишити цю сумну країну. Ніколи не зможу я згадати Лох - Ард не здригнувшись.

— Шкодую, кузене,— сказав Мак - Грегор, увійшовши до хати в той момент, коли суддя вимовив своє останнє зауваження.— Шкодую, що не спромігся прийняти вас так, як мені хотілося... А втім, якщо ви захотіли б завітати до моєї бідної оселі...

— Дуже вдячний, дуже вдячний,— покvapливо відповів містер Джарві.— Але нам треба їхати, нам треба поспішати — містерові Осбелдістону та мені. Справи не можуть чекати.

— Гаразд, родичу,— сказав верховинець,— ви знаєте наш звичай: радій гостеві і не затримуй його, коли йому треба їхати. Але вам не можна повертатися через Драймен. Доведеться мені провести вас до озера Лох - Ломонд і переправити човном до пристані Балох. Коней ми надішлемо кружним шляхом, вони вас там зустрінуть. Правило мудрих — ніколи не повертатись тим шляхом, яким приїхали, якщо можна обрати інший.

— Авжеж, Роб,— сказав суддя,— це одне з правил, яких ви навчилися, коли були гуртоправом. Вам не до вподоби було зустрічатися з селянами, на моріжках яких паслася в дорозі ваша худоба. А здається мені, що тепер ваш шлях позначається гіршими подвигами, ніж оті?

— Атож, частенько доводиться змінювати шлях, ро-

дичу, — відповів Роб. — Одне слово, ваших коней я надішлю з Дугалом Грегором. Цього разу він обернеться на слугу судді. Не забувайте, що ви їдете не з Аберфойля і не з країни Роб Роя, а просто спокійно подорожуєте з Стірлінга... Аж ось і Дугал.

— Я і не впізнав би цю істоту, — зауважив суддя.

Справді, важко було пізнати дикого верховинця. Він з'явився перед дверима корчми одягнений у капелюш, перуку та сюртук, в усе, що раніше належало Ендрю Ферсервісові. Сидів Дугал на коні містера Джарві, а мого тримав за повід. Мак - Грегор наказав йому уникати певних місць, де до нього могли б поставитися підозріливо, і старатись зібрати в дорозі всякі відомості, чекаючи нас у призначеному місці, біля пристані Балох.

Мак - Грегор запросив нас іти разом з собою. Він сказав, що нам треба до сніданку пройти кілька миль, і заявив, що найкращим вступом до подорожі буде чарка горілки. Суддя підтримав його, оголосивши:

— Беззаконна й згубна звичка — починати день із спиртних напоїв. Але треба захистити шлунок (адже це дуже ніжна частина тіла!) проти впливу ранкового туману. В таких випадках мій батько, старшина, завжди радив випити чарочку.

— Правильно, родичу, — відповів Роб. — Ось чому ми діти туманної гірської країни, маємо право ковтати горілку з ранку до ночі.

Відсвіжившись, суддя сів на верховинського поні. Мені теж запропонували коняку, але я вирішив іти пішки.

Нас супроводили Мак - Грегор та п'ять чи шість найкращих з вигляду, найкраще озброєних і найсильніших горян з його зграї. Ці люди завжди були його охоронцями.

Ми зійшли на ту саму стежку, де минулого дня відбулася сутичка і де загинув Моріс. Мак - Грегор заговорив, немов би відповідаючи на мої невисловлені думки.

— Напевно, ви поганой думки про нас, містер Осбелдстон, та інакше й бути не може. Але згадайте, принаймні, що нас довело до цього. Ми — люди темні й неписьменні, подеколи — люті й пристрасні, але ми — не жорстокі люди. Мир і закон панували б у країні, якби нам дозволили втішатися radoщами мирного закону. Але наш рід переслідували й переслідують.

— А від переслідувань, — втрутився суддя, — божеволіють і мудрі люди.

— Як же повинно це позначитися на нас? Ми живемо, як жили наші батьки тисячі років тому, і не можемо похвалитись, що більше освічені, ніж наші предки... Чи можемо ми спокійно дивитись, як видають крвожерні накази проти нас... як вішають, рубають, цькують старовинний і шановний рід, що заслуговує куди кращого ставлення? Ось я стою перед вами, мені доводилось битися стільки разів, що й полічити не можна, але жодного разу не убив я нікого, коли тільки це не траплялося в захваті сутички. І все таки вони ладні піймати мене й повісити, наче бездомного пса, на воротах першого - ліпшого вельможі, якому я не догодив.

Я зазначив, що самі англійці вважають жорстокими й несправедливими такі заходи щодо нього та всього роду Мак - Грегорів. Заспокоївши трохи Роб Роя, я повторив свою пропозицію — влаштувати йому та його синам військову службу десь у чужих краях. Мак - Грегор дуже щиро потиснув мені руку, прспустив містера Джарві вперед, посилаючись на те, що нам не можна йти поруч з його конякою вузькою стежкою, і відповів мені :

— Ви — юнак щиросердий і чесний. Безперечно, ви розумієте почуття благородної людини... Але той яловець, що я топтав ногами живучи, мусить цвісти і на моїй могилі, коли я умру. Серце моє завмре і рука моя зів'яне, наче билина на морозі, коли я не зможу бачити своїх рідних гір. Нема в світі такого краєвиду, який замінив би мені оці бескеття диких скель, що оточують нас... А Елен?.. Що сталося б з нею, якби я залишив її тут саму, безборонну проти образ і підступів наших недругів? Вона не переживе розлуки з цими місцями, де пам'ять про заподіяні їй кривди завжди пов'язана із згадками про помсту... Колись мій великий ворог, як я можу назвати герцога, змусив мене поступитись і податися разом з моєю родиною геть з рідного краю, сховатися на деякий час у країні Мак-Калум Мора. Тоді Елен склала журливу пісню про розлуку. Такої пісні не міг би написати й сам Мак-Рімон.¹ Така сумна була ця пісня, що серця наші розривалися, коли ми слухали її. Вона нагадувала голосіння, плач за померлою матір'ю. Сльози збігали по щоках наших грубих молодців. Нізащо не згоджусь я відчутти знову таке горе, ні! Навіть якби мені повернули всі колишні землі Мак-Грегорів.

— Але ваші сини,— сказав я,— зараз у такому віці, коли найбільш привабливі бувають мандри й подорожування на світі.

— Я також був би радий,— відповів він,— коли б вони пошукали щастя на французькій або іспанській службі, як повелось у шотландських рицарів. Учора

---

¹ Мак-Рімони або Мак-Крімонди з покоління в покоління були співцями у вождів клану Мак-Леод; вони вславилися своїми талантами. Пісня, яку начебто склала Елен Мак-Грегор, все ще існує. Див. передмову до цього роману. *(Примітка автора).*

вночі ваш проект здавався мені досить принадним... Але сьогодні вранці, коли ви ще спали, я мав побачення з графом.

— Невже він зупинився так близько від нас? — схвильовано спитав я.

— Ближче, ніж ви думали, — відповів Мак-Грегор. — Але, здається, він трохи приревнував вас до молоді леді. А тому...

— Він не мав жодних підстав до ревнощів, — погорливо відповів я. — Я не втручався б ніколи до його приватного життя.

— Ну, ну, не ображайтеся й не визирайте спід кучерів, наче дика кішка з дупла крізь плющ. Не забувайте, що він добре ставиться до вас і довів це ділом. То ж почасти через нього спалахнув яловець.

— Спалахнув яловець? — перепитав я. — Я не розумію вас.

— Одне слово, я хотів сказати — заварилася вся ця колотнеча, — пояснив Мак-Грегор. — Ви добре знаєте, що жінки та гроші спричиняються до всіх лих на світі. Я перестав довіряти вашому кузенові Решлі відтоді, як він переконався, що Діана Вернон не піде за нього заміж. Здається мені, що саме через це вони й посварилися з графом. Але тут трапилась історія з вашими паперами. Тепер ми маємо певні докази, що, коли Решлі примусили повернути їх назад, він помчав до Стірлінга і викрив урядові все, що ми тихенько готували в горах, та ще й від себе дещо прибрехав. Ось чому на графа й молоді леді влаштували полювання, та й мене захопили зненацька. І я мало сумнівів маю, що бідолашного Моріса підмовив саме Решлі та дехто з низовинних дворян. Та якби навіть Решлі Осбелдстон був останнім найкращим представником свого

роду, все одно, якщо ми з ним зустрінемося ще раз, то хай мене біс проштрикне наскрізь своїм нечистим лезом, коли ми розлучимося раніше, ніж мій кинджал добре познайомиться з кров'ю Решлі.

Вимовляючи цю загрозу, він зловісно насупився і поклав руку на держак свого меча.

— Я ладен майже радіти всьому, що сталося,— сказав я,— якби міг сподіватися, що зрада Решлі покладе край підступним інтригам, головним агентом яких я вважав свого кузена.

— Не покладайтеся на це,— сказав Роб Рой;— слово зрадника ніколи ще не заважало чесній справі. Вірно, що він знав занадто багато з наших таємниць. Якби не це, то замки Стірлінга та Единбурга були б уже зараз або невдовзі в наших руках. А тепер на це важко сподіватись. Але занадто багато у нас прихильників, і справа наша занадто добра, щоб один зрадник міг зруйнувати її. Нас ще побачать, про нас ще почують незабаром. Отже, хотів я сказати, я дуже вдячний вам за вашу пропозицію влаштувати долю моїх Синів. Вчора ввечері я ладен уже був погодитися на це. Але обставини змінилися. Зрада цього мерзотника змусить наших вельмож негайно викинути гасло до повстання, інакше бо їх схоплять у власних оселях, пов'яжуть і, наче хортів, поженуть до Лондона, як це вже трапилося з чесними вельможами та джентльменами в тисяча сімсот сьомому році. Громадянська війна подібна до ехидни. Десять років ми висиджували яйце, де зростала ця потвора, і може ще десять років сиділи б на ньому. Але Решлі розбив шкаралупу, потвора вилупилась і пішла лютувати серед нас, закликаючи до вогню й меча. У такому становищі я потребую допомоги всіх озброєних рук, які тільки могу зібрати. Я дуже шаную королів Франції та Іспанії і

бажаю їм усякого добра, але король Джемс¹ не гірший за них і має більше права на Геміша та Роба, що народилися його підданцями.

Я зрозумів, що ці слова натякають на загальний заколот у країні. Безкорисно й небезпечно було б сперечатися з політичними думками мого провідника в такому місці і в такий час. Я задовольнився лише тим, що висловив жаль про лихо, до якого спричиниться всяка спроба відновити царювання вигнаної династії.

— Хай буде, що буде, чоловіче,— відповів Мак-Грегор;— ніколи небо не проясниться без дощу. І коли вже світ стане догори ногами, то що ж, чесним людям тоді легше здобути собі шматок хліба.

Я знову спробував перевести розмову на Діану Вернон. Однак, хоч Мак-Грегор був дуже балакучий щодо багатьох речей, далеко менше цікавих для мене, але в цьому питанні він був надто стриманий і зазначив лише :

— Сподіваюся, що леді незабаром опиниться десь у спокійнішій країні, бо тут скоро буде жарко.

Я змушений був задовольнитися його відповіддю і плекати надії, що випадок знову прислужиться мені і дасть хоч би сумну втіху попрощатися з коханою.

Щось із шість миль посувалися ми вздовж озера; мальовнича стежка вигиналася серед гір. Нарешті дійшли ми до якогось хутора на березі дзеркального озера, що називалось, коли не помиляюся, Ледіарт. Тут нас чекав численний загін воїнів Мак-Грегора. Смак і красномовність у диких та варварських племен бувають здебільша непохибні. Я міг пересвідчитися в цьому, глянувши, яке місце обрали верховинці

---

¹ Джемс— Яків,

для зустрічі з своїм вождем та його гостями Хтось казав, що британському монархові най-рідше приймати посла суперницької держави в каюті військового корабля; вождь верховинців зробив не менш мудро, обравши місцевість, яка мала вплинути на гостей своєрідною, дикою величністю.

Ми відійшли кроків на двісті вгору від берега озера, ідучи за течією бурхливого струмка і залишивши праворуч чотири-п'ять верховинських хибарок, оточених ланами. Лани ці були такі маленькі, що, мабуть, їх копали лопатою, а не орали плугом. Достиглий овес та ячмінь коливалися на цих крихітних полях, з усіх боків оточених лісами. Далі гора ставала стримкішою. На вершині її ми побачили блиски зброї, маяння прапорів і чоловік п'ятдесят прихильників Мак-Грегора. Вони розташувалися в місці, про яке я і досі згадую з захватом. Струмок, що бурхливо гнав свої хвилі з гори, натрапив в цьому місці на скелясту перепону і ринув з неї двома водопадами. Над першим каскадом, що був футів з дванадцять заввишки, схилився крилатий старий дуб, немов би оберігаючи його; біля підніжжя скелі вода збиралася в прекрасному кам'яному басейні. Був цей басейн такої правильної форми, немов його зробив скульптор. Тут хвилі несамовито вирували й струменіли через край другим водопадом, не менше як на п'ятдесят футів заввишки. Далі вже він поринав у вузьку похмуру розколину в скелі і потім обертався на швидкий, але порівняно спокійний потік, що впадав в озеро.

Природжений смак властивий горянам взагалі, а надто шотландським верховинцям, які дуже прихильні до романтики та поезії. Дружина Роб Роя та його близькі приготували нам сніданок серед такого ландшафту, який мав вразити людей, не обізнаних з кра-

сою шотландської природи. Горяни — народ похмурий і гордий; з нашого погляду, вони можуть здатися навіть грубими, брутальними, але водночас вони дуже ретельно додержують формальну ввічливість та шанобливість. І треба визнати, що суворий етикет тут не здавався смішним. Озброєні горці виглядали не гірше за гвардійців. Прийняли нас напрочуд урочисто.

Верховинці, що розсипалися по схилу гори, побачивши нас, вишикувалися рівною колоною позаду Елен Мак-Грегор та її двох синів. Бійці стояли струнко і нерухомо. Сам Мак-Грегор вишикував свій ескорт, попросив містера Джарві зійти з коня, бо нам доводилося спуститися з кручі, і почав поволі просуватися вперед на чолі свого маленького загону. Залунали дикі звуки волинок, пом'якшені шумом водопаду. Коли ми підійшли ближче, дружина Мак-Грегора зробила кілька кроків нам назустріч. На цей раз костюм її куди більше скидався на жіночий, ніж напередодні, але в рисах її, як і раніше, було щось невблаганне й горде. Коли вона несподівано обійняла мого друга суддю, я помітив, що його перука й ноги затремтіли; очевидно, він почував себе так само приємно, як в обіймах ведмедиці, і ніяк не міг добрати — приласкати його чи задавити хоче ніжна родичка.

— Родичу, — сказала вона, — привіт вам, і вам також, незнайомцю, — додала вона, звільнивши мого стривоженого товариша, який інстинктивно відскочив назад і поправив перуку, — вам також привіт. Ви прибули до нашої нещасливої країни, коли кров наша вилувала і руки наші були червоні. Пробачте грубість, з якою зустріли вас; у ній винні лихі часи, а не ми.

Все це говорила вона таким тоном, ніби принцеса в своєму дворі. Потім дружина Мак-Грегора запросила нас до приготованого на траві сніданку. На зеленому

моріжку лежали найкращі дарунки гір. Проте, цей чудовий сніданок затьмарений був суворим виглядом обличчя господині й нашими згадками про події минулого дня. Даремно вождь намагався звеселити нас. Свято дуже скидалося на похорон, і всі ми відчували полегшення, коли сніданок нарешті скінчився.

— Прощайте, кузене,— сказала Елен містерові Джарві, коли ми підвелися,— найкраще побажання, яке Елен Мак-Грегор може дати другові, це— не зустрічатися з нею більше.

Суддя розтулив був рота, щоб відповісти, напевне, якоюсь зайлозеною сентенцією, але спокійна й журлива суворість обличчя Елен занадто вплинула на ораторські здібності шановного урядовця. Він кахикнув... хмикнув... вклонився і... ні слова не промовив.

— Вам, незнайомцю,— звернулася вона до мене,— я маю передати дещо від тієї, кого ви ніколи...

— Елен,— урвав її Мак-Грегор серйозним, навіть суворим голосом,— це що таке?.. Чи ти забула мій наказ?..

— Мак-Грегор,— відповіла вона,— я не забула нічого з того, що мені личить пам'ятати. Не таким рукам, як ці,— і вона простягла вперед свої довгі, жилаві, голі по лікті руки,— не таким рукам личить передавати любовні талісмани, якщо дарунок зв'язаний з чимнебудь, крім горя... Юначе,— сказала вона, подаючи мені обручку, що колись бачив я на руці міс Вернон,— це передає вам та, якої ви ніколи більше не побачите. Безрадівний цей подарунок, недарма проходить він через руки тієї, яка ніколи більше не знатиме радості. Останні слова її були: „Хай він забуде мене навіки“.

— Невже вона,— сказав я, майже не усвідомлюючи, що говорю,— не вже вона гадає, що це можливо?

— Все можна забути, мовилі ця надзвичайна жінка,— все, крім безчестя й жадоби помсти.

— Сейд суас!¹ — скрикнув Мак-Грегор, нетерпляче тупнувши ногою об землю. Пронизливі звуки волинок розітнули повітря, і під цю дяку мелодію закінчилась наша розмова. Мовчки попрощалися ми з господинею і помандрували далі. Я певний був, що Діана любила мене, але назавжди розлучилася зі мною.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ШОСТИЙ

Прощай, любий краю, де хмари
сповили,
Наче саваном, тіло холодне гори;
Де ревінню потоку вторують орли,
Де озера й ліси... Прощай, краю
милий.

Шлях наш лежав через похмуру, але романтичну країну. Заглибившись у свої невеселі думки, я мало звертав уваги на довколишні краєвиди, а тому не намагатимусь змалювати їх. Могутня вершина гори Бенломонд — найбільшого велетня тамтешніх гір — лежала праворуч від нас і позначала собою напрям нашої подорожі. Тільки тоді пробудився я від апатії, коли ми не без труднощів пройшли через гірський прохід і перед нами розкрилось озеро Лох-Ломонд. Даремно було б змальовувати його; все одно, не побачивши цього чарівного озера, не зрозумієш його чарівної краси. Блискуча поверхня води вкрита була незчисленними прекрасними острівцями найфантастичніших форм. Що далі на північ, то більше звужувалось озеро і хо-

¹ Сейд суас — грайте, музики.

валося десь серед темних далеких гір. А на півдні воно ширшало й ширшало, розливаючись серед мисів та заток. Це був краєвид один з найпрекрасніших у природі. Східний берег, особливо суворий і крутий, був на ті часи головним осідком Мак-Грегора та його клану. Для боротьби з цим войовничим родом невеличкий гарнізон урядового війська стояв на позиціях між Лох-Ломондом та другим озером. Але край цей був перетятий незліченними гірськими проходами, болотами, печерами та іншими місцями, де легко було ховатися й боронитись. Тому фортеця правила скоріше за визнання небезпеки, ніж за спосіб боротися проти неї.

Не раз розбійник та його люди завдавали жорстоких поразок гарнізону. Одну з таких сутичок я побачив на власні очі. Ніколи не розправлялися верховинці з полоненими, якщо на чолі розбійників стояв сам Мак-Грегор; адже він був людина добра, розумна і усвідомлював, що не слід накликати на себе зайву лютю. З приємністю довідався я, що він відпустив полонених минулого дня — офіцера й солдатів. Чув я згодом багато оповідань про милостивість і навіть благородство цієї надзвичайної людини.

У затоці під величезною скелею нас дожидався човен і четверо кремезних верховинців — веслярів. Щиро попрощався з нами наш господар. Вони з суддею ніжно поцілувались і, розчулившись, суддя тремтячим голосом сказав своєму родичеві:

— Якщо будьколи сто чи навіть двісті фунтів стерлінгів потрібні будуть вам або вашій родині на порядні справи, то тільки напишіть мені на Соляний ринок.

У відповідь на це Роб одною рукою схопився за зброю, другою міцно потиснув долоню містера Джарві і заявив:

— Якщо будьколи хтонебудь покривдить вас, то гільки дайте мені знати, і хоч би це був найзначніший чоловік у Глазго, я відрубая йому вуха.

Отак засвідчивши взаємну любов, ми відчалили від берега і взяли курс на південний захід озера, звідки випливає річка Левен. Деякий час Роб Рой стояв на скелі, від якої ми відпливли. Здаля видно було його довгу рушницю, плед його маяв у повітрі і ледь-ледь тремтіло єдине перо на його капелюшику. Коли ми вже відпливли далеко, Роб Рой повернув назад і поволі почав сходити на гору в супроводі своїх охоронців.

Деякий час ми пливли мовчки. Тільки один з веслярів почав довгу, повільну кельтську пісню, а решта підхоплювали раптом дикий приспів.

Сумні були мої думки, але горе моє вгамовувала прекрасна природа. На якусь хвилину мені здалося, що якби я був католиком, то охоче згодився б жити й померти самотньо на одному з цих романтичних принадних островів, серед яких пливли ми нашим човном.

Суддя теж замислився про щось, але думки його були трохи іншого забарвлення. Помовчавши якусь хвилину, він почав доводити мені можливість осушити озеро і „віддати під плуг та борону сотні, навіть тисячі акрів, від яких тепер ніхто не дістає ніяких істотних благ, крім хіба кількох щук та окунів“.

Нарешті ми прибули до місця, де мали висадитись на берег. Там знайшли ми Дугала з кіньми. Суддя мав свої наміри щодо „цієї істоти“, плани ці були гірші, ніж проект осушення озера.

— Дугал,— сказав він,— ти добра істота і маєш непогані почуття. Шкода мені тебе, Дугал, бо коли житимеш далі таким життям, то раніше чи пізніше підеш на шибеницю. Я маю чималеньку вагу в міській думі,

бо я—мировий суддя, а батько мій був старшиною. Варто мені тільки підморгнути, і про твої злочини забудуть. Отож я і думав, що тобі слід поїхати з нами в Глазго. Парубок ти здоровезний, і я зможу влаштувати тебе носієм десь на пристані, поки не підшукаємо чогось кращого.

— Дуже дякую вашій честі,—відповів Дугал,—але хай мене піс за ноги схопить, коли я знову вийду на пруковану вулицю. У Галогетський квартал мене можна затягти хіпащо тільки в кайданах, як це зрости першого разу.

Річ у тому, що вперше Дугал потрапив до Глазго заарештований після якогось грабунку. Якимсь чином він запобіг ласки тюремника, і той зробив його своїм помічником; роботу цю Дугал виконував досить сумлінно, аж поки все не пішло шкереберть після раптової появи вождя його роду.

Суддя здивувався, діставши таку рішучу відмову на таку вигідну пропозицію. Повернувшись до мене, він зазначив:

— Ця істота — природжений йолоп.

Свою подяку висловив я Дугалові більш зрозумілим для нього способом: я поклав йому пару гіней у долоню. Відчувши дотик золота, він миттю почав стрибати із спритністю дикого козла й з граційністю, якій міг би позаздрити перший-ліпший французький танцмейстер. Він побіг до веслярів, показуючи їм свій скарб. Невеличкими подарунками ми змусили їх також радіти. Потім Дугал „пішов своїм шляхом, і більше я його не бачив“,—вживаючи вислову драматурга Жюна Беніана.

Ми з суддею посідали на коней і попрямували до Глазго. Прощаючись з озером, з амфітеатром гір, я мимоволі висловив своє захоплення цією красою при-

роди, хоч і розумів, що навряд чи зможу викликати співчуття у містера Джарві.

— Ви — молодий джентльмен, — відповів він, — і до того ж англієць, тому все це може бути для вас дуже гарним. Але щодо мене, то я людина проста і розуміюсь трохи на цінності землі. Так, я віддав би найкращий краєвид у Верховині за клопоть зораної землі в околицях Глазго. І коли я вже опинюсь у моєму рідному місті, то жодний дурень (прошу пробачення, містер Френсіс) не змусить мене почвалати кудись, звідки не видно дзвіниці святого Мунго.

Бажання шановного містера Джарві здійснилося. Після довгої мандрівки, ми нарешті дісталися благополучно до його будинку цієї ж ночі, або, вірніше сказати, наступного ранку. Доручивши мого супутника піклуванням Матті, я подався до готелю місіс Флайтер, де, не зважаючи на пізню годину, горіло ще світло. Двері мені відчинив не хто інший, як сам Ендрю Ферсервіс. Почувши мій голос, він скрикнув з радості і, ні слова більше не промовивши, помчав до вітальні на другому поверсі, вікна якої були освітлені. Справедливо підозрюючи, що він поспішає оголосити про моє повернення стривоженому Оуенові, я побіг слідом за ним. Оуен був не один у кімнаті, — там був ще хтось. Я пильно придивився і пізнав: це був мій батько.

Спочатку він хотів підтримати свою гідність і спокій.

— Френсіс, я радий бачити тебе, — церемонно почав він, але не витримав і міцно стиснув мене в обіймах, повторюючи: — Мій любий, любий сину!..

Оуен схопив мою руку і змочив її слізьми, вітаючи мене з щасливим поверненням. Такі сцени промовляють більше до серця й очей, ніж до слуху... Мої старі повіки ще й тепер вкриваються вологою, коли я згадую нашу зустріч.

Після перших вибухів радості мені розповіли, що батько мій повернувся з Голландії невдовзі після того, як Оуен виїхав до Шотландії. Рішучий і енергійний в усіх своїх справах, він затримався в Лондоні лише стільки часу, скільки треба було, щоб відшукати кошти на сплату по торговельних зобов'язаннях. Величезний успіх його торговельних оборотів на континенті підніс його акції вгору і підтримав кредит фірми. Отже, маючи значні ресурси, він легко впорядкував справи, які похитнулись, очевидно, тільки через його довгу відсутність. Після того батько негайно вирушив до Шотландії, щоб притягти до судової відповідальності Решлі Осбелдістона і полагодити свої тамтешні комерційні справи. Прибуття мого батька з повним кредитом і з достатніми сумами для сплати кредиторам та для нових вигідних справ з своїми агентами наче громом вразило Мак - Вітті, Мак - Фіна і К°, які гадали, що його зірка згасла назавжди. Глибоко вражений і ображений тим, як вони повелися з його довіреним клерком та посланцем, містер Осбелдістон не схотів приймати ніяких вибачень. Він негайно розрачувався з їхньою фірмою і написав, що більше не хоче з ними мати ніяких справ.

Втішаючись перемогою над своїми лицемірними друзями, батько все таки дуже тривожився про мою долю. Добрий Оуен і гадки не мав, щоб невеличка мандрівка за п'ятдесят - шістдесят миль, яку так легко й зручно можна зробити в усякому напрямі від Лондона, могла супроводитись якоюсь небезпекою. Але його заразила тривога мого батька, який краще знав країну та вдачу її жителів, що не визнавали ніяких законів.

Ця тривога їх дійшла крайнього напруження, коли, за кілька годин до мого прибуття, Ендрю Ферсервіс з'явився з сумними звістками про те, в якому стано-

вищі залишив він мене. Герцог допитав мого слугу і не тільки відпустив його на волю, але й дав йому змогу швидко повернутися до Глазго та повідомити моїх друзів про моє небезпечне й неприємне становище.

Ендрю належав до тих людей, які люблять приносити погані звістки. Він і не хотів пом'якшувати своєї розповіді, особливо ж коли бачив, як сам містер Осбелдстон, багатий лондонський купець, уважно слухає його. Він почав докладно розповідати про небезпеки, яких я уникнув, за його словами, тільки завдяки досвідові, зусиллям та мудрості мого слуги.

— Що з ним станеться тепер, коли добрий ангел у моїй особі більше не оберігатиме його,— казав він,— про це я навіть боюсь подумати! Суддя йому не то не допоможе, а коли б навіть не пошкодив. Бо цей суддя, скажу вам, вщерть набитий пихою. А я терпіти не можу людей, набитих пихою. Важко доведеться юному джентльменові, коли, з одного боку, на нього чекають пістолети й карабіни солдатів, з другого — кинджали та мечі верховинців, а посередині клеочуть бурхливі гірські річки.

Почувши це, Оуен, мабуть, вдався б у розпач, якби нікому було його підтримати. Але мій батько досконало знав людей і легко зрозумів характер Ендрю і те, що його повідомленням можна вірити тільки до певної міри. А все таки батько дуже стривожився і зібрався сам поїхати визволяти мене; тим то до пізньої ночі засидівся він з Оуеном, даючи йому вказівки на час своєї відсутності. Ось чому вони не спали, коли я приїхав.

Пізно лягли ми; рано прокинувся я вранці. Ендрю з'явився допомагати мені одягатись, і, на мое здивування, я побачив, що він одягнений у жалобу. Пояснив

він, що такий костюм напередодні купив він, вважаючи це найпристойнішим, бо гадав, що я загинув у горах.

Вранці батько мій пішов до містера Джарві і домовився з ним, щоб той узяв на себе цілковите представництво фірми Осбелдістон і Трешем у Шотландії. Охоче погодившись, суддя взяв мене під руку, відвів у куток і трохи збентежено проказав:

— Я дуже хотів би, містер Френсіс, щоб якнайменше говорили про все те, що ми бачили у тих краях... Не годиться нам казати щонебудь про ту жахливу розправу з Морісом... Члени міської думи вважатимуть, що не личить одному з них битися з верховинцями та пропалювати їхні пледи... Крім того, хоч я виглядаю досить пристойно й поважно, коли стою на своїх власних ногах, але, мабуть, смішним я був без капелюша й без перуки, метляючись між небом і землею, наче терези або мов той плащ на вішалці. Як довідається про це суддя Грагам, так він глузуватиме з мене до самої смерті.

Я не міг утриматися від посмішки, згадавши суддю в цьому становищі, хоч напевно в той час мені було не до сміху. Дсбрий купець зашарівся, але також посміхнувся й похитав головою.

— Це таки кумедно, це таки кумедно! Можу собі уявити, на що я був схожий. Але, будь ласка, не розповідайте нічого про це. Адже ви чемний і пристойний молодий чоловік. І накажіть довгоязикуму, самовпевненому, упертому вашому слугі, щоб він також нічого про це не базікав. Не хотів би я навіть, щоб Матті про це щось знала, бо тоді підуть балачки на ціле місто.

Я заспокоїв його і запевнив, що ми з батьком збираємося майже негайно виїхати з Глазго. Справді, нам

нічого було залишатися тут далі, бо майже всі вкрадені Решлі Осбелдістоном папери були нам тепер повернуті.

З приємністю пробувши цілий день у гостинному будинку судді, ми розлучилися з ним, як доведеться тепер розлучитися з ним і читачеві, бо більше він не побачить його на сторінках цього оповідання. Суддя Джарві багатішав і далі, всі шанували його і, кінець-кінцем, він справді домігся найвищого становища в своєму рідному місті. Років через два після нашої розлуки йому надокучило парубоцьке життя, і Матті змінила свій стілець біля кухонної пічки на крісло за його столом, ставши місіс Джарві. Суддя Грагам, Мак-Вітті та інші (адже в усіх є свої вороги, а надто в думі великого міста) глузували з цього чудодійного перетворення.

— Але,— говорив містер Джарві,— хай вони собі кажуть що хочуть. У мого шановного батька, старшини, була приповідка:

Личенько біле і чорні брови,
Серце правдиве в житті та любові
Кращі від злата й шляхетної крові.

— Крім того,— додавав він завжди,— Матті — не проста дівчина; вона — далека родичка лерда Лімерфільда.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ СЬОМИЙ

Сини мої — соколи, шестеро вас,
Ви — хлопці відважні, напевне.
Скажіть мені, скільки вас піде у бій
За доброго графа й за мене?
І п'ятеро з них відповіли йому:
— Клянемось землею та небом —
Готові ми вмерти в упертій бою
За доброго графа й за тебе.
(„Повстання на Півночі“)

Вранці ми мали виїхати з Глазго. Ендрю Ферсервіс вдерся до моєї кімнати наче божевільний, підстрибуючи й співаючи без особливої мелодії, хоч і з великим почуттям:

Горить огонь, горить огонь,
Горить огонь кохання!

Не без труднощів змусив я його припинити танок та галас і пояснити мені, в чому річ. Він охоче розповів, немов би повідомляючи про якнайрадіснішу подію:

— Горяни повстали всі чисто, і Роб Рой з усіма своїми голоштанними зграями рине на Глазго раніше, ніж мине двадцять чотири години.

— Придержіть язика,— сказав я,— мерзотнику! Ви або п'яні, або збожеволіли. Коли є хоч якась істина у ваших новинах, то хіба годиться тут співати, негіднику?

— П'яний або божевільний? Авжеж,— нахабно відповів Ендрю,— ми завжди буваємо п'яні або божевільні, коли розповідаємо поважним особам неприємні новини... Співати? Чекайте, клани змусять нас заспівати ще й не такої, якщо п'яні або божевільні люди будуть чекати їхнього прибуття.

Я дуже поспішно підвівся. Батько мій та Оуен були вже на ногах і досить стривожені.

Виявилось, що слова Ендрю були в основному вірні. Велике повстання, яке струснуло Британію в 1715 році, справді вибухло. Злощасний граф Мар у лиху годину підняв прапор Стюартів на загибель багатьох шановних родин Англії та Шотландії. Зрада деяких агентів яacobітської партії (в тому числі й Решлі) та арешт інших дали змогу урядові Георга I викрити давно задуману змову. Заколот вибухнув занадто передчасно і в занадто віддаленій частині королівства, щоб спричинитись до великого заворушення в народі.

Ця подія великої громадської ваги підтвердила мені натяки Мак-Грегора. Тепер я зрозумів, чому західні клани раптом відмовилися йти проти Роб Роя й забули свої міжусобні незгоди, готуючись до спільного виступу. Мене мучила думка, що Діана Вернон була дружиною одного з тих, хто підняв прапор заколоту, і що їй загрожували всі лиха й небезпеки ризикованого життя її чоловіка.

Ми негайно почали радитись, яких заходів треба вжити. Батько мій ухвалив, що нам негайно треба здобути необхідні перепустки й поспішати до Лондона. Я повідомив батькові своє бажання поступити добровільцем в один з корпусів, які вже формував уряд. Він згодився, не заперечуючи, бо хоч і не любив військової професії, проте визнавав за кожною людиною право добровільно жертвувати життям для оборони громадянської та релігійної волі.

Поспішна й небезпечна була наша мандрівка до Лондона. Торі вже озброювали й муштрували своїх васалів на селі та сідали коней, а віги збиралися по великих містах, озброювали жителів і готувалися до громадянської війни.

Приїхавши до Лондона, ми негайно пристали до кола тих банкірів та видатних купців, які вирішили

підтримати кредит уряду і не допустити падіння урядових акцій. Мого батька обрали на члена ради цих фінансистів. Я вступив до війська, сформував на кошти батька загін на двісті чоловік і приєднався з ним до армії генерала Карпентера.

Тим часом повстання поширилось і на Англію. Злощасний граф Дервентуотер перейшов разом з генералом Фостером на бік заколотників. Мій бідолашний дядько, сер Гільдебранд, майже цілком пустив на вітер свій маєток завдяки власному марнотратству та бенкетам своїх синів і слуг; його легко умовили приєднатися до повстання і стати під прапор Стюартів. Проте перше, ніж зробити це, він виявив передбачливість, якої ніхто не міг сподіватись від нього,— він склав заповіт.

За цим документом всі його маєтки мали переходити послідовно до його синів та до їхніх спадкоємців. Решлі, як наймолодший, мав бути останнім у цьому списку. Але, розгнівавшись на його останню зраду, батько заповів йому тільки один шилінг і призначив своїм наступним спадкоємцем мене. Це був тільки показний жест, бо п'ятеро велетнів-синів мали напевне пережити мене. Діані Вернон, тепер — леді Діані Вернон Бошан, він заповів деякі старовинні брильянти її померлої тітки та великий срібляний бокал, на якому викарбовані були герби Вернонів та Осбелдістонів.

Однак, численним і могутнім нащадкам сера Гільдебранда довелося загинути значно раніше, ніж він міг гадати. На першому ж параді заколотників в одному містечку під назвою Грін-Рік Торнкліф Осбелдістон посварився з якимсь нортумберлендським джентльменом. Не зважаючи на всі умовляння, вони показали своєму командирові чудовий зразок дисциплінованості

Його підлеглих, розв'язавши свою суперечку рапірами. Мій родич був убитий на місці. Його смерть дуже вразила сера Гільдебранда, бо, не зважаючи на свою пекельну вдачу, Торнкліф мав хоч невеличке зернятко розуму, якого бракувало решті його братів, за винятком Решлі.

Персіваль - п'яниця помер так, як і личило п'яниці. Він побився об заклад з джентльменом, який за свої подвиги в галузі алкоголю здобув назву „ковток горілки“. Закладалися вони на те, хто більше вип'є в радісний день, коли повстанці в Морпеті оголосять короля Якова. Умови змагання були неймовірні. Не пам'ятаю точно, скільки горілки встиг поглинути Персі, але тільки він захворів на гарячку і незабаром помер, безнастанно повторюючи: „води, води!“

Дікон зламав собі карк біля Уорінгтонського мосту, бажаючи похвастатися ретивістю коня, якого він хотів дорого продати одному манчестерському купцеві, що приєднався до повстанців. Дікон примусив коня стрибнути через високий бар'єр, тварина впала, нещасний вершник — з нею і убився на місці.

Вільфреду - дурневі, як це іноді буває, пощастило більше від інших братів. Його убили біля Прауд - Престона, в Ланкаширі, коли генерал Карпендер атакував барикади заколотників. Він бився дуже хоробро, хоч, як мені розповідали, він так до самого кінця і не зрозумів, за якого короля він стоїть і що було причиною міжусобної війни. Джон також виявив чимало мужності в тому бою і дістав кілька ран, від яких йому не пощастило вмерти на місці. Старий сер Гільдебранд, зовсім приголомшений цими втратами, взятий був у полон і його замкнули в Ньюгетській тюрмі разом з його пораненим сином Джоном.

Під той час я вже звільнився з військової служби

і, не гаючи часу, заходився полегшувати долю моїх родичів. Але було вже пізно. Джон помер у Ньюгеті від ран і перед смертю заповів мені зграю своїх улюблених соколів та чорну болонку на ім'я Люсі.

Мій бідолашний дядько зовсім розчавлений був горем. Він майже нічого не говорив, але мовчки дякував за ті знаки уваги, які я спромігся подати йому. Я не був свідком його зустрічі з моїм батьком уперше після стількох років розлуки і за таких сумних обставин. Але, судячи з пригніченого настрою мого батька, побачення було дуже невеселим. Сер Гільдебранд гірко обвинувачував Решлі — єдиного з його синів, що лишився живий. Старий вважав, що Решлі став причиною загибелі їхнього дому і смерті братів. Адже ні сам сер Гільдебранд, ні його старші сини не встрияли б до цієї політичної інтриги, якби їх не залучив до цього Решлі, що перший же і зрадив їх. Сер Гільдебранд раз або два дуже ніжно згадав про Діану і якось зауважив, коли я сидів біля його ліжка:

— Шкода, небоже, що ти не можеш одружитися з нею тепер, коли Торнкліф і всі інші померли.

Дуже боляче мені було почути ці слова. Колись бідолашний старий баронет, весело виряджаючись уранці на полювання, завжди кликав на ім'я тільки Торнкліфа. Тоді він весело гукав: „Покличте Торні, покличте всіх інших“. Як контрастував теперішній його журливий тон з тодішніми веселими вигуками! Він розповів мені про зміст свого заповіту і передав мені засвідчену копію. Оригінал він переховував у містера Інглвуда. Між іншим, цей суддя зберігав у себе половину заповітів усіх нортумберлендських джентльменів, які бились у Нортумберленді на боці уряду або заколотників.

Помер сер Гільдебранд не від якоїсь певної хво-

роби. Мені здавалося, що він просто не витримав утоми й горя; отак корабель, розхитаний багатьма бурями, раптом, без усякої видимої причини, іде на дно.

Цікаво, що мій батько, віддавши останню шану померлому братові, раптом висловив бажання, щоб я точно виконав волю померлого і гідно підтримав честь його предків, хоча раніше він зневажливо ставився до подібних речей. Проте, виявилось, що його зневага до родового маєтку нагадувала слова лисиці у відомій байці про „Зелений виноград“. До того ж він ненавидів Решлі, який погрожував, що заперечуватиме правильність заповіту свого батька і оскаржить його юридично.

Отже, я вирушив з Лондона знову до замку Осбелдістонів. Супроводив мене Ендрю Ферсервіс. Без вартих уваги пригод дісталися ми на північ. Що ближче під'їздили ми до замку Осбелдістонів, то менше хотілось мені відвідати цю самотню оселю. Бажаючи відкласти мій вступ до замку хоч на один день, я спершу зробив візит містерові Інглвуду.

Старий суддя зустрів мене дуже ввічливо й охоче подав мені заповіт мого дядька. Ми удвох з старим пообідали сам-на-сам і по обіді випили кілька склянок вина. Раптом суддя попросив мене налити бокал за здоров'я бідолашної любої Діани Вернон, троянди пустинь, ялівцевого цвіту Чевіота, ніжної квітки, пересадженої до пекельного монастиря.

— Хіба міс Вернон не вийшла заміж? — здивовано вигукнув я. — Я гадав, що граф...

— Ха-ха! Граф або лорд — все це пусті назвиська, знаєте, вигадані в Сен-Жермені... Граф Бошан, надзвичайний і повноважний посол Франції?.. Регент, герцог Орлеанський, навряд чи знав про його існування, смію сказати. Але ви, мабуть, самі бачили старого

сера Фредеріка Вернона в замку, де він удавав отця Вогана?

— Милосердне небо! Значить, Воган — батько міс Вернон?

— Авжеж, безумовно, — спокійно відповідав суддя. — Тепер уже можна не зберігати це в секреті, бо він вже, мабуть, десь за кордоном, інакше, безперечно, моїм обов'язком було б заарештувати його. Ну ж бо, випиймо за здоров'я моєї милої втраченої Діани.

За здоров'я її повний келих налиймо.

За нашу красуню налиймо,

І хоч ваші панчохи з найкращого шовку,

Ставайте ви, сер, на коліна.

Читач легко зрозуміє, що я нездатний був прилучитися до веселощів судді. Голова у мене пішла обертом.

— Ніколи не чув я, — сказав я, — що батько міс Вернон ще живий.

— Уряд у цьому ніяк не повинний, — відповів Інглвуд, — за голову його заплатили б багато грошей.

— А хіба в замку Осбелдістонів не знали, хто він такий? — спитав я.

— Ніхто, крім його дочки, старого рицаря та Решлі, який завдяки цьому тримав Діану в своїх руках. Він обвинувачив таємницю наче петлю навколо шиї бідолашної дівчини.

Розпитавши далі містера Інглвуда, я довідався, що Решлі, саме бажаючи помститися Діані, зрадив справу якобїтів. Сер Фредерік Вернон, або так званий граф Бошан, ледве встиг разом із своєю донькою врятуватися від наслідків зради Решлі. Нічого не чути було про захоплення сера Фредеріка урядом. Тому суддя гадав, що „граф“ уже втік за кордон і віддав Діану до монастиря.

Не можу сказати, чи зрадів я, чи засумував від цієї звістки. Але здається, що горе моє ще збільшилося, коли я почув, що Діана навіки розлучена зі мною в силу дикого договору між родинами Вернонів та Осбелдістонів. Нездатний був я підтримувати жваву розмову з суддею Інглвудом. Він також позіхнув і запропонував піти спати. Я попросився з ним, вирішивши наступного ранку ще вдосвіта виїхати до замку Осбелдістонів.

Містер Інглвуд схвалив моє вирішення.

— Краще вам з'явитися туди раніше, ніж в окрузі довідаються про ваше прибуття,— сказав він.— Я тепер позбувся Джобсона, який з іншим суддею провадить справи проти бідолашних якобітів. Чув я, що сер Решлі Осбелдістон якраз тепер у будинку мого колишнього клерка. Вони добре пасують один до одного. Сер Решлі втратив тепер усяке право на перебування в товаристві чесних людей. Та якщо два такі мерзотники з'єдналися, то напевне вони готують якесь паскудство чесним людям.

На прощання він серйозно порадив мені ранком випити чарку на дорогу й закусити паштетом з дичини, бо це паралізує поганий вплив холодного повітря на болотах.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ

Померли люди, здохли пси

І коні поконали.

Зник пишний пан. Лише старий

Вартує темні зали.

(Вордсворт).

Я під'їхав до замку. Двері й вікна були позачинені, алеї поросли травою, нічий голос не лунав у дворі. Як усе змінилося! Адже колись веселі мисливці мчали

звідси на полювання, вертали сюди з ловів. Радісно гавкали хорти, гукали єгері, цокотіли підкови коней, голосно реготав старий рицар, оточений своїми кременними численними нащадками.

Все це тепер завмерло — і назавжди.

Поки я був заглиблений у ці журливі спогади, Ендрю енергійно взявся до діла. Він по черзі стукотів у всі двері й кликав слуг гучним і владним тоном. Він перейнятий був почуттям власної ваги, як зброєносця нового пана. Нарешті у ґратчастому вікні з'явилося боязке обличчя Антоні Сіддала — старого дворецького й мажордома мого дядька. Він спитав, чого нам треба.

— Ми прийшли звільнити вас з посади, старий друже, — сказав Ендрю Ферсервіс. — Віддавайте свої ключі, і то якнайшвидше. Кожній собаці свій час. Я заберу тарілку й серветку з ваших рук. Ваш час минув, містер Сіддал. У кожному бобі є своя чорна плямка і на кожній стежці росте кропива. Тепер ви можете сидіти на останньому місці за столом, як це довгенько робив Ендрю.

Важко було мені вгамувати мого супутника. Я пояснив Сіддалові, які маю права на замок Осбелдістонів. Старий, здавалося, дуже хвилювався. Смиренно намагався він не пустити мене до замку. Шануючи почуття старого слуги, я все таки пояснив йому, що коли він опиратиметься, то я змушений буду звернутися по допомогу містера Інглвуда й констебля.

— Ми їдемо прямо від судді Інглвуда, — сказав Ендрю загрозливо, — а в дорозі зустріли ми Арчі Райтледжа — констебля. Тепер уже закон панує в країні, містер Сіддал. Часи зрадників та папістів минулися.

Зляканий стариган почав знімати засуви з важких воріт. Він просив у мене пробачення. Я заспокоїв

його, сказавши, що така обережність навіть підносить старого в моїх очах.

— Але я цього не думаю,— сказав Ендрю;— Сіддал — старий хитрун. Подивіться, він блідий, мов те простираadlo, коліна у нього тремтять. Напевно, він ховає якусь таємницю.

— Хай бог вам пробачить, містер Ферсервіс,— відповів дворецький,— що ви говорите такі речі про старого приятеля. Де ваша честь накаже запалити камін?— шанобливо спитав він мене, йдучи за мною уздовж коридору.— Боюсь, що будинок здасться вам пусткою, дуже похмурим і занедбаним, зовсім порожнім... Але напевно ви збираєтесь повернутися на обід до судді Інглвуда?

— Запаліть камін у бібліотеці,— відповів я.

— У бібліотеці?— перепитав старий.— Ніхто там не бував давненько, та й димар погано тягне... голуби звили в ньому гніздо минулої весни, а молодих слуг не було в замку, щоб прогнати їх звідти.

— Свій дим краще чужого вогню,— сказав Ендрю.— Їхня честь люблять сидіти в бібліотеці. Він — не пара вашим папістам, що сіють сліпу неписьменність, містер Сіддал.

Здалося мені, що дворецький надто неохоче повів нас до бібліотеки. Всупереч його словам, кімната ця виглядала дуже затишно. В каміні весело палахкотів огонь, і дим легко проходив у димар. Збентежений дворецький взяв щипці й забубонів:

— Ось тепер воно горить як слід, але вранці страшенно чадло.

Я хотів залишитися на самоті і впорядкувати свої розбурхані, схвильовані почуття. Тому я відрядив старого Сіддала по управителя, який жив за чверть милі від замку. Дворецький пішов дуже неохоче.

Потім я наказав Ендрю розшукати двох здорових і надійних людей, бо нас оточували папісти, а здатний на всяку мерзоту сер Решлі був недалеко від нас. Ендрю Ферсервіс радісно взявся виконати мій наказ і пообіцяв привести мені з села Трінлей-Но „двох вірних пресвітеріанців, які не бояться ні папи римського, ні диявола, ні претендента“.

— І я сам дуже радітиму їхньому товариству, бо останньої ночі перед нашим від'їздом із замку, хай біс мене візьме, коли я не бачив, як ця сама картина гуляла під місячним промінням у саду,— сказав він, показуючи на портрет діда міс Вернон.— Я казав вашій честі, що бачив тієї ночі домовика, але ви не хотіли слухати мене... Я завжди думав, що папісти викликають злих духів, але ніколи не бачив їх на власні очі, аж до тієї жахливої ночі.

— Ідьте собі, сер,— сказав я,— і приведіть тих людей, про яких ви говорите. Подбайте вибрати розумніших за вас, щоб вони не лякалися своєї власної тіні.

— Досі мене вважали не гіршим за моїх сусідів,— ображено сказав Ендрю,— але я не наважуюсь мати справи з чортами.

З цими словами він пішов.

Прибув управитель — містер Уорд-лоу. То був розумний і чесний чоловік, без допомоги якого маєток мого дядька навряд чи міг би протриматися так довго. Ми з ним заходилися розглядати справи маетку. Більшість боргів батько мій уже сплатив і справи йшли не дуже погано. Потім я запросив містера Уорд-лоу пообідати разом зі мною. Ми вирішили обідати в бібліотеці, хоч Сіддал дуже радив перейти нам до кам'яного залу. Тим часом Ендрю повернувся і привів з собою своїх вірних людей, відрекомендувавши їх так:

— Вони — тверезі й порядні молодці, добре знаються

на релігійних питаннях і, насамперед, хоробрі, як леви.

Я наказав дати тверезим левам випити чогось, і вони залишили кімнату. Помітивши, що старий Сіддал похитує головою, я спитав його, в чому річ.

— Не можу сподіватись,— сказав він,— щоб ваша честь покладалася на мої слова, а все таки мушу сказати: Амбраз Вінкфільд— дуже чесний чоловік, але коли є якийсь мерзотник у цій країні, то це його брат Ленсі. Ціла округа знає, що він виказує клеркові Джобсону на бідолашних джентльменів, які змішані в заколоті... Але він же не католик, а в теперішні часи цього досить.

Я небагато уваги звернув на слова Сіддала. Поставивши вино на стіл, старий дворецький вийшов з бібліотеки.

До пізнього вечора працювали ми з містером Уордлоу. Коли він пішов, я залишився сам у кімнаті, яка збуджувала в моїй душі найсумніші спогади.

В темряві сидів я у великому шкіряному кріслі і спостерігав гру вогню в каміні.

— Отак,— сказав я вголос,— згорають бажання й надії людини. Вогонь згасає, лишається тільки попіл...

З протилежного боку кімнати почув я зітхання, яке ніби відповіло на мої думки. Я здивовано скочив. Діана Вернон стояла переді мною, спираючись на руку людини, що неймовірно нагадувала не раз згадуваний у цій розповіді портрет пензля Вандейка. Я навіть мимоволі глянув, чи не залишила картина свою раму. Спершу мені здалося, що або я раптом збожеволів, або тіні померлих з'явилися переді мною. Та швидко я переконався, що бачу живих і справжніх людей. То була Діана, хоч вона й зблідла та схудла за час, коли ми не бачились. І не виходець з могили стояв поруч

із нею, але Воган, або, вірніше сказати, сер Фредерік Вернон, одягнений у старовинне вбрання свого предка. Він перший заговорив, бо Діана утопила очі в підлогу, а у мене від здивовання язик не повертався в роті.

— Ми прийшли благати вас, містер Осбелдістон,— сказав він,— ми просимо притулку й захисту під вашим дахом доти, поки не зможемо продовжувати подорож, на якій тюрма й смерть чекають мене щокроку.

— Звичайно,— ледве вимовив я,— міс Вернон не може гадати... а ви, сер, не можете подумати, що я забув ваше втручання й допомогу в моїх труднощах або що я здатний зрадити будького, не кажучи вже про вас.

— Я знаю це,— сказав сер Фредерік,— а все таки я дуже неохоче довіряю вам свою таємницю— можливо, неприємну, напевно небезпечну; мушу сказати, що я легше згодився б відкрити її комусь іншому, а не вам. Але недоля довго гналася за мною по п'ятах, тепер вона вже наздоганяє мене, і вибору у мене нема.

В цю хвилину відчинилися двері, і ми почули голос ретельного Ендрю :

— Я приніс вам свічок. Можете їх самі запалити, коли захочете. Це ж не дуже важко.

Я підскочив до дверей і, здається, встиг попередити Ендрю перше, ніж він зазирнув до кімнати. Поквапливо виштовхнувши його, я хряпнув дверима за ним і замкнув їх на ключ. Тоді я миттю пригадав, що внизу сидять його два товариші. Знаючи його балакучу вдачу і пригадавши раптом зауваження Сіддала, що одного з них вважають за шпигуна, я помчав слідом за Ферсервісом до людської. Ендрю вже почав говорити, коли я розчинив двері, але моя несподівана поява примусила його замовчати.

— Що з вами коїться, дурню? — сказав я. — Вигляд у вас такий, ніби ви побачили привид.

— Ні... ні... ні... нічого, — промимрив Ендрю. — Але ваша милість трохи розсердилась.

— Це тому, що ви збудили мене від сну, дурню. Сіддал каже, що він не може сьогодні вночі знайти ліжок для цих добрих молодців, а містер Уорд-лоу вважає, що нема підстав затримувати їх. Ось для них золотий, щоб випили за моє здоров'я... Можете йти з замку негайно, хлопці.

Люди подякували, взяли гроші й пішли — очевидно, не підозрюючи нічого й задоволені. Я стежив за ними, аж поки не переконався, що цієї ночі вони вже не розмовлятимуть з чесним Ендрю. Я так швидко прибіг слідом за ним, що напевне він не мав часу вимовити двох слів, поки я не урвав його.

Але дивно, якого лиха можуть наробити два лише слова! В даному разі вони коштували два життя.

Я повернувся до своїх гостей і розповів їм, що відбулося в людській. Розуміючи, що сховалися в замку вони з допомогою старого дворецького, я сказав їм що віднині користуватимуся лише послугами Сіддала. Діана поглядом подякувала мені за обережність.

— Тепер ви знаєте мою таємницю, — сказала вона. — Ви розумієте, безперечно, який близький і дорогий був мені родич, що так часто переховувався тут. Більше вас не дивуватиме, що Решлі, знаючи такий секрет, міг тримати мене наче в залізних лабетах.

Батько її додав, що вони мають намір турбувати мене своєю присутністю якнайкоротший час.

Я попросив утікачів дбати тільки про їхню небезпеку і покладатися на мене. Тоді сер Фредерік пояснив мені теперішнє своє становище.

— Я завжди підозрював Решлі Осбелдістона, — ска-

зав він,— але його поведінка до моєї безборонної дитини і зрада справи вашого батька примусили мене зне-навидіти і втратити всяку повагу до нього. Під час нашої останньої розмови я не приховував своїх почуттів, хоч розсудливість і підказувала мені критися. Він вирішив помститись мені і додав відступництво до списку своїх злочинів. У той час я щиро сподівався, що його зрада не спричиниться до страшних наслідків. Граф Мар стояв на чолі відважного війська в Шотландії, а лорд Дервенуотер з Фостером, Кенмюром, Вінтертоном та іншими збирав сили на кордоні. Я мав широкі зв'язки з цими вельможами та дворянами, а тому приєднався до загону верховинців, які на чолі з Макінтошем з Борлума перейшли Фріту й Форту, перетяли шотландську низовину і з'єдналися на кордоні з англійськими повстанцями. Моя донька супроводила мене в усіх труднощах та небезпеках цього довгого й важкого походу.

— І вона ніколи не залишить свого любого батька!— вигукнула міс Вернон, ніжно пригорнувшись до його плеча.

— Ледве встиг я приєднатись до наших англійських друзів, як зрозумів, що справа наша загинула. Сили наші зменшувались, а не зростали. Знатні торії вагались і нарешті нас оточили переважні сили ворога в містечку Престон. Ми рішуче боронились один день. На другий день наші вожді підупали духом і вирішили здатися на милість ворога. Підкоритись таким умовам визначало для мене самому покласти голову під сокиру ката. Двадцять чи тридцять джентльменів пристали до моєї думки. Ми посідали на коней. Дочка моя вирішила поділити мою долю, вона їхала в центрі маленького загону. Супутників моїх вразила хоробрість і вірність моєї доньки. Вони оголосили, що швидше

помруть, ніж залишать її. Ми вибралися з міста, перепливли через річку, виїхали на великий шлях до Ліверпуля і розсипалися в різні боки. Я подався до Уельса, де є багато джентльменів моїх релігійних та політичних переконань. Проте, я не мав змоги відпливти морем з цього острова і тому змушений був знову повернутися на Північ. Випробуваний друг має зустріти мене в цих краях і провести мене до порту Солуей, де стоїть уже шлюп, готовий відвезти мене назавжди до моєї нової батьківщини. Ніхто не жив у замку Осбелдістонів, і, з допомогою старого Сіддала, який і раніше був нашою довіреною особою, ми вирішили тимчасово переховатися покищо тут. Я одягнувся в цей костюм, щоб здаватися приви́дом для тих селян або слуг, які могли б зустрітися зі мною. Ми чекали звісток від нашого друга, коли раптом ви прибули сюди, розташувалися в цій кімнаті і змусили нас віддатися на вашу милість.

Так закінчив сер Фредерік свою розповідь. Він додав, що збирається присвятити богові найдорожчий свій скарб — дочку.

Мовчанка запанувала після цих слів. Я добре розумів їхнє страшне значення. Батько Діани так само уперто й послідовно розбивав мої надії на шлюб з нею, як це він робив під час нашої короткої зустрічі в Шотландії.

— А тепер,— звернувся він до своєї доньки,— ми не будемо більше зловживати гостинністю містера Осбелдістона.

Я просив їх лишитися тут і запропонував, що сам залишу бібліотеку й перейду до іншої кімнати. Сер Фредерік зауважив, що тоді я тільки збільшив би підозри Ендрю. Він запевнив, що вони розташувалися в добромu захистку.

— Можливо, ми могли б лишатися там, і ви не помітили б навіть нашої присутності. Але ми вирішили цілком покластися на вашу благородність.

— Я вдячний вам,— відповів я.— Ви особисто, сер Фредерік, дуже мало знаєте мене. Але міс Вернон напевно засвідчить, що я...

— Я не потребую свідчень моєї дочки,— сказав він ввічливо, але начебто забороняючи мені звертатися до Діани,— бо я сам маю якнайкращу думку про містера Френсіса Осбелдістона. Дозвольте нам тепер піти звідси; ми мусимо відпочивати, коли є змога, бо не знаємо, коли покличуть нас відновити небезпечну подорож.

Він узяв свою дочку під руку, глибоко вклонився мені, і вони зникли за завісою потайних дверей.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ

Ось руки долі підняли завісу
Й дали на сцену світло...
(Драйден. „Дон Себастьян“).

Вони пішли, а я лишився приголомшений. Довго ходив я по кімнаті, аж поки знесилений не впав на ліжку. Нарешті я таки заснув. Але й уві сні мучили мене тривожні сновиддя.

Снилося мені, що ми з Діаною потрапили в руки дружини Мак - Грегора і нас мають скинути з височенної скелі в озеро. Сигналом до цього має бути постріл гармати. Сер Фредерік Вернон у костюмі кардинала стоїть біля гармати і запалює гніт... Я і тепер міг би змалювати мовчазну й безстрашну покору, яка проймала обличчя Діани, дикі погляди катів, що скупчилися навколо нас. Я бачив суворий і непохитний

фанатизм на обличчі батька її, я бачив, як він запалює фатальний гніт. Почув я смертельний сигнал. Він повторювався знову й знову, луна гуркотіла в горах... Я прокинувся від нереального жаху уві сні до справжньої небезпеки в дійсності.

Звуки, що я чув уві сні, справді лунали. Дві або три хвилини минуло, пока я спромігся отямитись і зрозуміти, що то хтось люто стукає у ворота замку. Я скочив з ліжка, схопив шпагу і поспішив вниз, щоб не допустити непроханих гостей хоч хто б то був. Але довелося мені бігти довгими сходами й переходами, бо бібліотека з'єднувалася безпосередньо з садом, а не з головним двором. Коли я добіг до коридору, вікна якого виходили на головний двір, я почув, що Сіддал тремтячим голосом сперечається з несподіваними відвідувачами, які вимагали впустити їх іменем короля з наказу судді Стендіша. Вони загрожували старому слугі найтяжчою карою, якщо він негайно не виконає їхньої вимоги. Раптом почув я голос Ендрю, що наказував Сіддалові відійти геть і дати йому змогу відчинити двері.

— Якщо вони прийшли сюди іменем короля Джорджа, то нам нічого боятися, за нього ми витрачали і гроші й кров. Нам не треба ховатись, як декому, містер Сіддал. Ми не папісти й не якобіти, будьте певні!

Даремно поспішав я у двір. Засув за засувом відкривав ретельний негідник і не забував увесь час вихвалитися своєю власною та свого хазяїна вірністю королю Джорджу. Ясно було, що я не встигну добігти до воріт раніше, ніж Ендрю відімкне їх. Тому я поспішив назад до бібліотеки, забарикадував вхід і підійшов до дверей, за якими сховались Діана з батьком. Я попросив негайно впустити мене. Діана сама відчинила

двері. Вона була вже одягнена і не виявляла ні тривоги, ні страху.

— Ми так звикли до небезпеки,— сказала вона,— що завжди готові зустрінути її... Мій батько вже встав. Він — у кімнаті Решлі. Ми втечемо в сад, а звідти через бічну хвірточку (я взяла у Сіддала ключ від неї на всяк випадок) подамося в ліс... Я знаю ці хаші добре, можливо, краще від усіх живих людей... За-тримайте на кілька хвилин слуг правосуддя... І, любий, любий Френк, ще раз прощай!

Вона зникла як метеор. Непрохані гості вже грюкали у двері бібліотеки, коли я повернувся туди.

— Собаки! Розбійники! — вигукнув я, навмисно удаючи, ніби приймаю їх за грабіжників.— Якщо ви не-гайно не залишите будинок, я стрілятиму з мушкетона.

— Чи ви з глузду з'їхали? — озвався Ендрю Ферсервіс.— Це ж містер клерк Джобсон з законним ордером.

— З ордером на трус і на арешт,— почув я голос клятого кляузника,— певних перелічених у моєму папері осіб, що обвинувачені в державній зраді за актом тринадцятим короля Вільгельма, розділ третій.

І вони знову почали грюкати в двері.

— Я встаю, джентльмени,— сказав я, бажаючи виграти якнайбільше часу.— Не вдавайтеся до насильства, дозвольте мені глянути на ваш ордер і, якщо він складений за вимогами закону, то я не опиратимуся.

— Хай бог боронить великого Джорджа, нашого короля! — вигукнув Ендрю.— Я казав вам, що тут ви не знайдете жодних якобітів.

Нарешті я змушений був відкрити двері. Ввійшов містер Джобсон з кількома помічниками, серед яких я впізнав і молодшого Вінкфільда: напевно йому я і мав дякувати за донос. Джобсон показав мені ордер

на арешт не тільки змовника Фредеріка Вернона, але також міс Діани Вернон та джентльмена Френсіса Осбелдістона, обвинуваченого в тому, що він не повідомив про зрадників, а переховує їх у себе.

Тепер вже опір був би божевіллям. Попросивши собі кілька хвилин відстрочки, я віддався в руки „правосуддя“.

Джобсон відразу підбіг до кімнати міс Вернон і сера Фредеріка.

— Заець утік,— сказав мерзотник,— але його нора ще тепла, хорти наженуть його по гарячому сліду.

Крик із саду засвідчив, що пророкування клерка були, на жаль, вірні. Через п'ять хвилин Решлі ввійшов до бібліотеки, ведучи за собою полонених — сера Фредеріка Вернона і його дочку.

— Лисиця,— сказав він,— пам'ятала свій старий барліг, але вона забула, що вмілий мисливець може закласти вхід туди... Я не забув хвірточки в сад, сер Фредерік... або, якщо такий титул подобається вам більше, благородний лорд Бошан.

— Решлі,— сказав сер Фредерік,— ти — мерзенний негідник.

— Я більше заслуговував на це ім'я, шляхетний рицарю, чи то пак, мілорд, коли, за проводом умілого вчителя, я намагався розпалити полум'я громадянської війни в мирній країні. Але я зробив усе можливе,— сказав він, підводячи очі вгору,— щоб загладити свою провину.

Я не міг далі стримуватись. Хотів був я мовчки стежити за всім цим, але відчув, що мушу говорити або вмерти.

— Якщо в пеклі,— крикнув я,— бувають обличчя найгірші, то це ті обличчя, де мерзенність замаскована лицемірством.

— Ага! Мій любий кузене,— сказав Решлі, підносячи свічку до мене й оглядаючи мене з голови до ніг.— Милості просимо до замку Осбелдістонів... Я можу зрозуміти ваш поганий настрій. Важко за одну ніч втратити і маєток і коханку. Адже ми введемо у володіння цим замком законного спадкоємця, сера Решлі Осбелдістона.

Я бачив, що Решлі ледве стримує свої почуття гніву й сорому, які особливо помітні стали, коли Діана Вернон звернулася до нього.

— Решлі,— сказала вона,— мені шкода вас. Хоч ви й намагалися зробити мені зло, і справді зробили, але я не стільки ненавиджу вас, скільки зневажаю та жалю. Ваш теперішній вчинок можна було зробити протягом якоїсь години, але він не дасть вам спокою до кінця вашого життя; що ви будете думати про нього — це вже справа вашої совісті, яка не завжди спатиме.

Решлі два рази пройшовся по кімнаті, наблизився до столика, де все ще стояло вино, і налив собі тремтячою рукою велику склянку. Але помітивши, що ми стежимо за ним, він з великим зусиллям стримався, зухвало глянув на нас і підніс склянку до губ, не проливши ні краплі.

— Це — старе бургундське з льохів мого батька,— сказав він, поглядаючи на Джобсона.— Я дуже радий, що лишилося ще трохи цього вина... Роздобудьте підходящих людей, щоб могли б від мого імені порядкувати будинком і всім майном і проженить божевільного старого дворецького та цього шотландського йолопа. Покищо ми відрядимо цих осіб до більш зручного місця ув'язнення... Я вам забезпечив стару родинну карету,— сказав він,— хоч знаю, що напевно леді могла б вирушити в холодну ніч пішки або верхи, якби поспішала у більш прийнятній справі.

Ендрю заломив руки й зойкнув:

— Я сказав лише, що мій хазяїн, очевидно, розмовляє з привидом у бібліотеці. А цей мерзотник Ленсі зрадив старого приятеля, з яким він протягом двадцяти років співав псалмів з одної книги.

Йому не дозволили закінчити своїх скарг і, разом з Сіддалом, вигнали геть з дому. Проте, його вигнання спричинилося до деяких несподіваних наслідків. Потім він розповідав, що вирішив піти до мамуні Сімпсон, яка напевно не відмовила б у ночівлі старому знайомому. Тільки вийшов він із саду на луку, як натрапив на гурт шотландських биків, що відпочивали на траві. Це аж ніяк не здивувало Ендрю, бо його земляки мали звичку зупиняти свій гурт на першому - ліпшому незагородженому пасовищі і вдосвіта вирушати далі, щоб не сплачувати за ночівлю. Але він здивувався, навіть злякався, коли з землі підскочив верховинець, почав його лаяти за те, що він заважає худобі відпочивати, і наказав йому йти до їхнього хазяїна. Горянин завів Ендрю в хащу, де він побачив ще трьох або чотирьох своїх земляків.

— І, — розповідав Ендрю, — я швидко второпав, що там занадто багато пастухів для такого гурту. Вони почали мене розпитувати, і я зрозумів, що у них інше на думці.

Горяни ретельно допитали Ендрю про всі події в замку Осбелдістонів. Здається, його оповідання дуже стривожило їх.

— Я їм таки розповів усе, що знав, — говорив Ендрю. — Адже кинджали й пістолети не такі речі, щоб я будьколи відмовлявся відповідати на їхні запитання.

Горяни пошепки поговорили між собою, а потім зігнали биків на дорогу, щось за півмилі від замку. По-

тім вони заходилися тягати звалені вітром дерева, що лежали навкруги, і нашвидкуруч збудували на дорозі барикади. Уже займався день і бліде сяйво на сході змішувалося з мінливим світлом місяця. На дорозі почулося рипіння карети, цокіт кінських підків. Верховинці уважно прислухались.

На дорогу з воріт замку виїхала карета. В ній сиділи містер Джобсон та його нещасливі бранці. Варта складалася з Решлі та ще кількох вершників — поліцаїв і їхніх помічників. Тільки виїхали ми за ворота, як їх відразу загрюкнув за кавалькадою один з горян, що для цього сховався там. В той же час екіпаж затримався, врізавшись у гурт биків і наразившись на барикаду.

Два поліцаї скочили з коней, щоб відтягти звалені дерева; вартові думали, що шлях загороджений випадково або через чийось недбалість. Інші почали батогами зганяти биків з дороги.

— Хто сміє нападати на нашу худобу? — сказав сильний голос.—Стріляй у нього, Ангус!

Решлі миттю вигукнув:

— Зрада, зрада!—і поранив пострілом з пістолета людину, що заступала йому шлях.

— Берись до ножів!—крикнув ватажок верховинців, і негайно почалась сутичка. Слуги закону, приголомшені таким несподіваним нападом і не відзначаючись занадто великою хоробрістю, боронилися погано, хоч числом вони переважали. Хтось із них спробував повернутися до замку, але схований за ворітьми верховинець вистрелив з пістолета; поліцаї вирішили, що їх оточили, і кинулися врозтіч. Тим часом Решлі скочив з коня і відчайдушно бився сам-на-сам з ватажком зграї. Через вікно карети я спостерігав цю сутичку. Нарешті Решлі впав.

— Годі, зраднику, помри за свою зраду!

— Чи хочеш ти просити пробачення в ім'я бога, короля Джемса і старої дружби? — спитав добре знайомий мені голос.

— Ні, ніколи! — твердо відповів Решлі.

— Тоді, зраднику, помри за свою зраду! — прогрімів Мак-Грегор і встромив меч в свого лежачого супротивника.

Після цього Роб Рой підскочив до карети, виніс звідти на руках міс Вернон, допоміг вийти батькові її та мені, а потім витяг адвоката й кинув його під колеса.

— Містер Осбелдістон, — прошепотів він, — вам нічого боятися. Я мушу подбати про тих, чие становище гірше. Ваші друзі незабаром будуть у небезпеці... Прощайте і не забувайте Мак-Грегора.

Він свиснув, розбійники скупчилися навколо нього і, захопивши з собою Діану та її батька, майже блискавично зникли за узліссям.

Візник з поштарем залишили коней і втекли після першого ж пострілу. Але коні, затримані барикадою, не ворухнулися з місця, і Джобсон міг би подякувати їм за це, бо варто було коням зробити хоч найменший рух, і колеса переїхали б його тіло. Перше, що я зробив, це витяг його спід коліс, бо негідник так злякався, що самотужки не міг би підвестися. Потім я наказав йому засвідчити, що я не брав участі в нападі і не скористався сутичкою, щоб утекти. Я велів йому повернутися до замку й покликати людей на допомогу пораненому. Але з переляку Джобсон нездатний був навіть поворухнутись. Я вирішив сам піти до замку, але в дорозі спотикнувся об тіло людини, що здавалася мені мертвою або вмираючою. Однак, то був Ендрю Ферсервіс — живий і неушкоджений. Він на всяк випадок упав у такій позі, щоб уникнути кинджалів,

кілка або кулі. Я так зрадив, побачивши його, що навіть не спитав, як він сюди потрапив, а відразу наказав йому допомогти мені.

Насамперед ми підійшли до Решлі. Коли я наблизився до нього, він простогнав від люті й болю, заплющив очі, немов би вирішивши ні словом не обзиватись. Ми поклали його в карету й зробили таку ж милість другому пораненому з його загону, який лишився на полі бою. Потім я не без труднощів розтлумачив Джобсонові, що йому також треба сісти в карету й підтримувати сера Решлі. Ми з Ендрю повернули коней назад, розчинили ворота і поволі повели коней до замку Осбелдістонів.

Кілька втікачів уже добігли до замку кружними шляхами. Вони налякали гарнізон, розповідаючи, що цілий полк диких верховинців порубав на шматки сера Решлі, клерка Джобсона і всю їхню варту, за винятком тих, хто встиг утекти. Отже, наблизившись до будинку, ми почули наче гудіння розбурханих бджіл у вулику.

Містер Джобсон на той час уже трохи отямився і знайшов сили назвати себе. Він просив якнайскорше випустити його з карети, бо один з поліцаїв, жахливо простогнавши, помер біля нього.

Сера Решлі Осбелдістон був ще живий, але рана його була така глибока, що кров безупинно юшила з неї і залила все дно карети. Довгий кривавий слід простягся від дверей будинку до кам'яної зали, де пораненого поклали в крісло. Дехто намагався спинити кровотечу простирадлами, інші радили покликати хірурга, але ніхто не виявляв особливої охоти самому піти по лікаря.

— Не мучте мене,— сказав поранений.— Я знаю, що ніщо мені вже не допоможе. Я умираю.

Він підвівся в кріслі, хоч холодне дихання смерті позначилося вже на його чолі, і заговорив з надприродною твердістю:

— Кузене Френсіс, підійдіть до мене.

Я наблизився до нього.

— Знайте, що смертельні муки на жодну краплю не змінили моїх почуттів до вас. Я ненавиджу вас,— мовив він, і люттю спалахнули його очі, яким судилося невдовзі заплющитись навіки.— Я ненавиджу вас і І ненависть моя зараз, коли я лежу, сходячи кров'ю! вмираючи перед вами, така ж глибока, ніби я стою ногою на вашому горлі.

— Я не дав вам ніяких підстав для цього, сер,— відповів я,— і заради вас самого хотів би я, щоб стан душі вашої був би спокійніший.

— Ви дали мені підстави,— заперечив він.— В коханні, в честолюбних планах, у матеріальних інтересах — завжди ви стояли на моєму шляху. Я народився, щоб бути гордістю моєї родини... Я став її ганьбою — і все через вас... Сама моя спадщина стала вашою... Беріть її,— сказав він,— і хай тяжить над нею прокляття вмирущої людини.

Ледве встигнувши вимовити це жахливе прокляття, він упав у крісло; очі його потьмарились, тіло витяглось і почало холонути, але гримаса смертельної ненависті так і лишилася навіть і на неживому вже обличчі.

Більше не зупинятимусь я на цій жахливій картині, не скажу більше нічого про смерть Решлі, крім того, що ніхто вже не заперечував моїх спадкових прав. Сам Джобсом змушений був визнати, що справу проти мене завів він тільки заради Решлі, щоб усунути мене з замку Осбелдістонів. Негідника виключили з корпорації клерків та адвокатів, і він животів у злиднях та зневазі.

Впорядкувавши свої справи в замку Осбелдістонів, я повернувся до Лондона і радий був розлучитися з місцевістю, яка викликала в моїй душі стільки тяжких, болючих спогадів.

Старанно заходився я збирати відомості про Діану та її батька.

Якийсь французький джентльмен, що приїхав до Лондона в торговельних справах, привіз мені листа від міс Вернон.

У листі Діана розповідала, що раптова поява Мак-Грегора та його загону не була цілковитою несподіванкою.

Шотландські вельможі й дворяни, заплутані в змову, хотіли якнайшвидше врятувати сера Фредеріка Вернона. Цей давній агент династії Стюартів мав відомості, розголошення яких могло б згубити половину шотландського дворянства.

Розум і хоробрість Роб Роя добре були відомі цим вельможам, і вони просили його поїхати до замку Осбелдістонів і допомогти Вернонові врятуватись. Ви вже чули, що цей план Решлі мало не провалив. Однак все влаштувалося гаразд. У лісі сера Фредеріка та його дочку чекали коні. Мак-Грегор знав кожну стежку в Шотландії та на півночі Англії, він провів їх до західного узбережжя, і вони благополучно відпливли до Франції.

Той же таки французький джентльмен розповів мені, що сер Фредерік навряд чи одужає від довгої хвороби — наслідку недавніх пригод і труднощів. Його дочка жила в монастирі, батько її бажав, щоб вона стала черницею — взяла постриг, але дав їй зрозуміти, що це залежить від неї самої.

Довідавшись про ці новини, я одверто розповів батькові про своє кохання. Він дуже здивувався, що я

хочу одружитися з католичкою. Але хотів, щоб я вже „влаштувався“, за його виразом. Він розумів також, що, віддавшись разом з ним комерційним справам, я пожертвував власними своїми нахилами. Трохи повагавшись і докладно розпитавши мене, він заявив:

— Не думав я, що мій син стане лордом Осбелдістоном, а ще менше — що він поїде до французького монастиря по дружину. Але така вірна донька повинна бути і доброю подругою в житті. Ти працював за конторкою, щоб зробити приємність мені, Френк, справедливо, щоб ти одружився і зробив приємність собі самому.

Можна і не казати вам, любий Віль Трешем, як поспішав я з весіллям. Ви знаєте також, як довго й щасливо жили ми з Діаною, ви знаєте, як тяжко побивався я за нею після її смерті. Але ви не знаєте і не можете знати, наскільки вона заслуговувала кохання й поваги свого чоловіка.

Більше не траплялось зі мною романтичних пригод. Мені нічого більше розповідати вам, бо дальші події мого життя добре відомі другові, який поділяв радість і смутки мої. Я часто відвідував Шотландію, але ніколи більше не бачив відважного верховинця, що мав такий глибокий вплив на події за молодих років мого життя. Проте, до мене подеколи доходили чутки, що він підтримує свою владу в горах Лох-Ломонда всупереч своїм впливовим ворогам. Уряд навіть певною мірою визнав за ним самозваний титул оборонця Леннокса, під яким Роб Рой регулярно збирав чорне мито. Здавалось неможливим, що його життя не завершиться якимсь трагічним кінцем. А проте, він помер 1733 року, доживши до глибокої старості. В тій країні його все ще пам'ятають, як шотландського Робін Гуда — грозу багатіїв, але друга бідних.

Старий Ендрю Ферсервіс любив говорити:

— Є багато речей занадто поганих, щоб їх благословляти, і занадто добрих, щоб їх проклинати. Отаким був і Роб Рой.

(Тут рукопис раптово уривається. Я маю підстави гадати, що далі йшлося тільки про приватні справи).

*Редактор В. Сиенко
Ілюстрації Л. Божь
Технічний керівник С. Шенкер
Коректор І. Бесарабова*

Одобріт № 2118. Уповнов. Головліту
№ 53. Зам. № 998. 29,5 друк. арк. +
 $\frac{1}{8}$ арк. вклейок. 22 обл. авт. арк.
Тир. 11000, Формат паперу $82 \times 110 \frac{1}{2}$.
Здано на виробництво 20-VI 37р. Під-
писано до друку 15-VIII 38 р. Чергове
видання № 61.

Друкарня ім. Леніна, Одеса,
Пушкінська, 18.

Б НАРВ. 40 НОР.